

EMLEKKÖNYV

A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKI MEGYE

SZÁZADOS ÜNNEPÉRE.

1877.

KÖZREBOCSÁJTJÁK

KÁROLY JÁNOS ÉS NYIRÁK SÁNDOR

EGYHÁZMEGYEI LELKÉSZEK.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT,
NYOMATOTT A „VÖRÖSMARTY” KÖNYVNYOMDÁBAN.

1877.

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

PAUER JÁNOS URNAK,

OLYMPIAI FELSZENTELT ÉS BIDUI VÁLASZTOTT PÜSPÖK, SZÉKESEGYHÁZI NAGY-
PRÉPOST ÉS KANONOK, KÁPTALANI HELYNÖK, AZ ÜDVÖZITŐRŐL NEVEZETT
SZEGZÁRDI APÁT, A PÁPA Ö SZENTSÉGE T. KÁPLÁNJA, KIRÁLYI TANÁCSOS, A II.
OSZTÁLYU VASKORONAREND LOVAGJA, A SZ. LÁSZLÓ-TÁRSULAT ALELNÖKE ÉS A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEVELEZŐ TAGJÁNAK,

A TUDÓS FŐPAP ÉS JELES HAZAFINAK

HÓDOLÓ TISZTELETÜK JELÉÜL

AJÁNLJÁK

A SZERZŐK.

1877. AUG. 20.

Szentegyházunk bájos ifju lánya,
Egyházmegyénk szeretett dicső anyánk!
Ki által Isten malasztja száll reánk
S az üdvözítő hitnek sugára;

Te ki egy hosszú század óta fényt
Deritesz lelkeinkre és életet,
S a szeretet szent törvényét hirdeted,
Mely balsors közt nyujt vigaszt és reményt,

Jó anyánk Te, ki ma születésed
Százados emlékét ünnepeled,
Fogadd hű gyermekid üdvkivánátát!

Zengjen azért szeretett testvérek
Sziveinkből zengjen ma az ének:
Áldd s védd meg Isten e gondos hű anyát!

„Emlékezzetek meg az atyák tetteiről.“

Makkab. I. 2. 51.

A székesfehérvári püspöki megye f. é. aug. 20-án ünnepeli száz éves fönnállásának évfordulóját. E nap hazánk ősvárosa Székesfehérvárra, valamint az egész egyházmegyére nézve bizonyára a vallásos és hazafias kegyelet ünnepe leend.

Mária Terézia volt ama fenkölt lelkű királynő, ki a székesfehérvári püspökségnek létet adott s mindazzal nagylelkűen ellátta, mi életének fejlesztésére s áldásos működésére szükséges vala.

Ezen dicső királynő által alapított egyházmegye száz év óta tizenegy püspök, mint megannyi hű vezér kormányzata mellett törekedik magasztos céljához közeledni, fejleszti a vallás-erkölcsös életet, buzdítólag hat a hazafias erények gyakorlatára, szélesbíti az ismeretek körét s ápolja a testvéries egyetértés, kölcsönös bizalom és szeretet érzelmeit.

Méltó tehát, hogy most midőn fönnállásának százados évfordulóját ünnepeli, egy viharos századon keresztül átélt viszontagságait emlékezetünkbe visszaidézzük, az atyák tetteiről megemlékezvén, kiknek példáján buzdulva, egyházmegyénk fölvirágzását, a hitélet élesztését előmozdítani és a valódi keresztény műveltséget terjeszteni törekedjünk.

Ezen indok, valamint a hála és kegyelet érzete egyházmegyénk iránt, mely ápolta és nevelt, indította bennünket ezen emlékkönyv megírására. Méltóságos és főtisztelendő Pauer János

püspök és nagyprépost ur, mint szaktudós egyházmegyénk történelmét egy latin nyelven írt monumentalis művel örökitette meg ugyan, de tekintve azt, hogy egyházmegyénk multja a világi hi-vekre is nem csekély érdekekkel bír, annál kevésbbé haboztunk ezen szerény emlékkönyvet közrebocsájtani, miután az említett tudós főpap annak följajlását is kegyesen elfogadni méltóztatott.

A százados ünnep gyupontja kétségkívül Székesfehérvár, s habár a megye elveszté is legközelebb szeretett főpásztorát és esdekelve néz a trón felé, hogy az elődökhöz méltó utódot nyerjen, az ünnep fénye mégis onnét sugárzik az egész egyházmegyére és lelkesíti a sziveket, hogy hálát adjanak Istennek, ki végtelen jó és hatalmas az ő műveiben.

1877. augusztus havában.

A szerzők.

A püspökség alapítása.

A kereszténység s vele a nyugat-európai művelődés a 11-ik század elején kezdett hazánkba hatolni, nevezetesen a korona Dunán tuli tartományaiba az ős Pannoniába, hol már kedvezőbben előkészített talajra akadt. Német írók ez eredményt a magyarok leveretése következményének hajlandók tartani, melyet portyázó hadjárataik alkalmával különösen Németországban szenvedtek, s nevezetesen a Lech mezei vereséget tartják legnagyobb befolyással levőnek arra, hogy az annyira rakoncátlan nemzet a kereszténységnek megnyeretett. Történelmünk kutatói azonban a megtérést Géza s leginkább sz. István államalkotó bölcsességének tulajdonítják. Ez képezi alapját rendezett államiságunknak, ez adott irányt történelmi hivatásunknak. Önálló, független jelleme nemcsak hazája függetlenítésében, de egyes intézkedéseiben is kimagasodott. Valamint irtózott a gondolattal, hogy hazája akár a byzanti, akár a német császárok tartományává váljék, úgy gátat vetett a német befolyásnak akkor, midőn a magyarországi csekély számú egyházak primatialis joghatósága fölött a salzburgi s passauai püspökök versengtek, s Magyarország püspökeit közvetlenül a pápa főnhatósága alá helyezé. Önálló s független jellemét tanúsítja azon intézkedése is, hogy azon nagyszerű templomot, melyet ő Székesfehérvárott magyarok Nagyaszszonya tiszteletére emelt, valóságos suveren, azaz csak a pápa főnhatósága alá tartozó egyházzá tévé.

De kérdezhetik talán olvasóink, hogy mi képezi hát történeti lehozásaink fonalán sz. István, s a csak mult század végén

alapított fehérvári püspökség létrehozása közötti kapcsolatot? hol az összefüggés sz. István és új alkotásu egyházmegyénk között? — Ugy véljük — s bár véleményünket történelmi adat hiányában egyedül lélektani következtetésre kell fektetnünk: azt hisszük nem csalódunk, midőn azt mondjuk, hogy az összekötő láncszemet sz. István s megyénk között első királyunk független s önálló jellemének azon elhatározása képezi, hogy az általa épített s páratlan kiváltságokkal felruházott monumentális templomhoz püspökséget nem alapított, püspököt nem rendelt, s ez a templom s független káptalan elpusztulása után csak a 18-ik századnak lett föntartva.

Ha fontolóra vesszük már most intézkedéseit, egyrésztől t. i. azt, hogy a tíz püspökség közül, melyeket vagy az egykori római városokban, vagy oly helyeken alapított, hol azelőtt helység sem volt, Fehérvárott egynek sem adott helyet; másrésztől pedig, hogy azon egyházba, melyet Hartvik mint szemtanu híres és bámulatos alkotásu roppant épületnek mond, csak társas káptalant helyezett, e káptalannak prépostját pedig függetlenítve minden püspöki és primási főnhatóságtól egyedül a római pápa hatalma alá helyezé, s oly joggal látta el, hogy — többet itt nem említve — a királyok és királynék koronáztatását is a prépost jelenlététől tette függővé; ha meggondoljuk a páratlan basilikának sz. István által meghatározott azon rendeltetését, hogy annak, mint koronázási helynek szentelyében nemcsak az ország legdrágább kincse a korona, sirboltjában pedig az ő és utódainak hamvai is őriztessenek, hanem a legnagyobb fontosságú ténykedés a koronázás is itt eszközöltessék; végre ha tekintetbe vesszük azt, hogy Sylvester pápa szavainak „ő apostoli ugyan, de István valóságos apostol“, első királyunk nem csekély értéket és becslet is tulajdonított; ha mindezen körülményeket mélyebben vizsgáljuk, feltárul előttünk sz. István jelleme, világos lesz intézkedéseinek célja, s Du Mesnil¹⁾ állításának is, „sz. István nem akarta, hogy Székesfehérvárott püspök legyen“, megtaláljuk államtani indokát.

¹⁾ Doctr. et discipl. Eccl. Tom. IV.

Valóban sz. István azért nem akarhatta, hogy Fehérvárott püspök legyen, mert *akarta*, hogy úgy az országos fontosságú ténykedésekkel egybefűzött *egyház*, mint a páratlan jogokkal fölruházott prépost, mind a primási főnhatóságtól függő püspök, mind pedig a netaláni pártoskodás szeszélye, vagy politikai nézetek hullámlásainak kitett primástól *független*, önálló legyen. Nem tiszteletlenség vala ez a püspökök jogai iránt, de államfői bölcsesség, mert hisz ha püspökséget alapít: a káptalan kiváltságolt állása és függetlenítésének nem leendett értelme; ha pedig a püspököt ruházza fel azon kiváltságolt jogokkal, melyekkel a káptalant, különösen pedig prépostját felruházta, fölbontotta volna azon egységet és összekötő kapcsot, mely a magyarok egyházi szilárdulásának elmaradhatlan követelménye vala. A sz. István által épített fehérvári egyház — élén a préposttal — az országnak páratlan kiváltságolt egyházává leve.

Azóta századok multak, tatár, török pusztította az országot, s Székesfehérvár is majd egyik majd másik ellenség kezébe jutott. Barbar kezek elpusztították nagyszerű egyházát, elűzték annak őreit, úgy, hogy 1688-ban, midőn a török hódító hatalma az országban megtörött, a sereg pedig végleg kiűzetett, s Székesfehérvár is a keresztények kezébe jutott, a basilikának csak romjai maradtak meg, a kegyetlen sors ezeket is elenyészni engedé. A káptalannak szétszórt tagjai magukat ujolag alakítani akarván a törökök távoztával csakhamar Fehérvárra siettek. Ezek úgy mint az utódok arra törekedtek legfőképen, hogy régi jogaiknak érvényt szerezzenek, azonban mostoha sikerrel; Barnabeis Bodog prépost ugyan is surlódásba jöven a lelkészetet vezető jezsuitákkal, ezeket jogaiktól megfosztotta, s a plebániát maga kormányozta. A megsértett szerzetesek az ország primásánál kerestek orvoslátot. Kollonich érsek pedig nemcsak hogy a jezsuitákat erősíté meg hivatalukban, hanem írott levelében még a várost is minden engedelmesség alól, melylyel a prépostok iránt viseltettek, vépképen feloldá, a káptalan tulajdonát képező dézmát lefoglalá s mint az esztergomi érsek sajátját csekély fizetésért a városnak haszonbérbe adta.

Megakadván ekép a barátságos viszony a fehérvári káptalan s az esztergomi érsek között, előkészült a hétszázados területnek azon nagyszerű halálos küzdelme, mely 1695-től fogva nyolczvan éven át, különösen a híres Nesselrode grófok, mint két utolsó prépost alatt, a pápai és császári kormányok összeműködése mellett, ellene a legnagyobb elkeseredéssel folytatott. Míg végre 1765-ben Pozsonyban egybegyült rendek a megunt vitának végét akarván vetni, ő felségét dicsően uralkodott Mária Terézia királynőt megkérték, hogy a még élő gr. Nesselrode Bertram Ferencz fehérvári prépostnak és báró Dalberg Gellért örkanonoknak — miután mintegy 200 éven keresztül úgy is csak ezek állomása szokott volt betölteni — elhunytával vagy elmozdításával egészen megszűnendő káptalan újjá szervezése iránt kegyesen intézkedjék ¹⁾. Mely kérését az ország rendének az utolsó gróf Nesselrode prépostot hivataláról leköszöntető nagy királynő az egész haza közörömeire akként teljesítette, hogy a régi társas káptalan helyébe székesegyházi káptalant helyezve, a nagy terjedelmű veszprémi püspökségből azon részt, mely most Fehérmegye egész területét, hajdani Pilismegyének pedig legnagyobb részét képezi, kihasítván, Székesfehérvárott leendő székhelylyel ettől elnevezett székesfehérvári püspökséget és egyházmegyét 1777-ben megalapította, s a püspökség javadalmazásaul Sárkeresztur s Teés birtokokat adta. Az alapító-levél 1777. február 17-én kelt.

¹⁾ 1765. Art. 10.

A székesfehérvári egyházmegye századéves emlékünnepe.

Királyok városa! légy ma üdvözölve!
Népeidnek ajkán zendüljön az ének,
Ki a kereszt fényét, messze tündökölve,
Mutatod a jámbor, hívő nép szívének,
S mit arra az élet nehéz keze vagdal:
Gyógyítod a sebet isteni malaszttal!

Mint a fellegek közt a magasló bérczhez
Simulnak szeliden halmok, dombok, hegyek:
Lelkünk veled gondol, szívünk veled érez,
Égő, szent sugárid felettünk rezgenek.
Immár tova tűnt egy elenyésző század,
Mióta szent fényed lelkeinkre árad...

Hol a honalkotó hamvai nyugosznak —
Az édes anyaföld áldott kebelében,
Az eszme sugári onnét kiragyognak:
Tűzoszlopunk vagy az elborító éjben,
Tűzoszlopunk éjjel, fényes felhők nappal:
Éltetve bennünket sugárral, harmattal!

Áldott legyen a szív és áldott a lélek,
Mely bizodalomban hittel feléd fordul!
Mint a hullámok közt a tenger vizének —
Hajósa hirt vesz a tündöklő oromrul:
Világító-tornyunk feléd tekint szemünk,
Vészben és viharban kikötünk vagy nekünk!

A Horeb tetején a túskeborkorbul
Az Ur intő szava lángok közt jelent meg;

Itt szózatot hallunk régi dicső korbul,
Bíztató zálogul jövőnek s jelennek:
„Szent a hely hol állasz!” — lelkünknek tanítja —
Alattunk a sirok hamvadozó titka.

És kigyul lelkünkben az ősi erények
Soha el nem muló, tiszta, nemes lángja;
Érezzük: szent István buzgó nemzetének
Még van ősi hite, fénylik koronája!
Oltár nekünk e föld: minden porszemébe
Bévegyült nemzetünk szentelt ereklyéje!

Királyok városa, hol a szent olajjal
Annyi dicső homlok kenetett fel hajdan!
Hol a mult ködéből a szellőshajjal
Vigasz száll szívünkre minden földi bajban;
Mert nagy királyoknak sirja felől lendül,
Szólván az szívünkhöz a honszerelemről:

Oh, légy üdvözölve mi erős támaszunk,
Isteni hitünknek egyik fényes vára!
Hallgassa meg az Ur a mi gyöngé szavunk:
Ragyogj a jövő idők századára!
Légy örök, mint a hit hiveid lelkében:
Örök világosság napfényben és éjben!...

És ti hívők jertek, ünnepét megülni,
Igaz szívetekben egy letűnt századnak!
Van-e, kinek keble ma nem tud hevülni,
Midőn a hit, remény égő szárnyat adnak;
Midőn a lélekben isteni szeretet —
Űl egy század felett győzelmi ünnepet!

Királyok városa! óh légy üdvözölve!
Im népeid ajkán zendül a dicsének;
Minden szembe' hálás köny ég tündökölve,
A magyarok áldó, örök Istenének!
Századok elmúlnak, új századok jönnek:
Rajtad nincs hatalma a dúló időnek!

Székesfehérvár története.

Székesfehérvár hajdan az ország fővárosa, a királyok székhelye, s történelmileg különben is hazánk legnevezetesebb városa lévén, méltó, hogy vele már csak azért is, mert évszázados ünnepünk fénye is innét sugárzik szét, bővebben foglalkozzunk. Valóban nincs város széles e hazában, mely a magyar nemzet boldog s boldogtalan sorsában mindenkor oly hűn osztozott volna mint Székesfehérvár. Századokig vala fővárosa az országnak, és mint ilyen, büszkén szemlélte a magyar nemzet dicsőségét fénypontjára emelkedni, szomoruan látta azt alkonyulni. De nem csak nemzetiség, hanem vallásosság tekintetéből is sokáig főhelye vala ez országunknak. Itt ragyogott egykor Nagyaszszonyunk tiszteletere emelt, világszerte híres basilika, korának páratlan műremeke, melynek falai közt kenettek fel a királyok; ennek kebelében hívta segítségül a nemzet Istenét, midőn sorsa fölött tanácskozni kellett; ebben rebegé el hálaimáját a győzelmes sereg, midőn csatából visszatért; ez őrzé koronáját, ez nyitá meg sirboltját, hogy az elhunyt királyoknak örök nyughelyet adjon. Méltó tehát, hogy ha bár a távol mult homályos és szakgatott képeket mutat is csak emlékéből, kegyelettel tekintsünk azokra.

Székesfehérvár (Alba-Regia, Stuhlweissenburg, Albe-Royale) multját történetíróink a rómaiak fénykorába viszik vissza; és méltán, mert több körülmény látszik tanusítani, hogy Székesfehérvár már a rómaiak idejében, jóval ősapáink beköltözése előtt fenállott. Miért választotta volna különben Árpád e lapályos vidéken mocsárok közé fészkelte helyet, saját s környezete székhelyévé, ha erre a már felépült város mintegy nem kínálkozott vala?

Hogy itt hajdan római gyarmat vagy municipium¹⁾ létezett, bizonyítják nem csak azon művészi faragású kövek, melyek mint alapköveként használt maradványok itt-ott kiásatnak²⁾, különösen pedig Septimus Severus, s fiai Antoninus és Caracalla császárok emlékköve, melyet Cuspinianus a császárok történetírásában említve több más hasonlókkal már akkor látott, midőn 1491-ben Miksa császár meghagyásából Ulászló magyar királyhoz követül küldetett, ugyszinte azon márvány sirtábla is, melyet 1784-ben a fehérvári basilika közép falaiból kiástak, most pedig a nemzeti muzeumban őriztetik³⁾; hanem tanuskodnak az itt talált római érmek is. Trajan, Hadrian, s Antoninus pius pénzei, melyekből több példány 1805-ben a megyeház építésekor jött napfényre.

Fehérvár alapításáról szóló kuttóink nagyon szétágazók; tény az, hogy midőn Árpád magyarjaival a Dunán átkelt, megállapodott Noe hegyén, a mostani csucsos hegyen, (Pákozd és a fehérvári szőlők között) s aljában vert táborn. Talált-e itt már valami várost, vagy ő alapítá? vagy szent István koráig elpusztult-e, hogy ennek kellett azt újból fölépíteni? mind oly kérdések, melyek eredményes vitatásánál nem időzhetünk. De hogy a szé-

¹⁾ A római gyarmatok a municipiumoktól abban különböztek, hogy míg a gyarmatok lakosai eredetileg rómaiak valának, a municipiumokéi idegenek voltak, kik a rómaiak irányában tanusított érdemeikért bizonyos jogok s tisztségekre is méltattattak. l. Cautelius de republ. rom. 177. l.

²⁾ Ilyenek láthatók a püspöki kert falába berakva, s Pauer prépost-püspök udvara valóságos muzeuma a római feliratos köveknek.

³⁾ E feliratos kövek felső oldalán egy női alak két gyermekével van domborműben kivésve, alatta pedig e sirirat: D. M. C. Dignius Secundianus Natione Ract. V. E. Sibi et An. Deciae Conjug. et Munic. Piissimae. et Feminae Rarissimae ac Pudicissimae. Cujus Mortem. Dolens. Per. Absentiam. Mei. Contigisse. Per. Culpam. Curantium. Conqueror. Vix. Ann. XXVIII M. X. D. XIII Et C. Dignio. Decorato Fil. V. L. M. VIII. Diebus XVIII. Item.-Vix-bus, Dignae-Decoratae et Aurel. Secundianae Filiabus. l. Palugyai M. O. legújabb leírása II. köt. 95 lap.

pités és nagygyá emelés csakugyan István műve volt, kétséget nem szenved.

Elnevezése iránt is különbözök a nézetek, legvalószínűbb azonban azok állítása, kik a sz. István által épített nagyszerű templomnak, mely négy sarktornyáival erődszerű szolgálatra is alkalmas volt, magasra kiemelkedő fehér falaitól származtatják „Fehérvár“ elnevezését; „Székes“ előzmét pedig szent István és utódainak itteni lakása s tartózkodásától kölcsönzé. Történelmi adataink közt Alba-Regia elnevezés legelőször Radó Nádor azon okmányában fordul elő, melylyel birtoka egy részét sz. Péter templomának Pécsváradon adományozá, s melyet Péter király a Székesfehérvárott 1057. tartott országgyűlésen megerősített. „Actum in *Alba regia* in congregatione regni II. nonas junii. Indict. 10. regni nostri 12. anni incar. Domini 1057.“ Ezek vég-szavai a királyi megerősítésnek¹⁾.

De lássuk már hazánk viszontagságaival összeforrt történetét.

Dicsőségének alapját első királyunk alkotó ereje, nagyszerű vállalataival, a világhírű basilika, s fényes királyi lak építése, iskolák szervezése s a dúsan javadalmazott társas káptalan alapításával veté meg. Ezek valának az első lépések, melyek ezt a haza fővárosává és szemefényévé emelék. Bár ő Esztergamban koronáztatott, lakását mégis már uralkodása kezdetén Fehérvárra tévé, s utódainak koronázási helyéül is ezt jelölte ki. Természetes dolog, hogy ott lakása az ország nagyjainak megtelepedését is maga után vonta, s hogy a város benépesítése, ugyszinte a lakosok kiváltságolása mennyire szíven feküdt, mutatja azon adat, mely Fehér György okmánytárában olvasható, s melynek erejével sz. István a fehérvári lakosoknak s minden ide telepedőnek teljes adómentességi jogot ad, s királyi haragjával s vagyonuk elvesztésével fenyegeti mindazokat, kik tőlük adót kicsikarni bátorkodnának²⁾ Ily kiváltságok és szabadalmak az általa annyira kegyelt város felvirágzásának csak emeltyüi valának

¹⁾ Koller Hist. Episc. Quinque Eccl. Tom. I. p. 153.

²⁾ Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. I. pag. 107—108.

Sz. István halála után beborult egy időre hazánk ege, és ezt látni, érezni kellett Fehérvárnak is. A zsarnoksága miatt elűzött Péter király Henrik császár segítségével kétszer visszahelyeztetett trónjára, s midőn Henrik 1045-ben másodszor bejött, Péter a Nagyboldogasszony templomában összegyűlt főrendek előtt egy koronát s lándzsát nyujtva, jobbágyi hűség s évi adóra kötelezte magát¹⁾.

I. Béla 1061-ben, hogy országa állapotát javítsa, országgyűlést hítt Fehérvárra, melyre, hogy az alkotandó törvények a nép körébe könnyebben eljussanak, minden helyséből, mások szerint csak minden vármegyéből két követet parancsolt megjeleníteni. A népe üdvét szíven viselő király ez üdvös rendelete azonban majdnem veszélyt hozott reá, s ha bölcsesége s jellem-szilárdsága rögtön nem segít, az országot nagy veszély érheti. Az országgyűlés kitűzött napjára ugyanis a meghívottakon kívül roppant sokaság jelent meg s ütött tábort Fehérvár körül, mely Vatha fiától, a számos jósnőiről, s keresztényellenes indulatáról elbirhadt János és párthivei által felbujtatván iszonyu láрма közt követelte a pogányság visszaállítását, s a keresztény papok és tizedszedők lemészárlását, nemkülönben a keresztet, templomok s harangok elpusztítását. A király intette őket, de a lázadók fenyegetéssel válaszoltak. Látván Béla, hogy a felbőszült tömeg ész és tekintélynek nem enged, meggondolásra s tanácskozásra három napot tűzött ki, s hiveivel a várba zárkózott „És a lázadó nép vezérei, az állványokról, melyeket nekik, hogy jobban halhaszanak, emeltek volt, gonosz beszédekert hirdettek a hit ellen, a nép pedig ujongva nyilvánítá tetszését. — A határidő eltelt s a lázongók még iszonyubb fenyegetések közt ismétlék követeléseiket, a rendek és püspökök már aggodalomba estek, midőn a király a szomszéd megyékből s várakból azalatt összegyűjtött s a lázadók mögé rejtett fegyveres sereget adott jelre a dühöngő népre rohanni parancsolván, azt szétverte, az elfogottakat szolgaság, a

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. 1842. I. 2. 54. l.

főczinkosokat pedig, ezek közt Vatha fiát Jánost halállal büntette¹⁾).

Az első magyar király elhunytá után félszázad mult el, midőn sz. László király nagy elődje tetemeit a fehérvári basilika alatti ideiglenes sirból a fogságából kiszabadított, s vele látszólag kibékült Salamon, s valamennyi püspök jelenlétében fölvetette²⁾.

III. Béláról említetik³⁾, hogy azon templomot és kolostort, melyet Martirius esztergami érsek kezdett építeni, az ide telepített keresztes vitézeknek adományozá, s különféle javadalmakon kívül oda engedé nekik hatvan márkáig a szabad denárokat, melyek különben a királyt illették, hogy annál inkább táplálják a szegényeket, kiket naponként étellemmel láttak el; s végül levélben di-cséri ezen fratereket jámbor és tisztességes viseletökért.

II. Endre alatt 1222-ben itt tartott nemzetgyűlés adta ki az *aranybullát*, mely századokon keresztül alapja volt sérthetetlen jogainknak, s melynek első pontjában az is foglaltatott, hogy „a király évenként egyszer sz. István napján Székesfehérvárott a nemesség ügyeinek elintézése és sérelmeinek orvoslására az ő — ha pedig nyomós okoknál fogva nem jöhetne — a nádor előülése alatt gyűlést tartson⁴⁾).

IV. Béla koráig Székesfehérvár csaknem állandó lakhelye volt királyainknak. Ő mindjárt uralkodása kezdetén tartott itt egy nevezetes országgyűlést, melynek főczélja volt az atyja és bátyja által tett felesleges adományozásokat visszavonni, s ez által a korona súlyedő tekintélyét helyreállítva, a rendetlenségeknek véget vetni; mi, bár sok ellentétes érdekekkel kellett megküzdenie, mégis sikerült, s az erre vonatkozó oklevél a székesfehérvári keresztes vitézekhez intéztetett 1238-ban. Ugyan az ő uralkodása alatt rohantak a tatárok hazánkra, s miután király és nemzet nem volt elég erős a pusztító hadnak ellentállni, s az

1) U. o. 62. l.

2) Feszler Die Geschichten der Ungern. I. köt. 174. l.

3) Virág B. Századok I. k. 293. l.

4) Horváth M. I. köt. 130. l.

egyenetlenség büntetéseül ránk jöve a sajói vész, a vadcsordák a Dunán tuli vidéket s így Fehérvárt is felkeresték. Megtudták ők, hogy itt a királyi palota, gazdag templomok, kincsekkel telt királyi sirboltok bő prédát nyujtandnak majd nekik, megis támadták a várat, de azt be nem vehették, s miután boszujukat a külvárosi lakosok felkonczolása, s a házak elpusztításával enyhítették, visszavonultak. Esztergam s a pannonhalmi vár után Székesfehérvár volt a harmadik erősség hazánkban, mely a tatárpusztítás dühét kiállotta¹⁾.

Róbert Károly, ki 1310-ben Székesfehérvárott megkoronáztatott, kevesebb ragaszkodással viseltetett ugyan elődei székvárosához, s inkább tartózkodék a regényes fekvésű s általa díszített Visegrádon, de bölcsesége, kormányzói tehetsége, vallásossága és bőkezűsége s idegen létére is a nemzet iránt viseltetett szereteténél fogva megérdemli, hogy róla megemlékezzünk. Az ország, mely pártokra szakadozva, elpusztulva, elszegényedve jutott kormányra alá, gazdag, békés, nagy nyomatéku lőn halálakor Európa politikai mérlegében. Károlynak legnagyobb dicsőségére válik azon intézkedése, hogy az istenítéleteket, mik pörös esetekben az igazság felderítésére forró viz és tüzes vas által törvénypróbákként még mindig gyakoroltattak, végkép eltörülte, s rendes perfolymot alapított meg. A párbajt azonban, mi a nemzetnek bajnoki szelleménél fogva igen meggyökeresedett szokássá vált, s mit a lovagi becsületről uralkodó eszmék is támogatának, nem tiltotta el.

Uralkodása alatt 1318-ban, ugyszinte 1327. april 3-án ismételten leégvén a fehérvári basilika, a király azt ólommal fedette, boltívek s oszlopokkal ellátta²⁾.

Nagy Lajos királyunk halála után leányának, Máriának trónöröklési joga el lévén ismerve, a dicsőült tetemeinek eltakarítására összegyűlt nemesek mindjárt a temetés utáni napon hűséget esküdtek, sőt egyakarattal királyiá koronázzák; férjét Zsigmondot az ország gyámja czimével tisztelvén meg, a kor-

¹⁾ Rogerius Carm. Mis. Cap. XC.

²⁾ Thuróczy, Schwandtner bécsi 1766. kiad. 198. l.

mányzást Mária nagykorúságáig Erzsébet özvegy királyné kezébe adták ¹⁾). Székesfehérvárott végzésbe ment ez intézkedések azt látszottak tanusítani, hogy a nagy király alatt nyugalomhoz szokott nemzet bizalommal viselteték a nőkormány iránt; de a jó kezdetet csakhamar zavar váltotta fel. A kezdetben kedves női uralom ellen pártok támadtak, s ezek főnökei a nápolyi durazzói Károlyt hívák meg a magyar trónra, és Károly, feledve a Nagy Lajosnak adott esküt megjött, s 1385. dec. utolsójára Székesfehérvárra koronázási országgyűlést hirdetett, meghíván erre a királynékat is. Már ez utazás alatt is közszánalom fogá el a nagy király szerencsétlen leánya iránt a nemzet jobbait, ki fogolyként látszék követni Károly kocsiját, midőn ez mintegy győztes római imperator diadal göggyével tartá a magyar királyok koronázási s temetkezési ősvárosába bevonulását. De még inkább nőtt a szánakozás Mária iránt s az idegenkedés a jövevény ellen akkor, midőn Sylvester napján koronázás alkalmával Erzsébet és Mária a székesegyházban Lajos sirjára borulva hangos zokogásban törtek ki.

Meghatóan írja le e jelenetet Thuróczy ²⁾), midőn azt mondja: „jelen vannak a királynék is, hivatvák a keserves látványra. Ezek elébb az oltárokat látogatják, azután boldogult Lajos királynak sirkápolnájába mennek és midőn megpillantják a jámbor király szobrát, szivök megesik és sokáig a hideg kőhöz ragaszkodván és a szomoru képet csókolgatván, könyeik záporával a pirosló követ áztatják“. És hogy az elhagyatottság mily keserveket okozott a királyi hölgyek szívének, élénken ecseteli Bonfin ³⁾) „Kis Károly Székesfehérvárra számos gyülekezetet hi össze, parancsolja, hogy az elidegenített koronát odavigyék és az ünnepélyre Erzsébetet és Máriát meghívja, meghagyja nekik, hogy oda jőjjenek, hol közügyök tárgyalatik. — Jelen voltak, mint határoztatott, a hölgyek, kik inkább gúnyból és fájdalomok nagyítására, semhogy az ünnepély díszítésére hitték magokat meghívni, mind a mellett Erzsébet a tettetést látta czélszerűnek —

¹⁾ Horváth Mihály magy. tört. II. k. 79. l.

²⁾ Thuróczy u. o. 262. l.

³⁾ Székesfehérvári ásatások eredménye Henszlmann 9-ik l.

Előbb sz. István nagy oltáránál imádkoznak, aztán mielőtt a többi szent kápolnákat meglátogatnák, bemennek Lajos sírkápolnájába, mely a templom jobb oldalán van, hogy ott is fohászkodjanak és a király sírhelye mellett is lelkeért imádkozzanak; oda bemenve titkos gyászukat, mintha eddig eléggé nem gyászoltatott volna, megujtják, a sirt könnyekkel áztatják, Mária pedig azt átkarolván így kiált fel: „Atyám! mért hagytál el szegénységemben!“¹⁾

Elhagyatottságukban minden szem rajtok függött, s a nemesek közül sokat, kik hűtlenül elhagyák, a bánat s szemrehányás fogott el, sőt midőn a királyi hölgyek bánatos arcza Mária lemondásáról terjesztett hírt megczáfolta, oly magas fokra hágott a kedélyháborodás, hogy midőn a koronázási szertartást teljesítő érsek a jelenvoltakat szokás szerint háromszor kérdezte: akarnák-e Károlyt királynak? csak tompa zugás volt a felelet. Az evangélium olvasásakor pedig sz. Lukácsnak eme szavait: „és megáldá őket Simeon“, és mondá Máriának, az ő anyjának: „tettetett ez sokaknak romlására és feltámadására Izraelben és jelül, melynek ellene mondatik“, célzással mindenki az ujonan koronázottra alkalmazá, hozzá járulván a véletlen eset is, hogy midőn a szentegyházból ünnepélyes menetben kivonultak, az elől vitt zászló — szent Istvánról maradt ereklje — megakadt s darabokra szakadt.

Ezen időtől Mátyás koráig Sz.-Fehérvárról semmi érdekest nem említenek történészeink, hogy azonban a város mind jólétben, mind fejlődésben haladott: bizonyítja az is, hogy Mátyás maga a városon több ujításokat eszközölt. Így tudjuk, hogy azon tájon, hol most a püspöki kert melletti fazekas-utcza a vár területéről kivezet, azon okból, hogy a basilika szentélyét hosszabbíthassa, a várfalat áttörette, s habár e mű talán nem is fejeztetett be, tény, hogy magának mausoleumot, temetkezési kápolnát épített, melynek nagyszerűségéről Bonfin s Thuróczy lelkesedve beszélnek. Halála után miként az egész ország, úgy Székesfehérvár dicsőségének napja is hanyatlásnak indult. Miksa ugyanis 16-ezernyi hadával

²⁾ U. o. 9. 10 l.

betörvén az országba, miután Sopronyt, Köszeget, Komáromot, Zágrábot, Veszprémet hatalmába keríté, Fehérvár ellen indult. Tudtára esett ez Ulászlónak, nehogy tehát eddigi veszteségeit újabbal tetézze — bár Kassa vidékén Albert herczeg hadaitól is fenyegetve volt — a már oszló félben levő fekete sereg zsoldját kifizetvén, Báthory István és Kinizsi Pál vezérlete alatt jelentékeny sereget küldött annak védelmére. Fehérvár azonban nem okulva más városok példáján — hogy a nagyszámu őrséget élelmezni ne kelljen — nem bocsájtott be többet 555 katonánál, azt adván okul, hogy miután a város lakosai Ulászló koronáztatásakor amugy is igen kiköltekeztek, többet nem élelmezhetnek. Ily körülmények közt a vezérek kénytelenek valának seregök be nem fogadott részével Budára menni.

Miksa ezalatt hadával a város alá érkezett, s miután az őszi idők nehezzé tették volna az ostromot, a várost csak körül kerítette, maga pedig székvárosába tért vissza. Ez alkalmat megragadták a várbeliek s midőn egy alkalommal a bő szüret termékeitől a körülzáró svéd sereg nagy része megittasodott, egy szerencsés éjeli kirohanás alkalmával azt csaknem egészen megsemmisítették.

Ámde a győzelmi öröm nem tartott sokáig, Miksa nagyobb erővel jött övéinek támogatására, kémeiket küld előre, ezek visszajövet értesítik az előváros égéséről és hogy azon oldalról, melyhez értek a várost nem lehet bevenni, mert itt két nagy tó a közeledést nem engedi, s azért csak két bejárása van, a falakon sem mellvédfalat, sem körakást, sem ágyutelepet, sem védőt nem láttak, s a lakosok nem értvén katonai mester-séghez, sőt nagyon is tunyák lévén, csekély számu katonaságra bízták a védelmet¹⁾. Miksa e körülményekről értesülvén, csupán a templomok kimelését parancsolva, egész erővel ostromot vezényelt. Az ellen sáska módra lépé el a vár szélső környékeit s a felégetett külváros táján ellentálló várbelieket nagy öldökléssel viasztasorította. A megveretés szégyenétől boszura ingerelt svédek vezére Lang Konrád maga vezeté katonáit a vár falaira, honnét

¹⁾ Bonfin után Henszlmann f. i. m. 18 l.

a legközelebbi kaput belövetvén, nehéz vasas osztályának élén a várba utat tört. „A vásártérre érkezvén, ki elejökbe jön azt levagdadják és egy papcsoportot, ki ott a szent szűz templomát védtől védte, kegyetlenül lemészárolják — az asszonyok és szűzek szemérmetességét sem tekintik, és mondják, hogy többen közülök Mária templomára és a szent királyok emlékére törvén, Mátyás sirján is gyilkolást követtek el, s annak testét, mint mondják, hárman lándzsáikkal törekedtek kihuzni. — — Azután Domonkost¹⁾ a város főpapját ostromolták, ki több polgárt magával vivén, basilikája legmagasabb tornyába menekült s a templom igen drága készletét innen védte²⁾).

Tubero azonban Fehérvár elfoglalását, Bonfintól eltérőleg beszéli el. Előre bocsájtván, hogy Báthory és Kinizsy, a magyarok vezérei, Miksa tulereje elől Budára visszavonultak, így folytatja elbeszélését Fehérvár bevételéről: „midőn a fehérváriak megrettentek a magyar vezérek futása miatt, magok nem katonák, hanem mesteremberek és kereskedők levén, a német a várost majdnem ostrom nélkül foglalá el, mihez leginkább járult Szitya Jakab (Istvánfi, Jacobus Siculusnak nevezi) tudósítása, ez átszökvén Miksához a magyarok részéről, jól ismerte a védfalak ama részét, melyet Mátyás király akkor töretett abba, mikor a sz. szűz templomát kelet felé és a város védfalán tul akarta kiterjeszteni, hogy mausoleumát ez irányba tágassabbá tehesse³⁾). De bármiként ment be a sereg, az a dolgon nem változtat semmit, eléggé be van igazolva történelmi adatok által, hogy midőn Miksa a városba vonult, a rettenetes vérengzés jeleit, a holttestek nagy halmaít látván, ezek eltakarításáról gondoskodott volna, maga a basilikát s annak roppant kincseit vevé hatalmába. A toronyba vonult Kálmánczay Domonkos prépostnak értékes készleteivel szabad elköltözést engedett ugyan, de megtartá azon

¹⁾ „Kálmánczay“ családi nevét Domonkos fehérvári prépostnak Pauer János fődözte fel. I. akad. értek.

²⁾ Székesfeh. ásat. H. 18. l.

³⁾ U. o.

arany keresztet, melyet Mátyás király által Bécsből elvitt családi tulajdonának állított ¹⁾).

E közben a katonák nem csak az elzárva volt boltokat, hanem a házak belsejét is feldulva, némelyek szerint 36 ezer arany értékű zsákmányt szedtek össze. Midőn az e feletti osztozkodás majdnem zendülést okozott a kincsszomjas svédek közt, Miksa megparancsolá, hogy minden zsákmányt egy halomra rakjanak, hogy azt rangfokozat szerint kilehessen osztani; erre azonban a svédek nem álltak rá, hanem a császári tábort rögtön elhagyák, s ekként Miksát további tervének, t. i. Buda ostromának abban hagyására kényszerítették. Miksa katonáit téli szállásokra osztván, Bécsbe költözött.

Elvonulása előtt azonban kihirdetteté, hogy kiki szabadon visszaveheti birtokát; de kiöletvén a lakosok, nem volt kinek elfoglalni helyét, s a megmaradt polgárok is annyira elkeseredének szerencsétlenségükön, hogy Fehérvárra többé visszaköltözni sem akarának.

Ulászló nem sokára békét kötvén Albert herczeggel, minden igyekezetét oda irányzá, hogy az elvesztett várost ismét visszaszerezhesse; e czélból Báthory és Kinizsy vezérek alatt le-
küldött táborát személyesen megvizsgálá, de daczára, hogy a

¹⁾ Hogy azonban az elvitt arany kereszt Miksának nem az egyedüli követelése vala, abból látjuk, mit tudós Ipolyi püspöknek „a magyar ereklyéről“ szóló, az archeologiai közlemények III. köt., 3. füzetében sz. Kálmán hermájáról olvasunk a 109-ik lapon „a szentnek fejereklye-tartó hermája 1517-ig a székesfehérvári egyházban létezett, midőn Miksa császár ezt is a mülki monostor számára megszerezte“. Ipolyi ezen állítását támogatja Pez, *Scriptores I.* 279. *Chronicon Monast. Mellicensis* ezen helyével: „1517-ben Miksa császár visszaadta a mülki kolostornak sz. Kálmán fejét, vagy hermáját, mely a fehérvári templomba háboru alkalmával jutott és melynek visszaadása már régen volt ígérve, egyuttal ígéri, hogy sz. Kálmán mülki sirját megfogja ujittatni“. Az Ipolyi által idézett adatok nyomán a herma Fehérvárra nem jutott, mint itt állitják háboru alkalmával, hanem azt Péter király szerezte a szentnek tés-tével együtt. U. o. 18—19. l.

megrongált vár ostroma sikeresnek mutatkozék, tartva a visszatörő boszúból eredhetett kegyetlenkedésektől, inkább csak körülzárolás által kívánta meghódítani.

Meggyőződven azonban a német várórség, hogy a várat nem tarthatja, öt napi fegyverszünetet kért, s az ez idő alatti alkudozások azt eredményezték, hogy az őrség minden védelmi-szer visszahagyása mellett, podgyászát magával vivén, a várból szabadon elvonulhatott.

A mohácsi vész után szomoruan virradt a magyar nemzetre európai életének újabb korszaka. A pusztító vihart, mely a török visszavonultával a hon egéről elvonulni látszott, nem kevésbé komor boru váltotta fel, annyival aggasztóbb, minthogy a vészterhes fellegek magából a nemzet kebeléből emelkedének. A török csapás, bár a velőkig hatott, s a nemzet életfájának legszebb gyümölcseit sujtotta le, nem ébreszté föl állapota komoly megfontolására. A végromlással és szolgasággal fenyegető veszély nem józanította ki, nem egyesítette, az oligarchai pártviszályok mételeyétől elkábult nemzetet. Az erkölcsi romlottság mélyebb gyökeket vert már, mintsem az eltompult kedélyek a súlyos csapás által is élénkebb erkölcsi érzetre felrázathattak, a közhaza megmentésére egyesülhettek volna; az önhaszonlesés, egyenetlenség, meghasonlás, kárhuzatos forrásaiból származott veszély s nyomorúság, még két hosszú századon át fenyegette és sanyargatta az országot. És csodával határos esemény a világtörténetben, hogy a nemzet ily belső viszonyok között annyi s oly ellenséges külbefolyás alatt, milyenek keletről s nyugotról kitéve volt, nem csak el nem veszett, de életével önállását, szabadságát is megmentette százados harczaiban.

Kivonulván az elpusztult országból Szulejmán, mind az udvari-, mind a Zápolya-pártot, a királyválasztás tervei foglalkoztatták. De a párt- és magánérdek ismét háttérbe tolta a hon javát, s a királyválasztás csak újabb alkalmul szolgált arra, hogy a pártok egymás elleni ingerültsége s a zavargás még mélyebb gyökeret verjen.

Mint színhelye a legfontosabb eseményeknek, tanuja volt

mindennek Székesfehérvár. — Zápolya már Szegeden táboroztakor elhatározta, hogy a koronát, kerüljön bár mibe fejére teendi, s miután ezt a királyné keze által el nem érhetette, párthivei által kiáltatott ki Tokajban királynak, hol egyszersmind nagyobb ünnepélyesség céljából a Székesfehérvárott tartandó királyválasztó s koronázó gyűlés is nov. 5-re kitűzetett.

Megjelent itt a nemesség, s számát nem csak az érdekelttség, de II. Lajos időközben megtalált tetemeinek november 9-re kitűzött eltakarítása is csak nagyobbította.

Ősi szokás szerint a rendek már korán reggel szabad égalá gyülekeztek a városon kívüli mezőre, a főrendek pedig a sz. Mária templomába, melynek ajtait, miként az utcákat, kapukat Zápolya szolgálai, fegyveresei állták el. Ferdinand követei hasztalan igyekeztek bemenetelt szerezni, s a jelenlevőket Ferdinandtól, Báthory István Nádortól és Szalaházy Tamás veszprémi püspöktől hozott levelek kiosztása mellett figyelmeztetni, hogy Zápolyát királylyá választani ne merészkedjenek. A tanácskozás a főrendeknél megkezdett a nagytemplomban; s miután Zápolya maga szót emelvén, a pórlázadás elnyomásánál szerzett érdemeit, nemkülönben az idegenek káros befolyását ecsetelve, magát a rendeknek ajánlotta volna — s miután a rendek is az 1505-diki rákosi gyűlés azon határozatára, mely a magyar királyi székből minden idegent kirekeszt, hivatkoztak, sőt egy szerződést is felmutattak, melyet több hatalmas főúr az iránt kötött, hogy Lajos után Zápolya legyen a király; — miután végre közérzülletté vált, hogy a magyar nemzet mindenkor szabad volt s e szabadságának legfőbb ékét, legbecsesb követ mindenkor a királyválasztás képezte, a főrendek kimondák, hogy királyjelöltjük nem más mint Zápolya

A főrendi gyűlésből a hatalmas beszédű Verbőczy küldetett a rendekhez, megkérdezni, mi volna az ő akaratuk a választandó királyra nézve. „Uraim magyarok! kiálta Verbőczy a mezőn egybesereglett nemességhez — tudjátok, hogy kormányzó nélkül vagyunk, tudjátok azt is, hogy a fenséges ausztriai főherczeg akar királyunkká lenni, mondjátok meg akarjátok-e őt?

„Nem akarjuk!“ dörgött a válasz ezer torokból; „kit akartok tehát?“ kérde Verbőczy, „a vajdát!“ „ő legyen királyunk —“ kiáltott a tömeg. E pillanatban Ferdinand egyik követe tört magának utat, magával hozott leveleit felmutatva tiltakozott a választás ellen, de eredmény nélkül, mert a bősziült tömeg fenyegetései elől csak futásban talált menedéket. A 36 éves János vajda a rendek egyhangú akaratával — nem ugyan a rákos mezején, mint az 1505-diki országos határozat tartotta, mert erről ugylátszik mindnyájan megfeledeztek — de mégis a koronázás szokott helyén Székesfehérvárott Magyarország királyává választott; nov. 12-én pedig Boldogasszony templomában Podmaniczky István nyitrai püspök által megkoronáztatott.

A koronát azonban az ifju Perényi Péter, kit János király erdélyi vajdává tett, ravasz hitszegéssel elidegenítette, s Ferdinand kezére játszotta; sőt azt is eszközölte fenyegetései által, hogy Fehérvár is Ferdinand pártjához szegődött. Azzal ijesztvén t. i. a várost, hogy ha Ferdinandnak meg nem hódolna, Ferdinand roppant erővel támadja meg. Török Bálint értesülvén ez esetről, mindent elkövetett, hogy a fehérváriakat János király iránti hűségben megtartaná, de ezek Perényi szavainak hitelt adva, Török Bálintot seregével a városba be sem eresztették.

János király ellenfele I. Ferdinand ezután az 1527. okt. 26-án Budán megnyitott országgyűlésen az ország szabadságait tiszteletben tartani, s azt ugy kormányozni ígervén, hogy megválasztását soha senkinek sem leendő oka megbánni, a rendek által pozsonyi megválasztásában megerősítettett, s 1527. nov. 3-án Székesfehérvárott meg is koronáztatott.

A koronázást követő napokban Ferdinand a rendekkel együtt 8 törvénycikkelyt hozott, melyek szerint János király és Verbőczy feltétlenül, pártfelei pedig ha november 25-ig Ferdinandnak nem hódolnának, a haza ellenségeivé nyilváníttatnak. Megsemmisítették továbbá János mindennemű adományozásai, a háboru folytatására pedig minden kaputól 2 arany szavaztatott.

Ferdinand kormányzására egyébiránt már csak azért is hálásan emlékezik Fehérvár, mert benne tiszteli őskori szabadal-

mainak legelső megújítóját. Az ez iránt kiadott oklevél azonban, fájdalom a város egyéb okirataival 1543-ban a lángok marta-lékává lett ¹⁾).

János király, hogy ingadozó trónját biztosítsa, a töröknél keresett támaszt, s az ügyes Laszky s fondorkodó Gritti segé-lyével el is nyere, s bár ezek tőle később elpártolának, a török még János özvegyét Isabellát is pártfogolta, több ízben vezetvén hadat Magyarországba, szinleg védencei, valósággal azonban saját érdekeiért. Egy ily nehéz hadat indított Szulejman 1543-ban s miután Esztergamot meghódítá, Tatát pedig felégeté, Fehérvár alá jött győztes lobogóival, s a sóstónál tábornok ült.

Fehérvárnak ez időben Varkocs vagy Barkocs volt pa-rancsnoka bátorsága s vitézségéről ismert férfiú. Vele voltak Kápolnay Ferencz, Erdődy Péter és Istvánffy István. Azonban ez utóbbiak — még a török Esztergamért harczolt — portyázni mentek, de vissza nem tértek, s ez által a várőrség számát te-te-mesen csökkenték. E miatt Varkocs, az ellen közeledtének hírére, a segélyül érkezett olaszokkal tanácsot tartá a felett, vajjon nem lenne-e czélszerűbb a külvárost felégetni, mint védeni? de a la-kosok tiltakoztak a felégetés ellen, sőt a Boldogasszony temploma s sz.Ferencz egyháza táját is véderősséggé alakították.

Alig vert tábornok a török, a várőrség egy része a palotai kapu felől szerencsés kirohanást tett; ellenben a budai kapunál — hol a vezér a német és olasz őrséget gyűjté össze, az egész erővel ide törekedett törökhad heves csata után elfoglalván a külvárosi védműveket — nem volt oly szerencsés a siker; mert a tulnyomó erő az őrséget részint megfutamtván, részint leölván, Varkocs maga küzdött az iszonyu tömeg ellen, nem mintha győ-zelmet remélhetett volna, hanem, hogy legalább dicsően eleshessék, s miután győzni nem tudott, a kapu csapó hidján megöletett. A vezérétől megfosztott őrség követet küldött Szulejmánhoz s a vár feladására ajánlkozott. — Stella János olasz katona, ez eseményt így írja le testvéréhez küldött levelében: „A török nagyur bevo-

¹⁾ V. ö. Palugyay M. or. legújabb leírása. II. k. 119 l.

nulván Székesfehérvárra, mindenek előtt megakarta látogatni a magyar királyok sirjait, melyek nagy számmal találtatnak e városban, a nagyur eleinte nagyon kegyesnek mutatkozott, értesítvén a lakosokat magánuton és nyilvános kiáltványban is, hogy ne tartsanak további károsítástól vagy zaklatástól, se maga, se katonái részéről; ő nem azért jött Magyarországra, hogy e vitéz nemzetet meghódítsa, hanem hogy a szolgaságtól és a német zsarnokság járma alól fölszabadítsa; hogy kibékítse s egész épségében visszaadhassa a boldogult János király fiának, igaz törvényes örökösének amaz országnak, mely a nagyur hitébe és védelmébe van ajánlva. — Harmad vagy negyed napra a törökök értesíték a bírót és a tanácsot, hogy Szoliman a nagyur saját javukra a hűség esküjét tőlök kívánja; s így a jámborok azon rendben, melyet nekik a basa előszabott, legdíszesebb ruháikba felöltözve, mintha ünnepélyre készültek volna, összegyűltek a város előtti ama nagy sikon, hova szokás szerint a kivégzett bűnösök testeit szokták kitenni. És íme a török elfeledkezvén az adott hitről és az esküdött szerződésről, mindnyáját itt lekonzolta, kivéve a bírót és kik őt segítették a város átadásának szerződésében, ezek életben maradtak, mintha csak egyedül ezekkel és nem a lakosság mindnyájával történt volna az egyezkedés¹⁾.

Szulejman a birtokába került várost megerősíté, s a körül fekvő helységeket — nehogy azok a visszatérni akaró keresztényeknek menedékkül szolgálhassanak — tüzzel, vassal elpusztította. Felbontattak s megraboltattak ekkor a királyi sirboltok is Achmet pasa által, s habár a szultán őt ez embertelen tettéért helyéről elmozdítá is, a helyébe jött epirusi bég még kegyetlenebb vala, miután gyakori kirohanásai által az egész környéket pusztította.

E kirohanásokat — melyek időfolytával nem csak kisebb csapatokkal, hanem olykor nagyobb sereggel is üzettek — nem tűrhelvén, midőn a bég egy ízben egész Győr alá száguldana, s az ott tanyázó császári seregre ütött volna, nem csak keményen

¹⁾ Henszlmann székesfehérvári ásatások. 21 l.

megveretett, de a hős Thury György által egész Fehérvárig üzetett, s itt maga a várparancsnok is közel a várhidjához elfogatott, s diadal jelül a császárhoz küldetett.

Thury György ekkor vitézsége elismerésül a császár által egy értékes aranylánczczal ajándékoztatott meg, s arany sarkantus vitézzé neveztetett.

A török sereg pusztításainak megtorlása céljából Pálffy komáromi várkapitány 1587-ben ostrom alá vette Székesfehérvárt, de eredmény nélkül; később azonban Hardek, Zrinyi és Nádasdyval egyesülve ujította meg a támadást. Ez alkalommal Huszár Péter vezeté a belvárosba visszavonult török ellen az első rohamot; az összes hadsereg jobb szárnyát Hardek, a balt Pálffy, a derék hadat Nádasdy és Zrinyi vezénylék. Érdekes e csata leírása, mely egy szemtanu feljegyzéseiből maradt reánk, s melyet Podhraczký József hozott napvilágra. Tud. gyűjt. 1836-iki IV. k. 40—43 l.

Zekes-Fejervárnál lött hartzról 1593.

Az keresztyenök tábora, nagy tábor, Palotátúl fogva tsak nem zinte Zekös-Fejervarig fekütt az táborbeli sokaság, mely táborba az eles bő es oltso volt, es tsak faltörő álgyú az mint az táborbol jött ember zemmél láttá, hetven volt benne.

Minden ket ezör zamu keresztyenöknek, kinek kinek az ő nemzetsége, nyelve, és religioja szerint, egy egy Praedicatorok vagyon, es minden nap ketször dobolnak az praedicatora, 's fölgyűlnék az Isten igéjének hallgatására.

Az keresztyenök Octobernek huzadik napjan az ó Calendarium zerint szalottak meg Fejérvárat, es az táborboljött ember, másod napjan az zállásnak, eljött onnat Buda fele, az Betsbül hozott marhák harmintz adgyanak meg fizetesere, es die 22. Octobris zemmél latta, hogy az Budai Hazan Passa ki ment Budabul Fejérvár segetségere nagy haddal, mely haddal, az mint nagy igazán jelentötte, az Tsaszar soldos fizetött nepei, es az Török várakbol föl gyülekezött Törökök, is meg az Janitsarok, az kiket Szinan Passa Budan hagyott volt, az Passanal voltak huszonöt ezrön. Mind Budai, Pesti, Esztergomi, Vatzí, Neogradi,

Szecheni, Hatvani, Bereni, es egyeb sok rendbeli Törökök ott voltak az Passaval.

Az viadalnak modgya ez keppen lött, hogy az keresztyenöknek, ha hogy Zekes-Fejervárnak segetsege találkozik, valogattak volt ki az táborból, 15,000 jelös vitezlő népet, kik az Törököknek eljövételere vigyaztak, es azokat vartak; de az Passa nem találkozott azokra, hanem az derek táborra ment, es ott kezdötte el az hartzot, es az 15,000 válogatott vitezök halvan az nágy lövest, oda siettek a táborra, az mig oda érkeztek, adig az Török had megveretett, es az futó nepnek eleibe allottak, es azok miatt lött az Török hadnak derék veszedelme; lött pedig az viadal die 24. Octobris az ó Calendarium zerint.

Az viadalnak helyéről az Passa elszaladvan, mikor Budara haza ment, akkor is ott volt az táborból jött embör Budan, es az Törökökbe, az kik haza mentek oda zaladozva, harom zazon nem voltak zam zerint; az Passanak, az mint az embör erte között felöle, az labat lötték meg, es az kezenek negy újat vagtak el.

Az Budai Passanak megverese után az Tömösvari Passanak zin népe az Gyulai Béggel Budara ment otalomnak okaert is, es az Zolnoki had is ugyan oda ment segitsegül.

Markhazi Ibraim Beg Szolnokba szállott, hogy az o oltalmazza, Zent-Miklósba penig gyalog nepet bocsatott őrizni.

Az keresztyenök Zekes-Fejérvár alá indulvan, Palotából es Beszpremből az Törökök ki futottak, es azokat pustan hatták. Tsókaköben pedig megvárták az hadat, az mely had alaja ment, es azt is megvöttek töllök az keresztyenök.

Ugyan azon embör jelentötte, hogy mikor haza idült volna Budarol, es utban Tzegledön lött volna, neminemő emberök érkeztenek oda Budaról, kik ő neki ezt mondtak; hogy az keresztyen hadnak fele Fejervarba volna, es az varas epetenék; fele penig Esztergom alá ment volna. Ezt penig bizonyossan mondta, hogy az lövest egynehany falubeli embörökkel ök is hallottak, es az sok lövéseket még is minden éjel hallják.

Egynehany falubeli kotsisok zegén nepök akattanak az

körösztienökhöz, kik az Budai Passa hadaba voltak, es azok között egy ide ala való Rekasi embör is, mely Rekas nevü falu zinte Szolnoknak tövebe vagyon; azt meg ertvén Nadasdy uram, hozzája vitette az embört, es kerdözte töle: ha meg zállotta Szolnokot is Batory István uram, avagy nem? es halvan, hogy meg nem szállotta, tsodálkozott rajta; így beszellötte az embör. Az pedig az ember elzalandvan onnat, az levagatott nepöknek testök között jött vissza, es az testeket soknak mondgya.

Szinan Passa az veszedelömkor Tolnan volt, az az hirre; de az hadat vizza nem terithette, algyui közöl pedig egynehanyat hagyott volt Zekes-Fejervárba.

1598-ban Nádasdy és Schwarzenberg tettek újabb kísérletet a vár visszafoglalására. A két hadvezér ugyan is, magyar és német sereggel, a már felszabadított Györből elindulván, május 14-én Fehérvártól fél mértföldnyire szállott táborba. Schwarzenberg petárdákkal akart seregének a várkapuin utat nyitni, de e tervét nem létesítheté, mert tudósítást kapott, hogy a kapukat kívülről erős őrség védi.

Nádasdy tehát másnap 150 huszárral a vár felé indult, kihívó incselkedésekkel akarván a törököket a városból kicsalni. A kapuvédök alig vevék észre a huszárokat, azonnal jelt adtak, s 600 lovas rohant ki a várból fogadásukra. Midön megütköztek Nádasdy folyton küzdve mindaddig hátrált, még visszahagyott tartalékát föl nem vehette, s ekkor oly erővel rohantak a törökre, hogy ez 196 embert elvesztvén, megfutott, s a várba menekült. Megjelent ekkor Schwarzenberg is és miután reménylte, hogy a törökök előbbi veszteségeiket visszatörítés nélkül nem hagyják, meghagyta Nádasdynak, hogy huszáraival csatarendben állva várja be az ellenség kirohanását, ő pedig seregével magát a sárrét mögé rejté, hogy onnét a kellő pillanatban előtörhessen. A terv sikerült is, mert a törökök erős oszlopokban indultak ki a várból, s oly hévvel rohantak Nádasdyra, hogy ez visszavonult, s midön a felbátorodott ellenség a huszárokat üzőbe vette, Schwarzenberg kitört a sárrét ingoványaiból, s a rögtön visszaforduló Nádasdyval együtt az üldözőkre rohant. Heves volt a harc, de a törökök nem

soká védelmezheték magokat; rövid idő múlva vadfutással a várba iparkodtak, de mert a hidra nagy számmal rohantak, a hid leszakadt és számosan a vízbe fultak, a күн szorultak pedig részint leölettek, részint fogságba estek. A győzőknek sok szép ló és fegyver esett prédául, de a várba nem juthatának¹⁾.

1599-ben Pálffy és Schvarczenberg ismét szerencsét próbáltak, feldúlták a külvárosokat, de visszaverettek.

Azonban mindezen kísérleteknél szerencsésebb volt azon támadás, melyet 1601-ben Merkurián fővezér intézett Fehérvár ellen, mely által ez 58 évi szenvedés után a török uralomtól legalább rövid időre megszabadult. Ugyan is, midőn hosszas tétovázás után végre Bécsben is jónak látták komolyan fogni a város felszabadításához, Mátyás főherczegnek parancs adatott, hogy Merkuriánnal egyesülten kezdjék meg az ostromot. Ezek egyesülése Komáromnál megtörténvén, az ostromkészleteket előre küldve, Fehérvár felé huzódtak, nehogy azonban az ellenség szándékukat előre észrevegye s a város őrségét megerősítse, Ruszurm ezredes egy csapattal Esztergamba küldetett, hogy ott azonnal Altheim és Bernhausennel egyesülvén a budai-uton Zsámbék és Vaál között jőjjenek Fehérvárnak és a főtáborhoz csatlakozzanak. Mindez megtörténvén Merkurián és Ruszurm is szerencsésen, észrevétlenül Fehérvár alá érkeztek s a következő éjen, miután a herczeg és a tábornokok a vár és elősánczok védképességéről tudomást vettek volna, az ostrom megkezdése elrendeltetett.

Először is a város körül sánczok készítettettek; ezután, hogy a külvárosok nagy veszteség nélkül vétethessenek be, Ruszurnak parancs adatott, hogy a mocsáron keresztül hatoljon s a várhoz érvén dobok és trombiták zajával a többi városrészek támadására is jelt adjon. — A kimenekült magyarok és bajoroktól megtudván Ruszurm, hogy az ellenség a mocsár nagyságában bizva a Szigetvárost alig látta el véderővel, s értesülvén arról is, hogy a mocsár bizonyos helyen átgázolható volna; éjnek idején ezer vitézzel megkezdé az átvonulást.

¹⁾ Petheő Gerg. krónikája III. R. 147 l.

Reggel felé a szigethez értek, nehogy tehát korán észrevétetvén, a kedvező alkalmat elszalasszák, Ruszurm száz emberrel a partra szállt, s megtámadván az öröket, nagy zajjal jelt adott a megtámadásra Merkurián és társainak is. — A csekély számú őrség nagy zavarba jövéen, a Szigetváros azonnal elfoglaltatott. A másik oldalról az adott jelre Merkurián és a többiek szinte támadást intézvén, a törökök oly zavarba jöttek, hogy a külvárosokat odahagyva, a mieinknek szabad utat engedtek, kik a külvárosokkal 14 ágyut is hatalmukba keritettek. Másnap az ostromágyuk a falaknak lévén irányozva, felszólíttatott a várőrség, hogy magát megadja; válasz helyett azonban két ágyulövést intéztek a mieink közé.

A várbeliek magukat meg nem adván, Althein és Stahrenberg öt zászlóalj bajorral megkezdék az ostromot s habár az ellenségtől háromszor visszaverettek, negyedszeri heves rohammal a rondellát elfoglalták. E közben a tuloldalt az anhalti és hofkircheni herczegek támadták meg, s daczára az erős ellentállásnak, véres küzdelem után bevették, s Fehérvárt a magyarok kezére kerítették. A basa hatvan előkelő törökkel jó ideig védelmeze magát, de miután menckvésre nem volt kilátása, letette fegyverét s mint hadi fogoly a külső táborba kísértetett. Midőn már a csata a törökre nézve veszve volt, két százan közülök a királyi palotába huzódtak, s innét védték magukat, de sikertelenül, mert egytől egyig kardélére hányattak.

Ekkor röppítettett a basilika nyugati része is a légbe, mely gyászos eseményről Istvánffy, Bombardi s Ortelius emlékeznek; ez utóbbi nevezetesen miután a visszafoglalást terjedelmesen leírná, a templomra vonatkozólag így szól:

„A török a házakba ide s tova elrakott puskaport és másféle repesztőszert meggyújtván, a templom, a palota és más a bástyához közel álló három torony, a mellett még sok szép építmény és lakház az erős szél segédelmével szétröppítettett és halomra döntetett, mi keserves látványul szolgált. Ez alkalommal a mieink közül 200-nál több, valamint sok török is a tűz által

megsérült és keserves halált szenvedett“¹⁾. — 2000 török, hogy életét megmentse a mocsárba menekült; ezeket Kollonits ezedes kézre kerítvén, lekaszabolta.

A megrongált várfalak kijavittatván, Stahrenberg maradt ott öt zászlóaljával helyőrségül; a többi sereg pedig a várostól félmértföldnyire ütött táborn. Megtudván a budai pasa Fehérvár elestét, hogy a fényes porta haragját magáról elhárítsa, 30 ezer emberrel indult annak visszafoglalására. Megmérkőztek az erők. csattogtak a kardok, többször elfoglalák már a külvárosokat, a várbeliek már-már veszélyben voltak, midőn a külső had elhatározá, hogy az egész gyalog és lovas haderő a szorongatott vár segedelmére menjen. Csatarendbe állittatott tehát a sereg, s az ütközet megindittatván, oly szerencsével folyt, hogy az összes 8000 főből álló tábornak csak fele harczolván a több mint 30000-ből álló törökön fényes győzelmet vívtak. Elcsatában maga Kihaiia Mehemet, több pasa s 3000 közvitéz, a mieink közül pedig körülbelül 300.

Igy végződött az 1601. Szept. 20-iki harc²⁾, mely Fehérvár 600 éves multjának legszebb emlékeit semmisíté meg, mondhatni tönkre tette ugy, hogy a basilika építészeti pusztulását ez évtől kell számitanunk, a várost pedig fölszabadítá csak azért, hogy nem egész egy év lefolyása s uj szenvedések után kijavított falakkal juthasson ismét a török birtokába.

1602-ik évben ugyanis Haszán budai pasa ismét roppant sereget vezérlett Fehérvár alá, s habár a várőrség egy alkalmas kirohanásakor 800 ozmánt levágott s az ágyukat is beszegzé, az ujonan érkezett ozman segéd had oly erélylyel folytató az ostromot, hogy a várőrség egy része megunva a sanyart, Vagner Jánost két más egyénnel kezeskép küldé az ellen táborába, a vár feladását oly feltételek alatt ajánlva, hogy a várőrség szabadon, Tatába mehessen. Ámde az alkudozás még be sem fejeztetett, midőn a janicsárok a vár falait megmászva, azok résein a várba

¹⁾ Ortelius 294. l. v. ö. Henszlmann fehérvári ásat. 23. l.

²⁾ Emlékére érmek is verettek.

hatoltak; elfogták a vezért Vattayt s bilincsekbe verve, Konstantinápolyba küldék. Így jutott Fehérvár ismét a törökök birtokába, kik a várfalak kijavításával azt ismét hatalmas erősséggé alakították, s birták mindaddig, míg Buda bevétele után itt is felvirradt a szabadulás hajnala.

A császári kir. udvari haditanács t. i. Buda bevétele után 1688-ban elhatározá Fehérvár visszafoglalását; s habár kezdetben a vár falainak lehető kimélése szándékoltatott is, miután így eredményhez jutni nem lehetett, a legkeményebb ostromhoz folyamodtak. Megunván azonban a várbeliek is a sok zaklatást és nélkülözést, május 8-án szabad elköltözés feltétele mellett a várat feladták. Az egyezmény alapján Achmet pasa parancsnok 800 emberrel s 250 koci podgyásszal Illokra kísértetett. Ugyan ezen egyezmény intézkedék azon gyermekek sorsa fölött is, kik keresztény nő s török apától származtak; a tizenennyolcz évesek t. i. apjukkal mehettek, azon alóliak pedig visszatartattak. Jellemző, hogy a törökök kiköltözése alkalmával sok kereszténynő inkább a máglyát akarta választani, mint török férjétől megválni.

1702-ben rendelte el I. Lipót, hogy az ország több vára leromboltassék, s így Szendrő, Patak, Szepes, Eger, Palota, Simontornya, Nyitra, Léva, Tata, Pápa, Veszprém, Kanizsa, Szalavár, Körmend, Kaposvár, Dombóvár, ugyszinte Balatonmelléki kisebb várak és Székesfehérvár is leromboltatott. Bevégződött ezzel a város viharos életének korszaka, ezutáni történetét a béke lengi át, a sebek behegedtek, a megyei élet tevékenysége, a nagyobb családok ideköltözése, ipar és kereskedelem fejlődése, tanintézetek működése, új lendületet adtak a város fejlődésének, 1843-ban azonban új szerencsétlenség érte, a mennyiben a város azon része, melyet maig is égett város, vagy tóvárosnak neveznek tűz által elpusztítottatott.

1848—49-dik évek szinte hagytak gyászos emléket magok után.

Midőn Jellacsics horvát bán, nagyobb részt a családi tüzhelytől erővel elhajtott horvát népből, néhány vörös köpenyes szerzsán, s szálnalmas kinézésű lovasból álló seregével Fehérvár

felé közeledett, a magyar honvédelmi bizottmány az ellene küldött csapatokat Fehérvárott összpontosítá. Nehogy azonban egy véletlenül vesztett csata után a város prédául essék, a magyar sereg Pákozdig vonult vissza; mire a bán a városba vonult, s itt három napig tartva rettegésben a lakosságot, szept. 29-én seregét Pákozdfelé indítá, hol a mieink voltak. Az ütközet a horvátok megverésével végződött, s miután a bán a kapott 3 napi fegyverszünetet arra használta, hogy seregével Fehérváron keresztül Bécs felé osonjon, a Fehérvárott hátrahagyott őrséget maga a polgárság fegyverzé le.

Fájós emléket hagyott hátra ez időszakból különösen azon nap, melyen Petricsevits Horvát tábornok jöve Fehérvárra; a városi polgárság a nélkül, hogy a magyar hadseregből csak egy szakasz is jelen lett volna, maga akarta az ellen bevonulását megakadályozni. A szőlőhegy felől érkezett ellenség ellen a budai vámház táján áll fel a polgárság, s midőn közülök egy az ellenség egyik tisztjét lelőtte; azonnal rájuk rohantak, pár pillanat alatt körül voltak véve, az ellenséges tüzelés többet leterített, a védelem tarthatlanná lett, ki-ki futott a merre csak szabadulást látott, a bevonult sereg pedig felgyújtá a külváros házait. Büntetésül sarcot vetett a lakosokra, s szenvedte mindazt, mi azon korszakban éveken keresztül más városokat is ért, s mi a háborus időknek természetes következménye. — Keresztül vonult itt 48—49-diki szabadságharczban hol egyik, hol másik sereg. Mint feledhetlen képet jegyezzük fel Perczel Mór átvonulását a moóri vesztett csata után, ugyszinte egy német hadtest futását, midőn gróf Batthyányit is több fogolylyal magokkal vitték, ugyszinte Kmetty György táboráét a kisbéri csata előtt és után. Élénk emlékünkből van még a derék gróf Batthyányi István működése, ki ez időkben Fehérvárott kormánybiztos volt, nemkülönben a városi polgárság hazafiassága, melyet őseitől örököelve jó és bálorsban egyiránt érvényre juttatott.

A város anyagi és szellemi fejlődését azóta Isten után nagy mérvben előmozdítá a létrehozott déli- és nyugoti vasuti hálózat által lendületet nyert ipar és kereskedelem, az alkotmá-

nyos aera áldásai, önkormány, tanügy előhaladása, humanus intézmények szaporítása, s hogy a gondviselés és emberi haladás ezen vívmányai nem hulltak porba, mutatja a lakosság vallásos erkölcsisége, trón iránti ragaszkodó hűsége, érett gondolkodása, emberszeretete, ugy egymás, mint a különböző vallásfelekezetek között.

Feljegyeztük itt mindazt, mit Székesfehérvár városának szorosan vett multjáról dióhéjba szoritva feljegyezni tudtunk, s miután egyházai s iskoláiról külön czikkben emlékezünk meg, mint történeti okmányokat ide igtatjuk azon királyi okiratokat, melyek a fenmaradtak közül a város régi jogai s kiváltságaira némi fényt deritenek.

1) Mi Lipót Isten kegyelméből dicsőségesen uralkodó római császár, német, magyar, cseh, dalmát, horvát, tót, szerb stb. országok királya, Austria főhercege sat. Emlékeztül hagyjuk czennel kijelentvén mindennek kit illet. Hogy hiveink Székes-Fehérvár hasonnevü vármegyében fekvő városunk okos s előrelátó birájának többi tanácsbeliei s polgárainak következőleg egész községének részéről s személyében nekünk négy rendbeli oklevelek mutattattak elő egy alázatos felirattal. És ugyan az első Sz.-Fehérvár városának borbeviteli s eladási határvatának megtartásáról szól, 1485-ben kelt a pozsonyi káptalan levéltárában őriztetve. A 2-dik több rendbeli, Fehérvármegyében fekvő községek — Vál, Velence, Vereb, Tabajdhoz tartozó birtokrészek adományozásáról szól. A 3-dik több, Palota várhoz tartozó Chor, Kutty, Gyon s Esthemer birtokok visszaválthatásának engedélyét foglalja magában; a 4-dikben Istenben bold. I. Ferdinánd rom. császár, német, magyar, cseh király, ősünk s uralkodásban elődünk 1541-ben Sz.-Fehérvár kiváltságait s szabadalmait megerősíti s biztosítja s ez kivonatban magyar királyi Cancelláriánk s Camaránk levéltárában találtatik. A négy oklevélhez csatlott feliratban Felségünk említett Sz.-Fehérvár polgárai nevében s személyében legmélyebb alázatossággal megkéretik, hogy mi az említett hozzánk nyújtott okleveleket — melynek elseje egészen a többi kivonatban alább közölve van — annak minden s egyes

pontjait elfogadva s jelen okleveleinkbe közzétéve helyeseljük, megerősítsük s annak megújított örök érvényességét Sz.-Fehérvár polgárai — azok utódai számára biztosítsuk. Mely oklevelek el-sejének teljes tartalma e következő. — „Mi, Porkoláb Bertalan Sz.-Fehérvár birája, 12 esküdtei, polgárai s polgármesterei em-lékezetül adjuk — hogy mi a város jóvolta s hasznáért a fehér-vári egyház prépostjának s káptalanjának, nem különben a sz. Miklósról nev. püsp. egyház káptalanjának s István prépostjának, a sz. Istvánról nevezett egyházi keresztesek Conventjének — s annak praeceptora Istvánnak, sz. Miklósról nevezett egyház kanonokjainak hozzájárultával a városba hozandó borok felett egyértelműleg, józan egyakarattal következő czikkeket szerzettük, rendeltük s azoknak megtartását s megtarttatását határozottan akarjuk. Először hogy a fennevezett egyházi urak, többi plébá-nosok és a sz. Miklós egyháza melletti bold. szűz Máriáról ne-vezett zárda sz. szüzei saját vagy vett boraikat mindenütt, az év minden részében beszállithatják s eladhatják. — Minden ellen-mondás nélkül. — Az egyház presbyterei saját szölleiken termett boraikat vagy mit ajándékul kapnak a városba bevihetik, lete-hetik; de soha vett bort. — A fehérvári polgároknak, prépost s kanonok urak jobbágyainak, továbbá a keresztes urak s zár-dáknak, bárhol lakjanak is, ha e városban házok van s adót fizetnek, az év bármely részében szabad vett bort behozni, eladni s mérni. — Bárki legyen — ki itt nem lakik s házzal nem bir, se saját, se vett borát eladásra be nem hozhatja, csak azt, mi asztalára vitetik, s akkor is a mi beleegyezésünk s akaratunkkal. A nagyobb egyház udv. kanonokjainak Conductorai, Administra-torai s tagjai, Lajos király hajdani háza, a polgárság gyűlháza is azon szabadalommal élhetnek, mint az előbb nevezettek. — A saját házzal nem bíró zsellérek, bár adót fizetnek, vett bort be nem hozhatnak, csak azt mi saját szölleiken termett. — Ugyan-azon zsellérek azonban a saját házzal bíró fennevezettektől bort vehetnek, s eladhatják. — Továbbá mindnyájunk haszna s jóvolta tekintetéből sz. István király, sz. Imre herczeg napjaira eső két vásárkor bármely kereskedőnek megengedtetik bort hozni a vá-

rosba s a szokott helyen árulni, — azonban ily vásáron vett bort ne merészeljen a városba letenni olyan, ki nem itt lakik s itt házzal nem bír, bár adót fizet is, se más külföldi idegen. A fent-czimzett tisztelendő urak jobbágysai azok borát s más egyebét behozhatják, de nem árulhatják; hanem lakjaihoz szállítsák, ha-csak azon urak, jobbágyok, polgárok, — kiknek itt házuk van, venni akarnának, a mit szabadon tehetnek, valamint eladhatják is. — Azok — kiknek itt házuk van, de személyesen nem laknak itt — se saját, se vett boraikat soha a városba, se házakba nem szállíthatják. — Senki az itt lakozó polgárok s jobbágyok közül, nem ide való rokonainak, barátjainak vagy idegeneknek saját vagy vett borát a maga bora mellett e határozat ellenére behozni ne merje, különben az ily bor lefoglaltatik s alább következő módon kifolyatik. — Ugyancsak ha a zsellérek vagy más külföldiek vett bort nyíltan vagy alattomban vagy bármi szín alatt a városba hozni megkísérlenék, ily bor a piacra vitessék s mindennek szemelátára kifolyassék. És hogy e határozat valószínű s közmegegyezéssel fenntartassék — választassanak az egyes utcákra bizonyos számú polgárok s jobbágyok, kik esküdjenek meg, hogy szorgalmasan s igazságosan fognak őrködni ezen határozat épen-tartására, joguk legyen annyiszor, mennyiszor kellőnek tetszik, a városban levő polgárokat, borárosokat s pinczetulajdonosokat meggesketni, s ezen eskü igazságát félderíteni. — Ezen esküdt pol-gárok birják a határozat ellen talált bor harmadrészét jutalmul, úgy azonban, hogy az ily bort a közpiacra kell vinni, ott a har-madrészt kivenni, s azután a hordó fenekét beütni. Nem feledve azt is, hogy ha ily választott esküdt egyén csalárdságot vagy kedvezést követ el — az ilyen minden haladék nélkül kétszeresen tartozzék azt a bort megadni, a mi az urak- s polgároknak járjon. És hogy ezen határozataink örök hitelesség erejével birjanak, ezen nyílt levelünket közép pecsétünk hátára nyomásával hitelesítjük s megerősítjük. Költ 1485-ben (P. H.) — A többi levelek kivo-natja e következő. — Némely Fehérvármegyében fekvő (Vál, Velence, Veréb s Tabajd községekhez tartozó) birtokrészeknek Fehérvár városának adományozása. — Sajátkezüleg aláírt kir.

oklevél 1541-dik junius 15-kén Bécsben kelt, mely szerint a Fehérvármegyében fekvő Vál, Velence, Vereb s Tabajd községekhez tartozó birtokrészek, melyek a lázadó Baranyai Mátyás s Somogyi Ferencz tulajdonai voltak, de hűtlenség miatt a Felségre visszaszáltak, — ő Felségéhez való hűségért örökre Sz.-Fehérvárnak adattak, minden hozzátartozókkal, azonban más jogának sérelme nélkül. — Fehérvárral kötött némi egyezkedések. — Sajátkezüleg aláírt kir. oklevél 1541-dik junius 15-kén Bécsben kelt, mely szerint ő Felsége Fehérvár polgárainak érdemeiért s Podmaniczkytól szenvedett káraikért, megengedi azon polgároknak, hogy Palota várhoz tartozó Chorchvay, Gyon, Esthemer birtokokat, — melyeken Podmaniczky erőszakoskodik, — elfoglalhassák s azokat minden hozzátartozókkal, jövedelmekkel háborítlanul birhassák, míg a vár akár ostrom, akár más uton a lázadóktól ő Felsége birtokába nem vétetik. — Ugy, hogy mihelyt a vár visszafoglaltatik, — a mely a fennevezett javakkal ő Felsége hiveé Móré Máté Lászlóé, — a Felség akarátja, hogy a polgárok a jószágokat Mórénak átadják. — A polgároknak 1541-ben adott köz. levél. — Bécsben kelt ez oklevél, mely szerint ő Felsége több tekintetből kötelezi magát Sz.-Fehérvár jogai, szabadalmi, kiváltságainak sértetlen megőrzésére, melyek a fentebbi idők zavaros körülményei közt többször megsértettek — nevezetesen sokkal több zsaroltatott rajtok az adó- s vámházaknál, mint a mennyit szabadalmok szerint adtak volna. Azért is ő Felsége akarátja, hogy szabadalmaik tiszteletben tartassanak, sem tőlök a szokott adó s vámon fellül többet ne csikarjanak. — Mi tehát atyai gondoskodásból, — melylyel hiveinket jogaikban megtartani, őket győztes fegyveink által a török zsarnok járma alól kiragadva, régi szabadságba visszaállitva, ősi jogaikba s kiváltságaikba ezutánra is megerősíteni akarjuk — említett Fehérvár birája, többi esküdt polgárai s egész községének átalunk kegyelmesen kihallgatott alázatos kérelmére az érintett okleveleket, ki nem törölve belőle, át nem huzva benne semmit, gyanusítlanul, hibátlanul, tisztán, jelen oklevelünkbe szóról szóra, ki nem hagyva belőle, hozzá nem téve semmit, annak minden egyes pont-

jait elfogadva közzétettük, helyeseltük, megerősítettük s annak örök érvényességét Fehérvár polgárai, azok utódai számára biztosítottuk, sőt elfogadjuk, helyeseljük, megerősítjük, hitelesítjük s biztosítjuk, azonban minden más főképp az egyház jogának sérelme nélkül. Apostoli magyar. kir. titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünk erejénél s tanuságánál fogva. Költ szivünknek kedvelt főtiszt. Jaklin Balázs nyitrai püspök s örökös főispán, tanácsosunk s magyarországi udvarunk Cancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Austriában, Február 26-kán az Ur 1693-dik esztendejében — romai uralkodásunk 35-ik, magyar stb. országi uralkodásunk 38-dik, csehországi uralkodásunk 37-dik évében (H. P.) Lipót sk. Jaklin Balázs, nyitrai püspök sk. Makolány János sk.

2) Mi Lipót, Isten kegyelméből dicsőségesen uralkodó római császár, német, magyar, cseh sat. országok királya, Austria főhercege sat. — Emlékezetül adjuk, ezennel kijelentvén mindennek kit illet. — Hogy mi valóban meggondolván, mily tisztelet háramlik a népesedésből a Fejedelmekre, — mennyi dísz s erőt nyer az ország a városok gazdasága által, mennyit használ a fejedelmeknek, ha mindenkép azon igyekeznek, hogy a népet fenntartsák, jótéteményekkel eláraszszák, a városokat nagyobbítsák, szépítsék, hogy azt, — miből a királyra s országára jó hárul — önként megtéve, érdemeket szerezzenek s ez által az uralkodók előrelátó bölcsesége tűnjék ki, s az ország jóléte mindinkább növekedjék; méltónak tartva azt is, hogy a fejedelmek — ha hiveiknek királyi szabadalmakat adnak, hogy állandóan élvezhessék — ez adományt örök időkre kiterjeszszék. A nem rég mult időkbén Isten kegyelméből igazságos ügyünkben segítve tetszett dicsőséges fegyvereinkre kegyelmesen azon áldást adni, hogy nemcsak legkegyetlenebb ellenünket a törököt (ki széles e Magyarországon kívül Alsó-Austriát tüzzel-vassal pusztítá, sőt székes fővárosunkat Bécsét néhány hétig leghevesb ostrom alatt tartá) vertük vissza, hanem még támadólag, számos éven át szerencsével folytatott háboruban egész Magyar- s Tótország crösségeit s várait — mint a híres királyi székvárost Budát s Székesfehérvárt,

a másfél századon át sinlett törökjárom alól szerencsésen kiragadtuk, s már Isten kegyelméből megnépesítettük s régi helyzetébe visszaállítottuk, — kegyesen megemlékezvén arról, hogy Székesfehérvár polgárai már régtől fogva — mivel ez is a szab. kir. városok közé tartozik — mindazon szabadalmakat s jogokat élvezték, miket Magyarország dicső királyai s az ország alkotmánya biztosított a többi szab. kir. városok részére, s mindazon jogok, szabadalmak s kegyelmekkel felruházva voltak, a mi általán fogva elismert és bebizonyított tény. Részint ezért, részint hiveinknek, Székesfehérvár okos s előrelátó polgármestere, bíró, többi tanácsbeliek s esküdt polgárai részéről hozzánk nyújtott alázatos kérelmére, — azonfelől figyelembe vévén hűségöket s hű polgárainknak érdemeit, melyet tehetségek szerint a város visszafoglalásánál s birtokba vételénél szereztek, s a magyar szent korona iránt az idők minden körülményeiben állhatatosan szolgálatkészek voltak, s ezután is készeknek nyilatkoztak; sőt még hűségök bizonyítékául, a városnak fegyverrel jogosan történt visszafoglalását meghálálándók, pénzt ajánlottak fel közszükség pótlására; — nekünk is akaratumk a polgárok azon igyekezetét segíteni, hogy régi fényök, ó létök megújítva legyen s így hűségöket a késő kor is megjutalmazva lássa általunk s mi buzdításul szolgáljon a felséges austriai ház iránti további állhatatosságra is; miért is megengedjük, hogy említett városunk Sz.-Fehérvár polgáraival s egyéb lakosival régi jogi állapotába visszaállítassék, az országba visszakebeleztessek, Karai s Rendeivel egyesítsék, továbbá a nevezett polgárok minden s egyes törv. jogokkal, kiváltságokkal s szabadalmakkal, melyek az ország törvényeivel s több szab. kir. városaink szokásaival megegyeznek — szabadon éljenek és az ország negyedik rendjével birtok s szavazásban mint régenten tüstént egyesüljenek, az országgyűlésekre kir. levelek által meghivassanak, a sz. korona tulajdonául tekintessenek, soha és semmi áron attól el ne válhassanak, zálogba ne tétethessenek, az előljáróság s polgárok összesen egy királyi nemesként vétessenek, — a közadókat mint az ország, az országgyűlési váltságot (taxa) a többi szab. kir. városként megadni kötelesek,

a földbirtokjogot eddig is, minden a törvény által elismert hozzátartozókkal együtt háborítlanul birt földjeiken, mint a többi földesurak törvényhatalommal, jövedelmeivel s más hasznaival birják, s az ily telkekre s házakra urbért vetni s azt törvényesen kezelni, a rájuk rótt földesuri szokásos terheket minden birtokos által teljesíttetni, az előljáróság zavartalanul tehesse, — mindazon falvak s más jószágokban, melyekről kimutatják, hogy hajdan törvényesen övék volt, — bizottmányunk által az ismét visszafoglalt javakhozi joguk megvizsgáltatva, megerősítessenek. Továbbá Sz.-Fehérvár polgárai senki által és semmi szín alatt se kényszerítessenek a kisebb p. bárány, sertés, tizedek s kilenczedek, se más követelések teljesítésére. — És mivel a bor-, husmérés s más ilyneműveli kereskedés a városban vagy annak területén senkit a polgári joggal vagy régi kiváltsággal bírón kívül nem illet, — legyen az akár az egyház, akár vármegye, nemes, kamara, katona — ily kereskedést nyilván vagy kéz alatt üzni, sem idegen bort mérni az előljáróság előleges beleegyezése nélkül ne szabadjon, megjegyezvén, hogy az ilyenek árulását a városi előljáróság teljes joggal s hatalommal megakadályozhassa. — A város közjáváért csak az évenként meghatározott időig — mely 14 napig tart — lehet a polgároknak bort mérni, azonkívül pedig csak a vendéglő s ivóházakban engedtetik meg. — Továbbá saját területükön a legeltetési, favágatási, vadászati, madarászati s nagyobb-kisebb halaknak halászási joga a város körül folyó vízben s a városhoz tartozó szigeteken, a malmok, vendéglők s korcsmák, gyógyszerházak s fürdők megvizsgálási s javítási joga, a sebész vagy orvosnak a városbani felfogadása, a mű- s halászati-helyeknek, valamint a főzésre s mész-, téglá-, cserépetésre rendelt házaknak — az innen jövő haszonnak s jövedelemnek a város közhasználatárai fordítása, hasonlóan a kővágás, szín- s más játékházak, a vízvezetések, más közhelyek s piacok, mint a serfőzési jog is ép és sértetlen maradjon. Az előljáróság a száraz s hig termékek mértékelésére felügyelhesen s e végre a közönséges fontot s törvényes mértéket meghatározhassa, legyen hatalma az ezzel visszaélőket s csalókat megbüntetni, nemkülönben közön-

séges vásárokon, közpiaczokon a zavargásoknak s erőszakoskodásoknak gátot vetni, az odajövő kereskedők, kalmárok s más ily embereknek oltalmat nyújtani. — A kéz s más művekre ügyel-
hessen fel, hogy minden csalárdság elkerültessék s a különféle mesterségek jogai épen maradjanak, az áruhelyek s állomásokért, eladott juhokért járó mérsékelt s szokott adót, vámot, szabadalom adományunk következtében joga legyen kivetni s behajtani, fogadhassanak polgárokat s lakosokat kebelökbe, tőle függjön a zsidók, czigányok be vagy nem fogadása, az árvák s azok javaira felügyelés, felelős tutorok s gondnokok nevezése, ugyancsak az előljáróság nevezhessen megyés papot, plebánost a Canon szerinti törv. jövedelmekkel s terhekkkel jelentse be az illető helyen, — a polgárokat a város közhasznáért s a törvényhatóság védelméért, dolgaik teljesítésére kötelezhessen, az ország törvényeivel megegyező s a többi szab. kir. városok által is elfogadott adókat vessék ki, — a haza alkotmányával nem ellenkező helyhatósági (municipalis) határozatokat készíthet; végre megengedjük, hogy a magvaszakadás, kimondás s azt visszahuzó jogával, városi magán törvényhatósággal, területükön a politikai, polgárai s bűnügyekben ítéllethozással éljen; birjon annyi hatalommal a bűnügyekben, hogy bármily vádlottat elfogadhasson, elítélhessen, s ily esetekben élethalál ura lehessen — ugyancsak ily bűnügyekben régi szokásukra hivatkozva, minden az ország törvényeire, határozataira való fellebbezés nélkül ítélhessen, kivéve, ha királyi személynekünkhez történik a folyamodás. — Az előljáróság rendeletére minden polgárok s lakosok, akár kézi mesterségből akár művészetből, kereskedésből vagy polgári birtokból élők, nemesek vagy nem nemesek, bármily nemzetbeliek, főkép a rácok és zsidók (kik csak ezen város védelme s hatósága alatt lehetnek) a közterheket közösen viselni tartoznak. Minden polgári, bűn- vagy személyügyekben, valóságos birtok- és keresetbeli perekben, melyek köztük támadnak, — a kiváltságoltakat kivéve, az előljáróság alá tartozzanak magukat vetni. Nyilvános, hogy a városban egy, igaz rom. kath. vallást nem követő egyén se töressék. Továbbá Sz.-Fehérvár városunk polgárai tarthassák meg az évenkinti vagy két

évbeni bíró s polgármester választást, tisztujítást, a többi szab. kir. városokban is gyakorlott szokásként kiküldendő kir. biztosunk jelenlétében, úgy, hogy a bíró vagy polgármester hívja meg a választó polgárságot a városházába, köszönjön le hivataláról, s azután a jelenlevő kir. biztosunk a polgárság szónokai s esküdt jegyzők által, a polgároktól egyenként gyűjtendő szavazattöbbség szerint, vagy az előbbi erősítések meg hivatalában vagy pedig a tanácsból egy más választassék bírólul, ki a közönseges esküt a székesegyház oltára előtt letéve, még ugyanaz nap kineveztessek; hasonlólag hatalom adatik az előljáráságnak, hogy ha a 12 tanácsbeli közül egyik vagy másik meghal, — annak helyébe egy más alkalmas egyént nevezhessen, és valaki hivatalában nem jár el pontosan, azt attól megfoszthassa, városi tisztséget osztogathasson, a város jövedelmére felügyelhessen, a hivatalnokokat feleletre s számadásra vonhassa. — Minélfogva Sz.-Fehérvár sokszor említett polgárai az előszámlált engedményeket, kiváltságokat s szabadalmakat, — melyek a többi szab. kir. városokkal is közösek, az ország törvényei s alkotmányával megegyeznek, — élvezzék nyugalomban, biztosságban, zavargásra vagy pártoskodásra alkalmat ne adjanak; — akaratumk, hogy a városon kívül belől lévő házak s telkeknek a község beleegyezésével kiváltságai s szabadalmi megőriztessenek — rendeljük, hogy ha ingatlan javak akár örökösödés, akár más ily uton valamely egyházi vagy külföldi idegen személyre szállnak, — ez, — hacsak időközben polgári jogot nem szerez magának, — a javakat egy év alatt eladni tartozik — különben az előljáróság a becsárt lefizetve a birtokot elveheti. — És hogy a helyhatóság s polgári törvényhatalom épen fenntartassék s meg ne zavartassék, meghagyjuk s nyilvánítjuk, hogy se katonai, se kamarai tiszteink, se a vármegye a törvények s Sz.-Fehérvár városunk akarata ellen a polgárok felett törvényhatalmat ne gyakorolhassanak, ítéletet ne hozhassanak, se más hatósági ügyekbe, milyen p. előfogatok köz. Vorspann, magokat beavatni ne merészeljék. Akarjuk s parancsoljuk, hogy, midőn igazak igaztalanokért, ártatlanok vétkesekért ne akadályoztassanak, — tehát Sz.-Fehérvár polgárainak sehol mások

adósságaiért se személyök, se javaik le ne foglaltassanak, s ha az adós polgár igazságot kér, tőle meg ne tagadtassék; mindenféle adók, vámok s harminczadok alól Magyarországon belől felmentjük őket, valamint nem engedjük, hogy házukba betörjenek, megszálljanak, kivéve, ha az előljáróságtól jegyzéket kapnak. Mindezeket azonban úgy s azon feltétel alatt, hogy a fentnevezett polgárok úgy viseljék magokat, mint a többi szab. kir. városok, a hálátlanság s hűtlenségtől mindezen jogok, szabadalmak elvesztése mellett őrizkedjenek, s ezen adományunk kegyelmünket felségünkötől, utódaink s örököseink törv. magyar királytól hűség s állhatatosság által kiérdemeljék. Tehát visszahelyezzük, bekebelezük, felmentjük, megerősítjük minden mások s egyesek, főképp pedig az egyház jogának sérelme nélkül. — Miért is hogy Sz.-Fehérvárunk iránti jóságunk s kegyelmünk bizonyossága annál inkább kitűnjék, régi Magyarország dicső emlékezetű királyai által adományozott, használt czímereit s jelvényeit visszaadva jóváhagyjuk, megerősítjük, hitelesítjük s a pecsétnek következő alakját s veres viaszkkali pecsétlés használatát megengedjük: „Álló kék vért, ebben zöld mezőn négyszegű kőből rakott rovatékos várfal, kétfelé nyitott kapuval s félig lefüggő vasrostélylyal; a várfalon három torony, melyek közül egy fedeles magosabb torony kettő közt kiemelkedik; a vértet a hajdani dicső emlékezetű magyar királyoknak Sz.-Fehérváron történt megkoronázatása emlékeül arany korona fedi, mely alól egyfelől aranysárga és kék, másfelől ezüstfehér és veres összhangzólagos visszafordulatu s a vért aljáig érő, azt ékesítő, fodros takarók ömlenek.“ Miként mindez jelen kir. oklevelünk fején vagy is elején, a festő jártas keze s műve által saját valódi színekkel előállítva, világosabb s tisztábban szemlélhető; — megengedvén s kegyesen határozván, hogy Sz.-Fehérvárunk minden polgárainak, s ezek utódainak, az imént leírt s hivatalos használatra készült pecséttel bármi egyéb nemű minden irományok s levelek megerősítése, a többi szab. kir. városként veres viaszkkal érvényes s kétségtelenül hitelesnek tekintessék. — Minélfogva jelen magyar kir. titkos pecsétünkkel függőleg megerősített oklevelünk által Sz.-

Fehérvár polgárainak örök időkre megadjuk annak hitelességét. — Kelt hivünknek kedvelt főtiszt. Mattyasovszky László nyitrai püspök s örökös főispán, tanácsosunk s Magyarországoni udvarunk Cancellárjának kezéből, fővárosunk Bécsben, Austriában, october 23-kán az Ur 1703. évében. — Romai uralkodásunk 46-ik, magyar sat. országunkbani uralkodásunk 49-dik, csehországi uralkodásunk 47-dik évében. — Főtiszt. atyaságunk Kollonics Lipót a. r. sz. egyház sz. Jeromosról czimzett illyriai áldorbibornokja, esztergomi érsek, primás. Széchenyi Pál, Kalocsa és Bács törv. egyes. egyházmegyék érseke sat. sat. — Lipót sk. Mattyasovszky László, nyitrai püspök sk. Hunyadi László sk.¹⁾

¹⁾ V. ö. Palugyai J. M. orsz. leírása II. k. 160—162. l. és Csapó K. Székesfehérvár tört. 112—129. l.

Székesfehérvári templomok.

Azon dombon, hol most Székesfehérvárnak a szüz Mária és sz. István király tisztelére emelt székesegyháza áll, a törökök kiűzése idejében még temető, ennek közepén pedig csak egy rozszant kápolna állt. E kápolnát, mely sz. Jakab tiszteletére volt egykor emelve, a beköltözött jezsuiták kijavították és plebánia templommá alakították. Azonban e kápolna kijavíttatása után sem felelvén meg az igényeknek, a városi polgárság — bár a háboru csapásai miatt elvult szegényedve — egy újabb és tágasabb templom építésére vállalkozott, s Lipót királynak 1702. febr. 24-ről kelt parancsa folytán széthordatni kezdett várfalak köveit felhasználva az építkezést meg is kezdé. De alig, hogy fölállíttatott a két torony az említett rozszant kápolna elé, midőn a Rákóczy-féle mozgalmak az építkezést messze időre elháráltaták.

1758-ik évben jött azonban Fehérvárra Buffler nevű jezsuita, s látván az Isten házának elhagyatottságát, nagypénteken és szombaton lelkes beszédet tartott a néphez, s menydörgő szavával az egykoron már megkezdett szentegyház építésének befejezésére annyira felbuzdítá, hogy a hivek a munkához azonnal hozzáfogtak, s tíz év alatt a jelenlegi székesegyházat, mely egyzersmind plebánia templom is, fölépítették. Ezt bizonyítja az egyház belsejében a karzat fölött olvasható felirat is: „Pietas, Senatus, Populique. Alb. Deo. Optimo. Maximo In. Honorem S. Stephani Primi Hung. Regis et Apostoli. E Fundamentis. Erexít anno 1768.“ (A mindenható Isten dicsőségére, sz. István első apostoli király tiszteletére emelte a fehérvári tanács és nép buzgósága 1768-ban).

1777-ben, midőn dicső emlékű Mária Terézia királynő a régi társas káptalan helyébe püspökséget és székes káptalant alapított, e templomot székesegyházzá emelte, s fentartására a városi tizeden kívül 4000 frt. tőkepénzt is ajándékozott.

E díszes templom 25 öl hosszú s 13 öl, 5 láb széles s három boltozatra van osztva, t. i. a homlokzat, hajó, s szentély boltozatára. Szentélyével keletnek, homlokzatával nyugatra néz. Tornyai bádoggal földvék, melyek tövében sz. István, sz. László királyok s sz. Imre herczeg szobrai állnak.

Harangjai közt nevezetes különösen kettő; egyik, melyet III. Béla 1195-ben ajándékozott a székesfehérvári keresztes vitézek rendének, megerősítvén egyszersmind Hedvig anyjától ugyan ezen rend számára tett alapítványokat is külön oklevéllel; de a harang már nincs eredeti állapotában, mert a háborus időkben elásatott, Károly király idejében fölfedeztetvén, 1831-ben a nagy cholera idejében újra s 1845-ben ismét átöntetett¹⁾. A feliraton kívül, mely a harang történelmét tartalmazza: a szent kereszt, sz. László, sz. Imre és sz. Flóris alakja díszitik s 1300 font súlyyal bir. — A másiknak felirata ez: „Ambros. Sebastianus de Dalmata Praeceptor Alb. 1380.“ Ki volt e férfit, ki e harangot valószínűleg öntette, nem bizonyos, hihetőleg a keresztes vitézek egyik főnöke vala. A háborus időkben nehogy prédául essék ezt is elásták s 1790. évben, junius 21-én egy kertben, mely hajdan a jezsuiták tulajdona volt, fedeztetett föl; súlya ennek 417 font. A többiek újabb koruak, s legtöbbnyire a város vagy a templom költségén öntettek.

Lélekemelő tekintetet nyújt a templom belseje, melyet 1869-ben boldog emlékű Farkas Imre püspök hagyománya, s a ft. káptalan és a nemes város bőkezűségéből újra márványoztak, aranyoztak, s mely jelenleg Istenházához méltó fényben ragyog.

¹⁾ „A harang fölirat ez: MCXCV. Vivere Béla Dedit. MDXLV. sed sum per bella Sepulta. MDCCXXV. Eruta Sub Carolo. MDCCCXXI. cholera grassante refusa. MDCCCXLV. Post nova fata iterum Fernando Rege revixi“.

Mintegy menyei jelenet tűnik föl a főoltár képe, melynek felső részén a gyermek Jézust ölében tartó szüz anya angyaloktól környezve ábrázoltatik, alján pedig sz. István király térdel férfias szép alakjával, bibor vánkoston a koronát s királyi pálczát egész nemzetével együtt a szüz anya oltalmába ajánlván, őtet pedig a Boldogasszony hajdani templomának mintáját, a kat. egyház főbb ágozatait jelképező szent edényeket tartó mennyei szellemek veszik körül. E gyönyörű képet 1775-ben Fischer, Mária Terézia udvari festésze készíté, a királyné megbízásából, ki a templomnak vele ajándokkép kedveskedék. A képet vörös márványzott oszlopszat keríti, melyek alján sz. Erzsébet és sz. Terézia pompás szobrai állnak.

A három lépcsőnyi magasságban álló főoltár alja fekete márványból, a templom boltíveivel öszhangzásban levő oszlopos szent tárnák fehér márványa gyönyörűen emelkedik ki a sötétebb háttérből. A szent tár forgatható ajtaja homoruan kivájva, s tűzben aranyozott lemezzel bevonva gyönyörűen ragyogtatja az oltár keresztet, melyet Szentpétery hazai művészünk oly szép izléssel készített, s mely 274 lat ezüstöt foglalva magában, egyik legkiválóbb kincse a székesegyháznak. Diszére válik még a szentélynek a püspöki trón, vörös bársony s aranyozással, ugyszinte a káptalanbeliek padjai. A szentély mindkét oldalán sekrestye van, egyik a káptalan, másik a plebániái, ezek fölött pedig tágas karzatok nyulnak, hova a följárás a hajó két oldaláról vezet föl. Ezen ajtók egyike fölött, t. i. az evangeliumi oldalon emelkedik a diszes szószék, az átellenben levő ajtó fölött pedig egy fekete márvány-tábla van befalazva Mária Terézia királynő által tett azon adományozást megörökítő felirattal, mely sz. István koponyájára vonatkozik ¹⁾.

¹⁾ „Maria Theresia Augusta Ungariae Regina. Devictis Sae-pius Bello Hostibus. Receptis. Pace. Provinciis. Aperto Mari. Comercio. Stratis. Magni. Operis. Pontibus Exsiccatis Paludibus. Milite Aucto Et Perfecto Institutis Equi tum Ordinibus temperatis Ad Omnem Humanitatem Iustitiae Legibus Literis Et Bonis Artibus Accitis Et Constabilitis. Moribus Populorum Et Animis Excultis Multiplicati Religionis Antistitum Numero Efformatis Parvulorum

Mind a három boltivet Cymbal remek frescói ékesítik. A hajó ivezetén találólag ecsetelé a művész azon jelenetet, midőn sz. István a felállítandó püspökségekről az ország nagyaival tanácskozáván, az ezekről szóló oklevelet a illető főpapoknak át-nyújtja. — Másik oldalról Buffler jezsuita atya van előtűntetve, midőn a városi tanácsossal az újabb időkben emelt székesegyház építéséről értekeznek. A hajóban négy mellékoltár áll, sz. Imre, sz. László, sz. Anna és Nep. sz. János tiszteletére szentelve.

A sok változatu orgona karzata alatt mindkét oldalon egy-egy kápolna áll; melyek egyike a sz. szűz tiszteletére van szentelve, másikban pedig az egyház legdrágább kincse sz. István király koponyája őriztetik. E szent ereklyét miként már említők Mária Teréziának köszönhetni, ki az ország e hajdani fővárosát kitűntetendő, nem csak püspökséget és káptalan alapított, de sz. István koponyájával egy oly ajándékkal gazdagította, melynél — saját szavai szerint — kedvesebbel nem gondolá megörvendeztetetni a város hű polgárait. A sz. ereklyének megbecsülhetlen értékét fokozza még a külfény is, a mennyiben az egy 512 lat súlynyi ezüst, szinte a királynő által ajándékozott mellszobor tetejébe van illesztve, oly módon, hogy az ereklye kristályüveg s ezüst keretbe foglaltan levehető s a hivek csókolására nyujtható.

E kincset, mely nemcsak vallásos, de nemzeti kegyeletünknek is oly tiszteletreméltó tárgya, a székesfehérvári káptalan küldöttsége a felségtől átvevén Moórig hozta, innét pedig — hova Selyei Nagy Ignác püspök elibök jöve — nagy ünnepélyességgel Fehérvárra hozatott 1748. aprilis 2-án.

Scholis Augusta Sobole Per Universa Europae Sceptra Et Coronas Distributa Solio Pace Et Amore Populi Firmatis Romano Catholicae Religioni Sancti Stephani Ungarorum Regis Cultus. Urbis Olim Toto Regno celeberrimae Saluti Perpetuam Antistiti Et Sacerdotis Sedem Regia Munificentia Posuit. Authenticum Sancti Stephani Regis Cranium Auro gemmisque ditatum Pie Venerandum Ecclesiae Huic Dono Dedit anno Incarnationis Dominicae MDCCLXXVII. Regni Sui Ungarici XXXVI. Aetatis Suae LX.“

Azóta évenként bizonyos napokon köztisztelőre kitétetik a székesegyházban; u. m. április 2. a koponya idehozatala évfordulóján, május 19-én fehérvárnak a törököktől visszavétele napján. Junius 27-én, vagyis szent László király, s augusztus 20-án szent István király napján, végre Október 11-én, mely napon hajdan sz. István király tetemeinek feltalálása ünnepeltetett.

Sz. István koponyájának adományozásával azonban még nem merité ki a város iránt viseltetett kegyeit a nagylelkű királynő. Miként Gizella egykor saját kezeivel himzé a még most is megőrzött koronázási palástot s oda adá azt a fehérvári hajdani basilikának, úgy dolgozék Mária Therézia 18 éven keresztül azon díszes egyházi ruhakészleten, melynek készítése alatt nem egy gondolatot, nem egy magasztos érzelmet fűzött oda, melyet Fehérvár iránt érezett, de oda himzé királyi nevét is, zálogául háttártalan kegyeinek. S ezen egyházi ruhák csak kiváló alkalmakkor használtatnak az isteni tiszteleten.

Érintettük már, hogy a székesegyház egyszersmind plebánia-templomul is szolgál a belvárosi hiveknek. Van azonban itt még egy másik plebánia-templom, t. i. a *felsővárosi*, mely 1778-ban építtetett sz. Sebestény vértanu tiszteletére. 1835-ben két toronnyal lett ellátva, de tökéletesen csak 1864-ben lett befejezve. A két torony közt áll sz. Sebestyén gyönyörű faragásu óriási szobra, alatta pedig a fölirat: „Szent Sebestyén vértanu lelkes védelmét így hálalják Fehérvár buzgó hivei.“

Hajdan itt sz. Miklósról címzett prépostság volt — Praepositura S. Nicolai extra muros Albenses — de a török időkben feldulatott.

Sokan azt vélik, hogy ezen — extra muros — a váron kívüli prépost alatt káptalan is székel; de erről alább szólándunk.

A felsővárosi templomnak eddig csak egyik tornyában valának harangok, csak egyik hirdeté az Ave Mariát, csak egyik hívá ércz szavaival a hívőket az ur hajlékába; a másik mintegy néma ikertestvér szótlanul állt társa mellett. De felvirradt a megye fennállása századik évfordulója előtti nap, megszólalt a néma torony is, s dallamos hangjai végig hullámszanak a városon,

a másik toronyban levő harangok harmonikus zenéjével betölti a léget, áhítat, öröm, s hálára indítja a sziveket. A felsővárosiakat kellemesebben nem is lehetett volna meglepni, mint e haranggal, s ez örömnök szerzője Venosz Imre apátkanonok s báciai választott püspök ő méltósága, ki a 17 mázsa, 32 font súlyu s 2000 frtba került harangot sz. Imre tiszteletére, a székesfehérvári püspökség, káptalan és felsővárosi plebánia százados évfordulójának emlékére, boldogult Farkas Imre székesfehérvári püspök iránti hálából is kegyes volt felajánlani.

A zircz-csiszterczyi rend temploma, melynek építéséről a „tanodák” című szakaszban szolandunk, létét a gazdag, s az építészet, szobrászat, festészet művészeteiben jártas jezsuita rendnek köszöni. Az egyik tornyában levő öreg harang, mely közönségesen védnökéről Ignác haragnak neveztetik: a legnagyobb s legszebb hangu az egész városban. A templom festészete fresko, s megérdemli a megtekintést, különösen művészies a sekrestye faállványainak ajtóí, melyek a templom fő- és mellékoltárainak képeit dombor műben kifaragva ábrázolják.

Művészi tekintetben nagy értéket képviselnek e szekrény ajtócskák, pedig jezsuita vésűje hozta azokat létre.

A papnőveldei templom hajdan a Carmelita rendé volt. 1730-ban kezdték a kolostorral együtt építeni, s 1770. felé végezték be. A templom festészete korában híres Maulpetsch ecsetének köszönhető. Azt mondják: saját arczképét a karzat alatti kis kápolna falán imádkozó barát alakjában hagyá az utókornak. Művészetének remekét azonban azon freskó műben örökölté meg, mely az oratoriumban a haldokló Krisztust a keresztfán ábrázolja. Oly gyönyörű kép ez: hogy a franczia és olasz műítészek nem győznek elég magasztalással róla szólani, s nem egy művész maradt meg utjában Fehérvárott, hogy a képet vásznára másolhassa.

A szent Ferencziek templomának építése 1743-ban fejeztett be; ugyan ez időtájban építettett a jelenlegi kolostor is. Megvolt ugyan már itt telepedve ezen rend 4-ik László király idejében, sőt ez nekik 1280-ban kolostort s templomot is épített, de e kolostor 1543-ban midőn a város török kézre került több

épülettel együtt elpusztult, a templom pedig fegyvertáruul szolgált. Azonban visszafoglaltatván 1688-ban a város, a jámbor atyák is, mint Noe galambjai térének vissza, előbb az üresen álló prépostsági lakba, innét pedig, midőn a hazatért prépost saját lakát követelte, azon helyre, melyen mai kolostoruk áll, jövének. Három házacská állt akkor itt, szegényebb iparosok házai; ezekbe szállásolták be magokat a szerzetes atyák s miután a házak birtokukba jutottak, a mellettük levő török fegyvertárt pedig, melyben egy ideig az istenitisztelet tartatott, a kormány nekik ajándékozta, építették adakozásból a mai templomot és kolostort.

Nagy áldás ez atyák itt léte, mind a városi, mind pedig a környékbeli hívőkre. Őket hívják leginkább a betegekhez, midőn azoknak föloldozást, üdvözítőt kell vinni, ők segítik ki a vidéki lelkészeket, midőn ünnepnapokon áldozárookra van szükség, ők látnak el igen sok szegényt a nélkül, hogy arról a világ magának tudomást szerezhetne, ők fogadnak be s nevelnek oly árva fiukat, kik némelyikéből sokszor tekintélyes állásu egyén lesz, s ha itt nem találtak volna menedéket, sokan semmivé leendettek volna. Jó lélekkel mondhatjuk, hogy az irgalmasság cselekedeteinek forrása itt soha ki nem apad, s a segély nélkül hagyott nyomorultakat innét özönlí el a felebaráti szeretet áradata. Pedig ők is a könyörület adományaiból élnek.

Van e templomokon kívül a hosszutemetőben sz. Háromság kápolnája, a csutora-temetőben a feltámadás-, a püspöki-lakban Nagy Asszony-, irgalmas nénéknél szűz Mária, s Paulai sz. Vincze nevére szentelt kápolna, a polgári kórházban szent szűz és szent Rókus kápolnája, megyeházban szent István király tiszteletére szentelt, s végre a hajdani társas káptalan őrségi kápolnája szent Anna tiszteletére, de erről külön szolandunk.

Meg kell még említenünk a görög nem egyesültek, ugyszinte a helvéthitvallásuak templomát, s az izraeliták két rendbeli imaházát, mindegyik lelkészi állomással birván.

T a n o d á k.

Szent István államalkotásának művében a maradandóság föltételét a keresztény hit, s az ebből kisugárzó művelődésre fektetvén, országában a püspökségek, templomok, s monostorok mellé tanodákat is alapított, melyek szervezetileg a külföldiek mintájára voltak berendezve.

A művelődés ezen tényezőinek egyike volt a fehértvári, melynek sz. István hihetőleg a káptalannal egy időben adott létet, sőt ebbe annyira beolvasztotta, hogy az iskolák fenntartása, az azokbani tanítás kötelezettsége, századokon keresztül a káptalan egyes székeihez volt kötve. Ily *lector*, vagy *scholasticus*, *magister scholarum*, olvasó, iskolás vagy iskolamester néven nevezett kanonokok Esztergom érseki megye történetében a tizenharmadik század elején említetnek ¹⁾).

Hogy a fehértvári iskola már 1035. év táján nagy hirben állott, igazolja Batthyányi, sz. Gellért csanádi püspök életrajzában. Csanádon ugyanis sz. Gellért által szervezett iskolába a magyar főurak fiai seregestől jöven, az itt működő Walther mester, fiatal tanító annyira igénybe lett véve, hogy a rang és születés különbsége nélkül egybeseregglők nagy számának meg nem felelhetvén, Gellért püspöktől társat kért maga mellé. Gellért ép akkor bizonyos ügyben Maurus atyát küldé a királyhoz Székesfehértvárra; meghagyta tehát neki, hogy dolgát a királynál végezvén, egyúttal a székváros *hires tanodáját* is látogassa meg, és keressen benne Csanád számára egy oktatót. És ez iskola almestere Henrik nevű

¹⁾ Fehér Cod. dipl. III. I. 26. l.

német csakugyan el is ment Waltherrel Csanádra, úgy osztván fel magok közt a tantárgyakat, hogy az éneket Walther, az olvasást pedig Henrik vállalta el¹⁾. A tanoncok ezen nagy száma pedig arról győz meg bennünket, hogy azok, úgy a csanádi, mint a fehérvári iskolában *nem egyedül* az egyházi pályára neveltettek.

A fehérvári tanodának hosszú századokon át tartó virágzásáról, 1490. táján tanuskodik Tubero, egykoru író, midőn Fehérvárnak Miksa főherczeg általi elfoglalását elbeszélvén, érté-sünkre adja, mikép a tanulók látván a németek rablásait, a fegyvertelen polgárok házainak kifosztogatását, megrohanták a német katonákat; de hősi elszántságukért életükkel adóztak, mert az ellenség által egytől egyig felkonczoltattak²⁾.

A bekövetkezett gyászos török háboruk Fehérvár ősi tanodáját is elpusztították; fennmaradt azonban Istvánfynál³⁾ a tanuló ifjuság hazafias önfeláldozó jellemét fényesen bizonyító azon adat, hogy az 1543. évi török ostrom alatt Barkócz várpáncsnok őket a vár védelmében felhasználta.

1688-ban Fehérvár a török iga alól felszabadulván, a múzsák is visszaköltözének oda. A letelepült Jézus rendiek főnöke, a fehérvári születésű Vánosy Antal gazdag örökségét iskola és templom építésre szentelvén, az iskola 1745-ben, a két tornyu szentegyház 1751-ben készült el. 1773-ik évben azonban eltöröltetvén e szerzet, a város — nehogy a tanfolyam akadályt szenvedjen — akép szerződött a szerzet helybeli tagjaival, hogy a tanoda sorsa végleges elintézéseig folytassák működésüket. 1776. ezután az egyház és tanoda a tisztán magyar eredetű s ennélfogva nagy pártfogásban részesült pálosok rendének kezelésére bízott. Azonban 1786-ban az akkori áramlat e szerzet léte fölött is kimondá az ítéletet; s noha a rend magyar eredete — nemzeti

¹⁾ Batthyányi Scripta et acta Gerardi 328. l. V. 6. Lányi m. egyh. t. I. k. 528. l.

²⁾ Ludov. Tuberónis Comment. Schvandtnernél Script. II. 160. l.

³⁾ Hist. XV. k. 165. l.

jellemvonása — legjelesebb családjainkkal való összeköttetése, s történelmünkkel egybeforrott vallásos és hazafias életénél fogva jobb sorsra lett volna érdemes, itteni rövid működése után mégis feloszlattatott.

Mily száma volt a tanuló ifjuságnak e válságos idők hosszú évei alatt, kik voltak a tanerők? — adatok hiányában nem lehet kimutatnunk; egyedül Virág Benedeket ismerjük a pálosok közül, ki a fehérvári gymnasiumban a hazaszeretet és klasszicitás kitünő mestere vala. Mielőtt azonban róla szólnánk, czélszerűnek tartjuk a remete sz. Pál szerzetének jellemzéséről egyetmást elmondani.

A rend alapítója Özséb esztergomi kanonok vala; ki lemondván székéről 1246-ban a pilisi magányba vonult és ott társas életbe füzvén az erdők és barlangok lakóit, hol most Pilis szentkereszt áll, hasonlóan zárdát épített 1250-ben. IV. Orbán pápa aquinói sz. Tamás közbenjárására pártfogásába vevén a rendet, meghagyá Pál veszprémi püspöknek, hogy azt szervezze, s adjon neki szabályokat; mik törvényül szolgáltak mindaddig, míg V. Kelemen pápa Gentilis bibornok által 1308-ban sz. Ágoston szabályait reájok is ki nem terjesztette. A kis mustármag, mint hazai ültetvény a fejedelmek és országnagyok kitünő pártfogásában részesítettven, csakhamar messze kiterjedt és idővel terebélyes fává nőte ki magát, melynek ágai befogák Lengyelországot, Morvát, Csehországot, Olasz, Francia, Belgium, Német, Portugall és Spanyolországot. Hazafiak és külföldiek egymással vetekedtek annak emelésében. IV. Béla, I. Lajos, különösen pedig a nagy Hunyady Mátyás jótevői sorában az első helyeket foglalják el. Hollós Mátyást a rend, mely hajdani eredetét a holló által táplált sz. Pál remetének köszöné, méltán megsirathatta, mert benne mint a tudományok nagy pártfogójában rendkívül sokat vesztett. Vallásos és hazafias jellegénél fogva annyira népszerű volt e rend különösen Magyarországon, hogy a legelőkelőbb családok gyermekei léptek bele, s emeltettek azután az egyház és ország legelső méltóságaira. Így tudjuk, hogy Martinuzzi György bibornok, gróf Eszterházy Imre esztergami, Borkovich Márton, gr. Széchényi Pál

kalocsai érsekek, Bratulick Simon szerémi, gr. Nádasdy László csanádi püspökök; Lórandházy István és Zalánkeméni János a rend generálisai voltak. Méltán tarthatták tehát a pálosok rendét hazánkban a püspökök semináriumának, úgy annyira, hogy a rend végre fájlalván annyi jeles tagjainak elvesztését, folyamodott a constanzi zsinathoz, hogy ne engedessék meg egy rendtagnak se, hogy püspöki méltóságra emeltessék¹⁾. A rend Magyarországon, mint szülőföldén fájdalom eltöröltetett; de a külföldön még most is virágzik; különösen az Oppeli herczeg Wladisláv, I. Lajos magyar és lengyel király helytartója által 1384-be alapított czestochovi hires monostor.

E derék rendnek volt kitűnő tagja a nagy-bajomi születésű Virág Benedek is, ki 1781-ben áldozárrá szenteltetvén, azonnal a székesfehérvári gymnasium tanárává lett, s már ekkor nagy mértékben ébresztette az ifjúságban a római klasszikusok tanulmányozása alkalmával a magyar költészet iránti szeretetet. Daczára, hogy a rend eltöröltetett, mégis megtartá Virág 1794-ig a fehérvári tanszéket, s csak gyengélkedő egészsége készíteté, hogy arról lelépjen. Ekkor Pestre tette át lakását, hol egy ideig nevelősséggel foglalkozott, de ez is terhére lévén, elhatározá, hogy magányba vonul, s egyedül a tudományoknak fog élni. Igénye kevés volt, dolgozó asztalánál könnyen feledé a világ hiúságait, egyedüli biztos jövedelme azon 300 frt. volt, melyet mint a pálosok eltörölt szerzetének tagja a vallási alaphól nyugdíjképen huzott. Virág Benedek mint író azok közé tartozik, kik kiválólág a nyelvcsinra, tisztaságra fordíták figyelmöket, kik u. n. klasszicitásra törekedtek. Verses művei közt kitűnőek az ódák és levelek, őt nevezik különösen a magyar hős óda teremtetőjének. Műveiben lyrai lágyaság, majd férfias erő, komolyság és sok satirikus guny is vegyül.

Számos és különböző időkbén megjelent eredeti költői művein kívül egy érdeme van különösen Virágnak, melyet mindenki méltányolni fog, ki a régi klasszikusok örök becsű műveirő-

¹⁾ V. ö. Pados János Széchény Pál kal. érsek életrajza. 1862

fogalommal bír. A római remekírókat jobban nem értette, s azok fordításában az ő koráig több szerencsével nem járt el senki nálánál. Fordításai Cicero után a magyar prozai előadás legszebb példányai közé tartoznak. Hogy pedig elődei közül egy sem fogta fel úgy Horáczt, mint ő, kinek valódi szellemrokona lett, kivel lelke egészen összeforrt, azt fényesen igazolá. Horácz összes műveinek fordításáról mondja Toldy Ferencz az ő irodalom történetében, hogy e munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a római költőt részben vagy egészen adták, mind hűségre — mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők e fordítást is sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várja.

Munkássága nagy részét 1825. után újra a *magyar századok* — mely munkája első kiadásának példányait 1810-ben történt tűzveszély elhamvasztá — foglalták el. Ez azon nagybecsű munka, melyet krónikák, az ország és egyház törvénykönyvei, levelek és okmányok után nagy gondnal és fáradsággal állított össze, s melyet most is gyönyörrel olvashat mindenki. Ki akarta ezt terjeszteni a mohácsi vészig, de kifogyott az időből. Erejét hanyatlani érzé, de azért lelki vidámsága nem hagyá el soha, a mit a munkás élet egyik Isten áldásának tapasztalhatunk számtalan embernél, s lelke rugékonyságát fentartá a remény, hogy nemzetének rég álmodott szebb napjai — melyeket létre hozni, úgy tanári, mint írói működésével maga is munkálkodott — felfognak végre virradni. Így lőn, hogy a különben gyenge testalkatu beteges férfiú életének 78-ik évét érte el. S miután boldogító reményeinek egy részét a fölébredt nemzedék között csakugyan valósulva láthatta volna a tisztos aggastyán, honfitársainak áldása között hunyta be örökre szemeit. 1830. január 30-án, a midőn budai magányában segély és tanu nélkül agyszélhűdés vetett véget drága életének. Örömmel jegyezzük ide a kegyelet egyik nemes példáját, mely a hazafias érdem elismerésében a ravatal körül is nyilvánult. Virág Benedeknek senkije sem lévén, ő a nemzet halottja volt; meghült tetemeit Ürményi József volt statusminister özvegye, a nemes keblű Komjáti Anna temettette el saját költségén; a koporsót nagy számu sokaság kísérte a krisz-

tinavárosi temetőbe, hol az elhunynak hű tanítványa Reseta János kőkeresztel jelölé nyughelyét. — Horvát István e szavakkal fejezi be Virág Benedek feletti necrologját: „Virág nevére mindenkor megfognak rezzenni az alacsony lelkűek, mi pedig élünk végső perczeig mindig azt fogjuk a halhatatlan érdemű férfiuról mondani, hogy nálánál hivebb jobbágyat, buzgóbb hazafit, tisztább eszü tudóst, értelmesh, szelidebb és nemesb lelkű embert soha sem ismertünk.“ — Ha Virágnak nem ismernők semmi érdemeit is, Horvátnak ezen meleg nyilatkozata elég indokul szolgálhatott arra, hogy a fehérvári gymnasium egykori jeles tanáráról bővebben megemlékeztünk.

De térjünk vissza a gymnasium viszontagságaira.

A pálosok eltörlése után 1787-ben német tannyelv hozatván be, a fehérvári tanintézet világiakra bizatott. Az eddigi 5 osztályu tanoda pedig 1807-ben egy osztálylyal bővítettett. Az 1812. szeptember 21-én kelt helytartótanácsi rendelet értelmében 1813. sept. 21-én mind a gymnasium, mind a jezsuita társház és templom a zircz-cziszterczi rend tulajdonába ment. Ez időtől fogva békével ápoltattak a tudományok a fehérvári 6 osztályu tanodában s a tudományos, vallásos és hazafias szellemű tanárok elé örömmel küldék a városi és megyei szülők gyermekeiket, s ha eszünkbe jutnak a forradalmi napok, hálával emlékezünk meg az akkori 6-ik osztályu kedves tanárról Deák Sándorról, ki a serdültebb s azért lázasabb vérű ifjuság túláradozásait a törvényesség medrében megtartani s bölcs meggondolásával, atyai tanácsával a hazafiasság magasztosabb eszméire irányítani tudta.

Jött azonban a Bach korszak, s bizonyos Sterne Ferdinand, Soprony kerületi főigazgatóra lévén a tanodák akkénti szervezése bizva, hogy az eddigi 6 oszt. gymnasiumok, vagy 4 osztályuvá devalváltassanak, vagy 8 oszt. nagy gymnásiumokká emeltessenek, több napi vizsgálódás után elégtelennek találván az erőket, kimondá, hogy a fehérvári gymnasium csak 4 osztályu lehet.

Ezen a város és megye lakóinak kedélyére leverőleg hatott hir köztudomására jutván, a megye akkori derék főnöke Petheő János vezérlete alatt két tanácsnok, s két polgárból alakult kül-

döttség felkéré Villax Nándor zirczi apátot a négy felsőbb osztály felállítására terhének a szerzetre elvállalására. A jeles s áldozatkész apát nemcsak hogy a legjobb biztatással bocsájtá el a küldöttséget, hanem ígéretét beváltva, a szerzettel egyértelműleg elhatározá a nagy, vagyis 8 osztályu gymnasium felállítását.

E hazafias vállalkozás oly formán nyert legfelsőbb megerősítést, hogy 1850/51-ben csak hat és a folytólalag kiegészítendő osztályokban adassanak elő az új tanrendszer szabványaiban elrendelt tantárgyak; s ma már az ország egyik legjelesebb tanintézete a székesfehérvári, hol a ciszterci rend tagjai, úgy tankepeségük, mint buzgó tevékenységük által a tanférfiak legelső helyeit foglalják el.

Lehetetlen a gymnasium ez átalakulási történelmében meg nem emlékeznünk azon férfiakról, kik a tanodát alapítványaikkal gazdagították. Ezek közé sorozandók Vásonkeői gróf Zichy György, ki tetemes költséggel szerzett természettani szereit a székesfehérvári gymnasiumnak ajándékozta; valamint királyhegyi Farkas Ferencz káptalani nagyprépost, ki 1850-ben a tudományok s erkölcsökben legszebb haladást tevő 2 tanulónak 50—50 frt. évi ösztöndíjat alapított; továbbá Rauch János polgár 736 frt., s Khorn-féle alapítvány könyvekre, évi 60 frt. kamattal, szinte említésre méltók.

Van a fehérvári gymnasiumbeli ifjuságnak a jeles képzettségű Mészáros Amand tanár elnöklete alatt *önképző-köre*, mely az előbbi évek dicséretes példája után indulva, az idei tanévben is nemes buzgalommal iparkodott az egylet magasztos célját megvalósítani, mely részint egyes irányu művek önálló készítésében, részint a szavalásban határozódott. Van könyvtára 3760 kötetből álló, 2818 munkával.

Van segélyző-egylete is, mely fennállásának harmadik évében azon szerencsés anyagi helyzetbe jutott, hogy a rendes és pártoló tagok díjait s az alaptőke kamait egészen a szegény tanulók segélyezésére fordíthatja. E nagy eredményért az önképzőkör főmagasságu Simor János birbornok, herczegprimásnak tartozik köszönettel, ki ez évi márczius 21-én 1000 forinttal lépett

az alapító tagok sorába. E nemes tettért nem csak a fehérvári gymnasium, de az egész város és ország van hálára kötelezve. Segélyezte az egyletet méltóságos Rónay Jácint püspök ur is 100 forinttal, valamint a székesfehérvári takarékpénztár 50 frt., a fehérmegeyi takarékpénztár 15 forinttal. E szerint a szegény tanulók segélyezésére fordított ez évben 150 frt. az alaptőke összege pedig 2451 frt. 87 kr-ra rug¹⁾.

A mennyire a fennlevő adatok bizonyítják, a székesfehérvári gymnasiumbeli tanulók 1827. évben valának 74. 1728-ban 72. 1731-től 1848-ig 114 és 369 között hullámozott. 1849-től ismét apadás állott be, s 1852-ig 154 és 163 közt változott. Jelen évben beiratott 390 tanuló, ezek közt volt r. k. vallásu 253, görög keleti 2. helv. hitvallásu 30, ágostai hitvallásu 10, izraelita 73.

Tekintettel azon nyelvek ismeretére, melyeket beszélnek következőkép oszolnak meg: csak magyarul beszélt 273, magyarul s németül 92, magyar, tót 1, magyar, német s francziául 1, magyar, német, szerbül 1. Előmenetelre nézve 364 volt haladó, 26 ismétlő.

Ösztöndíjakban részesültek 14-en, s élveztek összesen 1646 frt. 50 kr. Az érettségi vizsgát letették 16-an.

Hálás elismeréssel megemlítendők a főtisztelendő káptalan egyes tagjai, ugyszinte a zircz-czisztérczi társház, miután több szegényebb sorsu tanulót élelmeztek.

A szellem, melyben a kitünő tanári-kar az ifjúságot oktatja s neveli dicséretes, a mennyiben t. i. a vallásosságot a hazafiassággal egyesíti s ezt amannak alapjára fekteti. Az előadások mindenkor imával kezdetnek s végeztetnek; a rom. kat. ifjak a szent gyónás és áldozásban évente háromszor részesülnek, a zord időszak kivételével naponkint sz. misét, vásár- és ünnepnapokon pedig szent beszédet is hallgatnak. Testületileg részt vesznek az egyház körmenetein, ugyszinte Ő Felsége aposti királyunk s ki-

¹⁾ V. ö. Értesítvény zircz-czisztérczi rend sz.-feh. kat. fő-gymnasiumáról 1877.

rálynénk születése- s nevenapján tartatni szokott székesegyházi istenitiszteleteken.

A püspöki papnövelde Milassin püspök buzgóságának köszöni létét. Azon időben t. i. midőn a püspökség alapított nem kapott a megye seminariumot, hanem a lelkési pályára készülő ifjak különféle seminariumokban nyertek oktatást. Aggasztotta azonban e körülmény a lángbuzgalmu első püspököt, de mert a megye szervezése és beosztása tevékenységét egészen igénybe vette, a papnövelde létrehozása Milassinra maradt.

Eltöröltetvén ugyanis a Carmelita rend, üresen hagyott kolostoruk a seminarium céljaira használtaték föl. Több évig sajátjából tartá fön Milassin az intézetet, látta el élelmezéssel az ifjakat, azon 3000 frt. összegén kívül, melyet a püspöki szék alapításáról szóló okmány értelmében évenként adni köteleztetett. Hozzájárult később a káptalan, egyes előkelő világiak, ugyszinte a megyei papság s adományozásaikkal biztosították az intézet fönállását, ha értesülésünk nem csal, segélyezi növelédnket a vállásalap is, mert azon csekély összegből, melyet megyei szabályrendelet folytán minden lelkész köteles végrendeletileg a növelédnek hagyományozni, fön nem állhatna.

Az intézet ügyeit, a nevelést egy igazgató, ki rendesen székesegyházi kanonok, egy aligazgató, ki az intézet gazdasági részét kezeli, egy tanfelügyelő, s gyóntató atya kezeli; a tantárgyak pedig rendesen a két mester-kanonok, ugyszinte az intézeti előljárók által adatnak elő.

Van Székesfehérvár városának egy 6 osztályu *főredáltanodája* is, melyet saját költségén tart fön. E tanodát legközelebb 236 tanuló látogatta. Óhajtandó volna, hogy az mielőbb 8 osztályura emeltessék. Tanárai e tanodának: Laky Mátyás igazgató, Aujedszky Adolf, Bód Lajos, Farkas Antal, Gulyás István, Jónás János, Szikla Gábor, Strausz Salamon, Topler István, Wissinger Károly, Vadkerty József.

Városi népiskolákba 1996 gyermek jár; tanárok nevei: Janny József igazgató, Alföldy Lipót, Angeli József, Bardon József, Bódis György, Csesznek János, Ehman Ferencz, Frank

György, Földes Imre, Göbel János György, Greisinger Márton, Hauptmann Anna, Janky Ede, Jungvirth Simon, Krist Sándor, Langer János, Müller János, Perényi Béla, Plenczer Jakab, Rainiss Ferencz, Rainiss Mátyás, Schmall Ilona, Schmidt Antal, Schultz Ferencz, Sebő Imre, Steib Gáspár, Schwáb Kálmán, Takács Ferencz, Tóth József, Óváry-Varga Dániel, Vadkerty József, Vavró József, Vogel Ignác.

A kereskedelmi középtanodába 22 rendes, 58 vasárnapi tanuló járt a legutóbbi kimutatás szerint. Tanárok: Berndorfer Kálmán igazgató, ifj. Berndorfer Miksa, Kleindin Rudolf, Mendlik Alajos.

Mendlik Alajos korm. eng. elemi polgári leánytanodája és tanítónőképezdjét 37 nőnövendék látogatja, mint tanerők működnek benne: Nagy-Lotz Antónia, Mendlik Alajosné, Zathurecky Róza, Hauszherr Ferencz, Mendlik Alajos, Strausz Salamon, Wissinger Károly.

Kleindin Rudolf 4 osztályu magán leánytanodája is megemlítendő 36 nőnövendékkal.

Ugyszinte a *helvéthitvallásuak* népiskolája 92, *görög n. egyesülteké* 9, s *izraelitáké* 118 tanulóval, valamint a *városi polgári leányiskola* 44 tanulóval.

Mielőtt pedig a tanodák felsorolását befejeznök, meg kell emlékeznünk a *Ferencz József* nevét viselő nőnöveldéről, melyet Királyhegyi Farkas Ferencz székesegyházi nagyprépost alapított. E nagylelkű férfit, ki minden nemes és magasztosért lelkesedni tudott, fölismerve a nőnevelésbeni kiáltó szükségét, fölfogva azt, hogy a nőnem vallásos nevelése mily áldást és üdvöt áraszt a családra, a társadalomra és egész emberiségre, 30 ezer frt. tőke hagyományozása s 20 ezer frt. értékű háza átadásával e nőnöveldét alapította.

Midőn még mint növendék papok a jó urat névünnepen, vagy uj-év alkalmával testületileg üdvözölni mentünk, s elmondtuk a betanult hivatalos köszöntőt; válaszában soha sem feledé a többek közt lelkünkre kötni, „... fiaim! ha majd egykor kijöttök az életbe, ha majd kaptok működési tért, én mondom néktek,

tartsatok két kaszszát; egyiket az emberiség, a közjó számára, másikat saját házi szükségéitek fedezésére...“ mi akkor még igen fiatal gyerekek, kiknek testületileg csak egy kasszánk vala, s az is csak olyan, hogy akkor volt benne valami, ha valaki valamit bele tett, s addig volt csak benne, míg azt beletette, mi e szavaknak akkor nem valánk képesek magasztos értelmét felfogni; de felfogjuk ma, midőn a nagyratörő nemes lélek szavait oly sok jótétemény mellett a fehérvári nőnövelde létrehozásában is testté válni láthatjuk. Az alapító Székesfehérvárnak fia, az egyházmegyének egyik legjelesb papja volt. De nem akarunk az ismétlések hibájába esni, nem akarunk magas röptű szellemének az emberiséget átölelő szívjóságának ecsetelésébe bocsátkozni, szóljanak a jótévőnek saját szavai, az alább olvasható okmányban¹⁾.

Áldás az alapítóra, áldás a nevelést kezelő hölgyekre, kik szeretetreméltó bánásmódjuk, erényeik és ismereteik által messze vidékek lánykáit édesgetik mindenki által felkarolt, s közelismerésben részesített intézetükbe. A benlakó és bejáró növendékek száma 383 volt ez idén. A tanárnők nevei: Sr. Paula főnöknő, Sr. Augusta, Sr. Antonia, Sr. Helena, Sr. Petronella, Sr. Irén, Sr. Anselma, Sr. Amanda, Sr. Pongráczia, Sr. Kapistrana, Mayer Irma k. a. Bejáró tanító és tanítónők: Aujedszky Adolf, Novák Sándor, Marosy Lajos, Ráder Czeccilia, Udvardy Fány.

¹⁾ A megoszthatlan teljes sz. Háromság Atya, Fiu, Szentlélek Isten nevében.

Én királyhegyi Farkas Ferencz, Szt.-Miklós püspök és hitvalló Eresi apátja, a sz.-fehérvári székesegyház nagyprépostja és kanonokja stb.

Tudtára adom mindenkinek, a kiket illet, és minden időben illethet, hogy tekintetbe véve Sz.-Fehérvárnak, ezen csaknem 20,000 lakossal díszelő városnak nyilvános nőnevelésbeni kiáltó szükségét, továbbá azt, hogy a nőnem vallásos nevelése által az áradozó minden jörendet felduló és a keresztényi erényt megrontó hitetlenségnek hatalmas gát tétetik; — ama bölcsészeti főiskolák helyett, melyeknek Sz.-Fehérvár városában, a város közbejöttével és segédelmével alapítását szándékoltam, miután a dicsően uralkodó I.

Ferencz József ő cs. kir. apost. Felségének legmagasb megegyezése mellett, a zircz-czisterczy rend apátja nagylelkűségéből létrejött és már tetteleg virágzásban fenálló nyolcz osztályu nagy gymnasium mellett feleslegessé vált; ugyanazért a bölcsészeti főiskolákat érdeklő, a várossal tett megállapodásunkat és illetőleg szerződésünket egyező akarattal megváltoztatván, lelkisugallatom eredeti céljára s több évek során érlelt eredeti eszmémre visszatérek, és szülővárosomban ezennel üdvös szellemi haladást eszközzendő nyilvános rom. cath. nőnevelő-intézetet alapítok, a már 1843-ban a nyilvános nőnevelés hiányának pótlására állított, de az idők viszontagságai által felosztott magán nőnevelő-intézetem romjain, mely nyilvános nőnevelő-intézet holtom után a város gondossága, felügyelete s jelen alapítványom értelmében intézkedése mellett rögtön életbeléptetvén, benne a leánynővendékek Isten dicsőségére, Fehérvár díszére, saját boldogságukra, a koruk szükségelte női tudományok és munkákban taníttassanak, és a rom. kath. hit szent elvei szerint vallásosan neveltessenek.

E végre:

1) Miután nagyobbyszerű rendezett s nyilvános nőnevelő-intézet alapítását dicsően uralkodó felséges császárom s apostoli királyom trónraléptének az egész birodalomra nézve örökké nevezetes 4-ik évi fordulási napján 1852. dec. 2-kán jelentettem ki szülővárosomnak, s miután f. 1853. felséges császáruink és apostoli királyunknak, az imádandó isteni gondviselés kegyelmével csodás és szerencsés megmentése által örök időkre emlékezetes évben teszem jelen alapítványomat, felséges uram s királyom iránti legőszintébb ragaszkodásból s leghűbb jobbagyi hódolatból, ezen egész osztrák birodalomra és különösen az egész magyar nemzetre, kiválólág pedig Székes-Fehérvár lakosaira nézve örökké nevezetes év és esemény emlékeül óhajtanám, hogy a város segedelmével általam alapított nőnevelő-intézet felséges császáruink s apostoli királyunk magas s dicső nevével Ferencz József nőnevelő-intézetnek neveztessek, mely felállítandó nőnevelő-intézet örökemlékül ezennel ő cs. kir. ap. felsége 3' 11" magas, 3' és 2½" széles hú arczképét ajándékozom, bizton remélve ő cs. k. ap. felségének a nevelés iránt birodalomszerte minden alkalommal tanúsított buzgalmatól s legmagasb kegyelmétől, miszerint felséges dicső nevét ragyogó eme díszcsillagot a kérdéses intézetnek legkegyelmesebben kölcsönözni méltóztatik.

2) Ő cs. kir. ap. felségének f. 1852. febr. 18. közrémületet gerjesztett irtózatoss merénylet gyászoss veszélyéből Isten csodás ereje

s szent akaratábóli szerencsés megmenekülése az intézet legdicsebb neve által szülővárosomban minden időkre megörökítetvén, kívánom s akarom, hogy a nőnevelde életbelépte után évenként február 18-kán az intézet imaházában, melynek oltárára ezennel Raphael hirneves madonnájának 3' és 3'' hosszú és szintoly széles remek másolatát ajándékozom, hálaadó isteni tisztelettel különösen megünnepeletessék.

3) Az alapított nőnevelő-intézet védasszonyának magát példányképül a legjobb és legtiszteletteljesb anyát kívánván védőnének, ő cs. k. fenségét Zsófia főhercegnőt, császár ő felsége leggondosabb kegyeletdús édes anyját óhajtom, kit is az intézet legkegyesebb védelmére hódolatteljesen a várossal egyetértőleg megkérendek, a felállítandó nőnevelőt leghathatós s legkegyelmesb pártfogásába ajánlván.

4) Ezen általam, a város közremunkálásával alapított, s halálom után azonnal életbeléptetendő nőneveldeben a vallásos és miveltebb polgári nevelés legbiztosb sikeresítése végett óhajtom és rendelem, hogy a nevelést és tanítást (Notre Dame) miasszonyunkról nevezett rendbeli apácák saját szabályaik szerint kezeljék, kik lelkiismeretes, vallásos míveltségükre és buzgóságukra bizatván, az intézet sz. célját sikeríteni, a sz.-fehérvári püspök vagy a püspöki székh. üresültével a káptalani főhelyettes felvigyázatával, — (kiket ezen alapítási oklevelem erejénél fogva az úrban minden időkre ez iránt teljes alázattal megkérek) a növendékeket a rom. kath. hitben, buzgó vallásosságban szellemileg nevelni, azokat minden hasznos női munkákra tanítani, a műveltség igényeihez kellőleg oktatni, a városi előjáróság által kinevezendő egyházi vagy világi rom. kath. hitű igazgató felügyelete alatt, az egyház és haza erényes s művelt leányaivá képezni törekedjenek.

A nyilvános oktatás és női munkákrai tanításban, ámbár az intézet általam rom. kath. egyházi egyén által alapítatik, mindazáltal a valódi emberszeretet jeléül, más vallásfelekezetű növendékek is részesülhetnek.

5) Kívánom és akarom, miszerint a fent tisztelt apácák nevelése mellett a növendékek a rom. kath. vallás és erkölcsstanban az egyházmegye kormányától e célra kinevezendő tudós egyházi férfi által oktassanak, ki is egyszersmind az intézet lelkezhivatalát viselvén, a körülményekhez képest az intézet felügyelői által meghatározandó tiszteletdíját a nőnevelde jövedelmeiből nyerje.

6) A nőnevelőnek díszes, czélszerű állására tulajdon költ-

ségemen a dühöngő epemirigy gyászos napjaiban 1831. évben épült, a megyeháztéren lévő egy emeletes vastáblákkal fedezett s villámhárítóval ellátott 134. sz. alatti új házamat a melléképületekkel s kerttel együtt és így 375 házi, 620 kerti, összesen 995 □ öles polgári birtokomat az általam alapított növeldének ezen oklevelem erejével ezennel örökre visszavonhatlanul adományozom, s azt ő cs. kir. apostoli felségének ezen alapítvány legkegyelmesebb megerősítése után tüstént a növelde részére törvényesen átíratom, tehermentesen örökre bevallom; azon szigorú kikötéssel: hogy halálom után ezen díszes házam változhatlanul semmi más célra, hanem egyedül minden egyéb ürügy elkerülésével, Sz.-Fehérvár városa által kizárólag s elvitázhatlanul a kitűzött célra fordíttassék, azaz: nőnöveldévé alakíttassék, és minden időben jókarban tartassék; kertem szinte a nőnövelde hasznára és a nevelendő nőszemélyeknek szép izlés és gazdasági mivelődésére szolgáljon.

Fentartván azonban magamnak holtomiglan a megteendő bevallás és törvényes átírás után is házamnak és kertemnek kizárólagos használatát.

7) A nőnövelde alapítási tőkepénzeül ezennel harmincz ezer pengőforintot, három teljesértékű ezüst huszast egy forintba számítva, kötelezőkben visszavonhatlanul ajándékozok, s örökre adományozok, fentartván magamnak a 30,000 pf. tőke kamatainak holtom napjaiglan kizárólagos élvezetét és használatát.

Egyszersmind kijelentem, miszerint mihelyt ő cs. kir. ap. felsége által e jelen alapítási oklevél legkegyelmesebben helybenhagyatván, megerősítetik, azonnal az eredeti kötelezőket az alapított nőnevelő-intézet javára örökös joggal engedményezni fogom, — csak a 30,000 pf. tőke kamataihoz tartandó fel magamnak holtom napjáig a törvényes jogot. — Ez alapítványnak fejedelmi megszentése után, örök biztosítékul a 30,000 pf. tőkét magokban foglalt eredeti biztos kötelezőket a városi hatóságnak kézbesítvén, a tőke további biztosítását annak kötelelességére bízom, a kamatokhozi holtomnapjáig fentartott jogom hiteles elismerését pedig magamnak a városi hatóságtól írásban kiadatni kívánom.

Továbbá akarom, hogy a nevezett tőkepénz kamatai holtom után egyedül, kizárólag és változhatatlanul örök időkre a székesfehérvári nőnövelde, — alapítványom kitűzött céljára fordíttassék, s hogy Sz.-Fehérvár városa holtom után felállítandó nőnevelő-intézetnek a gyakrabban említett kezelési s hatósági biztossága alá

helyzett alapítványi tőke törvényes kamatait évenként legpontosabban fizesse, s pénztárából kiszolgáltassa.

A nőnövelde évenkénti bevétele s kiadásai felől a nőnövelde főnöknéje által készítendő számadások a sz.-fehérvári püspöki vagy káptalani főhelyettes hivatalhoz tétessenek át; honnét a püspöki vagy főhelyettesi hivatal és a városi előljáróság által eszközözlendő megvizsgálás után a magas polgári főkormányhoz küldessenek fel, és az otti megvizsgálások s helybenhagyások után, a városi levéltárba tétessenek.

8) A fentebbi alapítványi tőkén felül, a jelen alapítvány-levél kelte napjának 1853. márczius 12-kének mint ő császári királyi apostoli felsége szerencsés tőkéletes felgyógyulása és a szent István egyházai szerencsés kimenetele örömnépének, szülővárosom kebelében leendő megörökítésére a nőnövelde még 2000 pfrtot, három darab ezüst huszast egy forintra számítva, ajándékozik és hagyományozok, s ezen utóbb kitett tőkéből 1000 pfrtot biztos kötelezőben f. é. december 2-kán az intézet javára a városi község elnökségének kézbesítek, melynek az átadás napjától számítandó kamatai az intézet javára fognak tőkét nevelni, a másik 1000 pfrt. tőke pedig tömegemből holtom után fog az intézet javára kifizettetni. A nevezett tartalék-tőkéknek kezelésére a következőket rendelem, az 1000 pfrtos tőkének kamatai, mindaddig tőkésítendők, míg az 1000 pfrt. 5000 pfrtig fel nem emelkedik, akkor 4000 pfrt. az alapítványi 30,000 pfrt-hoz csatoltatván, az a nőnevelő-intézetnek törvényes kamataival fog jövedelmezni; a fenmaradt 1000 pfrt. tőke pedig kamatai által ujjalag 5000 pfrtig neveltetni, mely esetben ismét 4000 pfrt. a már letett, és az intézetnek kamatai által jövedelmező alapítványi tőkéhez fog csatoltatni, a fenmaradt 1000 pfrt. pedig ismét kamatai által 5000 pfrtig tőkésíteni; magától értetődő az, miszerint a fentebb kifejtett kezelési rendszer az életben leteendő 1000 pfrt-ra nézve f. é. december 2-kán a holtom utánra hagyományozott 1000 pfrt. tőkének kamatai általi tőkésítése pedig a tőke letételének napján veendi kezdetét, mely tőkésítés mind az utóbb kitett, mind kétezer pfrt-ra nézve örök időkre folytatassék, és így az intézet alapja folytonosan szélesbítették.

Ha időjártával az intézet alaptőkéjének jövedelmei s bárhonnan szaporítandó jövedelmi forrásai képesek leendének a növelde illően s célravezetőleg fentartani, ez esetben a városnak évi segedelmezése feleslegessé válván, e részbeni kötelezettsége megszűnik;

— egyébiránt az, hogy a községi segedelmezés megszűnjék, csak legfelsőbb kormányi beleegyezés mellett leendő eszközölhető.

9) Az intézetben a nevelést s tanítást vezető Notre Dame apácák Sz.-Fehérvár városa megegyezésével bizonyos számú, akár sz.-fehérvári, akár más vidéki születésű növendékeket meghatározandó évi fizetés mellett nevelésre, élelmezésre és lakásra a növeldebe bevehetnek. A növendéktől beveendő fizetéseikről számadásaik között számolni tartozván.

10) Kivánom és akarom, hogy mihelyt ez intézet jövedelmei két árva növendéknek az intézetben leendő ingyentartását lehetővé teszik: ez esetben Ő cs. kir. apost. Felseje és a haza hű szolgáltatában érdemeket szerzett, egy katonai és egy polgári egyénnek az intézet kezelői által folyamodás útján megválasztandó egy-egy elárvult leánya az intézetbe felvétessék s ingyen mindennel illendően elláttassék.

11) Miután az általam alapítani szándékoltt bölcsészeti iskola létrehozásához Sz.-Fehérvár városa is segedelmi készséggel kötelezőleg járulni szíves volt, s ekkori alapítványomnak a székes-fehérvári nyolcz osztályu nagygymnasium tettleges fenállása után, a nőnöveldeire jelen átváltozását örömmel fogadta és beleegyezett, a viszonyosság elvénél fogva kivánom, miszerint Sz.-Fehérvár városa községe is ezen ünnepélyes alapítási oklevélben a nőnövelde felállításához járulását egész hitelességgel kifejezze, s a bölcsészeti iskolák létrehozására megajánlott segedelmet az általam alapított nőnöveldeire átruházza, és annak javára lekösse. Mindezt anuál méltóbban várom meg a városi községtől, minthogy az intézetnek halálom után minden halasztás nélküli megnyitását jelen alapítvány-levelem elvei értelmében, az intézet belgazdálkodás ügyei és alapforrásai kezelését ezennel kizárólagosan szülővárosom közönségének ügyelésére és gondosságára bízom, s az emberiség iránti keresztény szeretetem gyümölcsét, az alapított Ferencz József nőnevelő-intézetet, ezennel Sz.-Fehérvár községének keblében örökemlékül a város iránti hűségem s szeretetem jeléül és zálogául leteszem.

Mindezek pedig Isten dicsőségére, a bold. szüzanya és minden szentek tiszteletére, a rom. kath. hit virágzására, szülővárosom díszére, javára, végre lelkem örök üdvösségére legyenek szentelve és intézve.

Másrészről, mi Sz.-Fehérvár községi választmánya, hálás köszönetet mondunk a képviselt község nevében, ő Nagyságának

eme ritka példás önzésnélküli tiszta s igaz hazafiui tetteért, lelket s keblet emelő rendkívüli áldozatkészségeért, melylyel ő Nagysága e város, mint édes szülőföldje iránti őszinte szeretetét s hű ragaszkodását, őt tisztelő polgártársai előtt felülmulhatlanul tettleg megörökíté. --- Meghajlik a község, ennyi lelkinagyság, ennyi jótékonyság előtt és büszkén nevezi azt hű fiának, ki fáradsága gyümölcsét, édes anyja a sz.-fehérvári község javára szenteli. — Azért is a község képviselői kijelentik miszerint:

1) Sz.-Fehérvár községének legfőbb kívánata s legbensőbb óhaja teljesül, ha az alapított nevelő-intézet Ő cs. kir. apost. Felségének hön szeretett ifju fejedelmünknek nevét viselve, Zsófia főhercegnő Ő cs. k. Fensége legmagasb védnökségével dicsekedhetik, s mintegy előemlékét képviselendi, azon hűségnek, melylyel a város mindenkor s minden időben, a Felséges uralkodóház s a magas trón iránt viseltetik.

2) Örömmel s egész készséggel járulnak Székesfehérvár községe képviselői, mindazon jogokhoz s kötelemekhez, melyek a fentebb ő Nagysága által elősorolt 11 pontokban foglaltatnak, kötelezván a várost az elősorolt elvek megtartására, s a teendők lelkiismeretes teljesítésére.

3) A városi község választmány tagjai csak a közönségnek érdekében működnek, midőn szerencsések az évekkel előbb tervezett főiskolákra a város által ígért áldozatokat az alapított nőnevelde javára jelenleg átruházni s e célra megajánlani, minek következtében a város részéről ünnepélyesen s kötelezőleg kijelentik, miszerint a nőnevelde házának rendeltetési céljára leendő átalakítására s bútorzatára a sz.-fehérvári községi pénztárból 6272 ft. pengő fog fordítatni, az életbe lépendő nőnevelő-intézet létrejötte után pedig évenként a községi pénztárból 440 pfrtokkal fogja azt segíteni, mindaddig, míg a 8-ik pontban előadott körülmény elő nem álland.

4) Sz.-Fehérvár községe nevében ünnepélyesen kijelentik, miszerint a község előjárósága lelkesülten felkarolván a nevelés szent ügyét, annak érdekében minden erejét ezen, ő Nagysága által alapított s községileg is segedelmezni kötelezett nőnevelő-intézet alapjának terjesztésére, szilárdítására fordítani köteleességének ismerendi, ugyszinte ezen nőnevelő-intézet, minélelőbbi felvirágozhatását egyik kitűzött céljának tekintendi: mindazonáltal a sz.-fehérvári nőnevelő-intézet főalapítójának, minden időben Farkas Ferencz prépost ő Nagyságát fogja hálásan tisztelni, s a jövőendő nemzedék

által is hálásan tiszteltetni, — egyszersmind az utókornak irányául kijelentvén, hogy bármily nagyszerűvé s gazdaggá válják is időjártával ő Nagyságának jelen oklevélben letett alapítási forrása, az alapítvány szentnek tartassék, s az örök időkre az alapító rendelkezése folytán egyedül s kizárólag e célra fordíttassék, ugyszinte az általa letett alapítási tőke mindenkor „Farkas Ferencz alapítványa“ cím alatt, minden egyéb és magányosok által adományozandó alapítványoktól különválva kezeltessek, ezt nemcsak az alapító iránti méltányosság, de az örök igazság is ugy kívánván.

Végre mindkét részről megjegyeztetik, miszerint ezen alapítási oklevélnek, fejedelmi megszentésével mind ő Nagysága, mind a város részéről a bölcsész i skolákra tett kölcsönös kötelezettség megszűnik.

Mely a sz.-fehérvári nőnövelde't illető jelen alapítási és kölcsönös szerződési oklevél három példányban elkészittetvén és a főalapító, nemkülönben Sz.-Fehérvár községe elnöksége által ünnepelesen aláíratván, s megpecsél'tetvén, legfelsőbb jóváhagyás, megerősítés végett dicsően uralkodó Ferencz József Ő cs. kir. ap. felségének jobbgayi hódolattal ezennel felterjesztetik.

Megjegyeztetvén, miszerint a megerősített s megszentésített alapítványi-levél egy példánya a magas kormányt — második példánya a Nagyságos alapítót, ennek elhunytával a sz.-fehérvári püspöki hivatal, — harmadik példánya a sz.-fehérvári város községenek előljároságát fogja illetni.

Kelt Sz.-Fehérvárott márt. 12-kén 1853. évben.

Farkas Ferencz, Nagy-Prépost.

Sz. k. Sz.-Fehérvár város községe sat.

Nagy Boldogasszony basilikája.

Első királyunk Székesfehérvárt választván állandó lakásul, főgondjai közé tartozott annak szépítése. A káptalan alapítása, királyi lak építése, a nagyboldogasszony ünnepének a püspökök s más főurak jelenlétében évenkénti megülése¹⁾, a városnak adott szabadalmak stb. mind oly tényezők valának, melyek Fehérvárnak csak emelésére, fényének terjedésére szolgáltak s miután róla olvassuk, hogy a boldogságos Szűznek mindenkor különös tisztelője vala, s az ország minden ügyeiben — fenyegeté

¹⁾ Így ülte meg ez ünnepet sz. István 1025-ben is, midőn az országnagyok s tömérdek nép színe előtt a szent beszédet Gellért mondotta, jeligéül a „napsugárba öltözött asszonyt“ választva. Beszédjét, melyet latin nyelven tartott, mellette álló Konrád fehérvári prépost a népnek szakaszonként magyarul tolmácsolta. Nagy hatása volt e szónoklatnak mind a király, mind a népre, mert elbámulva mondák: annyi szentirási tudományt még soha sem hallottak, annyi vigasztalást még soha sem nyertek. V. ö. Lányi Károly Magyar egyh. tört. I. k. 255—56. l.

Gellért azonban e szónoklatát nem a Boldogasszony basilikájában tartá, mert habár annak nagy része készen volt is, közhasználatra csak szent István tetemeinek letétele alkalmával eszközölt felszentelés után 1038. évben adatott át. A templom, melyben Gellért prédikált, egyszerű durva szükségleti — talán fa — épület lehetett, minők Németország, valamint hazánk első s legrégebb templomai nagyobb részt valának, s melyeket a pogány népek térítői és a zárdák első alapítói azon czélból állítottak föl, hogy legalább a legelső szükségletnek eleget tegyenek. V. ö. Czokor Béla „A középkori egyházi művészet kézikönyve 1875.“ 17. l.

azt bár a külellenség támadása, vagy megzavartatott a belbéke — hozzá mint Isten előtt hatalmas pártfogójához folyamodott, mi természetesebb, minthogy e tiszteletet külső jelben is megörökítse. Épített tehát a boldogságos Szűz Mária menybevitelének tiszteletére oly nagyszerű és fényes templomot, mely az akkori építészetnek remeke volt, s mely messze tartományok zarándokait hódította küszöbeinek csókolására. De nem is lehetett másképp, mert a nemzet fejének buzgalma, vallásos mély érzülete, a bold. Szűz iránti tisztelete, szóval a fejedelmi buzgóság csak fejedelmi műben nyerhetett méltó kifejezést.

Emlegeti is e híres fehérvári templomot — mely basilika alakban épült — számtalan régi, kivált magyar író.

Ezek közt a legrégibb Hartwik, előbb magdeburgi prépost, utóbb regensburgi püspök, ki miként sz. István életírásának előszavában maga mondja, e biographia szerkesztésére Kálmán király által lett felszólítva ¹⁾).

Hogy pedig a basilikát tulajdon szemeivel látta, Hartwiknak azon helyeiből fog kitűnni, melyeket mint tárgyunkhoz szükséges adatokat idézendünk. Az életírás — átirta Erdy János — XII-ik fejezetében ugyanis így szól:

„Vala pedig a király valamint igazságos, úgy hűséges férfiú minden cselekedeteiben, egyedül csak Istenben bizakodó, ki

Sz. István korával foglalkozó írók annyit hivatkoznak Hartwikra, hogy célszerűnek tartjuk róla megjegyezni, hogy Udalrik karintiai vezér († 1070.) és Zsófia I. Béla m. kir. leányának lévén fia, midőn I. Geiza fiai Kálmán és Almus egymás közt a koronáért versengnének s Almus 1108-ban Kálmán elleni oltalmazójának V. Henrik császárt meghívta, eljött a császárral Hartwik is, hogy ugys mint a versengők rokona, ugys mint jeles képzettségű férfiú a meghasonlott testvéreket kiegyeztesse. Hartwik már egy évet töltött Magyarországon, s ekkor írta Kálmán király megbízásából szent István életrajzát, forrásul használva sz. István országlása alatt írott azon királyi könyvet, mely a székesfehérvári basilika sekrestyájében őriztetett, s csak Róbert Károly alatt vitetett Visegrádra. Majdnem bizonyossággal állitható tehát, hogy művét nem Regensburgban, hol püspök vala, hanem Fehérvárott írta.

mind önnön magát, mind országát szüntelen esdeklés közti fogadással és bemutatással a szeplőtelen szüz Máriának Isten anyjának védelmébe ajánlá; ki iránt a magyarok oly dicsérettel és tisztelettel viseltetnek, hogy e Szüz menybevitelének ünnepét *tulajdon nevének hozzáadása nélkül* nyelvükön, nagyasszony napjának mondják és hogy oltalmának kegyelmét annál inkább megnyerhesse, magában a királyi székvárosában, mely Fehérvárnak neveztetik, azon Szüz tiszteletére s nevére híres s bámulatos alkotmányu roppant szentegyházat kezdett építeni; *ennek karfalát külön választott vésemények, padolatát pedig márvány lapok ékesítik; szavaim valóságáról az tehet bizonytságot, a ki látta ennek temérdek sok palást, egyházi készület és egyéb ékességek nemeit, oltárai körül több tiszta aranyból készített és igen drága sorba vett kövekkel környezett tábláit, a Krisztus asztalán álló csodálatos művü fedeles kelyhét¹⁾ és minden kristály, ónikszkő, arany és ezüst edényekkel teljes kincstárát. Ezen leirt díszes egyházat a király saját kápolnájává tévé, melynek oly szabadságot engedte, hogy az semmi püspök törvényhatósága alatt ne legyen; papjai egyedül az érseki közzsínaton tartoznak összegyülni, hogy ott megtarolván a hit ágozatait, a törvényes fenytéktől el ne távozzanak. A gyóntatás- és kenetolaj szentelés napján akármely püspököt bizua meg ott léteben a király, vagy küldene távollétében, az a bünösöket abban feloldaná, s a kenetolajt felszentelné. — Ünnepélyes szent misét is, ha talán a király ott volna, csak azon püspök szolgálhasson benne, a kit a fejedelem az ottani papság és*

¹⁾ Hibásan fordítá Erdi a „ciborium“ szót „fedeles kehelyre“, mert az ősrégi basilikákban a négy oszlopon álló oltárasztal fölött egy — gyakran arany vagy ezüstből készült díszmenyezet emelkedett, melyet sáturnak — ciborium, tabernaculum — az ily szerkezetü oltárt pedig sátoros oltárnak nevezték el. E sátor közepéről függött le a legszentebb oltáriszentséget magában rejtő érczedényke, mely többnyire galamb alaku volt. Az említett ciboriumnak, oltársáturnak utódja a baldachin, mely díszmenetek alkalmával a szentségtartó ostensorium fölött mint menyezet hordoztatik. V. ö. Czobor Béla középkori egyh. művészet kézikönyve. 114—115. l.

prépost megegyeztével e végre rendelend; a király távollétében pedig egy püspöknek se legyen hatalma a prépost és papság engedelmével nélkül a szentegyházban akár miseáldozatot bemutatni, akár valamely más püspöki hatóságot gyakorolni. Ezen kívül ugyanazon egyház népét oly szabadnak nyilvánítá, hogy az tizedet semmi püspöknek adni ne tartozzék, hanem egyedül a prépostnak és az ottani papságnak legyen köteles a fejedelem intézkedése szerint szolgálni.“

Ezek Hartwiknak szavai, melyek ha nem taglalják is elég szabatosággal a basilika építészetét, de annál kimerítőbben ecsetelik annak páratlan jogait, kiváltságait, minthogy azonban jelen cikkben a monumentalis templomnak inkább stílszerű építészetét, alakját, belső berendezését akarjuk olvasóinkkal megismertetni, s erre nemcsak a történelmi adatok, az ezekből folyó következtetések, de a három izbeni ásatásokról nyert leírások, különösen pedig a nagytudományu Henszlmann által eszközölt behatóbb ásatás s tudományos kutatás eredményéről szóló munkák és jelentések elég bő anyagot és tájékozást nyújtanak; sőt miután e műveket valóságos muzeumául tekinthetjük az ő basilika kiásott alapjai, falai, oszlopai és sirjai, kápolnái és oltárai történelmi adatainak, a tudomány érdekében csak hálánkat nyilváníthatjuk, hogy e forrásoknak legalább egy része, mint adathalmaz rendelkezésünkre áll¹⁾.

De lássuk a basilika építészetére vonatkozó adatokat.

Hartwik a fönmaradt régi írók között egyetlen, kinek a sz. István basilikájáról adott leírását mint szemtanuét tekinthetjük, a későbbiek közt csak kettő hozható fel, kinél oly adatot lelünk, mely vagy az előbbinél nem találtatott, vagy Hartwik jegyzetét

¹⁾ Az 1862-ik évi ásatás eredményét közölte Henszlmann „Székesfehérvári ásatások eredménye“ című 1864-ben megjelent munkájában. A második illetőleg, — mert az első ásatást Érdy János eszközölte 1848-ban — harmadikról az 1874-ik évről adott több rendbeli jelentést a m. k. kultus s közokt. ministeriumnak. Tartott felolvasást az akademiában, Kisfaludy-társaság nagy gyűlésén, végre közölt cikkeket a „Pester Lloyd“ 1875. évf. több számában.

jobban magyarázza és mely az ásatások alkalmával tett vizsgálat által igazoltatott; jelesen Bonfin, ki Sambucus 1581-iki frankfurti fordításában ezeket mondja: szent István „hogy Szűz Máriának Magyarország iránti hajlamát megörökíthesse, neki szentelte a fehérvári hires basilikát, melyben a királyok eltemettetnek és intézkedése szerint koronáztatnak. Csodálatra méltó az építmény költségessége miatt, fényes márvány kirakataival és mosaik padlatával, birván *felsőleges oszlopokkal*, melyek némelyei képekkel és oltártáblákkal csodálatosan díszítvék, és a legtisztább ezüsből s aranyból készítvék, (t. i. az oltártáblák). Találtatnak továbbá ott királyi kápolnák és emlékek, mausoleumok alakjában, s ezeken kívül szobrok és néhány drága kövekkel kirakott sirtáblák és Krisztus asztala (azaz főoltár) fölött csúcsíves drága kövekkel és aranyozással kirakott kúp“ 179. l.

Du Mesnil pedig „Doctrina et Disciplina Ecclesiae“ című, Velenczében 1751-ben megjelent munkája IV. kötet XLIII. könyve 22-ik lapján ezeket mondja:

István a legjámborabb király, magát és országát felajánlotta fogadással és ajándékkal szűz Máriának örökös védelmébe és hogy pártfogását megérdemelje, magában királyi székvárosában Fehérvárott a szűz tiszteletére fényes basilikát alapított, *szentélye falainak arany vésetei* valának, padlata márvány. István mindent ajándékozott, mi a szertartásra szükséges volt, legtisztább aranyból készített és drága kövekkel kirakott oltártáblákat csodálatos művészettel épített oltársátort és az ide tartozó mindennemű kristály, óniksz-kő, arany és ezüst edények nagy sokaságát. Nem akarta, hogy e városnak saját püspöke legyen, hanem hogy csak az pontificáljon kit e célra maga felhívott.“

Mind a három idézetből, ha azokat kissé elemezzük, merithetünk némi tájékozást a basilika belső berendezésére nézve.

Hartwikéből ugyanis kivehetjük, hogy a karhely, vagyis a szentély nagyobb fénnnyel volt díszítve, mint a templom többi része, hogy a padlata márvány táblákkal volt kirakva; hogy a templomban több oltár állott; végre hogy a főoltár fölött oltársátor volt. A két utóbbi pedig, kik ámbár midőn sz. István basili-

káját, mely korukban már nem létezett, leírták, Hartwikot vették kutforrásnak, mégis megtanítanak arra, nevezetesen Bonfin — hogy a *templomnak oszlopai voltak*, Du Mesnil pedig: hogy a *szentély falai aranyos díszítéssel* voltak ellátva. És ez állítások valóságát beigazolták az ásatások alkalmával tett kutatások.

Ugyanis találtak Fehérvárott még maig is nem kevés granit oszlop töredékei, így a vásárálláson álló, nemkülönben a városházba falazott oszlopdarabok, melyek mind Bonfin által említett *felsőleges oszlopok* maradványai; sőt ha oszlopokkal nem bírt volna nem is lett volna sorozható a basilikák sorába. Du Mesnilnél említett *szentély falainak arany véseteire* vonatkozólag pedig a fazekas-utczában 1862-ben épített ház alapzatának ásása alkalmával nagy számmal talált mosaik elemek után biztos következtetést vonhatunk arra, hogy a basilika apsisának ¹⁾ nemcsak félkupja, hanem alsó falai is aranyos alapon rakott *mosaikkal* voltak díszítve.

Ennyi az egész, mit a basilika építészeti styljéről s felszereléséről, minő az szent István korában volt, a három történeti adatból merithetünk. A kutató emberi ész ezzel azonban nem elégedett meg; a tudomány számára új hódítást hívánt tenni, s hogy megállapithassa az idő vaskeze által a földszinéről elpusztított emlék minőségét, fölásta annak földalatti alapjait, s összehasonlítások, következtetések s a mértékarány meghatározásával feltüntette az egész épület nagyságát építészeti styljét. S mind ezt Henszlmann szaktudós kutatásainak köszönhetjük.

A ásatás eredménye megmutatta tehát, hogy az eredeti basilikának *félkörű apsisa* volt, vagyis hogy a szentély félkörben végződött, mely félkör az épület négyszögéből kelet felé szökött ki. E szentély, melyhez a templom hajójából hét lépcső vezetett, a hajó padlózatánál — természetesen a lépcsők magasságának megfelelőleg — emelkedettebb volt; benseje pedig henger alakban emelkedvén, akkori szokás szerint félkúpbolttal volt fődve, s va-

¹⁾ Apsisnak nevezetik a templom keleti, vagyis a sanctuariumi végén levő félkörű fal.

lamint a körfal — apsis — belseje, úgy a félkúp is ki volt rakva arany hátterű mosaik festményekkel. Ily mosaik üvegkoczkákat találtak 1864-ben a bástyafalban; összefüggésben azonban egyedül egy darabban volt csak található; melyet Pauer János, most fölszentelt püspök ő méltósága már akkor a m. n. museumnak ajándékozott.

A szentély közepén állott a főoltár, fölötte oszlopos sátorral.

Az apsisnak mind a déli, mind az északi oldalán *torony* állott, de a melyek nem mentek küllebb az apsis keleti határánál. A szentély után nyugat felé következett a *kereszthajó*, pillérek által a szentélytől elválasztva. A basilika *hoshajóját két oszlopsor* választá el mellékhajóitól; volt tehát a templomnak egy *hosz-* s két *mellékhajója*; s ezt nemcsak a kor szelleme kívánta meg, hanem az épület jelleme is, mely nélkül a templom nem is lett volna basilika; de bizonyítják a nem csekély számmal mai napig fennmaradt mauthauseni granitból levő oszloptöredékek is, bizonyítja végre az ásatás alkalmával fölfödözött *oszlopalapzat*.

Valószínű, hogy a templom előcsarnok és előudvarral is birt; s ha tekintetbe vesszük, hogy a tornyok a basilikák és román templomok nyugati homlokzatán előbb jelennek meg, mint a szentélynek, vagy apsisnak oldalán; szükségképen fel kell tennünk, hogy sz. István basilikája előtt ikertorony is létezett, mert hiszen apsisa mellett két torony állott. Ezen ikertornyot, a püspöki-lak előtt a piaczon kell keresnünk, még pedig ott, hol nem régen a légszeszcsövek letétele alkalmával igen erős alapzatra akadtak. Maga a basilika nem az akkoriban Németországban uralgó kicsinyes egyházak csekély mérvei, hanem olaszhon régibb basilikáinak nagyszerű arányai szerint épült. Azonban minthogy a római s olaszországi régibb basilikák nem voltak összekötve tornyokkal, sz. István basilikája tornyainak eredetét a Pannoniában még akkor fennállhatott római állótáboroktól castrumoktól kölcsönzé. S hogy sz. István az ő basilikáját védeni akarta az ujitásaival meg nem elégedett pogánypárt támadása ellen, sőt ezért helyezte el, valamint basilikáját, úgy lakását is a posványai miatt

nehezen megközelíthető Székesfehérvárra; igen természetesnek látszik.

A basilika tehát kettős jeleggel bírt, az egyházé s az erődével, amazzal belső berendezésében, ezzel sarktornyaiban.

Mindezeket összefoglalva, basilikánkat a következőkben körvonalozhatjuk: *hoszúkás négyszög, felosztva két oszlopsorral három hajóra, ki nem szökő kereszthajóval; a középhajó felül emelkedvén az oldalhajókon, a felül emelkedésben levő ablakon világíttatott. Keleti részén kiszökő s nagy átmérővel bíró apsissal, ezen apsis mindegyik oldalán állott egy-egy négyszögű torony, mely az apsissal együtt kiszökött keletfelé, de nem egyszersmind dél- és északfelé; a négyszög nyugati oldalán szintén emelkedett két torony és e nyugoti tornypár sem szökött ki a hosznégyszögből egy irányban sem. Valószínű, hogy előudvar s előcsarnokkal is bírt. A tornyok, itélve az alapfalak gyengésege után, nem lehettek szerfölött magasak. Arányai helyességével basilikánk igen kitűnő helyet foglal el, s e tekintetben sokkal inkább Rómának keresztény basilikáihoz, mint más Európa nyugati részén ránk maradt egykoru épülethez csatlakozik. Bámulatra méltó nagy szakértéssel válogatott építészeti anyaga és annak mesteri pontossággal végzett feldolgozása még ott is, hol ezen anyag a földbe volt eltemetve.*

A magyar négy tornyos egyházak elseje lévén sz. István basilikája, midőn a tornyok alkalmazása elvben eltér a többnyire későbbben emelt szintén négy tornyas egyházak elvétől; a basilikában külön magyar iskolára kell ráismernünk, melynek több példánya, t. i. a pécsi, esztergomi, nagyváradí székesegyházak későbbben ugyan, azaz a XIII. század beálltakor, hanem mégis a székesfehérvárinak mintájára épült.

Kiterjedt pedig a templom hosszában keletről csaknem a várbástyaig, nyugatról a püspökség előtti térig; szélességben a püspöki kertben, s fazekas-utczában egyenközüleg 25—25 lépésnyire.

Hogy mily gazdagon szerelte fel szent István és hitvese Gizella az épített basilikát: tanusítja maga a szemtanu Hartwik a fentebb közlött idézetben, tanusítja Kéza is, midőn jelzi, hogy sz. István „Keánnal a bolgár és slávon herczeggel hadakozott, s ezt legyőzvén, kincseivel a Bold. Szűznek fehérvári, maga által alapított templomát gazdagította“, gazdagitá pedig arany oltárokkal, keresztekkel, az istenitiszteletre szükséges szent edényekkel, aranyszövetű s drága kövekkel himzett egyházi öltönyök s egyéb ékszerekkel.

Minden ajándékai közül azonban, melyekkel a sz. király az egyházat gazdagította, legkitünőbb volt azon két drága kövekkel kirakott melldísz — *rationale*¹⁾, melyek mindenike 74 márka aranyértékkel birt, s melyekhez a római udvar azon szabadalmat csatolá, hogy bárki miszés közben ezen *melldísz*t használná, annak joga lenne a királyt fölkenni s megkoronázni²⁾.

¹⁾ A román műizlés korszakában birták a főpapok e sajátos öltönydarabot, melyet azonban később egészen mellőztek. — Ez a melldísz — *rationale*, vagy *pectorale* — mely alakjára nézve hasonlít az ó-szövetségi zsidó főpap *khosen* nevű öltönyéhez, mely név a zsidó gyök *khásvn* s az arab (*khaszonna*), *szép*, *díszesből* származik; mely öltönyt a zsidó főpap *ephodra* erősítve használt; csakhogy a keresztény főpapnál ily pajzs hátul is csüngött. — E szerint ezen középkori melldísz egy nyílással ellátott köralaku váltöltöny, melyről elől és hátul egy-egy négyszegletes szövetdarab két párhuzamosan haladó szalagról csüng alá. — Felöltése alkalmával a főpap fejét a köralaku nyíláson kidugta, mi által az egyik négyszögű pajzs mellén, a másik hátán nyugodott. — Mig az ó-szövetségi zsidó főpapoknál a pajzs 12 kövel volt ékesítve, melyekbe a 12 zsidónemzetség nevei voltak vésve, addig a keresztény főpap melldíszének mindkét pajzsát erre emlékeztetőleg néha a 12 apostol himzett alakjával szokták ékesíteni. Egy ily példány látható az eichstädti domban. — Hazánkban csak a fehérvári basilikának volt ily két melldísze, melyeket sz. Istvántól nyert, l. Czobor Béla „A középkori egyházi művészet kézikönyve“ 186. l.

²⁾ Thuróczi chron. cap. XXX. Schwandtner Scriptorum I. k. 95–96. l.

Királyi férjével vetélkedve gazdagitá a basilikát Gizella is, ki azt szinte több arany és drága kövekből készült feszületekkel, kelyhek és ékszerekkel, önkezével himzett drága szövetti egyházi öltönyökkel ajándékozta meg; melyek közül a hosszú viharos századok után a budai várban maig is őrzött, s a királyok koronáztatása alkalmával használtatni szokott paláston kívül ¹⁾ fönmaradt még napjainkig a királyi család-kincstárában egy, Gizella királynénk saját kezei által készített, s a fehérvári templomnak ajándékozott egyházi díszruha, a fentihez majdnem hasonló fölirattal.

Az ily roppant kincsekkel felszerelt templomot közvetlen befolyása és igazgatása alatt kívánván első királyunk megtartani; számára a római udvartól oly szabadalmakat és jogokat eszközölt, melyekhez hasonlókkal hazánk több egyháza még az utókorban sem dicsekedhetett. Ezek értelmében, minthogy egyik püspöki megyébe sem kebeleztetett be ezen egyház, a királynak különös megkeresése nélkül, a hazának egy püspöke sem gyakorolhata abban főpásztori jogokat, nem teljesíthetett püspöki ténykedéseket; s ennél fogva valahányszor nagyobb ünnepek alkalmával bucsunak kellett hirdettetni, vagy olajszentelésnek s egyéb a püspöki joghoz kötött szertartásoknak végeztetniök, ezeket a fehérvári basilikában, a hazának azon főpapja teljesíté, kit ezekkel a király személyesen megbizott, vagy kit az ő távollétében ily esetekre a prépost, társai megegyeztével különösen meghívott volt. Minek következtében az egyház hivei is dézmájokat nem valamely püspöknek, hanem kivételesen közvetlenül a társaskáptalan prépostjának és kanonokjainak fizetéek.

A roppant kincsekkel s kitünő jogokkal fölrüházott templom azonban méltóságának tetőpontját, az alapítónak legfőképp azon határozata által éré el, melynek erejével fejedelmi utódjainak koronáztatása helyüül rendeltetett, mely rendelet hatálya

¹⁾ E jelenleg koronázási paláston következő arany himzetű felirat olvasható: „Indictione XIV A Stephano Rege Et Geisla Regina Casula Hec Operata Et Data Ecclesie Sancte Marie Site In Civitate Albensi“.

és ereje azon intézkedése által fokozódott, melynélfogva az ország koronáját és egyéb királyi jelvényeit e templomban kellett a nemzetnek őriztetni¹⁾.

A felelőséget e nemzeti kincsekre nézve a káptalan prépostjára ruházta, joga volt azonban ennek maga helyett e célra káptalanából egy alkalmas egyént örkanonokká kinevezhetni. — Ezen örkanonok kötelessége vala a koronán s egyéb királyi díszjeleken kívül, Révay szerint még egy kettős kereszt, stóla, öv, s a királyi zászlót is őrizni²⁾, mely becses régiségek azonban idővel a pusztító tűz, vagy egyéb csapások áldozatául estek.

Végre, hogy az ő és utódai temetkezési helyéül e templomot rendelte, hogy oda rendelte a sirt is, hol a királyi hatalom jelvénye, a korona őriztetett; csak kegyeletét akarta a nemzetnek az általa emelt szent hely s annak védasszonya bold. szűz Mária a magyarok pártfogója iránt emelni.

Építése e templomnak 1004—1005-ben kezdetett, — (ugyanazon időtájban, midőn a velencei sz. Mark temploma építetett), s midőn 1038-ban buzgó alapítója jobblétre szenderült, még nem volt beszentelve, s csakis a nagy halott tetemeinek eltakarítása céljából összejött főpapok által lett felszentelve, s a közhasználatnak átadva.

E vázlat nyomán is — mely Henszlmann „Székesfehérvári ásatások eredménye, Pest 1864.“ című többször idézett műve IV. fejezetének csak főbb szálaiból van fűzve — eljuthatunk a meggyőződéshez, hogy sz. István basilikája — különösen ha összehasonlítjuk azt Európa e korbeli összes építészeti iskoláival — kiváló állást biztosít magának, a középkor nemcsak magyar, de egész Európai építészeti történetében is. E kiváló állását pedig

¹⁾ Megerősíti ezt 4-ik Béla királyunk 1251-ben tett nyilatkozata is, mely szerint állítja, hogy a fehérvári templomban, hol a magyar királyok koronáztatnak és temettetnek, az ország trónja és koronája őriztetik. Feh. Cod. Dipl. IV. II. 231. l.

²⁾ Ezen zászlót vette ki András király 1291-ben a fehérvári templomból, midőn Albert austriai herczeg ellen vezeté seregét. — Fehér Cod. Dipl. VI. I. 116. l.

basilikáknak nemcsak a régi keresztény basilika szerkezetének a négy sarktoronyos még régibb római várnak szerkezetével való összekötésében kell keresnünk, hanem abban is, hogy a nagy költséggel és technikai jelességgel szerkezett épület óriásilag emelkedik ki korának szegényes és csakis szükségleti építményei fölé; még pedig oly időben, hol nemzetünk még a barbárság határán állott, és a melyet Magyarország szomszédsága is csak nem rég lépett át.

Ily fény és pompával nyilvánult sz. István mély vallásossága az építkezésben. A szalzburgi és passai 11-ik századbéli templomokról tudjuk, mily szegények és sok helyen fából épültek valának azok, sőt tudjuk azt is, hogy midőn Péter Magyarországot Henriknek ajánlá föl, magát a nagyhatalmu német császárt is*) oly rozzant épületben fogadták, mely alatta s környezete alatt össze-roskadt. És ime nálunk ezen időtáján oly épület emeltetik, melynek még alapzata is a legnagyobb gonddal faragott márványkövekből van rakva, oszlopainak anyaga a legnehezebb faragású s messze földről hozott gránit; padlata fényes márványtáblás, s apsisa falain aranyos alapon mosaikképek tündökölnék. De ezen épületnek nemcsak e díszes kiállítását csodáljuk, hanem csodálnunk kell korában egészen szokatlan mérveit is, melyekkel megközelítvén a legnagyobb római keresztény basilikákat, messze túlhaladja nemcsak hazánk, hanem a szomszéd tartományok többi hasonezélu építvényeit is.

Mely évben és hogyan lett e basilika — sz. István basilikája — haszonvehetetlen: nem említi semmiféle történelmi adat; de hogy ilyen eset előállott, sőt az újra át is építettett, beigazolta az 1862-dik évi ásatás, mely az ó-keresztény oszlopok helyett erősebb pillérek alkalmazását derítette ki.

Találtatott ugyanis a rom fazekas-utczai részén több, csaknem négyeges pillér, melyet a későbbi átépítéseknel újra

*) Rosenburgban, Ausztriában.

körülfoztak, beburkoltak, erősítettek, hogy így a templomot beboltozhassák, mely még 3-ik Béla restaurációjában sem lehetett — mint azt gyenge pillérei bizonyítják — beboltozva. De találtnak oly állati díszítésű oszlopfők is, melyek különösen a román styl későbbi korszakában — Franciaországban a 12. században, Németországban a 13-ik század elején is — divatoztak. S mint-hogy az átmeneti stylben — nálunk például Apátfalván és Zsámbékon az állatdíszes oszlopfők egészen eltűnnek, s hazánkban az ily kapitálek készitési kora a 12-ik század második felére és a 13-ik elejére tehető, azon következtetést kell vonnunk, hogy a basilika és Róbert Károlynak kora, csúcsíves temploma közt ugyanazon telken, melyet az előbbi előbb, az utóbbi utóbb foglalt el, *létezett egy közbülső templom.*

De vizsgáljuk körülményesebben az első és pontosabb érvet, t. i. az átépítésnél alkalmazva talált *pillérrendszert.*

Mínthogy az ó-keresztény, vagyis basilika styl a közép-hajó elválasztásánál a mellékhajótól kizárólag oszlopot alkalmaz, s e szokás a 4-ik századtól egész a 11-ig tart,

a kora román, styl pedig vegyesen alkalmaz oszlopot és pillért;

s miután a késő román styl, melynek fejlődése Németországban és nálunk is a 12-ik századra esik, noha nem kizárólag, de mégis többnyire csak pillért alkalmaz, végre miután a késő román styl a 13-ik században megy át a csúcsíves stylbe, mely kivált Magyarországon törendszeressé válik; (tő alatt értvén oly hordozó építészeti tagot, mely már függélyes alján készíti elő saját tagozásával az általa hordott boltgerinczek elrendezését és idomzását), mindezen alapigazságokból kiderül, hogy az ásatás alkalmával fölfedezett azon csekély tömegű majdnem négyszeg alaku és attikai oszloplábbal ellátott pillértestek, melyek később két izben is körülburkoltattak és erősítettek — habár sz. István basilikájának padlatán álltak is, nem lehettek sem szent István basilikájának, sem Róbert Károlyénak pillérei. Ha pedig egyikéi sem voltak, kellett valakinek a kora csúcsíves stylü teplom és sz.

István basilikája közt ugyanazon telken egy közbülső, késő román stílusú templomot építeni, és ez 3-ik Béla volt.

Legrégibb kutatóink keveset szólnak ugyan 3-ik Béláról, templomunk építésére nézve pedig éppen semmi adatot sem nyújtanak; de mégis eleget mondanak Béla jellemzésére, melynélfogva a restauráció csakis neki tulajdonítható. Tény az, hogy Béla 23 évig uralkodott s ez idő alatt nagyobb háborút nem viselt; sok templomra és kolostorra tett alapítványlevelei azonban, ugyszinté sz. László canonisatiójának keresztülvitele benső vallásosságáról, s az egyház iránti hű ragaszkodásáról tesznek tanúságot. Ha már most mindezen tulajdonokhoz hozzávesszük azon különbséget, melyet a második templom építészeti anyaga, sz. István basilikájánál kiváló, s Róbert Károly sokkal kevesebb értékű anyaga mellett előtűntet; — ha hozzáadjuk azon körülményt, hogy a második építés a basilika padlatát megtartotta, apsisát az előbbinek végén meghosszabbította, magát pedig a templomot nyugatfelé megkurtítva, a basilika egész hosszára ki nem terjeszté; végre, ha a mérleg serpenyőjébe tesszük az érvek legerősebbjét, t. i. azt, hogy 3-ik Bélának és családjának temetési helye a szent István családjáé után a templom legdiszesebb helyét foglalván el, az csakis a templom alapítóját illethette meg; kétségtelenül joggal mondható, hogy a szent István basilikája s Róbert Károly kora csúcsíves temploma közötti késő román stílusú templomot 3-ik Béla építette.

E templom viszontagságairól sok író emlékezik; így Thuróczy¹⁾, midőn Róbert Károly hitvese Mária királyné temetéséről szól, azt mondja: „ugyanezen esztendőben — 1318. — miután a fehérvári szűz Mária temploma ismételt tűzvésztől szenvedett, kezdte ezt ólommal földni és dicső bolthajtással díszíteni, valamint is legerősebb oszlopokkal ellátni“ — és a 200-ik lapon folytatja, hogy „1327-ki április 3-án égett le a boldogságos Szűznek szentelt fehérvári templom, ámbár mint megjegyzém ólommal volt befedve. Az ólom táblák elolvadtak a lángoktól és

¹⁾ Schwandtnernál 198. l.

mint olvadt viasz folytak le. Csak a szentély feletti harangtorony maradt épen, melyben sok szent ereklye tartatott, mit éppen a szentek érdemei miatt megesettnek tartják. Mindazonáltal a király ugyanazon templomot újra fedette be“. Hasonló értelemben szól Bonfin is.

Ez adatokból tehát az tűnik ki, hogy Róbert Károly a leégett templomot nem csak ólommal fődte, hanem boltozatot is huzott fölé, mit hogy megtehessen, a Béla által emelt pilléreket kőburkolattal erősítette meg, mert csak így voltak azok elég erősek a boltozat elviselésére.

Azonban 1327-ben az új épület ismét leégett, a király tehát új javításhoz és fődéshez fogott. Az újra építés kiterjeszkedett az egész hoszhajóra; és csakis egyedül erre, mert habár a tűzveszély — miként fentebb Bonfin idézete bizonyítja — a déli apsistornyot megkárosította is, Róbert Károly vállalkozásának sem ezen, sem a nyugati torony újra építésére nem kellett kiterjeszkednie. Átalában azt lehet észlelni, hogy az egész építkezés nem foganatosított valami nagy gond és műizléssel; különösen kitűnik ez a pillérek conceptiójánál, mely nem mutat az építész valami nagy ügyességére, sőt annak ellenkezőjét bizonyítja azon aránytalanság, mely az igen testes pillérek, s a köztük megmaradt igen keskeny közlekedési tér között létezik. A pilléreket ennél fogva, ha azokat az egykoru külföldi tőkkel, sőt még ha a régibb, még az átmeneti korszakban nálunk emelt pillérekkel is összehasonlítjuk, elhibázottaknak kell mondanunk. Ugyanis a kiásott első és második pilléren látható egyszerű és hármas körtve idomu gerinczhordón kívül nem látunk semmi tagozást, mely a pillérben csak általános is előkészítencé a boltozat gerinczeinek állását, elrendezését vagy tagozását. A pillérek egyszerű, hosszabb mint széles négyszög alakja csak bolthajtás nélküli templomnál czél-szerű, hol az egyik pillértől a másikig terjedő válívek vannak egyedül, és nincs egyszersmind boltgerincz, mely az azt hordozó töben is tagozásának megfelelő, s azt előkészítő tagozást és elrendezést kíván. E tekintetben tehát Béla pillérei óta nemcsak haladás nincs, de ha a párkányzatok fejlődési hátramaradását a

Bélával egykoru pécsi, s a régibb szentmártoni, apátfalvi s más átmeneti korszakú pillérekkel összehasonlítjuk, van visszaesés egész egy századdal.

„Valljuk ki tehát — mondja a tudós kutató — egyenesen, az igazság érdekében, hogy hátramaradtunk bizon még a középkorban is és hogy az építészetben az egyedüli kivételt csak sz. István basilikája képezi, melynél hasonló fejlődésű egykoru épület külföldön nem igen ismeretes, mit talán, valamint egyrészt szent István bőkezűségének és felvilágosodottságának, ugy másrészt a középkor babonás hitének kell tulajdonítanunk, mely szerint a világ végét az 1000-ik évre várta, s azért hanyagolta el ezen év előtt az építészetet is; mert hiszen a világ vése után valamennyi földi templomnak helyébe az égi Jeruzsálem fogott volna lépni; de nálunk a keresztény hit épen ezen ijesztő ezred év küszöbén kezdván terjedni, természetesen még a földi templomok szüksége is beállott; s ezért valószínű, hogy sz. István basilikáját már a 10-ik század vége felé, ha nem is építeni, legalább terveztetni kezdte ¹⁾.

Róbert Károly építésének mentségére egyedül azon körülmény hozható fel, miszerint boltozni kívánván a régi templomot, megijedt annak főhajójának rendkívüli szélességétől; a szélesség rendkívüliségéről pedig meggyőződhetünk, ha tudjuk, hogy az igen nagy rheimsi és kölni székesegyházak középhajóinak szélessége csak 50 régi római lábra terjedt, míg Fehérvárott a középhajó 60 régi római láb szélességgel birt. Innen magyarázható tehát a pillérek nagymérvű erősítése, melyet az építész szükségesnek tartott.

Lajos király, kit az utókor *nagy* melléknévvel tisztelt meg, s kiben a lovagiassága mellett — mely jellemének oly vonzó színezetet adott — a vallásosság is nagyban kifejlődött; szinte megörökíté nevét a fehérvári basilikában. De nem is csoda, hisz kormányzását is vallásos zarándoklattal kezdé sz. László sirjához; az oklevélben pedig, melylyel ekkor a nagyváradi egyházat meg-

¹⁾ H. sz.-feh. ásat. 158. l.

ajándékozta, „életét és királyságát a templomokban érette mondott imáknak vallá köszönhetni“. Korának fejedelmei közt ő kétségkívül legjobban kimagasodott, s jelleme barátot úgy mint ellent az elismerés adózására tudott kényszeríteni. A fejedelem kinek kormánya alatt az ország határát három tenger mosta, ki a tudományok fejlesztése céljából, Pécssett egyetemet alapított s azt 5-ik Orbán pápával megerősíttette; nem zárhatta ki kegyeletéből a fehérvári basilikát sem, melynek árnyékában atyja hamvai nyugodtak. Nagy Lajos a basilika északi hosszárfalához egy nagyszerű mausoleumot, saját részére sirkápolnát épített. A saját és elkülönített királyi mausoleumok tehát a fehérvári templomban csak Nagy Lajoséval kezdődnek. „Eltemettetett pedig (Lajos) Fehérvár városában, ama kápolnában, melyet maga a bold. szüz társas templomának oldalán építtetett“ — mondja Thuróczy 248. l. Muglen Henrik pedig az ő krónikájában arról is tesz tanuságot, hogy e kápolna sz. Katalin szüz és martyr tiszteletére vala szentelve, sőt hogy e kápolnának egyik legfőbb dísze Nagy Lajosnak vörös márványból készült életnagyságu szobra volt, kétségen kívül helyzi Thuróczynak azon idézete, melyet e mű 21-ik lapján Erzsébet és Mária királynékról szólván említettünk.

E mausoleumokról szól Jankovics Miklós a régiségek szenvedélyes barátja, ki a mult század végén még majdnem egész épségben látta azt. „Láttam dicsőült sz. István apostoli buzgósága világszerte híres maradványát, a magyarok nagyasszonya gazdag templomának *északi oldalát*, ahhoz ragasztott bálványkövekből ékesen faragott sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszéseiivel ékesített boltozatoknak karjait. — Láttam annak tulsó oldalán még harmadrészben fedél alatt, első Lajos királytól, tizenöt öl hosszára kőből fonyott boltozatu hármás padolat osztályra felségesen épített és régisége miatt egészen setét éjelen borult a prépost udvarában helyezett kápolnát, melynek magasságát kívülről közel 14 öltre tartottam és a melyben 1793—5. esztendőekben többszöri izben ájtatoskodtam . . .“¹⁾).

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1828. évi folyam 46. l.

Egy másik kápolnát nagy Lajos mausoleuma mellé Benedek prépost építtetett, egyiptomi szent Mária Magdolna és sz. Afra tiszeteletére ¹⁾). Ezen kápolnáról szól Fraknoi által az országos kamarai levéltárban felfedezett azon okmány, melyben Petrus de Karus fehérvári kanonok és a fehérvári templom oldala mellett alapított B. M. Magdolna kápolnájának igazgatója Rozgonyi Jánostól egy évi járandóság fejében felvett 12 frtot nyugtáz. Harmadik kápolna létéről pedig Theiner Ágostonnak „Magyar történelmi emlékek Rómában“ „Monumenta Hist. Hung. Romae“ című okmánygyűjteménye tesz említést, a mennyiben arról értesít, hogy Benedek pápa Gervasii Pétert, avignoni kanonokot küldte Magyarországra, a szent székek tartozott tized beszédésére; s említették a többek közt, hogy 1341. aug. 30-án Imre urtól, a fehérvári templom kanonokától és jegyzőjétől egy arany forintot vett be, annak keresztelő sz. János és sz. Ágota kápolnáit után ²⁾). Negyediknek vehető azon torony alatti helyiség, melyet Ozorai Pipó, Zsigmond királytól, mint a kinek különös kedvence volt, temetkezési helyül kapott, s azt Fülöp és Jakab apostoloknak szentelte ³⁾).

Ez idézetek fonalán tehát eddig négy kápolnáról van tudomásunk; t. i. Nagy Lajos mausoleumáról sz. Katalin tisztele-

¹⁾ Fehér Cod. Dipl. X. 7. 269.

²⁾ Theiner id. m. I. k. 634. l.

³⁾ Az okmány így szól e kápolnáról: „kelt Ozorán 1425. Jakab apostol ünnepén. Pipó, florenczi Scolári Istvánnak fia, jelenleg Ozorai Pipó Temesmegyének és a királyi sókamarának grófja stb. kinyilatkoztatja őszinte áhítatosságát a dicső szűz Mária fehérvári egyháza iránt, jámboran óhajtván, hogy Isten és urunk Krisztus Jézus anyjának közbenjárása őt segítse, kinyilatkoztatván továbbá ezen egyháznak tiszteletes és istenfélő prépost és kanonok iránti szeretetét; minek folytán saját költségén és Isten segedelmével felépítette ugyanazon Mária szűz egyházának valamely középső tornyát, mely annak élén vagy sarkán állott és régisége miatt nemcsak felső részében, hanem alapjában is félig roskadt volt, úgy, hogy omladozásnak már is indult és magának a templomnak boltját nevezetesen veszélyeztette; e tornyot újra kellő magasságra felemel-

tére; Benedek prépost által épített egyiptomi M. Magdolna és sz. Afra kápolnája, továbbá a Benedek pápa által egy arany forint erejéig megadóztatott sz. János és Ágotái; végre Ozorai Pipó által temetkezési helyül választott torony alatti helyiségről szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelve. S valóban, kápolnákat az egyházak mellékhajói mellé leginkább a 14-ik században építettek.

Ez időből már a templom egyéb felszereléséről is adnak némi fogalmat történelmi adataink, nevezetesen az *orgonáról*, melynek basilikánkban létezése eddig még említve nem volt¹⁾.

tetvén és ólom fődéllel befedetvén, alsó részén tisztességes és dicséretes művű kápolnát alapítván, és ezt két szent apostolnak Fülöpnek és Jakabnak szentelvén, továbbá szent László királynak és Magyarország pártfogójának, tehát mi Pipó, a fennevezett prépost és kanonok uraknak jóváhagyásából és engedelméből a jámbor fogadásunknak megfelelőleg e kápolnát választjuk temetkezésünk helyül magunknak és nagyságos nejünknek, néhai nemes Ozorai András leányának“ stb. Ennek tekintetéből és hogy a kápolnában az istentisztelet kellőleg megtartathassék, Pipó a fehérvári káptalannak több jószágot adományoz.

A székesfehérvári káptalantól átírva azon 1426-ki „*feria sexta proxima post, festum beati Martini episcopi et Confessoris*“ kelt okmányában, mely által Pipó alapítványát elfogadja. Eredetije az Eszterházi herczeg családlevéltárában Kismartonban.

¹⁾ Az *orgona* — melynek feltalását a legenda sz. Cziczelle szűz és vértanunak († 230-ik évben) tulajdonítja — valószínűleg az ugynevezett pánsiptől veszi származását. Ily sipokat még most is látni vándor olaszoknál, kik egymás mellé illesztett, s mellőkhöz alkalmazott sipsor kellemes fuvása, czintányér és dobveréssel mulattatják a falusi közönséget. E pánsipot később nagyobbítva hanglyukakkal látták el, s mesterséges légnyomás alkalmazásával hangoztaták. Ily sipműveket *magrepha*, vagy *ugabbi* használtak a zsidók az ő isteniszolgálatuk alkalmával, nevezetesen Salamon templomában volt ilyen. A görögöknél használatban volt a viziorgona, s némelyek szerint csakugyan Görögországból hozták az olaszok az első orgonát, melyhez később a víz helyett légnyomás lett alkalmazva. Szent Vitalian pápáról († 672-ik évben) állítják többen, hogy ő volt az első,

Ha sz. István az ő basilikájában, melyet oly nagy fénnel díszített, orgonát is alkalmazott volna, mint újabb találmányt s ritka hangszert Hartwik bizonyosan megemlítette volna. De így csak László király, Zsigmond unokája koronázásánál említettik legelőször az orgona. Azt mondja ugyanis Kottanner Ilona, ki mint Erzsébet királynénak és László anyjának udvari hölgye jelen volt László koronázási ünnepélyén; („aus den Denkwürdigkeiten der Helena Kottanuerin. 1439—1440.“ kézirat, megjelent

ki a római egyházban az isteniszolgálatoknál az orgonát használatba hozta (l. Karsu A. Árzén római pápák történelme III. k. 116. l.) Ezt illetőleg a pápai könyv mondja felőle: „rendezte az egyházi éneklést, oly hangszert alkalmazván ehhez, mely közönségesen *orgonának* nevezetik. Azonban már czen pápa előtt ismeretesek voltak az orgonák; mert már a Szakadár Juliánnál († 363.) fordul elő szó e hangszerről. Sz. Ágoston, Jeromos is szólnak róla, valamint a 6. és 7. században Cassiodor és Izidor is. Csak néhány század mulva Vitalián pápa után fordulnak elő határozott adatok az orgonának az egyházbai behozatalát illetőleg. Így a többek közt Morery az ő szótárában említi, hogy az orgonák Alrik mansi püspök alatt 856. találtattak föl és ez volt az első, ki azokat az egyházakba behozta, valószínűleg a francia egyházakba, mint Vitalián a rómaiba.

Sponsel azonban az ő művében „Orgelhistorie, Nürnberg 1771.“ kétségbe vonja, hogy a templomokban bárhol víziorgonák lettek volna alkalmazva, már csak azért is, mert téli időben a megfagyható viz akadályozta annak használatát, s állítja, hogy a Vitalián által alkalmazott orgonák is bizonyosan fuvószerral voltak összekötve A *pedalét* csak a 14-ik század végefelé találták föl, s csak az által terjedt el jobban, hogy azt Velenczében 1479-ben *Bernhard der Deutsche* korának leghíresebb orgonásza alkalmazta. Ily pedálos orgonák leginkább elterjedtek Németországban, legkevésbé és legkésőbb Angliában. Eleinte azonban ezek is nagyon tökéletlenek és kezdetlegesek valának úgy, hogy a pedálok az orgona sipjainak szellentüjével kötéllel voltak összekötve; Egész accordot rajtok venni nem is lehetett, legfeljebb a chorál ének alatt egyetlen billentyüt, mely két hüvelyknyi széles és igen vastag volt, nyomtak meg, hogy a hang kitartassék. Az első orgonákon legfőllebb 8 ilyen billentyű volt, egymástól fél hüvelyknyi távolságban, súlyedésük

Lipbcsében 1846-ban). „A fiatal királyt elvitték a szentélyhez, de a szentély ajtaja be vala zárva, belül voltak a polgárok, kívül pedig volt asszonyom ő nagysága fiával a nemes királylyal és asszonyom ő nagysága velök magyarul beszélt, a polgárok pedig szinte magyar nyelven feleltek ő nagyságának belül. — Tehát ő nagysága esküdött, fia a nemes király helyett, ki ezen napon épen tizenkét hetes volt. A mint ez régi szokások szerint megtörtént, kinyitották az ajtót és beeresztették természetes az urukat és

pedig akkor, midőn lenyomattak majdnem egy lábnyi volt. Természetes, hogy ily szerkezet mellett nem az ujak billegetése, hanem ökölütés által lehetett játszani, innét az orgonajátszást orgonavezésnek „Orgelschlagen“ nevezték. V. ö. *Antony geschichtliche Darstellung von der Entstehung u. Vervollkommnung der Orgel.* — Münster 1832.

Ily orgonát, t. i. légnyomásra alkalmazva építettett Nagy Károly az aacheni dom számára 812-ben. A 10-ik századtól kezdve már több helyen bírtak a székesegyházak s kolostorok orgonákkal; sőt a 13-ik századtól fogva a nagyobb templomok két orgonával voltak ellátva, melyek közül az egyik kisebb volt és egyedül csak a pap énekének kíséretére szolgált, s ez okból a szentélyrekesztőn volt elhelyezve, a másik pedig a nyugoti bejárat fölött, a középhajó végében állott. Azonban fájdalom, a középkori orgonák közül ma már a külföld is alig képes egyet-kettőt fölmutatni. Ilyenek a dortmundi Mária egyházáé a 15-ik századból, a strassburgi domé, a bécsi sz. István és lübecki sz. Jakab templomoké. Hazánk e tekintetben még maradványokat sem mutathat fel ugyan, de van nyoma annak, hogy Buda alatt a Dunamellék egyik falujának *Küedornak* már a 15-ik század végén volt orgonája.

A stuttgarti könyvtárnak van egy kézirata (cod. hist. fol. nro 250.), mely Suntheim László, Miksa császár udvari történetírójának utijegyzeteit a Dunamellékéről és pedig a Duna forrásától egész *Tétényig* tartalmazza, közölve volt ez utivázlat a „Jahrbuch für Vaterländische geschichte I. Jahrgang. Wien 1861.“ című munkának „Das Donauthal von Ladislaus Suntheim, herausgegeben von Franz Pfeiffer“ című czikkében (részben volt közölve a győri tört. és régészeti füzetek egyikében is) Suntheim, ezen utivázlat végén, miután Buda és Pest városokról igen érdekes helyrajzi adatokat

asszonyukat és a többieket is, kik arra valának rendelve, papokat és világiakat. A fiatal királyné pedig Erzsébet szüz leány *fent az orgona mellett* állott azért, hogy őt a tolongásban ne sértsék, mert ő is csak négy éves vala“ (37 lap).

Ez okmány még egyrészről az orgona létezéséről tanuskodik, egyszersmind azt is jelzi, hogy az orgona, mely mellett Erzsébet állott nem a templom nyugoti karzatán, hol a hercegnő nagyon távol lett volna anyjától, hanem hihetőleg a szentélyrekesztőn volt elhelyezve.

közöl, s Margit- vagy nyulakszigetéről megemlíti, hogy abban sz. Margit apáczs, egyik magyar király leánya nyugszik, így folytatja: „Küedorf, ain dorf, da ist ein orgel, die müssen XXIII. oxsen treten. — Tättu oder Tehen ist ettwann ain vast grosse stat gewesen, ainer meil weit und prait, hat gchaiszen Potenciana“. stb. Már most Buda és Tétény között hol feküdt Küedorf? ott e talán, hol Albertfalva fölött a budai határ mellett a régi római ut mentén egy román kora templomrom áll; vagy a tétényi határon a hárossziget átellenében levő pusztafalu helyén, vagy Küedorf talán maga Promontor volt azelőtt? nem lehet meghatározni. Promontórt Savoyi Jenő birta, ez telepíté meg 1727-ben lakosokkal; a plebánia is 1758-ban alapított. Hihető, hogy az azelőtti időkben már állt ott egy község, de a folytonos törökháboru alatt — közel Budához — elpusztult, s lehet, hogy épen ez volt Küedorf, hisz az tény, hogy mielőtt a promontóri földek szőlővel lettek volna kiültetve, tehát Jenő herceg telepítése előtt az egész határt a budai mészárosok birták igen csekély árért vágómarháik számára legelőül. — Talán ezektől vette fel nevét is „Küedorf“.

De tovább is terjeszkedtünk mint kellett volna. — Csakis azért szőtük ez adatot eszmetársulatnál fogva ide, hogy megfoghatóvá tegyük, miszerint a Küedorfi 24 ökönyomatu orgona létezése — azon korban, midőn a hangszer még a világhírű domokban is oly fejletlen állapotban volt, hogy annak óriási billentyűit ököliel, vagy más eszközzel kellett verni — nem tartozik a mesék országába; s ha fujtatását, vagy netaláni vizgépét nem is 24 ökör hozta mozgásba, közönséges emberi erő bizonyára nem volt elegendő. Minden esetre érdekes ez adat annyiból a mennyiben állítja, hogy e vidéken orgona már a 15. században létezett.

A templom különféle *oltáraitól* szinte emlékeznek régi okmányaink. Így tudjuk, hogy *sz. Istvánnak* is volt már 1321-ben különösen tiszteletére emelt *oltára* a fehérvári basilikában. Bizonyítja pedig ezt a fehérvári társas káptalan következő kiadványa, melyet Véghelyi Dezső ur hozott napfényre. „Mi a fehérvári egyház káptalana bizonyítja, hogy midőn Lampert országbíró és csanádi gróf hozzánk küldött levele szerint Heym fiának Lászlónak, Thobi Mykonnak, Abrahámnak, Mátyás fiának, Myskének és Tamás fiának Péternek 14 más nemessel előttünk a böjt közepén Popi Pál és Miklós ellen hitet kellett letenniök az iránt, hogy ők fennevezett Pál és Miklósért 20 marka erejéig kezeskedtek, tehát eljövén ugyanezen László, Mykon, Abrahám, Myske, Mihály és Péter, s más 15 nemes személy előttünk megjelenvén, a leteendő eskü helyén, t. i. *sz. István oltárán*, távol maradván az érintett Pál és Miklós, letették a hitet az előirt mód szerint. Kelt a hitletéti nap után 1321-ben.“

Ez időben volt ugyan Fehérvárott *sz. István* tiszteletére szentelt külön templom is; dehogy az idézett okmány nem ezen templomnak, hanem a basilikának *sz. István* tiszteletére emelt oltáráról tesz említést abból is kiviláglik, mert csak a főtemplom volt hiteles hely.¹⁾

Továbbá *sz. László oltárát* megismerjük a már idézett Gervasii pápai küldött számadásából, melyben említi, hogy 1341.

¹⁾ Érdekes ez okmány annyiból is, a mennyiben t. i. a közép-kor azon szokásairól tesz említést, mely szerint az eskü az oltárokon a szentségekre, keresztre, evangeliumos könyvre és ereklyékre és pedig minél számosabb tanu jelenlétében tétetett le. Így tudjuk, hogy midőn 1296-ik év auguszt. 1-én a veszprémi káptalan ki volt küldve, hogy a veszprémi püspökséghez tartozó Buda melletti lelkészek név szerint Pál *örs-i*, Mikó *sasad-i*, Miklós *chek-i*, János *kezu-i* (talán *keszi-i*), Domonkos *szent-jakabi*, végre Péter *székesfehérvári* plebánosok ellen vizsgálatot tartson, vajjon nevezett lelkészek tartoznak-e az esztergomi zsinatban megjelenni, vagy nem; az általuk fizetendő tized pedig a veszprémi püspököt illeti-e vagy az esztergomi érseket; s miután okmányilag beigazoltatt, miszerint a tized

október 17-én Jakab fehérvári kanonoktól négy kis pensát vett sz. László nevű oltára után (Theiner I. 635. l.). Ismét egy *másikról* tesz Mátyás király engedménye említést, mely szerint „Buzlay Lászlónak megengedi, hogy maga, neje és gyermekei számára válasszon sirhelyet szűz Mária fehérvári templomában a nyugati kapunál azon *oltár* jobb oldala mellett, mely prépost által *mondatik* alapítotttnak lenni. (Wagner in Diplomatario Sárosiensi 394. l.) — Sz. Péter apostol és sz. János evang. tiszteletére emelt *oltárokról* szól egy az országos kamarai levéltárban levő okmány, mely szerint 1376-ban sz. Péter oltárának Antal, sz. Jánosénak pedig György áldozár volt oltárnoka. — Végre megemlítendő sz. Imre oltára, melynek javadalmazásául Erzsébet királyné 1380-ik év ápril 6-án Budán tett végrendeletében *Beed* villáját hagyományozza.¹⁾

Ha már most ezen oltárokhöz vesszük a kiderített kápolnák oltárait is, melyeket a kápolnák és mausoleumokban létezteknek okvetlen föltételeznünk kell: kitűnik, hogy a szent Szűz főoltárán kívül, a 15-ik századig tizenkét oltár lett emelve Isten dicsősége s a védszentek tiszteletére, mindmegannyi emléke és fényes bizonyítéka a jámbor ősök vallásosságának.

A három *szószékről* elterjedt néphagyomány. ugyszinte a

az esztergomi érseket illeti: a veszprémi püspök a *szent keresztjének, a szent evangeliumoknak érintésével* — „*tactis, interposito ligno sanctae crucis, sacro sanctis evangeliiis*“ — ünnepélyesen megígérte, hogy nevezett plebánosok ellen többé nem kereskedik. Esztergomi főkáptalan okmányai közt 45. fiók, 1. csomag, 3. sz. közölte Knauz Nándor magyar Sion 1865. évi folyam decz. füzete 939—940. lapján.

Hasonló — sz. István koponyájára tett — esküről tesz említést Pauer János „Emléklap a székesfejérvári székesegyház beszentelési ünnepére“ czimű műve 44. lapján közlött azon okmány, mely szerint 1386-ban az országnagyok Fehérvárott összejövetén, sz. István király ünnepe nyolczadán a sz. király koponyája az oltárra helyezettvén az ország nagyjai egyenkint mély tisztelettel *ujjaikkal azt megérintve esküt ténének*, hogy megszüntetik maguk közt az egyenlenséget és közös akarattal munkálni fogják a nemzeti jólétet.

¹⁾ Nic. Schmitth, Episcopi Agr. Tyrn. 337. l.

mese, hogy a basilikában *hat barát* szónokolt egyszerre: nem bir semmi alappal. Ellene mond a műtörténet. A régi basilikákban ugyanis szószék a mai értelemben nem is volt, mert az *ambo*, mely a görög ἀμβώνιον (= föllépni) igétől nyert nevet, hajdan a szentélyrekesztőhöz volt illesztve s ettől származott a német *Kanzel* elnevezés is; de, mert ide-oda vala mozdítható, s nem volt a templommal szervi összeköttetésben: megmagyarázható az ok, hogy a 15-ik század előtti időből miért nem maradt ránk csak egy példánya is a diszesebb emlékszerűbb szószékeknek. A késő csucsíves korban a templom styljével egybehangzólag már állandó szószéket készítettek. Hazánkban ilyen csak kettő maradt fön, t. i. a *körmöczbányai* és a *nagy-szebeni* szász templomé; de ez utóbbit is kihordták a templomból, s az előcsarnok oszlopához állították.

Szükebb terjedelmű „Emlékkönyv“-ünk nem engedett többet Mátyás koráig a basilikáról szóló adatokból fölkarolni. S a mi még mondani valónk van műépítészeti tekintetben a templomot illetőleg, az csakis a dicső, a nagy király által valószínűleg csak szándékolt, de kora halála miatt egészen nem létesíthetett építésére szorítkozik. Az árpádok korszaka alatti királyok föntartották ugyan és ha az elpusztult, fölépítették és bővítették is a templomot, mely dicsőségre szolgált Istennek s ékessége volt az egész hazának; de Mátyás az igazságos, nagyratörő lelkével túl akarta szárnyalni sz. István minden eddigi utódait. Az, kinek állítólag paizsán is e szavak voltak vésve: „Szentséges Mária esedezzel Mátyás királyért!“ ki egyenes lelke, erős jelleme, a nép iránti ragaszkodása és benső vallásosságáért a sz. Szüz különös pártfogására volt méltó, kinek politikája kifelé azért volt mindig legjobb, mert az legtermészetesebb vala, kinek rendkívüli egyénisége a magyar népnek oly fényt tudott adni és dicsőséget, melylyel mindenütt ragyogott; ki tudott törvényt szabni a szomszéd fejedelmeknek ép úgy, mint itthon elnyomói ellen megvédeni

a szegény jobbágyot; ki felköltötte a nemzeti érzetet, fejlesztette a tudományokat, kit országában szeretet és erő, külföldön pedig tekintély és tisztelet környezett, — Mátyás az igazságos, korának kiválólag keresztény hőse, ki nagy volt nemzete, nagy a külföld előtt: *nagy tudott lenni mély hódolatában a nemzet védszentje iránt is.*

Bonfin szerint „a templomot, melyben sz. királyunk emlékei fölállítvák, nemcsak hogy kiigazította, hanem roppant költséggel nagyobbítani is kezdte; mi a felséges királynak sikerült is, ha csak elébb kora halállal ki nem mulik. Nevezetesen a szentélynek új alapját letette, hogy ide építhessen maga és apja számára mausoleumot; ide tette le szeretett anyjának Erzsébetnek, ki csak imént halt meg, testét is. Hogy tehát itt apja és testvére és maga számára sirkápolnát szentelhessen, megkezdett a mesterséges boltozat műve, mely már is domborodó apsisban emelkedett és mely annyi kisebb boltozatoktól körös-körül támogatatik, hogy a mű legelmésebb szerkezetűnek mondható és mivel mocsáros földön, faragott terméskőből emeltetett, igen mély alapra volt szüksége. Oly nagyszerű művet tervezett tehát a király, hogy ezen egyetlennel fölülmulta elődeinek valamennyi építményeit.“ 632. l. Hasonló értelemben szól Tuberó is. Szvorényi József pedig azt mondja Mátyás mausoleumáról: „sokan vannak éltesebbjeink között, kik ezen kápolnát, a főtemplom utolsó maradvány részét még csodálhatták. Mint különös jelességét emlegetik e kápolnának: Corvin Mátyás *czimerét*. Volt pedig ez egy kőből metszett holló, gyűrűt tartva csőrében, s a boltozat középtéglájából (zárkővéből) vasrudon csüngvén le. E rud úgy vala a boltozatba építve, hogy kétség sem lehet a szemtanúk bizonyításaként, mikép a kápolna eredeti felállásakor falaztaték oda. Élnek még kik a kápolna lebontásakor, (melynek anyaga a püspöklak épületéhez használtaték föl és e célból rontaték is le¹⁾) tudományos ügyszeretet s aggodalommal kérék a dolgozó kőmiveseket,

¹⁾ Nem e célból; hanem mert se kormány, se más fentartani nem akarta, az új püspök erszényét pedig más áldozatok vették igénybe, így az lebontatott nehogy összedüljön.

hogy ovatosan s lehető egészségben vennék le a becses emléket; de hiában, mert részint tudatlanság, részint vigyázatlanságból történt, hogy — mint ők állíták — a bolttal együtt lezuhanván, darabokra tört. Mely állításuknak csalfasága azonban később világosságra jött. — Ugyanis megtalálá azt türhető épségben P. a felhányt romok között, s házához vitetvén, később Radvány Endre csanádi kanonoknak ajándékozá el, kinek halálával nem tudni hová lön. Megjegyzendő végül, hogy e kápolna 1800-ban rontaték le végkép, azonban csak a föld fölepeig, s így alapköveit maig is föld fedi, melyek egyenes vonalban ott lennének föltalálhatók, hol a *püspökilak falai délfelé végződnek.*“ (?)¹⁾

Mindezekből kitünik, hogy Mátyás uj boltozatot emelt, hogy a szentélyt meghosszabbította, végre hogy maga s családja számára mausoleumot építtetett. A szentély meghosszabítását nemcsak a csucsíves styl kívánta meg, de szükségessé tette a mausoleum is, mert ha azt az északi mellékhajó oldalához, hol Benedek prépost által épített egyiptomi sz. Mária magdolna s sz. Afra kápolnája és Nagy Lajos mausoleuma állott — akarta építeni, melyek pedig a templom északi oldalát egészen elfoglalták: okvetlenül kellett, hogy ezen oldalt meghosszabbítsa kelét felé az uj és hosszabb szentély hozzá építésével, melyhez az anyagot hol a régibb töredéket föl nem használta: a *sóskuti* bányából vevé.

Mátyás a templom restauratiojára és sirkápolnájának építésére 100.000 aranynál többet költött; nagy összeg kivált azon időben; de ha ez összeget összehasonlítjuk azon ajándékokkal, melyeket Mátyás fia adott a fehérvári templomnak: inkább keveselnünk kell. — Korvin János ugyanis alig hogy atyját eltemeté, engesztelő áldozatot mutatott be Istennek az elhunyt lelkeért. Kálmánczay Domonkosnak, ki ez áldozatot bemutatni szokta a templom részére nagybecsü ajándékokat adott át. Ilyen volt ama tömör aranyból vert feszület, mely művészi becse s a berakott gyöngyök értékénél fogva 45000 aranyba kerültnek tartatott.

Fejedelmi ajándékai között említetnek még több gyémánttal kirakott csészék, arany gyertyatartók, kelyhek, tányérok,

¹⁾ Uj magy. muz. I. kötet 423. l.

ampullak, füstölők, aranyos váncosok, több oltár-szerek, mind remek művészetűek és gyémánttal kirakott arany anyaguak. Ide számlálhatni még több ezüst szobrokat s 12 miseruha készletet, melyek gyöngyökkel valának himezve s melyek összesen 75 ezer aranyba kerültek. Megemlitendő végre azon 700 arany is, melyeket az engesztelő ünnepélyes áldozat bemutatásakor az ország nagyjai az oltár szárnyára leraktak, s azon arany és ezüst pénzek, melyeket akkori szokás szerint viasz fáklyákba nyomva az alsóbb rendű papság s a káptalanbeliek áldoztak. Mindezeket terjedelmesen írják le Bonfin dec. 4. L. 7 p. 512. Tubero L. 1. 7. p. 119.

Ha ide vesszük még, mit egy bretagne-i ifju, ki Foyx Annát II. Ulászló magyar király aráját Magyarországba kísért, Anna francia királynénak — a templomról, hol a koronázás alkalmával jelen volt irt: ugy szerezhettünk némi fogalmat, mily gazdag volt e templom, s mennyire bővelkedett mindenféle ereklyetartókban, főkép ama mellszobrokban, miknek fő-részébe a szentek koponyáit vagy egyéb részeit szokták helyezni. „Az oltár — mondja az ifju herold — gazdagon volt diszítve, mert azon látható volt legalább is hatvan ezüst mű, ugymint királyok, szentek, püspökök, apostolok és martyrok hermái, melyeket hosszú volna elősorolni a többi reliquiariumokkal együtt. Mielőtt a mise megkezdődött volna, a király egy oratoriumba lépett hol az ország koronáját felvette, mire ismét leült székére lefüggő hajjal, ez fekete volt és jól illet képéhez.“¹⁾

Mátyás király építkezéséről a mondottakból észlelhető, hogy az ő kápolnája helyét koránsem a püspökilak dél felé végződő falainál — miként Szvorényi állítá — hanem a püspöki-kert délkeleti szögletében kell keresnünk. — Ezt bizonyította b. emlékü Farkas Imre püspök is, ki gyermekkorában még minisztált Mátyás király mausoleumában.

Mielőtt basilikánk ismertetését befejeznők: szükségesnek

¹⁾ Ez okmány a párisi nagy könyvtár kézirat gyűjteményében M. S. S. gall. 6764. sz. a. található, Petrovits másolta le a m. akadémia részére.

tartjuk, hogy annak az elmúlt időkbeli viszontagságairól is még egyet-mást fölemlítsünk, Fehér-Codexében van egy okmány Nagy Lajos királytól, ki abban a templomot illetőleg többek közt ezeket mondja: „Mivelhogy János a fehérvári templom őre (örkanonok a társaskáptalanban) gonoszul kiásván Károly királynak, néhai apánknak és maga János természetes urának és jóltevőjének a fehérvári székesegyházban ünnepélyesen eltemettetett testét és annak fejéről elorozván a temetkezés alkalmával arra tett csodálatos művű aranykoronát és ezen bűne miatt az érsekek, főpapok és a többi főurak ítéletéből hűtlenségbe esvén, reá az életfogytiglani börtön keserves büntetése kenyér és víz mellett kimondatott; világos, hogy a hűtlenségbeni elmarasztaltatása folytán összes birtoka és annak járuléka a mi királyi kezünkhez esett vissza; azért mi János néhai örnek volt Gyogh nevű jószágát szeretett anyánknak, Erzsébet királynénknak adományozzuk stb. — Kelt 1349-ki szeptember 2., kormányzásunknak nyolczadik évében.“¹⁾ E nemtelen hűtlenséghez és méltó büntetéséhez nem kell bővebb commentár.

Érintettük már a 30-ik lapon, hogy 1543-ban Achmet pasa miként rabolta meg a sirboltozatot, ki ide vonatkozólag ezeket mondja: „következő évben Szulejman budai pénztárnoka értesülvén, hogy Achmet, fehérvári parancsnok a mondott városnak szentegyházát fukarságból czudarul megfosztotta és a szertartásra való szent edényeket, minők még a vész után is megmaradtak, elvitte, Szulejman császárnak ezt jelenti, ki Achmet ellen haragra lobbanván, parancsolta, hogy pénztárnoka Fehérvárra menjen és Achmetet megbüntetése végett magához küldje, s így az utóbbi elmarasztaltatván elcsenése miatt, az elvitteket kénytelen volt megtéríteni. — Ezek után a császári pénztárnok szorgalmasan megvizsgálta a fehérvári szentegyháznak minden rejtekeit, a királyok sirhelyeitől sem tartózkodott, áthágván a nemzetközi jogokat, mik szerint az eldődök sirjai iránt mindig kegyelettel viselkedtek. Elszedett tehát egyes sirokból és elvitt mindent, minek

¹⁾ Feh. Cod. Dipl. T. IX. vol. I. p. 644.

árát remélte kikapni. Találta pedig a királyok koronáit, kormány-pálczáit, golyóit, melyeket kezökbe adni volt szokás, és melyek vagy tiszta aranyból, vagy aranyozott ezüsből voltak készítve, ezenkívül talált aranylánczokat, nagybecsű drága köveket a gyűrűkön, s mindent legnagyobb szorgalommal Szulejmann számadásaiba betudott. Zápolya János testét pedig, melyet *gúnyolva sirjából kidobott*, átadta a város előljárójának, hogy ezt, ha úgy tetszik, máshova temesse; hozzá adván: ime itt isteneitek egyike! A város előljárója a testet tisztelettel átvette és sz. Mihály külvárosi templomában eltemettette.“¹⁾

Midőn 1601-ben szept. 20-án Merkurián fővezér Fehérvárt ostrommal bevette, a kétségbe esésig védelmező törökök több más épülettel a basilikát is légből röpítették s egyedül Mátyás kápolnája maradt meg. Az összedült templom falait a behelyezett várparancsnok Stährenberg is, ugy szinte a következő évben Fehérvárt ismét elfoglaló török is a megrongált várfalak kijavítására használta föl. De még itt sem maradhattak kövei békében és emlékeül a régi dicsőségnek, mert a törököket kiűző Lipót a már föntebb elősorolt várakkal Fehérvár bástyái széthányását is elrendelte; s így kerültek a templom maradványai is a várfal alatt elterülő mocsár fenekére. A mik még fönmaradtak, azok a püspöki-kert keleti falába falaztattak, hol még maig is láthatók.

Mátyás király kápolnája fön állt még a fehérvári első püspök Nagy Ignác idejében is, ki nemcsak házi kápolnául használta, hanem templomul szolgált azon időben a német ajku híveknek is; sőt itt tartatott azon ünnepélyes szent mise is, melyet Nagy Ignác 1777. aug. 15-én az ujonnan beiktatott káptalan jelenlétében először mondott. A megye szervezése körüli gondokkal elfoglalt buzgó püspök, hogy a régi dicsőség e maradványát a pusztulástól megóvjá és fönartsa, segélyért többször a kormányhoz folyamodott; de sirkertelenül. Azon kor még nem szülte meg a műrégészetet, nem annak buzgó s áldozatkész apos-

¹⁾ Rerum. Traus. C. III. cap. 11.

tolait, nem volt még „műemlékek bizottsága“, melytől „főntartását“ várja a végegyészethez közelgő, s romjaiban is felséges zsámbéki templomunk is.

Igy pusztult el a világhírű fejedelmi templomnak ez utolsó maradványa. A Korvin kápolna a basilika sorsára jutott. — A templom századokig látta királyainkat trónra lépni, századokig azokat sirba szállni. — Benne őriztetett a nemzeti kincs, benne tétetett az a királyok fejére, miként sz. István meghagyta; s e meghagyása ez akarata sokáig törvény volt a nemes utódok kegyelele előtt. Itt esküvének királyaink a hármas isteni személy, a boldogságos szüz és Isten szentjeinek nevében, hogy a nemzet jogait tisztelik, megtartják és mások ellen megvédik, hogy a haza boldogságára törekeshnek annak határait épségben tartják, s a netán elvesztett részeket vérök árán is visszaszerzik; hő imát mondott aztán király és nemzet. Isten pedig áldást s erőt adott a nemzetre, hogy történelmi missióját bármely hatalomnak akkor nyugot most meg kelet felé való túlterjeszkedése meggátolásában betölthesse, s az európai egyensúlyt főntarthassa.

Sz. István által alapított székesfehérvári prépostság és társas káptalan.

A „hires és bámulatos alkotásu roppant szentegyház“ mellé, melyet a király — oly kiváltságokban részesítvén, hogy semmiféle püspök hatósága alatt ne álljon, s papjai csak az érseki zsinaton tartozzanak megjelenni; népeit pedig oly szabadalommal ruházván fel, hogy „semmiféle püspöknek tizedet ne fizessen, hanem az ottani prépostnak és papságnak tartozzék a rendelkezése szerint szolgálni“ — egyszersmind „*saját kápolnájává teve*;¹⁾“ e szentegyház mellé, mely művészeti építése s fénye, a trón, a szent korona és királyi tetemek őrzése által hazánknak történelmileg leguevezetesebb monumentális épülete volt,¹⁾ s melyben sz. István halála óta I. Ferdinandig a királyok koronáztattak, s hol sz. István, sz. Imre, ezek után pedig Kálmán, II. Béla, II. László, III. Béla, III. László, Róbert Károly, Nagy Lajos, Albert, Hunyady Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos és Zápolya János királyaink hamvai nyugsznak, e templom mellé, hogy a benne elhelyezett *kincsek* megőriztessenek, sz. István prépostságot és társas káptalant is alapított.

Hazai történetünkben ez intézmény már hivatásánál fogva is nevezetes szerepet játszott és jeles kiváltságokkal dicsekedett. Méltó tehát, hogy történelmével foglalkozzunk. Mielőtt azonban azt ismertetnők, czélszerűnek látjuk olvasóinkkal a káptalani in-

¹⁾ „Ubi solium regni et corona conservatur, et ubi reges Hungariae sacro consecrationis munere perunguntur.“ IV. Béla oklevele 1254-ből. Fehér Cod. dipl. IV. II. 231. l.

tézményről *általában* s annak kezdetleges állapota, fejlődési viszonyairól adataink nyomán egyet-mást elmondani.

Üdvöztönk az apostolokat ruházván föl az evangelium hirdetése, s a kegyszerek kiszolgáltatásával, első sorban ezek s ezeknek utódai a püspökök voltak a hivek gondozói. E szerint azon egyházakban, melyek az apostolok s apostoli utódok a püspökök székhelyei voltak, tétettek le s őriztettek, mint tartományi vagy kerületi köztárban a Krisztus ajándékozta szerek és törvények, melyeknek alkalmazása az egyén keresztény művelését, ez által földi jólétét és — mi a rendeltetésnek lényege, — örök üdvét volt hivatva munkálni. A hol azután a hivek a püspöki egyházon kívül csoportosultak, a közös oktatást, mely elméjüket felvilágosítá, kedélyüket melegíté, a püspöki egyházból kiküldött áldozártól nyerék. S az ily vidéki egyház köré sereglett községek *plebániáknak* neveztettek.

A püspök, mint apostoli utód körül az oltár szolgálatára s a nép oktatására rendelt áldozárok, szerpapok s alsóbb rendű egyházi személyek csoportja gyült; eleinte némely helyen szerzetesek is vétettek a székesegyházi papság körébe; sőt honunk egzházmegyéiben az első püspököt ők környezék. Feladatuk volt, miután tisztöket legtöbbsnyire a nagyobb városokban létezett székesegyházi községnél teljesítették, a püspököt kormányzásában tanácsaikkal s közreműködéseikkel segíteni, rendeleteit érvényesíteni, az egyház javainak gondját viselni, akadály vagy székeség esetén hivatalát helyettesíteni, s utóbbi alkalomkor a püspöki széket választás által betölteni. S ez volt a sz. Jeromos által említett „senatus, coetus presbyterorum,” vagy sz. Vazul kifejezése szerint „a püspök-városi papság tanácsa.”¹⁾

A püspöki tanács ezen tagjai, eleinte a székváros különféle lelkészállomásain voltak elhelyezve, utóbb, az afrikai egyház példáján, közös lakházakba vonultak, s bizonyos szabály szerint közös életet viseltek, minek első nyomát látjuk Rigobert rhenusi érsek papságánál a VIII. században. A székesegyházi névjegyzék,

¹⁾ Thomassin I. 626. l.

vagy anyakönyv, hová a püspöki tanács papjai beirattak, *canon*, ők magok pedig canoni pap, vagy *kanonok* nevet viseltek.¹⁾ A ház, melyben a püspök s papnövendékekkel együtt laktak *monostornak* hivatott; és pedig azért, mert ezen egyházi testület a már kifejlődött és szabályozott szerzetes életmód szerint volt elrendezve és megkülönböztetésül, a püspöki monostor életmódja *canonszerintinek*, a barátoké pedig *szerzetesnek* nevezetett, miről egy 755-ik évi francia, ugyszinte 789-ki aacheni zsinat világosan tanuskodik.²⁾ Chrodegang metzi püspök ebbeli módosított szabálya a székesegyház papságánál általánosan meghonosult, mely ama szabályzat fejezeteinek (Capitula) rendszeren gyakorolt fölolvása miatt már Nagy Károly korában „Capitulumnak“ nevezetett.³⁾

A székesegyházi capitulumon kívül a francia császárok udvarán s a püspök nélküli nagyobb városokban lakozó papság hasonló közszabályzatu társas életbe lépett, s megkülönböztetésül *collegiatum* — *társas capitulum* nevet viselt. Mindkét rendü capitulumban, a szerzetes élet utánzása, még a házi tiszték czimeinek fölvételeiben is nyilvánult. A monostornak — püspök után — első főnöke, a szerzetesektől kölcsönzött apát, gyakrabban prépost czimmal élt; és valamint a szerzetes monostorban, ugy a kanonokban is volt *olvasó, énekes, őr, dékán, iskolás, szergondnok*, stb. Chrodegang szabályzata praepositus — előljáróból eredt *prépost*, archipresbytert, primiceriust említ.⁴⁾

A püspöki és szerzetes monostorok eredeti szervezetének rokonságából származott a szokás, melynél fogva az eredetileg szerzetes monostorok előljáróinak a prépostok és apátoknak czimét a püspöki monostorok előljárói is átvették; mely szokás még nagyobb mérvet öltött különösen hazánkban akkor, midőn a magyarországi szerzetes rendek eltöröltettek, s a tisztán szerzetes rendü apátságok s préposságok czimeit káptalanbeliek, világi papok örökölték.

¹⁾ U. o. 639. l.

²⁾ U. o. 643. l.

³⁾ U. o. 646. l.

⁴⁾ U. o.

Ily formán — miként fõntebb említettük — volt az alsó papság a nyugati egyházban elrendezve akkor midõn sz. István a maga országába átültette annak gyarmatait. Piligrin levele szerint ily kanonok-áldozárok is hirdették hazánkban az evangeliumot; a sz. Gellért gondjai és tanodájába ajánlott magyar nemes fõuri ifjak a csanádi „szent György monostor elsõ kanonokjainak“ avattattak.¹⁾ Mind valamennyien egy házban laktak és csak azok voltak e szabály alól fölmentve, kik utra keltek; a mely kanonok a reggeli imára meg nem jelent, az azon napi kanoni részétõl megfosztatott. Kétes helyekre menniök egyedül nem volt szabad. „Miben különböztek, tonsurát kivéve, a világiaktól, ha ilyeneket cselekesztek“ — szokta volt sz. Gellért a monostori fegyelem szigorát indokolni. A karban — chorus — fehér felöltõt, különben gömbölyü kappát viseltek.²⁾

Valamint a csanádi, ugy hasonlóan a többi püspök mellett is volt paptanács, melyet hazánkiai sz. István korában capitulum, magyarul *káptolom* káptalanszer, káptalannak neveztek, mely a püspökkel egy monostorban lakott, közösen élt s egészen a külföldiek mintájára volt berendezve. A veszprémi székesegyház birtokainak kimegyéztetéseért János püspök s két káptalanbeli — István fõesperes és Ondurnik dékán együttessen mentek sz. László elé.³⁾ I. Lőrincz érsek esztergomi zsinata pedig 1112-ben elrendeli, hogy a kanonokok mind a monostorban, mind más közhelyeken latinul beszéljenek, a magok szabályát pedig ismerjék stb.

E közös életmód azonban a XII. században tetemesen változott és pedig az által, hogy némely helyeken a székesegyház javaiból a káptalan része kihasíttatott; más helyeken pedig az által is, hogy a közös élet abbahagyásával a káptalan egyes tagjai a magok illetékét külön kivevék. A püspök átengedé egyháza, falvai, tizedei s egyéb jövedelmeinek egy részét a kápta-

¹⁾ Scripta et acta Ger. 328. l.

²⁾ In choro superpellicea habebant, extra chorum vero cappas rotundas ferebant. U. o. 341. l.

³⁾ Cod. dipl. I. 448. l.

lannak; azonban a régi kötelék megtartása végett kötelezé magát, hogy az év néhány ünnepein az egész káptalant megvendégeli. Utóbb azonban ennek is vége szakadt, s az ebéd fejében is javakat adott. Martyrius esztergomi érsekről, ugyanarról, ki Székesfehérvárott a keresztes vitézek számára 1160 körül nagyszerű templomot kezdett építeni — tudjuk, hogy miután „testvérfelei az esztergomi egyház kanonokjai addig vacsorát nélkülöztek,“ egy a Boldogasszony tiszteletére emelt oltár alapítványának alkalmával *hetven falvainak* tizedeit ajándékozta nekik, miről II. Geyza király Belus bán nádor, Henrik országbíró s egyéb püspökök s országnagyok tanúsága mellett nyilvános okirat szerkesztetett 1156-ban.¹⁾

Az egyház ebbeli fegyelmére s a káptalani intézmény ezidőszerinti rendszabályaira nagy fényt áraszt az 1187-ben egybegyült dalmát püspökök zsinata. Péter, Chilén fia, spalatói érsek, a knini, nónai, zengi, scardonai és trauai püspökök s a tartományi papság egyesülésének utolsó napján a spalatói szent Dominus egyház kanonokjai kívánataik nyilvánítására felszólítva, Duimus káptalani primicerius által előadák, mikép a spalatói érsekek régi időtől fogva öt káptalanbelit, ugymint egy áldozárt, szerpapot, alszerpapot, gyertyászt és sekrestyést egész héten át tartoztak táplálni, mi azonban nagy terhökre lévén inkább a városi tized egy részét engedék át a káptalannak; de mégis három káptalani hetest vasárnapi napokon megvendégelni ígértek. Jelenleg a káptalan mind ezen, mind más addig élvezett jogokban megtartatni kívánt, abban t. i. hogy az átengedett tizedrészen kívül minden kanonoknak az érseknél évenként tizenkét ebédje és szombatonként pohár bora — sabbathorum potationes — legyen. Az érsek mindenben megegyezett.²⁾ A spalatói érsektartomány ezt szabályul vette minden egyházmegyéjében és midőn Mihály trauai püspök e gyakorlatban változást szándékoltt tenni, szent Lőrinczről czimzett káptalan Gaudius főesperes által Péter érsek-

¹⁾ Fehér Cod. dipl. II. 140. l.

²⁾ U. o. II. 240 l.

hez folyamodott 1192-ben, s azt nyerte, miszerint a szombat estéli pohár bor, a három hetesnek — hebdomadariusnak — megvendéglése ép divatban megtartatott.¹⁾

Azóta a francziák és németek példájára a magyar főpapok, tizedek s javaik átengedésével, sorban elváltak a káptalanoktól; például 1198-ban Hédervári Saul kalocsai érsek²⁾; 1208-ban János esztergomi érsek a káptalan fölsegélésére a nagyszombati egyház jövedelmét s tizedeit ajándékozta, melyből minden kanonoknak „simila“-ja azaz kalácscsa legyen, s ha mi ebből még fönmaradna husra legyen nekik „in usu carnum“³⁾; 1219-ben pedig Mátyás örkanonok kérésére Szemere egyházát meg fiókjait Nyék és Solad falukat engedé át, hogy mindszent napján közös ebédjök legyen és jövedelmeinek fél márkájából a sz. Béla egyházába szükséges viasz megszereztessek.⁴⁾ — Katapán egri püspök az ő káptalanának a szerencsi tizedet ajánlja 1217-ben az asztal hiányainak fedezésére „ad supplendum mensae defectum“ mit III. Honor pápa helyben hagyott.⁵⁾ Robert veszprémi püspök egyháza kanonokjainak inségén segíteni akarván — qui erant paupertate gravati — számukra száz márkát rendelt ki évenként a püspöki jövedelmekből, mire a fentebbi pápa 1221-ben teljes beleegyezését adta.⁶⁾ Mégis néhány káptalanban esküvel is szorítottak a kanonokok, hogy a közös élettől elválni nem fognak. Ily eskü kötelezé a kún káptalan — capitulum cumanorum — tagjait, melytől azon oknál fogva mivel bőjti napokon némilyikök egészségi szempontból hussal élni, s így többi társait megbotránkoztatni szokta, III. Honortól 1218-ban fölmenteni kértek; mely

¹⁾ „In qualibet die Sabbathi post vespervas ita communi Capitulo potum debitum et consvetudinarium administret, quod non semel ei scifum porrigi sit contentus, sed post trinam potationem ei nulla imponatur necessitas propinandi.“ U. o. II. 280. l.

²⁾ U. o. 327. l.

³⁾ U. o. III. I. 68. l.

⁴⁾ U. o. III. I. 101. l.

⁵⁾ U. o. III. I. 191. l.

⁶⁾ U. o. III. I. 347. l.

ügyet a pápa Berthold kalocsai érsek vál. aquileai patriarcha elhatározására bizott.¹⁾

A zágrábi káptalanbeliek István püspökuiktől bizonyos tizedrészeket — *pro cappis suis singulis renovandis* — kappáik megújítására, ugyszinte a gerchai tized részét, 200 sertést, 200 hordó bort asztaluk inségének enyhítésére nyertek. Azonfelül, hogy együtt lakhassanak, átengedé nekik püspöki udvarhelyét minden rajta levő házakkal.²⁾ Várad egyházában a püspök és káptalan IV. Béla koráig közbirtokosok voltak; ezt vallották legidősebb jobbágyaik 1273-ban, midőn Lodomér püspök a birtokváltás miatti kérdéseket kiegyenlité.³⁾ A gyulafehérvári püspök és káptalan 1276-ban javakat cserélnek; Péter püspök, Püspöki s Almár javakért Kőrösfőt (Crisfő) nyeré Biharban.

A XII. század végén már hazánkban is ép ugy, mint Francia- és Németországban, jobbára különvált s akép rendezett káptalanokat találunk, hogy a kizárólagosan birt független birtokon alapuló országrendiség jogait is gyakorolják; mint ezt III. Endrének országgyűlései mutatják. Igy fejlődtek századokon keresztül a káptalanok a püspöki háztartástól különvált önálló testületekké, így fejlődtek fegyelmi rendszabályaik, birtok viszonyaik, s lettek az egyház- és hazában azon tényezők; melyek ugy az ige hirdetése, mint a nevelés, jótékonyság gyakorlata, s közügyek hazafias elintézése által hivatásukat mindenkor betöltötték. Ha a régi fegyelmi szabályok változtak is, annyi bizonyos, hogy a püspöknek most is tanácsosai.

Mindezek nem tartoztak ugyan szorosan véve czikkünk keretébe, de miután hittük, hogy a káptalannak, mint egyházi intézménynek történelme érdekelní fogja olvasóinkat, nem haboztunk annak emlékkönyvünkben helyet szorítani.

És most térjünk át a székesfehérvári társas káptalanra.

A székesfehérvári káptalanokon kívül Magyarorszáiban

¹⁾ U. o. III. I. 265. l.

²⁾ U. o. III. II. 108. l.

³⁾ U. o. V. II. 141. l.

mai nevezetesebb egyházak körül is keletkeztek káptalanok, melyek megkülönböztetés végett *társas káptalanoknak*, magok az egyházak pedig a káptalanok főnökeitől *prépostiaknak* nevezettek. Ily *prépostságot és társas káptalant* alapított sz. István 1006. év körül, hogy Nagyboldogasszony basilikáját, az abba elhelyezett országos, nemzeti s egyházi kincseket, az ahhoz kötött kiváltságokat, gondviseljék és megőrizzék.

A prépost joga és kötelessége volt tehát a szent koronát, a királyi trónt s a többi királyi ékszereket a templomban őrizni, a királylyal egy értelműleg — ha pedig ez jelen nem volt — a káptalan megegyezésével a szükségesetébeni püspöki ténykedések teljesítését valamely püspöknek megengedni, illetőleg a ténykedéssel megbizni; a királyok koronázásakor annyival is inkább jelen lenni, minthogy a prépost jelenléte nélkül eszközölt koronázás érvénytelennek mondatott¹⁾.

A prépost több ily jogának gyakorlásában részesek voltak a káptalani tagok, vagyis valamennyien együtt véve képeztek egy egész jogtestületet, úgy hogy míg a prépost választása a káptalannak volt kizárólagos joga, megerősítését a pápától nyervén: viszont a prépostnak — miként III. Incze pápa 1198-ban G. préposthoz intézett levele tanúsítja²⁾: hatalmában állott a koronaóri tisztet a káptalan más alkalmas egyénére ruházni.

A prépost és káptalan, a királyi kápolnává tett basilikával egyetemben ki volt véve mind a veszprémi püspök — kinek megyéje területén állt Székesfehérvár — mind pedig az esztergomi érsek joghatósága alól, s közvetlen a római pápa alá tartozott, s a káptalanbeliek csakis az érseki zsinaton egyedül azért voltak kötelesek megjelenni, „hogy ott megtanulván a hit ágozatait, a törvényes fenytéktől el ne távozzanak.“ (Hartwik XII.) Függetlenségéről XIII. századbóli több okmányon kívül jellemző bizonyítékot nyújt Tivadar prépostnak esküje is 1289-ben, ki, miután megválasztatását a szent szék megerősíté, így kezdé azt: „én Tivadar, *közvetlenül* a római sz. székhöz tartozó székesfehérvári

¹⁾ Bonfin dec. II. Libr. 1.

²⁾ Pray Annal. R. H. P. I. 183. 1.

egyház prépostja, esküszöm...“¹⁾ A prépostok kitüntetésképp a főpapi diszjelvényekkel, a püspöksüveg s pásztorbottal is fölvalának ruházva, s mint ilyent nevezék a káptalanbeliek 1396-ban Zudar János prépostot, hasonlóképen Miklóst 1406-ban *Praelatusuknak*²⁾. Ily kiváló állásban rendszerint a királyi alkanczellárok tisztét is viselték és állásukból többnyire püspöki és érseki székre emeltettek.

A török uralom alatt a prépostság és káptalan is elüzetett Fehérvárról, jószágai nagyrészt idegen kezekre kerültek. Mintegy 200 éven át csak a prépostság és örkanonokság szokott volt betölteni.

Az esztergomi érsekek többször megkísérlék ugyan a fehérvári egyház prépost és káptalanának sz. Istvántól nyert függetlenségét korlátozni s joghatóságukat rájuk kiterjeszteni, de sikertelenül, noha e czél elérésére Róma is gyakrabban közreműködött. Így tudjuk, hogy III. Kelemen pápa 1191. jan. 8-án meghagyja Katapán székesfehérvári prépostnak, úgy szinte a pannonhalmi apátnak, hogy elődeik példájára az esztergomi érseknek engedelmeskedjenek³⁾. Dömötör bibornok s az esztergomi szék helyettese 1382-ben szinte ezt akarta kieszközölni VI. Orbán pápánál, de István prépost ellentállt, s daczára hogy az érseki helynök kívánatára — kit Orbán utódja IX. Bonifác Magyarországon eddig ismeretlen rangra a szent szék született követének méltóságára emelt — több társas káptalant szorított joghatósága alá u. m. a dömösit, titelit, aradit, ó-budait és a szebenit: a székesfehérvárinak függetlensége mégsem lett megtörve. Azonban 1430-ban, midőn Benedek fehérvári prépost Palóczy György érsek ellenében jogait védte, s az ügy az érsek részéről V. Márton pápa elé föllebbeztetvén, az érsek javára dönt el, mégis csorbát szenvedett; mert habár a prépost támogatva Zsigmond király

¹⁾ Szvorényi Amoenitates 28. l.

²⁾ U. o. 29. l.

³⁾ Az esztergomi főegyháznak okmánytára I. füzet. 13. l.
Knauz N.

által orvoslato keressett is a római széknél, Márton pápa hirtelen halála miatt ezt meg nem nyerhette.

Az ujonnan támadt jogczim, melynek alapján az esztergomi érsekek a fehérvári egyház és káptalanra hitték joghatóságukat kiterjeszthetni, az V. László kértére V. Miklós pápától az esztergomi érseknek Széchy Dénesnek s utódainak 1452-ben adott *primás s született követi* czim vala, melyhez füzve volt a jog is, minden magyarországi egyházak, még a kiváltságoltak fölött is, minden tekintetben főnhatóságot gyakorolni, — ha az apostoli elődök másként intézkedtek volna is. II. Pius ugyan nem, de IX. Bonifác már tett olyféle nyilatkozatokat, hogy a primási szék főnhatósága alá rendelt több egyház és káptalan közé tartozik a fehérvári is, de Oláh Miklós, ki daczára, hogy több oly prépostot és apátot, kik primási és született követi joghatósága alá valának rendelve mint engedetleneket 1557. aug. 1-ére maga elé idézett: a fehérváriról említést sem tett. Elkeseredett harc fejlődött ki azonban Nesselrode Vilmos Ferencz gróf, prépost idejében, ki egyszersmind veszprémi püspök is volt, s ki mint ilyen a fehérvári templomban püspöki jogokat is követelt magának. Kedvező alkalom nyílt tehát ellene ujjalag föllépni. A kérdés 1718-ban Rómába került, a Congregatióban érveltek jobbra is, balra is, felhozák, hogy ha kötelesek voltak a prépostok az érseki zsinatban megjelenni, kötelesek magokat az érseknek alá is vetni, stb. Kolonits bibornok érsek végre önhatalmulag vette el a prépost kiváltságát, s megtiltotta, hogy bárki neki engedelmeskedjék; a káptalan tulajdonát lefoglalá, s mint sajátját a városnak hasznobérbe adá. Ezen eljárás ellen ismét Barnabeis Bodog prépost tiltakozott, Rómában pedig soká nem akartak határozni, forgatták a dolgot ide-oda, az érsek érvei nem voltak tizenhárom próbásak, az akkori áramlat pedig az ily kiváltságolásoknak szinte ellene volt; végre megtalálták a nyitját s kimondatott, hogy a fehérvári prépost az esztergomi érseknek nem mint ilyennek, hanem mint *apostoli követnek* tartozik engedelmeskedni.

A káptalan tagjai ugy egyházi, mint társadalmi tekintetben előkelő állást foglaltak el. — Koronázáskor a prépost a

főszerpapi tisztet viselte, a többi kanonok pedig a király öltöztetését s egyéb egyházi szolgálatot teljesite. Egy adat meglepő fényt derít a fehérvári kanonokok ebbeli tisztségére. IV. László király ugyanis Syster fiának, Benedek mester fehérvári kanonok ugy Pál és többi testvéreinek, mivel az első öt a koronázáskor felöltöztette, Fehérmegyében levő *Csössz* földét ajándékozta 1279-ben. Ugyanezen adományozást megerősíti III. Endre király Benedek testvérének Pál mester székesfehérvári olvasó kanonoknak is hű szolgálatai jutalmául 1291. május 18-án ¹⁾).

Számuk nagy lehetett, mert IX. Gergelynek 1234-ben kelt oklevele szerint, prenestei Jakab pápai követ a kanonokok számát *negyvenre* szorította, kik közül tizenhétnek áldozárnak kellett lenni, s az egyházban székelni; meg volt nekik hagyva, hogy a karban fekete cappát viseljenek; házas kanonok a káptalanban meg nem türetett ²⁾).

¹⁾ A csöszzi birtok határjárását az okmány szerint a fehérvári keresztések eszközölték; miután az ily határjárások helyrajzi történelmünkre különösen elpusztult s feledésbe ment helyeknél nagy fényt derítenek: közöljük e határjárást is. „... Chuuz nevű föld határai pedig következőleg különböztetnek meg: keletről a Bugud — bögödi nemesek földjének dombjai mentén a hátulsó tó, mely közönségesen Mugsár mögsárnak neveztetik, jó az ember a nagy szigetbe, ennek partján van két határdomb, melyek egyike a Chuuzi királyi földet, másika az udvarnokok földjét határolja. Innét menve eléretik a külső tó, mely közönségesen Eleusa a r-nak neveztetik. Ezen tó nyugati oldalán ismét van két halom; innét egyenes irányban haladva egy hegyecske mellett ismét van két domb, honnét a sik földön tovább menve hasonlókép két halom áll; innét egy szántóföld végéhez érve hol szinte két domb áll, jó az ember az országu-
tra, innét a mezőre hol ismét két domb található, végre a szántóföldön és rónaságon keresztül egyenesen Supuna Soponya földjét érintve eléri Wepsem Lepsény földjének határát stb. A pecsét nélküli eredeti okmány tek. Békássy család levéltárában van. A győri tört. s rég. füzetek III. k. 2. füzetében 113. 114. l. közölte Romer Flóris.

²⁾ Cod. Dipl. III. II. 397. l.

A káptalan *hiteles hely* is volt. Hiteles levélkiadásainak már a XII. század végén nyomára találni. II. András 1222-ben kiadott arany bullájának egyik példányát is lévéltárában őrizte ¹⁾; működési hatalma, pecségi hitelessége, a hármaskönyv II. r. 21. t.-cz. értelmében hajdan az egész országra kiterjedt; hogy mily terjedelmesek lehettek ennél fogva bevallási könyvei az adás-vevések, cserék és zálogokról, mily számosak a királyi megbízások a vevő vagy adományos egyének, családoknak birtokukba vezetése eszközzéséről, vagy a jogtalan adományozás, önkényű elfoglalás elleni ellenmondásokról stb. el lehet képzelni. Egyesbajos egyesek, családok testületek fölmentek a káptalanba s bevallák ügyeiket. Fölvétetett, bejegyeztetett, megőriztetett itt minden, mint egyéb hiteles helyű káptalanban vagy conventben, s miután ezen hiteles helyeken a könyvek és okmányok alapján minden bevallott dologról a káptalannak tudni s felvilágosítást adni tehetségében állott: általános szólamná vált a kifejezés, melyet okos és sokat tudó emberekre szoktak alkalmazni: „ennek káptalan a feje.”

A török uralom idejében a káptalan elüzetvén, hiteles helyi működését sem folytathatta, s így történt, hogy az 1556. 39. t.-cz. értelmében hitelessége is megszűnt.

Pecsétét 1477-ről láthatni Péterfynél. (Sacra Conc.) Alakja kerekded, körirata: „Sigillum Capituli Albensis Ecclesie” középett szűz Mária képe az angyaltól üdvözöltetve. Ezzel élt már 1246-ban. Kisebb pecsége egy 1305-ki nyílt levele szerint, parabolica formájú volt. Négy különböző korszakbeli pecsétet „Magyar történelmi tár” 1855. II. köt. 24., 25., 26., 27. sz. alatt ábrákban láthatók. A függő pecsétek selyem zsinege különböző színű volt. Egy 1269. jun. 30-án kelt kiadványon, melyben bizonyítja, Chaki Döme baranyai főispán, nyitramegyei *Baroch* földjét Fülöp esztergomi érseknek 40 márka közönséges ezüstön eladta, s melyen *Dömötör* mesterprépost királyi vice Cancellár, *Myke*

¹⁾ Másik példány szinte Fehérvárott a keresztések levéltárában volt letéve.

éneklő-, *Felicián* ör-, Micael dékákanonokok vannak nevezve, a függő pecsét selyem zsinagye *veres* és *ibolya* színű volt. — Egy 1272. évbéli okmányon pedig, melyben Mária királyné IV. Béla neje, Sixtus mester esztergomi olvasókanonok többszöri Rómába követül tett fáradozásait megjutalmazva, Hetény helységben levő birtokai adományozását átírja: a pecsét *zöld* és *sárga* selymen függ. (Az esztergomi főegyház okmánytára, Knauztól I. f. Esztergom 1863. 67., 68. l. — Magy. Sion III. k. 1. sz. 58., 59. l.)

A székesfehérvár városi levéltárat — mielőtt a város török kézre került — állítólag megmentették s Posonyba vitték, hol az most is őriztetik; de hogy a káptalani levéltár, hol létezik: arra nincs biztos adatunk, olvastam egykor valahol, hogy fehérvárróli menekvéskor a káptalani levéltár a Garan melléki Conventben helyeztetett el. Pedig mennyi kincset nyerne általa a történelem, ha létezése fölfedeztetnék. Hisszük is, hogy ha bár fölfedezése és visszaszerzése után egyenesen nem is jár senki: a magy. tört. társulat buzgó buvárai nyomába jönnek.

Bármennyire óhajtottuk a fehérvári társas káptalan eddig ismert kiadványait legalább kivonatilag munkánk szűk keretébe fölvenni, nagy terjedelem miatt, sehogy sem tehettük.

Az okmányok ismertetése helyett álljanak itt a *prépostok*, *ör*-, *olvasó*- és *dékákanonokok* nevei a legkorábbi kortól kezdve egész a múlt századig. Végtelenül jól esik lelkünknek, hogy az eddig ismertekhez egy-két ujat fölfedezni, illetőleg az eddig ismert névsort a szerint t. i. a mint a nevek Szvorényinál, Knauz Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. köt. 979—1273-ig terjedő okmányai, győri történelmi és régészeti füzetek, magyar okmánytár, századok s egyéb ide vágó munkákban előfordulnak — ha nem is egész tökélylyel, de mégis megközelítőleg kiegészíteni sikerült.

P r é p o s t o k :

Konrád 1022. Fábián 1082. Katapán 1093. Felicián 1111—13. Péter 1134. Ezt II. Béla 1134-ben Lothár császárhoz küldé követségbe. Küldetésének célja volt, hogy a császárt Borich ellen, ki a magyar koronára igényt tartván, Bélának sok zavart oko-

zott szövetségesévé tegye. Borich t. i. legyőzöttétvén, Lengyelországba futott, s itt Boleszló királynál nyert támogatást. Béla szövetségben lévén Szobieszló cseh királylyal, ez Csehországból; Béla pedig magyarföldről rontott Boleszló ellen. Hogy pedig ez sikeresebben történjék, Béla még Lothár császárt is saját érdekeinek akarta elnyerni, ezért küldé Péter prépostot hozzá, kit ő, a szövetséget elfogadván, ajándékokkal küldött vissza. (Pauer Egyházi Rend Érdeme 83. l.) Katapán 1138. Gergely 1176. Katapán 1190—98. G. (névtelen) 1198. Péter 1204. Róbert 1207—9. Tamás 1212-ben irta II. Endre király levelét, melyben a kapornaki zárdának kegyuri jogáról rendelkezik. (Knauz N. az esztergomi főegyh. okm. I. 17. l.) 1214-ben II. Endre azon okmányában, melylyel a leleszi prépostságnak Boleszló váci püspök általi alapítását megerősíti, mint királyi Cancellár van nevezve. Prépost volt egész 1217-ig. C. névtelen 1218. Miklós 1230. Péter 1231. Mihály 1240. Benedek 1241—3. Farkas 1244. Achilles 1249—51. Lindvai Bánfy Tamás 1252—4. Achilles 1255. Smaragd 1255—56. IV. Béla 1255-ben kelt okmányában, melyben, a tatárfutás utáni zavarokat elintézendő, Nográd-, Hont- és Gömörmegyékkel Váczott tartandó gyűlést elrendeli, mint vice Cancellár szerepel. Farkas 1256. Péter 1257—58. Fülöp 1258. Mint vice Canc. fordul elő a fehérvári káptalan azon kiadványában, melyben Favos pannonhalmi apát által Dénes birtoknak Elek gróftóli vételéről van szó. Eredetije a kir. Curia levéltárában. Benedek 1259. Pál 1259—61. Hogy a közelgő tatárok ellen segílyt kérjen, Béla őt 1259-ben Rómába a pápához küldi. — Smaragd 1262. 1264-ben kalocsai érsek. Farkas 1264—66. IV. Béla levelében, melyben Drugchai nemzetségből származott Simont, Sümegmegyei Predemeh nevű falu birtokában megerősíti, vice Cancellárnak neveztetik. (Eredetije Rajki családnál, győri tört. s rég. füzet II. k. 301. l., közölte Rómer.) Ugyszinte abban, hol IV. Béla Sixtus esztergomi mesterkanonokot római követségért a komárommegyebeli Hetény földdel ajándékozta meg, végre — melyben IV. Béla Nyárhid helységet a kunoktól elveszi s minden hozzá tartozó földekkel a Chutszigeten alapított zárdának adja. (Knauz esztergomi főegyh. okmánytára I. füzet 51., 56.

1.) Dömötör alszerpap s pápai káplán 1268—77. (Knauz idézett műve 98. l.) Résztvett azon követségben is, melyet a király Rudolf római császárhoz a németek és csehek által elfoglalt magyar várak és birtokok visszaadása czéljából küldött. (Pauer Egyh. R. Érd. 101. l.) Benedek 1277. Tamás 1277. vice Canc. azon okmány szerint, melyben IV. László gróf Miklósnak Zerechmér fiának adományozza az esztergommegyei Raab földet (U. o. 74. l.) János 1278. Miklós 1279. vice Cancellár IV. Lászlónak a csőszí birtok adományozásáról szóló már idézett okmányban.

Antal 1287. Tivadar 1289—93. vice Cancellár azon okirat szerint, melylyel III. Endre király IV. László adománylevelét a csőszí birtokról megerősíti. Gergely 1297—1301. vice Canc. III. Endre király egy átiratában. (Knauz id. műve 103. l.) Tamás 1305. János 1312—19. vice Cancellár azon okmány szerint, melyben Károly király Érd földet a Tisza családnak adományozza 1318. (Kereskényi Érd-Batta tört. Sz.-Fehérvárott 1874.) László 1323. Cancellár, később kalocsai érsek. (Pauer Egyh. R. Érdeme 250. l.) András 1325—30. Cancellár. (U. o.) Gotthárd 1332—3. Tatarius, Tatenes, Tatamerius 1334—49. Cancellár. (U. o.) István 1356—72. György 1372. Imre 1374—75. Zudar János 1396. Smaragd 1396. Miklós 1406. Benedek 1414—32. Ez Zsigmondot az 1414-ben tartott Constanzi zsinatra kísérte, s ez által 1432-ben IV. Eugen pápához követségbe küldetett. (Egyet. Magy. Encyclop. 1870. VIII. k. 191. l.) Gyurgi Bodó Miklós 1447—69. Kálmánczay Domonkos 1474—95. szereplése leginkább Mátyás király uralkodása idejében fényes, kinek egyik legtekintélyesebb diplomatája lévén, bizalmát is nagy mértékben kiérdemelte. Mielőtt a társas káptalan prépostja lett; sz. Miklósról czimzett székesfehérvári prépostságot, egyszersmind a paunonhalmi apátságot is birta. — Ő ment Fridrik császárhoz s a többi fejedelmekhez Mátyás nevében, hogy őket menyegzőjére hívja; nemkülönben követi minőségben ment Kazmér lengyel királyhoz is 1488. (Bonfin. De. W. L. 8.) A maig is fenálló sz. Anna kápolnája neki köszöni létét, melyet gazdagon alapított. II. Ulászló, elődje bölcs és megbízható diplomatájának kiváló tehet-

ségeit szinte becsülni tudta. Midőn ugyanis Albert herceg, Kázmér lengyel király fia, néhány magyar főnemes ösztönzésére másodízben is fegyvert fogott; a király Domonkos prépostot bizta meg, hogy testvérét békére bírja; s ez sikerült is. Hogy a reábizottak megőrzésére, s ha kell, megvédésére mily határozott jellem volt, kitünik abból is, hogy midőn Miksa a várost ostrommal bevette s lépésről-lépésre kellett abban minden talpalatnyi földet elfoglalnia, Domonkos a basilika kincseivel a toronyba vonult, ott is védelmezendő az egyház vagyonát. Bonfin szerint 1495-ben királyi személynöki állást nyert el, s mint ilyen részt vett azon bizottságban, melynek feladata volt a törvények revidiója. Ugyanazon évben nagyváradi, később erdélyi püspök, végre kalocsai érsekké neveztetett. Széles ismeretei, képzettsége és viselt dolgai tekintetében korának egyik legkitünőbb egyéne vala; méltó arra, hogy tudós Pauerunk a nagy férfiú eddig ismeretlen családi nevének fáradságos kifürkészését „Mi volt Domonkos fehérvári prépost családi neve?” czimű academiai értekezésében megörökítette.

Tersáthi Frangepán György gróf 1495. Bethlenfalva Thurzó Zsigmond 1502—5. Esztergályos Péter 1505. Graborjai Beriszló Péter 1508—16. Midőn Gyula pápa az egymásközt egyenetlenkedő fejedelmeknél a békét helyre állította, oda törekedett, hogy az akkor még hódításai miatt gyűlölt török ellen összpontosítsa a keresztény hatalmakat. E célból Zsigmond lengyel király 1510-ben országgyűlést hirdetett s ide küldötte Ulászló Thurzó olmücsi érsekkel Beriszló Péter fehérvári prépostot is, de eredménye nem lett a gyűlésnek, mert úgy a lengyelek, mint a magyarok hosszabb idő óta békében éltek török szomszédjokkal.

Krecsmár Lőrincz 1517—43. Nevelője volt egyszersmind Miksa főhercegnek, s részt vett a szerencsétlen mohácsi csatában. Többen állítják, hogy Krecsmár idejében, 1530-ban Várally Szaniszló is fehérvári prépost volt, de vajjon sz. Miklósról czimzett prépost-e vagy Zápolya által lett kinevezve, határozott véleményt mondani nem lehet; tény az, hogy 1541-ben Várallyt már a pécsi püspöki széken találjuk.

A káptalannak 1543-ban történt szétszórátása után a birtok is nagy részben idegen kézre került; Ferdinánd ugyanis, hogy a hősi erényt, melylyel magát Tahy Ferencz, Ferdinánd hive a zivataros napokban kitüntette, megjutalmazza, több prépostsági birtokkal ajándékozta meg; mindazonáltal a prépostok közül ezeket találjuk okmányainkban:

Ugody Ferencz 1545. a prépostságot mint csanádi püspök birta, melyet utánna Ke vessy András veszprémi püspök örökölt 1556-ban s birta 1567-ig. — Ötet követte Kutassy János, ki 1587-ben pécsi, 1593-ban győri püspök; 1596-ban kalocsai, a következő években pedig esztergomi érsek lett, s élete végeig, azaz 1601-ig megtartotta a fehérvári prépostságot. (Pray spec. Hierarch. H. I. r. 182., 256. l.) Herovics Mátyás 1604—18-ig volt állítólag fehérvári prépost, ezen idő alatt elnyerte a csanádi püspökséget, s birta a tihanyi apátságot is. Nagy György 1621-ben, mint posonyi kanonok lett prépost s habár nem is volt a nagyszombati zsinaton, megelőzőleg mégis zsinati vizsgálónak volt nevezve. (Péterfy Conc. Hung. II. R. 245., 265. l.) 1629-ben Kaposy János lett prépost, ki miként az 1638-ban Nagyszombatban tartott megyei zsinat végzéseit aláírta, egyszersmind vasvári prépost és örkanonok is volt. (U. o. 370., 375. l.) Szalay János a nagyszombati tartományi gyűlés határozatait szinte fehérvári prépost minőségben írta alá 1648-ban. (U. o. 385. l.)

Pallovics Istv. 1655—1665. Szákonyi Ján. 1668—1684. Kuzmits Péter 1684—7. Birta a scardonai püspök czimét s a tihanyi apátság javadalmát is. Müller Ferencz 1687—8. Barnabeis János Bódog 1692—1703. Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram, báró 1703—29. Kitűnő szolgálatai elismerésül, noha még csak alszerpap volt, azonnal pécsi püspökké neveztetett, s miután 1711-ben áldozárrá s végre püspökké szenteltetett: mint ilyen birta a fehérvári prépostságot 1729-ig, a midőn a prépostságról lemondott, azt ugyanazon év július 7-én unoka öcsse Nesselrode Bertram Ferencz gróf kapván meg, s birta mindaddig, még a székesfehérvári püspökség s káptalan alapítása alkalmával állása s javairól le nem mondott.

Ki egy kis figyelmet fordított a prépostság birtokosaira, észrevehette, hogy a törökfoglalás óta, a történelmi nevezetességgel bíró páratlan prépostság nem állt már a fény, hatalom azon magaslatán, melyre sz. István azt helyezte; a káptalani helyek, kivéve az örkanonoki állást, nem lettek többé betöltve; s elveszté a hiteles hely jellegét is. A préposti javak elfoglaltattak s a prépost örült, ha valamelyik birlalót legalább bizonyos összeg évi fizetésére szoríthatta. A prépostság pedig, ugyszinte az örkanonokság is, rendesen idegen megyében lakó egyéneknek, legtöbbször püspököknek adományoztatott; s miután — talán csak Müller prépostot kivéve — a prépostságnak Székesfehérvárhoz kötött léteért egyiksem küzdött, s mindegyik csak jövedelmi forrásnak tekinté azt, hozzávéve a harczokat, melyeket nemcsak függetlensége, de léte ellen is indítottak; nem csoda, hogy majdnem hét százados fenállás után szinte sirba szállt. A korona nem volt többé őrzésére bizva, elvitték a szent helyről, hol azt tartani sz. István rendelte. Koronázás végett többé senki sem jött Fehérvárra, a Nagyboldogasszony basilikájának maradványa — miként a gyászoló elhagyott anya fiának sirja fölött — összeroskadt, hogy a királyok sirjait, melyeket megvédeni nem tudott, legalább romjaival takarja.

Mielőtt a prépostság és káptalan birtokairól szólnánk, meg kell még emlékeznünk azon egyénekről, kik a káptalanban egyéb állást foglaltak el, s kiknek emlékét a történelem legalább neveikben örökitette meg. Ilyenek voltak az

O l v a s ó k a n o n o k o k :

Zeland 1226. II. András Cancellárjaként szerepel azon okmányban, melyben a király Ugurin testvérének hű szolgálataiért *Yincer* földén levő 8 szállás (mansio), 8 szőlő és 160 hold földet adja 1226-ban. (Győri tört. és rég. füz. III. k. 297. l.) Vlger jogtudor 1306. András 1458. Mihály 1524.

É n e k l ő k a n o n o k o k :

Jakab 1256. Gergely 1258. (A már fentebb idézett s a m. kir. Curia levéltárában levő okmány szerint.) Mike 1272.

(Knausz „az esztergomi főegyh. okmánytára“ I. 69. l.) János 1309. Póki Miklós 1396. István 1406. Mátyás 1456.

Ö r k a n a n o k o k :

Ákos 1249. Mátyás 1256. Feliczián 1258—72. Gál 1299. István 1301. Vincze 1305. Colinus 1309. Balázs másodőr 1328. János 1349. János 1370. Onodi Zudar 1370. János 1374. Péter 1396. Henrik 1406. Dávid 1413. Palóczy György 1439. Zeech Dénes 1439. Bodó Miklós 1447. Sárosy Péter 1459—81. Ujlaki Ferencz 1526. Gerendi Miklós 1527. Oláh Miklós 1527—63. A nagy férfit, ki esztergomi érsek s királyi személynök lett, s ki roppant tudománya, irodalmi és diplomatiai működése által magának nagy nevet vivott ki, mindenki ismeri, ki a történelemmel foglalkozik. Legujabban tudós Ipolyi Arnold püspök ur közölte Oláh levelezéseit a magy. t. okmánytárban 1875., melyek a nagy férfiú működését még kellőbb világításba helyezik. Esztergomi János 1563. Draskovits Mátyás 1598. Mathisy György 1601—12. Jankovich András 1612—18. Kapoczy János 1620—29. Gorup Ferencz 1636—64. Matusek András 1699. Fogarasi Nádasdy László gróf 1710—29. Fia volt ez a bécsi városház egyik teremében 1671. april 30-án lefejezett Nádasdy Ferencz gróf országbirónak, kinek hat fia, köztük László is nemcsak a családi névtől, hanem összes birtokoktól megfosztatván, kegyelem útján fejenként 15 ezer frtot s „Domini a Sancta Cruce“ nevet kaptak. László a pálosok szerzetébe lépett s Generalis Vicarius lett. Innét 1710-ben a csanádi egyház püspökévé leve. (Kinevezési okmánya a grófi család agárdi levéltárában őriztetik.) Miut csanádi püspök kapta a fehértvári örkanonokságot. Ő ujitotta meg az őrségi, vagy miként most nevezik sz. Anna-kápolnát, melynek oltára fölött a Nádasdyak czimere — a nádasból fölszálló récze — most is hirdeti Isten egyházának ékessége iránti buzgalmát. Elhunyt 1730-ban. Az utolsó előtti, ki az örkanonokságot viselé, s a hozzá kötött javakkal élvezé, Dalberg Gellért Vilmos ágostai kanonok vala, hires német lovag család sarjadék a 1730—69. Az utolsó pedig Edling Rudolf gróf, ki mint gorici érsek 1774-től 1803-ig, tehát azon időben is viselte az örkanonokságot, midőn már a székesfehértvári egyházmegye, s

a székesegyházi káptalan megalapított. — Mind a püspökség, mind az új káptalan birtokokkal javadalmazva lévén, a régi örkanonoksági ingatlanokat azon kikötéssel, hogy a javakból a megyei plebánosok alapjához 1492 frt. 42 krajczár fizettessék I. Ferencz király 1807-ben az ájtatos-rendnek adományozta.

D é k á n o k :

Mihály 1256 — 69. Ambrus 1258. (A már idézett m. kir. Curia birtokában lévő okmányban.) Sebestény 1272. Vass György 1396. Simiryus István 1406. A dékánság 4-ik hely volt a káptalanban, legalább a káptalani kiadványokban ily sorrendben: prépost, olvasó-, éneklőkanonok, dékán, vannak a káptalanbeliek aláírva. Több helyen, hol a régi káptalan eltöröltetett, megmaradt a dékánság legalább czimben; így például a szebeni káptalan emléke maig is a szebeni dékán „Decanus Cibiniensis“ czimben él, melyet jelenleg az igen derék, buzgó és tudós Weber Béla szebeni esperes-plebános visel.

Többi k a n o n o k k ö z ü l pedig ezek ismeretese k :

Barnabás 1158. Tamás 1201. Isow 1214. Ipoly 1227. Péter, István, Pál, Jakab, János és Miklós valamennyien 1309. (Koller hist. eppat. Quinqueecl II. 294. l.) Fa Mátyás 1400. Somlyói János 1438. Petrus Literatus (Deák Péter. Győri tört. rég. füzetek IV. 319. l.) Sárközy György és Medenczés András 1458. Vasváry Péter 1501. Esztergályos Péter 1506. Mint az őrségi kápolna őre pedig 1530-ban Madochay György kanonok emlittetik.

Székesfehérvár nincs ugyan azon szerencsés helyzetben, mint Pannonhalma, hogy felmutathatná sz. István alapító levelét, melyből láthatnók, melyek azon birtokok, melyeket az általa alapított oly páratlan kiváltságokkal diszitett, s oly nagyfontosságú hivatással megbízott székesfehérvári társas káptalan javadalmazásául adományozott; mindazonáltal vannak adatok, melyeket az idő nem emésztett meg, s melyek habár az eredetileg adott birtokokat nem ismertetik is, a későbbi időkből nagy fényt derítenek a prépostság és káptalan birtokviszonyaira.

A rendelkezésünkre álló adatokból a prépostság és káptalan birtokait, dominiumait kimutatni, s az ezekből befolyt jövedelmeknek legalább minőségét feltüntetni annyival inkább szolgál örömünkre, mert alkalmunk nyílik az egyházi dotáció, a papi vagyon, a holt kéznek gazdagsága ellen ma is táplált azon *ellenszenvnek* indokolatlanságát kimutatni, mely sokaknál egész az egyházi vagyon *secularisatiójának* óhajáig fokozódik.

De lássuk a birtokokra vonatkozó okmányokat.

1615. június 15-én Herovits Mátyás székesfehérvári prépost kértére királyi parancs folytán Veszprémmegyében valatás eszközöltetvén annak kitudására, hogy miféle helységek tartoznak a székesfehérvári prépost birtokához? ez alkalommal Fülei Tamás győri kanonok és káptalani kiküldött, Szarka Lukács király emberével a többek közt Somogyi Mátyást, Vitézlő Szarka Balázs és Lukács földes urak jenői jobbágyát, egy körül-belül 125 éves embert kihallgattak, ki a következőket vallá:

hogy mikor az nagy (Zápolya) János király Fehérvárott az feleségével elhála, Zsigmond (Iengyel) királynak leányával Anno 1536. (Igazabban 1539. febr. 23-án) én akkor az konyhára hátamon fát cleget hordottam az prépost házánál, akkorbeli prépostnak a neve vala P... (pedig az időben Krecsmár Lőrincz volt a prépost) ezek az faluk az kiket nevezek, mind Fehérvári préposté volt, tudni illik: *Ság, Szent Mihály, Pentelye*, ez az Pentelye egyéb...rt semmit sem adott, hanem minden háztól egy-egy zsák kakuk füvet vittenek az urnak Fehérvárra; *Fövén, Böged, Szent-iván, Kereki, Igar, Kard, Tápe, Tótfalu, Káloz, Láng, Soponya, Ozora, Hidvég, Jut, Gara, Rostás, Papkeszi, Vinyola, Füle, Szent-istván, Hagymáskér, Söli, Ságvár, Kiliti, Kisberény, Berki, Rétszilas, Mező-szilas, Hatvan, Első-szállás, Jakabszállása, Petend, Ivánka, Pátka, Seregélyes, Hörcsök*, és az Somogynak innen való felén Beszprém vármegyében az dézma oda járt az prépostnak, azt is tudom, hogy az Sárvizen innen Ősin alul Fehérvár elveszése előtt soha semmit sem birtanak Palotához. — Ugyanekkor Pap János papkeszii jobbágy, körül-belül 64 éves, vallotta, hogy a Fehérvár elvesztése után *Papkeszit*

mikor Palotához Pornemichki (Podmeniczky) Ferencz hódoltatni akarta, azt mondta az anyám, hogy az szentegyháznál anyi embert vágtanak le, hogy az vér kifolyt a czinteremen küszöbén... stb. — Eredetije a győri káptalan országos levéltárában (56. fiók) a fehérvári örkanonokság iratai között ¹⁾.

E vallomás természetesen nem hiteles kimutatása a káptalan birtokainak, de mert azokról szól, felhasználjuk. Sokkal hitelesebb erővel bir II. Andrásnak 1229-ben kelt azon decretuma, melyben egyrésről a fehérvári prépost és káptalan, másrésről pedig a pannonhalmi apát és monostor közt a tizedek miatt támadt viszályt királyi hatalmánál fogva kiegyenliti, s melyben a fehérvári prépost és káptalannak sz. István, sz. László királyok s más magánosoktól kapott következő birtokait nevezi meg:

Kisfalud, melyet a fehérvári egyház *Magh* urnőtől kapott. *Nyir*, máskép *Nyn*, *Vehma*, *Kaas*, *Sumberén*, *Meger*, *Seuleus*, *Thold*, mely Geiza király ajándéka; Coaznia kaszálója egész *Azalár*-ig. *Azalár*, *Seud*, *Buduna* sz. Anián határáig, mely sz. István ajándéka. *Ülves*, *Wodoy* szinte a szent király adománya. *Baba*, *Muchula*, *Merena* és *Alsó-Merena* mindkettő sz. István adománya; *Tumurken*, *Bagad* sz. István adománya; *Keyefew*, *Egris*, *Mehus*, *Kara*, *Bev*, *Oztupan*, *Luer*, *Bard*, *Palyan*, *Inka*, vagy *Insia*, *Kulked*, *Tord*, *Tur*, *Gamus*, *Wijsch*, *Fer*, *Chyopak*, *Kád*, *Lela*, *Cusced*, *Cup*, *Urs*, *Torca*, *Zoulat*, *Cuzud*, *Bozokcha*, *Nezda*, *Keccha*, *Fegeregyház*, *Chepel*, *Chichol*, *Karád*, *Teluqui*, *Zarazon*, *Kewrewshyg*, *Kerequi*, *Lyuba*, *Bálványos*, *Gyogv*, *Endrél*. (Cod. Dipl. III. v. II. 172—189.)

E helyek egytől-egyig mint *villák* vagyis kisebb telepítvények itt-ott néhány szolga, vagy jobbágygyal, emlittetnek; a birtokok pedig álltak részint erdők és irtásokból, részint szőlők, szőlőknek alkalmas területek és elpusztult szőlőkből, ugyszinte több, vagy kevesebb ekényi földből. A jövedelem tehát egyedül a *tized* vala, s az adományozásnál ugy sz. István, mint sz. László arra fektették a fősúlyt, hogy az egyházi férfiak irtassák a vadont,

¹⁾ Győri tört. és rég. füzetek III. 94. l. Közölte Ráth K.

telepítsék be munkásokkal, hogy így a földmivelés és állattenyésztés nagyobb kiterjedést nyerjen.

Mindezek a tizenharmadik század elejéről szólnak, de hogy e birtokviszonyok a török uralma alatt és után, részint azért, mert a káptalan elszéledvén s a halálesetek folytán megürült székek is üresen hagyatván, a birtokokat a hatalmas szomszédok gazdátlan vagyonnak tekintve elfoglalták, részint pedig az uralkodók által is egyes érdemes hazafinak adományoztattak, nagyban változtak, mindenki be fogja látni. És ép azért érdekes az 1570. és 78-ban szövegezett királyi könyv regestrumából vett kivonat, melyet Pauer János fölszentelt püspök s nagyprépost ur „Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab erecta Sede Episcopali 1777—1877.” című jeles művéből bátorzkodunk annyival is inkább átvenni, mert benne nemcsak a török uralom utáni birtokok vannak megnevezve, s az azokból nyert jövedelmek részletesen kimutatva, de nagy fényt derítenek az akkori időközben divott különféle ürmértékekre is.

Birta tehát a székesfehérvári prépost és káptalan a követhető falvakat; melyek a győri káptalan levéltárában lévő vallomással részben öszhangzanak:

Wynyola, hajdan a fehérvári káptalanhoz tartozott, most a várhoz (Palota) van foglalva. Van benne 11 egész telek, s 4 puszta, lakatlan. Census, haszonbér fejében fizetnek szent György napkor 2 forint 75 denárt, s szent Márton napkor ugyanannyit. — Husvétra adnak 66 tojást, 22 kenyeret; karácsonykor 11 kappant, vagy tyukot s 22 kenyeret. A tisztnek árpa és búzából 11 palotai köböllel. Kilenczedet adnak buza, rozs, árpa és zabból, ugyszinte a szőlők után is, jutván így körül-belül 2 hordó bor. Van itt egy egy kerekü malom is, melynek fele jövedelme a váré.

Chór falu, melynek fele régtől fogva Palotavarához, fele pedig a káptalanhoz tartozott. Van benne 19 egész, fél és harmadrész telek, összesen 8½ egész. Zsellér 1, kinek nem fizetnek semmit. A tisztnek adnak 3¾ fehérvári mérő árpát és zabot. A szőlőkből fizetnek tizedet s árpa és zabból mindegyik ad egy harmadrész fehérvári mérőt. Van ott 4 malom, melynek fele

jövedelme a várat illeti. A buza, rozs, árpa és zabból adják a tizedet.

Fereny, hajdan a fehérvári káptalané, de régtől fogva a palotai várhoz van foglalva. Van 7 telke, sz. György napkor fizetnek 1 frt. 75 denárt, sz. Márton napján ugyanannyit. Husvét-kor 21 tojást s 11 kenyeret; karácsonkor 7 kappant vagy tyukot. Buza, rozs, árpa és zabból adják a kilenczedet, sertésekből pedig a tizedet. Van e helységben egy vám is, melynek fele jövedelme a váré; ugyszinte van egy malom, a várkapitány által építve, melyet állítólag ő felsége bizonytalan időre neki adott. 1578-ban számba vétetett 12 népesített, s 15 pusztá község (talán telek?) s egy zsellér halász. — Adnak egy 2 frt. 50 denár értékű vágó-marhát is.

Nana, hajdan a fehérvári káptalané. Van benne 18 egész telek stb. (A kötelezettségek csekély kivétellel, mint fentebb.)

Beged, (szinte mint Nana).

Lángh, hajdan a káptalan birtoka, 11 telekkel, ezek után fizetnek sz. György és sz. Mihály napkor 5—5 frt. 50 denárt. Karácsonkor minden telek után egy kappant, összesen pedig egy 3 frt. értékű vágó-marhát. Gabnanemüekből kilenczedet, sertésekből tizedet; bárányokból pedig kilenczedet. Adnak végre néhány rókabőrt és néhány darut.

Ilyen fizetési arány van *Zent Mihály*, *Saagh* és *Kalaz* (Káloz) községekben is, melyek többnyire Palotához voltak foglalva.

Van ezeken kívül még számos község Veszprém várához foglalva, melyek részint a káptalan, részint a prépostság és örkanonokság birtokai valának, a fentiekhez hasonló jövedelmekkel és pedig: *Lejlee* hajdan a prépost és káptalané, *Gam* a káptalané, *Fokszabad* a préposté, *Kleth* (Kiliti) *Joth*, *Saagwár*, *Kis Beryn*, *Chege*, *Kis-Endréd*, *Thapi* (Tápé) mind a káptalané; *Kowachy* (Kis-Kovácsi, Berhida mellett) a prépost birtoka. Említettnek még, melyek simontornyai várhoz lettek foglalva, u. m.: *Waytha*, *Fad*, *Zentgeorgh*, *Chepen* káptalaniak; *Rostas* az örkanonokság részbirtoka, *Tyhan*, *Chepen* a káptalan részbirtoka, *Custo*, *Eröz-*

erőd, Boyna, Zaward, Kissendre a tihanyi monostor mellett. — Végre Zalamegyében *Kewkwthy, Zelesers, Kaptolomszilva, Hoszupat, Gele és Telek*.

E birtokoknak részben elsorolt jövedelmei azon időben, melyről a királyi könyv regestruma szól, nem illették ugyan már a káptalant vagy prépostot, mert vagy egyik, vagy másik várhoz lévén kapcsolva a jövedelmeket is a kincstár vette számba; de miután a jövedelmek, mint tartozások vannak elősorolva, a birtokokról pedig az mondatik, hogy hajdan a préposté vagy káptalanéi voltak: világos, hogy a régi tulajdonosoknak sem jövedelmeztek azok az akkori gazdaszáti viszonyoknál fogva nagyobb mérvben, mint a mennyit a királyi regestrum kimutat, t. i. helyenkint pénzben néhány forintot, kilenczedet vagy tizedet terményekben, s a járulékokat tojás, kenyér, csirke s vágó-marhában.

Még érdekesebb tájékozást nyújt e tekintetben Gorub Ferencz örkanonok, noviai püspök levele, melyet 1661-ben Karacsics Mátyás tihanyi kapitányhoz a czélból intézett, hogy a benne elősorolt birtokok után járandó jövedelmeket beszedje s neki átszolgálja.

„Adom mindenknek az kiknek illik, tudtára, hogy énnékem távul-való Residentiam miatt, minthogy azon Fejérvári Jószágomnak gondgya-viselésére nem-érkezem, biztam az Nemes, és Vitézlő Karachich Mátyás Tihanyi Kapitány Uramra, hogy eő Kegyelme jövedelmét az ott lakó jobbágyságon exigálhassa, magához vehesse, és mások ellen oltalmazhassa is, nevezet szerint pedig a melly jószágomat birtam, és adtam az eő Kegyelme gondviselése alá, a' mi Somogy Vármegyében vagyon, ugymint Eöszedet, kinek adója tizenöt tallér. Sz. Miklóst, kinek adója negyven négy tallér, a malomtól száz pénz. Mernyét, a kinek adója huszonnégy tallér, és a malomtól két forint. Várongot, kinek adója tizen-négy tallér. Chökel, kinek adója tizen-öt tallér. Taszárt, kinek adója huszonhat tallér, és száz pénz. Ezeknek határokat nagyobb részre Zimányi Rátzok birják, szántyák, vetik és kaszályák, azokon mit vonhat Kapitány Uram, legyen az eő Kegyelmejé. Rátz-Atalát, azoknak adójok tiz tallér. Magyar-Atalát,

adójok három forint. Inámot, adójok tiz tallér. Magyar-Inámot, adójok tizenöt tallér. Kisfaludot, melyet Rátzok lakják, adójok nyoltz tallér. Kisfaludot, melyet Magyarok lakják, azoknak adójok tizen-öt tallér. Sz. Balázsiakat, azoknak adójok két tallér. Kereszturiakat, Teleki pusztámat, és többi, kik éltek adtak szünyeget s pénzt is róla, azt is oda engedem Kapitány Uramnak fáradságáért. Köbli Rátzokat, azoknak adójok öt forint, ezt is eö Kegyelmének engedem Kapitány Uramnak. Hetényi Rátzokat, azoknak adójok öt forint, és egy pár csizma. Sz. Ágotát, a Sáár mellett, attól adnak négy mázsa vizát. A Kereszturiakat többen is éltek, Kapitány Uram, mit vehet rajtok, tartsa magának. Nagy-Dobsát, Kis-Dobsát, és Petendet, Sziget előtt valókat, a Taszáriakkal. Felszokott járni adójok ötven forint, csizma, paputs, kötőfék és abrakos tarisznya. Maros és Vám házi pusztákat, Fok-Szabadiak szántyák, éltek és vetik. Adnak róla minden vetésből dézmát, négy forintot, és egy csizmát ez legyen Kapitány Uramé fáradságáért. Töröki pusztát éltek Kilitiek, adnak tiz forintot. Jódi pusztát éltek Zamárdiak, Kilitiek, és a többi; ennek is haszna legyen Kapitány Uramé. Duna mellett Gegyent, és Fadot, mindeniknek adója négy forint, és két szivatos pohár. Ezen kívül Zilichségi Jobbágyokat ugymint Hetment, Sz. Katalint, Ökörvölgyet, Szatinát, Almást, Aszódot, Fördöglikat, Hertelendet, Bisztriczét, Rákocsát, Bakesot, Sz. Lelket, Korpádót, Bükesdet, azoknak az adójuk mindenestül harminczöt forint, négy csizma, négy tarisznya, és négy kötőfék. Item Erdei pusztá, ott van kilencz malom, kilentz tallér jár tőle. Szép makkos erdeje vagyon, a honment sok ártány jöhet. Item Vadei pusztámat, melyet ez ideig árendáltam Dörgicsei Ispányomnak nyoltz talléron. Mind ezek elejétől fogva vóltanak a a Fejérvári Custosé, melyeket ennek előtte huszon öt esztendővel, a' második Ferdinand Császárnak kegyelmes akaratiából kezemhez vettem, és kezemuél lévén birtam, 's szabad uraságában voltam. A' szerént Kapitány Uramra bízom. Ezeken kívül, leveleimben találok, Nostánt, Chemént, Szoťjagot, Győrezt, Fölket, Komoniczát, Fejéregyházat, Szakályt, Abrámot, Kondát, Magvésöt, Ó-Szikszót, Kónyát, Kistanát, Nagytanát. Adóztanak is

azok énnékem, míg Weszprémben laktam, van is levelem nálok. Ezeket is mind Kapitány Uramra bizom, mivel Egyházi jószág, viselyle gondját, legyen Istennek is, énnékem is, Eö Kegyelmének is fáradtsága után. Ezeken kívül kérem cö Kegyelmét, legyen segítségül, és oltatul a' Balaton mellett lévő jószágomnak is, ugymint Lovasi Portzionak, Sz.-Péteri-Dörgicsének, Boldog-Aszszony-Dörgicsének, Ság-Dörgicsei pusztának, Akal-Dörgicsének, Kisfaludi-Dörgicsének, és Kékkuti falunak. És mivel mind azokrúl dézmám mindenféle, és adóm jár, az ott való Ispányommal egyegyét értvén, midön annak ideje, meg-dézmáltassa, be-takarítsa, és kezemhez hordassa. Mindezekre adtam Tihanyi Kapitány Uramnak e' pötsétes leveletem cum plenipotencia. Actum Jaurini die 11. Mensis Aprilis anno Domini 1661.“¹⁾

Mindezekből látható, hogy sok volt ugyan a birtok, de tekintve az akkori s mai viszonyokat is, nem volt arány a jövedelmekben; mert a midön a tizeden kívül csizma, papucs, abrakos tarisznnya, kötőfék s miként a fent idézett győri vallatás *Pentelye* — a mai Sár-Penteléről tanusítja — kakukkfű stb. képezék a jövedelmi czikkeket, akkor valami igen nagy jövedelemről nem lehet szó, habár tény az is, hogy az akkori allodialis birtokok is csak kis részben műveltettek, s leginkább mint legelők használtattak.

Midön a gróf Nádasdi család Agárdi levéltárában egy haszonbéri szerződést olvasánk a 17-ik századból egy tolnamegyei körül-belül két ezer holdas birtokra vonatkozót, s olvastuk a haszonbért, mely néhány forintból, egy mázsa viasz, méz, háboru esetére pedig egy pár sarkantus kordovány csizmából állott: alig hittünk szemeinknek. Pedig nem kell messze mennünk, hisz sokan ismerik egyházmegyénkben a Pálmaffy családot, ezek nagyapja, akkor még Polimperger az adonyi urodalomhoz tartozó s most virágzó Szabolcs, Csongrád pusztákat holdankint alig pár garas haszonbérért birta.

Ezeket csakis azért érintettük, hogy tájékozást nyujtsunk

¹⁾ Szvorényi De Custodiatu Albensi 28—35.

azon jövedelmek mennyisége és minősége iránt, melyeket azon kezdetleges és fejletlen időben nemcsak a fehérvári káptalan, de minden birtokos a földbirtok után kapott.

Az egyházi és papi javaknak egyik neme volt tehát a *földbirtok*, melyeket mind sz. István, mind utódai adtak; s miután az alapító jámbor királyokon kívül ugy egyháziak mint főuri családok is járultak az egyházak s azok szolgálói dotációjához: természetes, hogy a magyar egyházi javak *királyi, főpapi s főuri* alapítványokból s egyházi pénzen tett vásárlásokból eredtek. A magyar egyházi javak forrása szinte azon természetű mint a keresztény egyház többi népeinél; azon megjegyzéssel, hogy ha némely írók észrevétele szerint a nyugati egyházak alapítványait egyrészt az 1000-ik évben bekövetkezendő világenyészettől félelemnek, meg a keresztesháborukba költözők jószágpazarlásainak is lehetne tulajdonítani, hazánkat illetőleg ezen indokoknak sem alkalma sem jelentősége nem volt. Az ítéletnapnak 1000-ik évben leendő bekövetkezése iránti félelmet magok az egyház emberei iparkodtak megszüntetni, és az őseink keresztelésével foglalkozó magas, tiszta jellemű, tudós egyháziak irataiban annak nyomát sem találjuk. A magyar egyház épen 1000-ik évben vette kezdetét, s eleink a világenyészett félelmétől, de még gondolatától is ekkor talán legtávolabb állának.

Az egyházi és papi javaknak eredeti forrása, alapja a magyar fejedelmi család *honosztály* örökségében rejlik¹⁾, mely főleg a Duna partjaihoz közel eső városak, s megyékre esvén, alapot nyújt azon körülmény megfejtésére, mi okból alapított legyen épen a Dunához közelebb eső vidékeken legtöbb egyház és monostor? Esztergom, Vác, Eger, Fehérvár, Győr, Kalocsa, Bács, Veszprém, Pécs, Pannonhalma, Pécsvárad, Ó-Buda. — Az egyházalapítás segédforrásaul használtatott aztán azon zsákmány, és elkobzott jószág, melyet a lázadó vajdák s birtokosoktól fejedelmi s hadi jogánál fogva elvett sz. István. Így nyerte aztán

¹⁾ Így volt ez a frankoknál is; fejedelmeik „res proprietatis nostrae, juris nostri“ *adtak, ajándékoztak* birtokokat. Desing Reichsgeschichte I. 312. l.

minden egyház a maga javait — dos Ecclesiae — sz. Istvántól, melynek tulajdonjogi birtoklásában Kálmán király törvénye is megerősíté, mondván: „tetszett a királynak s a közönséges gyűlésnek, hogy sz. István által a monostorok és egyházaknak tett adományozások sértetlenül maradjanak.“ (1103. évi 1. t.-cz.)

Az egyház birtoka az egyház öröksége lön; az egyházfőnök papjaival együtt csak élvezé azt, s átszállitá hivatal utódjaira. Szent Gergely szabványa és az ősök szokása szerint az egész jövedelem négy részre osztatott; az első illeti a püspököt, második a papságot, harmadik a szegényeket, negyedik az egyházat. Ez eredete a lelkészi tized-, negyed-, nyolczad- vagy tizenhatodnak is.

Sz. István birtokadományozásai után a hitbuzgó utódok is keresve keresték az alkalmat, hogy Isten egyházának dicsőségét gyarapithassák. Az esztergomi egyháznak, mert főpapja a királyt koronázá, koronázás után mindig kedveskedtek valami ajándékkal. Nagyvárad egyháza sz. Istvánon kívül leginkább sz. László és Imre királynak köszöné főállását. András királynak főntebb idézett oklevele szerint a fehérvári egyház és káptalan is sz. Lászlótól nyert több birtokot. Erzsébet királyné 1380 ban a fehérvári egyház sz. Imre oltárának *Beed* villáját hagyá örökségül.

Még a haza és király személye körül szerzett érdemeit is egyes főpapoknak a király ugy szokta igen gyakran megjutalmazni, hogy majd az érdemeket szerzett személyt és rokonait, majd pedig azoknak egyházait ingatlan birtokkal ajándékozá meg. Így tovább IV. Béla Sixtus mester esztergomi kanonoknak Rómában folytatott több évi követségeért *Hetényt*, Mária királyné pedig ugyanott lévő földjét adományozták 1264-ben ¹⁾. Így nyercé Tamás érsek Róbert Károlytól 1317. Komárom várost a főispánsággal, utóbb helyébe Bars várost szintén a főispánsággal és Báth honti várost 1320. ²⁾ stb.

¹⁾ Knauz, az eszt. főegyh. okmánytára 50. 51. l.

²⁾ Cod. Dipl. VIII. II. 63. l.

Az egyháziak pedig a királyoktól nyert javakat szinte az egyházak dotációjára fordították, nem is említve azokat, kik saját családi birtokaikat fordíták egyházi célokra; s hogy a székes káptalanok javai az illető egyház javaiból szakasztattak ki, s hogy a kegyes főpapok által sokszor és sokban bővítették is: történeti kutfejeinkből vehetjük észre. Ki egyébiránt tüzetesen meg akar ismerkedni azon történelmi tényekkel, melyek az egyháziak adományozásait fennén hirdetik: utaljuk Pauer János az „Egyházi Rend Érdeme Magy. Orsz. Történetében Székesfehérvár 1847.” czimű igen jeles, jutalmazott pályaművére, ugyszinte „Lányi Károly Magy. Egyház Történelmére, Esztergom 1868.”, mely művek csak úgy melleleg és elég fényesen beigazolják, hogy mit tettek az egyháziak az egyházak fölállítása, javadalmazása körül, beigazolják, hogy püspökségeket, káptalanokat, monostorokat és templomokat, iskolákat és más jótékony intézeteket, részint egyházi, részint saját családi jövedelmeikből emeltek és alapítottak az egyháziak.

Az egyházak azonban javadalmazásukat nemcsak a királyok és egyháziaknak köszönik; nagyrészők van ebben a világi főurak, nemes családok buzgalmának is. Hol a nemes ur közönségesen székelt és birt, ott egyház és benne családi sirbolt ritkán hiányzott.

Krisztus szentséges testéről, vagy a szentséges Megváltóról czimzett *pápóczi* prépostságot és sz. Ágoston remete-rendi bold. szűz Máriáról nevezett perjelséget Gelsei Margit, a Nádasdy nemzetségből származott Chapuni László leánya, Magyar Pál özvegye alapította 1360-ban, terjedelmes birtokokkal, u. m.: *Pápócz, Miklósfalva, Sebes, Ekli* és *Két-Páli* helységekkel; *Gyak* és *Viczaföld* pusztákkal; *Nagyécsi* és *Páznáni* birtokrészekkel látván el¹⁾. 1489-ben Magyar Balázs, Kinizsy Pál vője, Illaván a templomban lévő szűz Mária és sz. Borbála tiszteletére emelt oltárok főnökeinek *Thnnesijtz* falut, *Belus* faluban egy malmot, s rétet az alapítóért minden időben mondandó szent mise tartására

¹⁾ Rupp Jakab Magy. orsz. helyrajzi tört. I. 575. l.

adományozott. Mely birtokok most is az illavai plebánia javadalmazásához tartoznak ¹⁾). Anna, Bors gróf neje 1231-ben végrendeletileg a fehérvári domonkosiaknak 80 márkát egy budai kereskedőnél lévő kamattal adományozott ²⁾). Garay László nádor, mert apja Miklós nádor a győri egyházat sok éveken át holtáig birván s jövedelmeit élvezvén, ígérétét, miszerint épületeit helyreállítja s ujakat emel, nem teljesíté, kárpótlásul 1454-ben Somlyó várát Veszprémben, ajándékozta ez egyháznak ³⁾).

Mindez csak néhány csepp az adattengerből, melynek nagysága az alapító világi főurak és nemes családok bőkezűségét eléggé jellemzi.

A fekvőségeken kívül főjövödelmét képezé az egyháznak a tized, a termékek tizedrésze, melyet valamely kijegyzett tartomány az egyháznak beszolgáltattott. E tizedekből azonban sok helyen mások is részesültek, így a pécsi megyében *huszadot* a nádor, *századot* pedig a főispán követelt. (Cod. Dipl. II. 255. 1.) Azonfelül a tizednek többnyire *negyed*, *nyolczad* vagy *tizenhatod* része a tized-adó község lelkészeit illette, még pedig ugylátszik a magyar egyház eredetétől fogva, legalább sz. László törvényeiben (33. fej. 1092-ből). Eleinte a tizedadás terhe, kivéve az egyházi és monostori birtokokat, minden egyházmegyei lakosra kiterjesztetett valláskülönbség nélkül (Cod. Dipl. II. 255. 1.); később azonban Albert és I. Ulászló a nemeseket, Hunyadi Mátyás pedig és II. Ulászló a görögnemegyesülteket mentették föl a tizedadástól.

Azonban e jövedelem nem volt a legkedvezőbb a hivatalok s nevelésüknél fogva is már szelid és békeszerető egyháziakra nézve, mert birtokosaikat szüntelen baj s perbe keverte nemcsak a jobbágyakkal, hanem főkép a honnagyságok és nemesekkel is.

¹⁾ Gróf Nádasdy család agárdi levéltárában Fasc. 6. Nr. 9 van az eredeti okirat függő peccséttel. Ismertette több Illavát érdeklő okmányokkal Knauz „Magyar Sion“ IV. május, junius, julius havi füzetében Károly János.

²⁾ Cod. Dipl. III. II. 269. 1.

³⁾ U. o. X. V. 814. 1.

Nem esoda tehát ha ily gyűlöletet gerjesztő jövedelmi forrástól, később már midőn az érczpenz nagyobb forgalomba jött, mindenképen menekülni vágytak, minélfogva az Árpádok idejében gyakorolt tizedbéreltetés a vegyesházi királyok alatt nagyon elhatalmazott, daczára, hogy az 1222. 20. t.-czikkhez hasonló törvények gátjául szabattak.

Mindezen rövid körvonalozásból is látható hogy *az egyházi birtokok eredetükre nézve első sorban is a honfoglaláskor osztályrészül jutott birtokokból*, később pedig *a királyok, főpapok, főurak és nemesek által tett adományokból* állanak; látható, hogy *jövedelmi minőségükre nézve* az akkori fejletlen viszonyok közt nem voltak oly óriásiak, hogy az áldozatkész adományozók ne tudták volna mit cselekesznenek. Az uralkodók és hivek adakozásának indoka és rendeltetése ugyanaz mi az imádságé. „Az egyház javai, a hivek fölajánlatai, bünök ára és szegények öröksége“ — mint ezt a szent atyák nyomán nagy Károly igen szépen kifejezé egyik 803-ik törvényében. (Aquisgran. 803. Cap. 1.) Sz. István pedig az ő pannonhalmi levelében „Isten segítsége, lelki java és országa állandósítása végett adakozik,“ (Cod. Dipl. I. 280. l.) meg azért, miszerint a műveltségnek honunkban létesített, de még gyenge kezdete védhelylyel és ápolóval birjon. A királyok Augustusoknak neveztettek, írja sz. István, mert „augebant Ecclesiam.“ (Decr. I. 2. fej. 4. §.) Hozzá járul még, hogy az egyházak nemcsak a hitoktatás és oltárszolgáinak lakhelyei, hanem azon időben midőn még nem volt bölesész, ki az emberiség jogait szóba hozni, védeni merte volna, midőn a költő és művész csak a kolostorokban nyert menedéket, nehogy az uralkodó nemestől jobbágyi szolgálatra kényszerítettessék — egyszersmind a tudomány és művészet menhelyei, intézetei, nemkülönben a királyi tábor egyik lényeges szárnya valának.

A papság önmaga nem használhatott föl mindent, mert azonfelül, hogy a javak jövedelméből az isteni tiszteletre szükséges készleteket beszerezni, egyházakat föntartani, s a kegyuri jogokkal járó egyéb terheket viselnie kellett, megosztá jövedelmét valahányszor a hon védelme, a közszükségek enyhítése azt paran-

csolták. Árpádok korszakában vándor kormány divatozván, megtörtént, hogy utazó királyok, nádorok, főispánok stb. — számos kísérettel szállták meg az egyházakat vagy azoknak népeit; az ilyen megszállás — *descensus gratuitus* — mely ellen olykor az egyház is fölszóllalt, tartott nem egy két napig; s ha már a magyar nemzet vendégszeretete annyira el van ismerve, vajjon a papság beszenyezhetette azt? Templomi készletek, egyházi ruhák s más ilynemű iparczikkék nagy összegeket emésztének föl. Ezeket pedig előteremteni az akkori idők érczhiánya miatt nem volt könnyű dolog. Keleti modorban gabnából, csöbrökből, marhákából hajtattott be az állam jövedelme, természetes, hogy az egyházé is csak földmivelés, tized és állattenyésztésből kerülhetett ki.

Különben, hogy mily értékök volt hajdan az egyházi javaknak tanuskodik egy 1184-ki irat, melyszerint a magyar püspökök még a királyi kamarából is huztak pénzbeli jövedelmet. „Magyar földön két érsekszék van, Esztergom és Kalocsa. Esztergom, Magyarföld fővárosa; a királyi kamarából huz 6,000 márkát s a pénz tizedét (*decimam monetarum*), a kalocsainak székhelye Bács, 2500 márkával. Esztergom tartományi püspökségei: egri 3000, váczai 700, pécsi 1500, győri 100, veszprémi 1700, nyitrai 1100 márkával. Kalocsai tartományban: csanádi vagy a mellékfolyamtól marosi 2000, váradi, ezt olaszinak is nevezik 1000, erdélyi 2000, zágrábi 1500. Dalmatiában két érsek: zárai 500, spalatói 400. — A spalatóinak van 10 suffragánja.“¹⁾

Ennyit általában az egyházi javak *eredete s jövedelmű minőségéről*; miután azonban fönnebb haugsulyoztuk, hogy az egyházi javak ellen lábra kapott ellenszenv indokolatlanságát is kimutatjuk: szükséges, hogy az egyházi javak viszonyait *jogi szempontból* is megvilágítsuk, legalább kiderül, hogy azon ellenszenv nemcsak indokolatlan, hanem teljesen *jogtalan* is.

A honfoglaláskor osztályrészüll jutott birtok ugyanis: *szállás, descensus, terra descensalis*-nak neveztetett. A névtelen

¹⁾ Cod. Dipl. II. 217. l.

jegyző azt mondja: e szállásokat Árpád maga osztotta ki. (30. 37. fej.) Kézai pedig: hogy a törzsfők tetszésök szerint magok válogatták ki. Bármiként álljon a dolog annyi tény, hogy a későbbi adományoknál ezek sokkal értékesebbek valának, s azoktól mindenkor meg is különböztettek; (Kerékgyártó Magy. orsz. művelődés tört. I. 24. l.) annyival is inkább, mert ezen birtokok igazi valóságos *ősi nemes javak*, birtokosaik pedig *első, igazi és természetes nemesek, valóságos örökösök* valának, mint nagy Lajos mondja. (Bartal Comment. ad hist. Stat. Jurisque publ. Hung. III. 72. l.)

Ezekkel egyenlő jogértékkel birtak a *királyoktól szállásképen adományozott birtokok*, minőket árpádházi királyaink, sz. István, II. Endre, IV. Béla, V. István stb. *in descensum, in locum descensionis, haereditarie, jure haereditario, in descensionis titulum juxta morem nobilium Hungarorum* — azaz örökszállás-képen adományoztak. És az ily joggal nyert birtokok annyiban is hasonlítottak a szállás javakhoz, hogy birtokosaik egyuttal *az ősi, igazi nemesek közé soroztattak*, az így szállásképen nyert jószágok *örökség, haereditas*, neveztettek, miként az 1299. évi rákosi országgyűlés mondja: *cum possessiones, ab antiquo collatae, pro haereditatibus habeantur.* (Cod. Dipl. VI. II. 230. l.)

Megemlítendők végre *az egyszerű adományban* nyert birtokok, azaz nem örökszállás-képen, melyek visszavehetők nem voltak, hanem egyszerű királyi adományképen adattak, melyek vissza is voltak vehetők. E jószág-osztályozások azonban csak később a visszaélések megszüntetése s a királyi kincstár emelése tekintetéből fejlődtek ki.

Lássuk már most, melyik osztályhoz tartoztak az egyházi javak?

Sz. István — miként a veszprémi egyház alapító-leveléből kitűnik — akár az egyháznak, akár másnak adott javakat, azokat mindenkor *szállás-örökjoggal* elévülhetlenül adta; sőt épen az egyháznak adott javakat akarta különösen, s örök időkre biztosítani. Így tudjuk, hogy midőn a veszprémi apáczáknak bizonyos villákat adott örök időkig való birással: egyszersmind megátkozta

az utódot, fejedelmet, vezért, püspököt s mindazt, ki őket birtokuktól megfosztani merészelné. (Cod. Dipl. I. 313. l.) Sőt némely adományozás alkalmával a nemességnél ki is kötötte, hogy a szállás és örökjogot csak oly feltét alatt engedi meg, ha az egyházi javakat *nem bántják*; (II. 35. törvczikk) végre, hogy az időszerinti birtokosaikkal szemben is örök elidegeníthetlenek maradjanak az egyházi javak rendeli, hogy se a tized, se a birtokokból semmit el ne engedjenek, se el ne adjanak királyi engedelem nélkül. (A zalai monostornak adott levél 1024. Cod. Dipl. I. 308. l.)

Sz. István utódai is tiszteletben tartották elődjük alapítványait, sőt példája után indulva az egyházaknak tett alapítványokat ők is *szállás-joggal* látták el. Így Imre király nagyobbítván III. Bélának az esztergomi egyház javára tett alapítványát — de consilio episcoporum et baronum regni nostri, locum fori Strigoniensis cum fundis — eidem Ecclesiae — dedimus donavimus et contulimus *perpetuo et irrevocabiler possidendum* — a kanonokok pedig — *judicatu et pleno dominio gaudeant in perpetuum*. (Cod. Dipl. II. 384. l.)

Igy adja II. Endre Csurgót a keresztes lovagoknak, (gróf Cziráky *conspectus juris publ. R. Hung. I. 136. l.*) ily módon ismeri el örökjogu s elidegeníthetleneknek az egyházi javakat IV. Béla az eszt. érsekség javára 1239-ben kiadott levelében. (Cod. Dipl. IV. I. 153. l.)

Az egyházjavak tehát örök, elévülhetlen, elidegeníthetlen, megtámadhatlan birtokok, melyeket az egyház ép oly jog- és igazsággal bir, mint bármely ősrégi magyar nemes család az ő szállás, vagy örökjavait; mert mindkettő közös forrásból, királyainktól crednek, kiket pedig ezen adományozási jog csak és egyedül kizárólagosan illet meg.

Valamint tehát nem lehet világi nemesektől az ily királyi adományozás útján nyert örökjavakat elvenni: ugy épen azon okból nem szabad, nem lehet az egyháznak ily uton nyert javait sem elvenni, mert e tekintetben nemesek és egyhá-

ziak közt törvényeink nem tesznek különbséget. (Verböczy I. tit. 2. §. 1.)

Ámde vannak az egyháznak *egyesei által adományozott birtokai* is. Ezek jogi alapja az előbbiekében gyökerezik. Sz. István ugyanis minden adományait örökjoggal ruháztván föl, csak következetesen cselekedett, midőn az azok fölötti rendelkezési jogot is birtokosaikra ruházta; s II. 5. törvcikkében kimondotta: „*hogy mindenkinek joga legyen javait felesége, fiai, leányai és szüleinek vagy az egyháznak elosztani és adományozni.*“ E cikkely szerint minden nemes szabadon hagyományozhatta javait az egyháznak, a nélkül, hogy királyi beegyezésre lett volna szüksége. S e szabadrendelkezési-jog még sz. István után is századokig érvényben maradt; föntartá ezt az aranybulla 4-ik cikkelye is, hol kimondatott a *szabadrendelkezési-jog*, ugyszinte nagy Lajos 1351. 11-ik szakasza, mely így szól: „*hogy a magtalanul elhaló nemesek az ő javaikat akár az egyháznak, akár másoknak is, kiknek akarják hagyományozhatják.*“ Minthogy pedig e törvények legalább országgyűlésileg vissza nem vonattak, nagy Lajos királyig minden magyar nemes szabadon és királyi beleegyezés nélkül rendelkezhetett javairól, s azért az ily uton nyert egyházi birtok, akár van róla királyi beleegyezés, akár nincs, tökéletesen jogos és törvényszerűleg megtámadhatlan.

A szabadrendelkezési-jogot azonban a gyakorlati életben több királyaink megszoríták. Különösen Kálmánt támadja meg ezért legtöbb író, pedig helytelenül, mert I. 15. t.-cikkének csak czime, „*Visszavonása minden adományozásnak kivéve sz. István-ét*“ oly ijesztő, nem pedig maga a tcikk, melyek élére az iratott, s melyben csak egyedül azon feles malmokról volt szó, melynek birásától maguk a püspökök elálltak. — S ha elvett is valamit az egyháztól, az nem volt más, mint a *fölös halastavak*, melyek azon időben nagy jövedelmeknek voltak forrásai. (16. t.-cz.) Kálmán törvényei tehát sem sz. István intézkedéseit meg nem döntötték, sem a szabadrendelkezési-jogot meg nem szorították.

De megszorítá azt IV. Béla. Okot azonban reá II. Endre határtalan adományozásai, hogy ugymondjuk, pazarlásai adtak,

melyek a kincstár elszegényedését, a királyi tekintély csökkenését vonták magok után. II. Endre ugyanis, mint trónkövetelő, hogy pártot szerezzen, pazarul adományozott, a főuraknak várakat, egész megyéket, földeket örök adománykép osztogatott. (Cod. Dipl. IV. III. 255. l.) A kapzsiság, mint a medrét áttört folyam többé határokat nem ismert; a főurak vérszemet kaptak s még II. Endre a szent földön vala, jogtalan lefoglalásaik által tönkre tették a kincstárt, ugyannyira, hogy Endre maga panaszkodott a pápának 1218-ban írt levelében, hogy a kincstár annyira üres, hogy utazásában tett adósságait sem képes kifizetni. (U. o. III. I. 251. l.) Pedig mindennek egyedül az ő jellemgyengesége volt az oka. S miután még meg is esküdött, hogy az így elprédált javakat vissza nem fogja soha venni, elképzelhető, mily birtokláz fogta el az urakat, s mily végtelen zavar és birtokjogi ingatagság támadt az egész országban. Azonban ezen rendszer keresztülvitelének, ezen áradatnak gátot vetett egy férfiú, János esztergomi érsek; ott a hol hazája érdeke kívánta, nem törődött a királyi kegyvesztéssel, s egymaga kimondá, hogy *ez eljárás ellen tiltakozik*. III. Honor pápa támogatta őt. Csak az egyháznak köszönheti hazánk, hogy Endrét a meredély széléről, melybe már-már rohanni akart visszarántotta. El is határozta 1220-ban, hogy jobb utra tér, minélfogva elkezdé az udvarnokok, jövő évben pedig a várföldeket visszavenni. (Cod. Dipl. III. I. 301. 353. l.) De alighogy ezt tette visszaesett előbbi hibájába, s még ugyanazon évben több várföldet kiosztott, azon czímen t. i. hogy azok saját földjei. (U. o. 321. l.)

Végre Endre is belátván hibáit, melyekre leginkább III. Honor pápa tette figyelmissé, belátta a visszavételnek szükségét is. De ő ezt keresztül vinni gyenge volt, s hogy az elkövetett hibák orvosoltassanak Béla ifjú királyt ruházta föl teljhatalommal. (U. o. 145. l.) Habár Endre könnyelmű és meggondolatlan volt is, nem lehet mondani, hogy az egyház iránt ellenséges indulattal viseltetett volna; s az egyházak javára célzó *szabadrendelkezési-jogot* nemcsak nem korlátozá, (U. o. 186. l.) de van rá eset, hogy a szabadrendelkezési jogot egyedül csakis az egyház

javára kívánta fordíttatni. (U. o. 127. l.) Elismerte tehát az egyház örökös jogát, el azt, hogy az egyház jogcíme még a birtok bitorlása által sem csorbulhat meg. Mindezekből tehát látható, hogy Endre alatt a birtokviszonyok minden ingatagsága daczára is az egyház örökös birtokjoga és a szabadrendelkezési-jog meg nem csorbult, látható, hogy a királyi megerősítés sem kívántatott jogi szempontból, hanem csak egyedül biztonsági tekintetből. (U. o. 176. l. III. II. 470. l.)

Endréről a korona, a királyi gondok minden súlyával IV. Bélára szállván, egész erélylyel folytatta a már Endre alatt megkezdett birtok visszavételt. A károsodott főurak elégedetlenei föltámadtak ellene, s Frigyeset másodizben is meghívták királynak, de Béla szembeszállt vele, kiverte őt, s ismét folytatá a visszavételt, elvül állítván föl, hogy miután az ország kormánya isteni gondviselés és öröklés folytán reá szállott, egyetértve az ország báróival és rendivel, némely elődeinek mindazon adományozását visszavonja, melyek fölöslegesek és károsak voltak; s az országot azon állapotba akarja visszahelyezni, melyben III. Béla alatt volt. (U. o. IV. I. 72. l.) Hogy pedig ezt megtehesse, s ne látszassék kétféle mértékkel mérni, a visszavételt az egyházi renden kezdé meg; gyönyörűen igazolja ebbeli eljárását 1238-ban kelt azon okmány, mely a Cod. Dipl. IV. II. 203. lapján olvasható; azaz, hogy a zavaroknak elejét vegye, a visszavételt a legtekintélyesebb renden, az egyházon kezdi meg. Vissza is vett több birtokot, de legtöbbet a cisztercei- és lovagrendektől; s midőn így megkezdte az egyházon, folytatta a világi javakon. Legelőször is a várföldeket vette vissza, s hogy hamarébb czélt érhessen: bizonyos aquistica commissiot állított föl; minden megyére birákat nevezett, ily birák voltak: Lőrincz, Apa, Péter, Ádám, Gyapol Iván, Kóterői Péter, Pomozi István Biharmegyében 1236-ban. (Cod. Dipl. IV. I. 64. l.) Gergely győri püspök Győr. (U. o. 66. l.) Kázmér veszprémi prépost, Hahold, Vas-Pál székesfehérvári főispánok Vas megyében 1238-ban. (Árpádkori uj okmánytár II. 73. l.)

Mindezen intézkedései azonban a régi jogi-viszonyokat még nem változtatták meg, nevezetesen nem a szabadrendelkezési-

jogot; egy új elvet azonban már mégis fölállított, t. i. azt, hogy az *egyszerű királyi adománykép nyert* birtok; a tulajdonos magvaszakadása esetében a szabadrendelkezési-jog kizárásával a koronára visszaszálljon, így intézkedik legalább Topolesán falura nézve Turda birtokos magvaszakadtával. 1235-ben, ki Topolesánt a János lovagoknak hagyományozta. (Cod. Dipl. IV. 1. 24. 25. l.) Ez elvet azonban Béla kénytelen volt fölállítani, mert csak ezáltal nyert jogos alapot a birtokvisszavétel keresztülvitelére. — Innét fejthető meg értelme annak is, mit az általa visszavett királyi adományozásokról, — melyek hamis néven nevezetnek örökbirtokoknak — mondott. Mert a *szállás örökképen* adományozott birtok, miként főnebb láttuk, nem volt visszavehető, s így az általa visszavett adományokat nem ismerhette el ilyenekül, hanem *egyszerű* vagyis főnebbi elvénél fogva *visszavehető* királyi adományokul.

Béla ezen egyetlen elvénél többet nem is akart fölállítani, s a birtokvisszavétel minden további jogi változás nélkül történik meg, ha a tatárpusztítás törekvéseinek más irányt nem ad. Ezek elvonulása után ugyanis mindenek előtt a megmaradt lakosokat iparkodott birtokaikba visszahelyezni, a gazdátlanul maradt javak fölött pedig újból rendelkezni. E czélból megyénként gyűléseket tartott, a várföldek visszavételére biztosokat nevezett ki, kik nemcsak az elfoglalt javakat vették vissza, hanem az elszórt várjobbágyokat is visszahelyezték. Ezen czélok elérésére a bíráknak meg kellett esküdni, hogy igazságosak lesznek, birtokról-birtokra menni, hogy minden egyes birtok jellegét meghatározhassák, végre mindent írásba foglalni s a királynak átadni. Ez összeírásokból keletkezett aztán a *királyi regestrum*, melynek összeállításában — miként 1255-ben a pozsonyi jobbágyak összeírása (Bartal f. h. III. V. l.) tanúsítja — maga a király is személyesen részt vett. A kinevezett utazó biztosok vagy bírák eljárása fölött ismét a király által kinevezett honnagyok ítéltek, 1264-ben t. i. *Fülöp* esztergomi és *Smaragd* kalocsai érsekek, *Roland* tótországi bán, *Mór* királyi főtárnokmester, *László* erdélyi bán és *Baas* mester országbíró. (Árpádkori új okmánytár II. 106. l.) A királyné részéről pedig

1266-ban *Farkas* mester székesfehérvári vál. prépost, királyi alkorlátnok, *István* bán vasmegyei főispán, s királynéi udvari bíró, *Baas* mester, *Benedek* mester aradi főispán és *Pósa* gróf. (Cod. Dipl. VII. I. 338 l.) A birtokosok s várjóságok ügye eként rendbe hozatván a gazdátlanul maradt javakat minden honnan betelepített uj lakosoknak osztotta ki. (U. o. IV. III. 438 l.)

Bélának a viszonyok által követelt intézkedései magok után vonták a régi birtokrendszer változását, s ezt nemcsak Béla maga akarta, de a körülmények is előmozdíták. A bírák ugyanis a földeket állítólagos birtokosaiknak csak úgy ítélhették oda, ha azok jogaikat okmányilag kimutatták. Ha pedig okmányaik elveszése miatt talán kimutatni nem tudták, a birtok elvételét, s nem volt más orvoslat mint a királyt kérni, hogy kegyelem- vagy adomány-képen ujra nekik adja. De azok is kik birtokaikat igazolni tudták, jövő eshetőségek miatt azokban magokat királyi oklevél által ujra megerősíteni kérték. *Igy mintegy önmagától fejlődött ki a királyi megerősítés szükségessége, mely körülmények a szabadrendelkezési-jogra is gátlólag hatván, itt is szükségessé vált a királyi beleegyezés és megerősítés, a mennyiben mindazoknak, kik csere, hagyomány vagy bármily más uton birtokhoz jutottak, érdekükben feküdt azt magoknak királyi megerősítés által biztosítani.* S Béla csak ezt akarta elérni s miután minden ügyet megerősítésétől tett függővé: keresztül vihette a *megszorításokat* is

E megszorítások olykor annyira mentek, hogy néha még a személyt is meghatározta, ki a birtokot megvehesse. (Árpádkori uj okmánytár II. 221. III. 178. l.) Néha meg egyenesen eltiltá az eladást. (Cod. Dipl. IV. III. 183. l.) A birtokkali szabadrendelkezést is csak egyes esetekben külön felhatalmazással engedte meg, s hogy hamarébb czélt érjen azon elvet állítá föl, hogy az utóddal nem bírók javai a királyra visszaszállnak, s hogy az ily birtokok fölött csak jutalomképen megadott különös királyi engedély mellett lehessen végrendelkezni. Példa rá Béla azon szavai, melyeket utód nélküli *Pikud* asszony kérelmére válaszolt, megengedvén, hogy az két faluját a páunonhalmi zárdának adományozhassa. (Árpádkori uj okmt. III. 21. l.) Nem is mulaszták el

ennélfogva az illetők az engedélyt kikérni; s mit azelőtt csak előrelátásból, Béla idejében az elvek miatt szükségből kérték. Béla tehát ezen eljárásával nemcsak a szabadrendelkezést szorította meg, hanem az örökösödés régi rendét is megváltoztatta, mert fölállított elvei folytán a régi törvényes utódok, t. i. a végrendelet nélkül elhalt magtalanok rokonai is kénytelenek voltak azt, mi őket jogosan megilleté a királytól új adományképen kérni, így mondja Béla 1265-ben, hogy *Szoboszló* kérte őt, miszerint egy birtokrészben, mely, miután Mike utód nélkül halt el, a törvényes szokások szerint reá kell, hogy szálljon, őtet megerősítsük. (Cod. Dipl. IV. III. 267. l.) S ez elvet 1267-ben az ország szabadalmait megerősítő szavaiban is újra kimondja. (U. o. 392. l.) midőn meghagyja, hogy az örökséget szorgalmazó rokonoknak igényeiket esetről esetre a király elé kell vinniök.

Hogy e megszorítások folytán az egyháznak is kellett szenvedni nagyon természetes. A tatárjárás előtt habár azt mondá Béla, hogy az egyháznak inkább adni akar mint tőle elvenni, a székesfehérvári prépost és kanonokok várpalotáit és jobbágyaik külvárosi telkeit mégis elvette. (Cod. Dipl. IV. II. 73. l.) Elvette a kedhelyi zárdától *Sydan* föld felét. (U. o. 485. l.) Pannonhalmától egy várat, melyet az apát maga épített. (U. o. IV. III. 118. l.) A jános-lovagokkal pedig, noha ezeknek sokat köszönhetett, igen mostohán bánt, a mennyiben az örökhagyókat akadályozta, hogy nekik tetszésök szerint hagyományozzanak. Ily elvei által az egyháznak sokat ártott; az egyház csak királyi engedélylyel vehetett készpénzben birtokot, ugyszinte eladni is csak engedélylyel lehetett.

Ha pedig valaki az egyháznak hagyományozott, csak úgy volt érvényes ha királyilag megerősítettett, s helyben hagyott. Ez intézkedései azonban korántsem az egyház iránti ellenséges indulatból eredtek, végczéljuk csak az volt, hogy a kincstárról gondoskodják, mert minél inkább meg volt szorítva a szabadrendelkezési-jog, annál valószínűbb, hogy több birtok szálland a koronára. Elismerte az egyházi javakat örökösöknek; sőt az egyházat a világi birtokosok fölött még előnyben is része-

sité. Így tudjuk, hogy 1269-ben a fehérvári prépostság jobbágyságait általában szabadrendelkezési-joggal fölrüházta, mely jogot különben csak egyeseknek szokott volt megengedni. (U. o. 518. l.) Megvédelmezé azonfelül az egyházi javakat az ingyen szállások terhe alul, különösen a fehérvári prépostság javait illetőleg úgy intézkedett, hogy se a nádor se a főispán erőszakosan meg ne szálljon, ha pedig mégis ezt tennék: semmiféle szolgálatukra ne legyenek. (U. o. IV. II. 233. l.)

Bélának ezen intézkedései V. István és IV. László alatt érvényben maradtak ugyan, de III. Endre visszatért az arany bulla keretébe; s míg Béla nemcsak vissza vett, hanem régi jogokat is elvett vagy legalább megszorított, addig Endre a régi jogokat egyenesen vissza adta, vagyis visszatért a régi királyok alatti szokásokra. (Kovachich Sylloge Decr. I. 26. l.) Visszaadta a szabadrendelkezési-jogot, s miután e jog leginkább a végrendelkezésben gyakoroltatott, ez által pedig leginkább az egyház volt érdekelve: Endre világosan kimondotta, hogy sem a végrendelkezés sem pedig az egyház idevonatkozó jogainak korlátokat nem szab, miután — mint mondá — semmi sem oly szükséges az embernek, mint végső akarátának szabadsága. (Cod. Dipl. VI. I. 198. l.) S ez elvei után csak következetesen járt el, midőn az egyházat a királyok vagy egyesektől nyert minden javaiban jogos és törvényes birtokosnak elismerte s megvédelmezni is ígérte azon legelső törvényczikkében, melyet mint megkoronázott magyar király eképen alkotott: „primum videlicet, quod omnia jura ecclesiarum in possessionibus, foris, tributis et aliis, quae Ecclesiis a sanctis vel aliis regibus, progenitoribus nostris, sive aliis incolis regni nostri data sunt et concessa, conservabimus. — Et omnia integraliter restituemus ab Ecclesiis occupata.” (Kovachich i. h. 16. l.) *Az egyháznak tehát e törvény vissza adta régi szabadságát,* s visszaadta mindazon birtokjogokat, egyháznak úgy, mint a nemeseknek, melyekkel őket sz. István oly nagylelkűen fölrüházta.

Róbert Károly nem változtatta meg ugyan a birtokjogokat, de azon elvet, hogy t. i. örökös jószág a király vagy az illető

tulajdonos fiának engedélye nélkül nem adományozható, mégis föllállítá. (Cod. Dipl. VIII. III. 619. l.) Az egyház iránti jó indulatát egyébként megmutatta 1318-ban kelt rendeletével, melyben meghagyja minden főispán és várnagynak, hogy az egyházi javakat visszaadassák. (U. o. VIII. II. 165. l.) Ugyszinte első szülöttének halála után tett ama fogadásával, hogy az egyházak minden, bárki által elfoglalt javait visszaadatja. (Knauz Magy. Sion VI. 244. 248.)

Csak nagy Lajosról szólunk még; ez is visszavette a vár-földeket, s a mit IV. Béla önhatalmulag tett, azt ő az alkotmányosság egész formájával, országgyűlésileg szentesített törvény-nyel intézte el; eltörölé 1351-ben a szabadrendelkezést egészen, (11. §.) úgy hogy ezentúl az egyház csak királyi beleegyezés és megerősítés mellett nyerhetett egyesektől jogosan birtokot, mit világosan is megmond 1351. 20. t.-cikkében, melyet aztán az 1486. 57. és 1492. 77. t.-cikkék is megerősítenek.

Megállapittatván így a királyi megerősítés, ezentúl minden adományra, mely az egyháznak adatott szükséges volt az, mert enélkül birtokba venni nem lehetett, ha tehát szükséges volt, s az egyház birja is a királyi megerősítéseket javaira nézve: kétségtelen, hogy az egyház javai jog- és törvényszerint ép oly megtámadhatlanok, mint bármily jogczimen birt nemesi vagy egyéb világi birtok. Ha valaki egyébként kételkednék azon, hogy hazai törvényeink mennyire megvédik az egyházat birtokaiban s mennyire őrködnek azok elidegeníthetlensége fölött; vegye kezébe az ország törvényeit, lapozgassa át, s meg fog győződni, hogy Zsigmond, Albert, Hunyady János, V. László, Szilágyi Mihály, Hunyady Mátyás, II. Ulászló, I. Ferdinand, II. Mátyás, II. Ferdinand, I. Lipót, Mária Terézia több törvénycikkben megvédik az egyházi javak birtokjogi szentségét.

Lehet-e tehát, kérdjük, az egyházi javak elvétele, secularizatiojára joggal csak gondolni is? jutott-e valakinek valaha eszébe a főrendek nemesek vagy egyéb birtokosok javait elvenni? pedig törvényeink ezeket sem védik az egyházi javaknál hatályosabban, sőt a mennyire biztosítják amazokét, annyira biztosítják emezét

is. Határozottan kimondja ezt az 1557. évi pozsonyi országgyűlés 10. trvezikke, mely az egyházi és lelki ügyekről így szól: „hogy valamint minden alattvalónak kiváltságait, szabadalmait sértetlenül fön kell tartani; ugy kell, hogy az egyházi szabadalmak, mentességek és kiváltságok is sértetlenül fönálljanak.“ Megszivlelésül csak az 1567. 31. trvezikk 7. §. szavait idézzük még, melyben előrelátó őseink az egyházi javak lefoglalásának következményeit e pár szóban ecsetelik: „quibus abusibus Ordo Ecclesiasticus sensim abolescit; quo confuso, necesse erit etiam alios ordines confundi!“

Deák Ferencz a haza bölcse pedig 1868. 112. orsz. ül. febr. 18-án ezeket mondá: „Mint a kath. egyház hive soha sem fogom az állam vagyonát megcsorbítani akarni: s mint képviselő nem fogok járulni ahhoz, hogy a kath. egyházat jogilag illető javak és alapítványok attól elvonassanak.“

Midőn oda törekedtünk, hogy az egyházi javak iránti *ellenszenvnek indokolatlanságát* kimutassuk, szántszándékkal kerültük a méltányosság szempontját, készakarva nem hivatkozánk az egyház azon érdemeire, melyeket a nemzet *művelődése* érdekében kifejtett munkásságában, kezdettől fogva aratott. Kimutattuk, hogy ez ellenszenvet megczáfolja a *jog*, megczáfolja a *törvény*. Mi tartá fön nemzeti önállóságunkat annyi századon keresztül? talán vitézségünk? nem; hiszen más nemzetek és vitézek voltak s mégis elsodorta őket az idők rohama. Istennek legyen hála, nemzetünkben kiolthatlanul ég a *jog és igazság iránti tisztelet s törhetlen ragaszkodás*. E tisztelet és ragaszkodás tartá fön önállásunkat. Őseink megtartották a hazát, áldás legyen hamaikra, de legtöbb részök volt a haza megtartásában az által, hogy a törvényhez ragaszkodtak. A törvény alapjára állt nemzetünk akkor is midőn azt mondták nekünk, hogy jogunk alkotmányunk el van játszva és mi jogainkat alkotmányunkat fegyverhatalom nélkül visszanyertük. A törvény, jog és igazság tanuskodik az egyház mellett is; mert a mily jog s igaz-

sággal bírja bármely ősi nemes család az ő javait: ép oly jog és igazsággal bírja az egyház is saját javait; mert egyenlő jogot csak egyenlően lehet alkalmazni¹⁾.

S midőn mindezeket komoly megfontolására biztuk azon hitsorsosainknak, kiknek szemeiben az egyházi javak gerendát képeznek; kik a történelemből megtanulhatták volna, hogy az egyház megalázása sehol és soha sem volt a szabadság, jólét és művelődés talaja, hanem inkább gyakori kutforrása a nagy állami, közerkölcsi és társadalmi katastrófáknak; kikre nagyobb joggal mint egykor a Bourbonokra alkalmazható a mondás: „*hogy semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek.*“ Ezen ellenszenveseknek kigyógyítására csak egyetlen egy példát hozunk még föl a közelmultból.

Az olasz kormány kimondotta az egyházi javak secularizációját. 1866-ban a birtokok eladásának módozatairól tanácskoztak. — Május havában Ferrara pénzügyminiszter a párizsi Rotschild házzal és a párizsi hitelbank igazgatójával Fremy-vel kezdett alkudozni, hogy ezek átvegyék s eladják az egyházi javakat, s egyelőre 250 millió előleget adjanak. Rotschild részéről ennek flórenczi ügynöke alkudozott, az egész üzlet pontozva is volt már csak a ratificatio volt még hátra, melytől függővé tétetett. Ekkor egy híres izraelita bankár, Mirés nyílt leveleket intézett Rotschildhoz. Fölhivta, lépjen vissza azon pénzügyi vállaltól, melyre az olaszkormány rá akarja birni. A kérdést saját-szerű szempontból világította meg. „Oly kölcsönről van szó, — írja a többi között, — melynek biztosítékául azon egyház birtokai ajánlatnak, melyhez az olaszok és francziák nagy többsége tartozik. Mint izraelita, ön nem vállalkozhatik ezen kölcsön-üzletre, nehogy fölébressze a szenvedélyeket, melyek könnyen saját hitsorsosai ellen irányulhatnának. — Ön nem feledkezhetik meg ama kegyetlen és igazságtalan gyűlöletről, mely tizennyolcz század óta

¹⁾ V. ö. Lányi K. Magy. egyh. tört. I. k. Knauz Magy. Sion VI. k.

Jézus halálaért a zsidó népre súlyosodik. Vajjon birtokába vevén az egyház javait, alkalmat kíván-e adni arra, hogy e gyűlölet megújuljon? A Rotschildok soha sem követnek el ily esztelenséget; ovakodni fognak a gonosz ösztönök fölbresztésétől... De önt ezen üzlettől eltiltja a hála kötelessége is. Ne feledjük soha, hogy a középkori Európában egyedül a pápák védelmezték az izraelitákat; ne feledjük, hogy a ghetto válaszfalainak lerombolása IX. Pius dicsősége.“¹⁾

Rotschild és üzlettársa május 16-án következő sürgőnyt küldte Ratazzihoz a Cabinet elnökéhez: „A szerződést nem fogadhatjuk el, nem is ratificaljuk.“ Ratazzi perrel fenyegetődött! Rotschildék nem engedtek, s e nevezetes sürgőnyt intézték Ratazzihoz: „Az olasz hitel érdekében fölhívjuk önt, hogy megfontolva és eszélyesen cselekedjék. Ha azonban jónak látja fenyegetéseit valósítani, — ám legyen. Mi védeni fogjuk magunkat; az előleges egyesség a felek részére világosan föntartotta a jogot, hogy a ratificatiót megadhassák vagy megtagadhassák. Egyuttal kimutatni fogjuk, miként soha sem volt szándékunk önöknek a clerus üldözése és megsemmisítésében eszközök gyanánt szolgálni.“²⁾

Tanuljunk Rotschild szellemétől keresztényileg gondolkozni!

Mind a basilika, mind a káptalan birtokviszonyaira vonatkozólag vannak még adataink, s miután ezeket a kellő helyen föl nem használtuk, megemlítjük azokat utólagosan.

Hogy a basilika már alapíttatásakor, de később is ingatlan birtokkal javadalmaztatott: kitűnik II. Endre király 1229-ben

¹⁾ Közölve a „La Presse“ 1866. május 13-iki számában és lenyomatva a többi francia s olasz lapok által.

²⁾ „Mostraremo facilmente, che noi non abbiamo inteso mai di essere strumenti vostri per perseguitare e rovinare il Clero.“

kelt kiváltságos, Zsigmond által 1396-ban és 1399-ben megerősített okmányából, melyszerint az egyház a szent király (István) adományából somogy megyei *Telki* helységben 27 szállást (mansiones) és földeket nyert, melyek négy eke alá való szántóföldre, 20 hold rétre, 60 kapás művelt, 4 kapás elhanyagolt szőlőre és mintegy 65 hold erdőre rugtak. (Hit. átirat. Neo-Reg. Act. 276. cs. 36. sz. 1. §.) Sőt, hogy magánosok is megtisztelték az egyházat fekvőségekkel, kitűnik a Zsigmond király által 1427-ben Rozgonyi István székesfehérvári grófnak kiadott azon engedélyéből, hogy a nevezett gróf saját és családja sirjául a basilikában helyet választthasson, ott *oltárt* emelhessen, (ezzel is szaporodik a 97. 98. l. l. felsorolt oltárok száma) s annak birtokot adományozhasson. (Ered. Eccl. Cam. 54. cs. 5. sz.)

A káptalani birtokokra vonatkozólag pedig: 1277-ben IV. László király a három *Baics* helység földjét adja a káptalannak (Cod. Dipl. V. II. 381. 1) II. Ulászló pedig évenként kiszolgáltatandó 100 arany értékű sőt adományozott. (Kincstári levéltár prépostsági nem-rendezett iratok közt) 1342. év körül Wáli Imre a pesti hegy várában létezett udvarhelye telkét Facamér vagy Tatamér székesfehérvári prépostnak és rokonainak 150 márka ezüstön eladta. (Neo-Reg. Act. 860 cs. 38. sz.) Azon *Gyóg* földet, mely fentebb a 127. lapban elősorolt birtokok közt is említve van, s mely azonos a mostani Diós (Órács) fehérmegyei faluval a káptalan 1350-ben Telman, néhai budai bíró fiának Péternek adta bérbe élte fogytáig. (Cod. Dipl. IX. II. 254. 1.)

Végre a prépostság javai közé soroltatnak 1716-ban a jelen káptalannak is birtokában levő fehérmegyei helységek, u. m.: *Soóskut*, *Eltyek*, *Sukoró*, *Pákozd* és *Gyuró*, melyeket több ideig átiratási czímen a komáromi jezsuiták kezeltek. (Neo-Reg. Act. 971. cs. 23. sz. — Act. Jesuit. Comar. 3. cs. 32. és 51. sz.) Rupp Jakab Magy Orsz. helyrajzi tört. — Pest 1870. I. 222. 23. 24. l.

A sz. Miklósról czimzett bastyákon kívüli (extra muros) prépostság.

A sz. István által alapított kiváltságolt prépostság és káptalanon kívül volt még Székesfehérvárott a *Gaja* és *Sárvíz* közötti szigeten a fent czimzett prépostság is, melyet hajdan *kis prépostságnak* hívtak. (Tud. Gyűjt. 1818. 44. l.) E testület Pázmány Péter véleménye szerint világi áldozárokból állott; azonban Fuchszhoffer Monasteriologiájának kiadója azt a sz. Ágoston szabályait követő *karinges szabályzott kanonokok* prépostságai közé sorolja. (Crinár c. b. II. 199. VII.) Ez állításának bebizonyítására idézi az 1499-ik évről szóló királyi jövedelmek jegyzékét, melyek között előfordul a „sz. *Miklós gyolcsosai*“ utczája nevezet, minthogy e szabályozott kanonokok Magyarorszáiban fekete köntösük fölött gyolcs karinget szoktak viselni, ezért karingeseknek vagy gyolcsingeseknek — superpelliceati, linteati — nevezettek. De ha mint valószínű ez utca nevezete alatt *gyolcsot szövő takácsok* értetnek, kik sz. Miklós prépostsága és káptalana papjainak gyolcsot szoktak szőni, nincs ok rá, hogy a prépostság világi papjait sz. Ágoston rendi szerzetes kanonokokkal helyettesítsük, még pedig annál kevésbé, minthogy ilyenek, mint sz. Ágoston *remetái* amugy is léteztek a másik külvárosban.

Ki és mikor alapította! nem lehet tudni, csak annyi bizonyos IV. Incze pápának 1244-ben a sz. Miklós prépostjához intézett leveléből, — melyben a prépostság igen szűk jövedelmei miatt *lelkipásztorkodással* járó javadalmat adományoz neki, — hogy e prépostság a 13-ik század elején már létezett. (Cod. Dipl. IV. I. 356. l.)

Hogy e prépostságnak fekvő birtoka is volt, több a 13 ik századtól kezdve fönmaradt okmány tanusítja, melyek szerint e prépostság birta a mostani somogy megyei *Kaas* puszta egyik részét, a többi 1229. és 1424-ből meglevő, — ez utóbbi — határjárási okmány szerint a *székesfehérvári* és *budai* káptalanok, s a *vértessz. kereszti* apátság birta vala. (N. R. A. 557. cs. 27. sz.) 1471-ben Chere Bálint fehérvári polgár, Margit hitvesével együtt a sz. Péter negyedbeni házukat a sz. Miklós prépostjának Kálmánczay Domonkosnak és unoka testvérének Jánosnak, ez pedig 1478-ban bátyja utódjának Orbán nevű sz. Miklósról címzett prépostnak adta el 400 arany forinton. (U. o. 292. cs. 23. 24. sz.) 1485-ben Kolgyári Miklós a *Nyúl* helység szőlőhegyén birt szőlejét Istvánnak, a sz. Miklós egyház prépostjának, mint az ugyanott alapított sz. Briccius püspök oltára gondnokának 20 frton adta el. Egyébiránt a prépostság jövedelmeit illetőleg, ezeknek 1543-ik évi részletes jegyzéke föltalálható Hevenessi kéziratai között (M. M. S. S. I. 161. 162. l.) A prépostok közül ismereteseek ezek:

Briccius 1430. (Cod. Dipl. X. VII. 269.) Kálmánczay Domonk. 1462—73. Orbán 1478. István 1485. (Act. Jesuit. Comar. 3. cs. 58. sz.) Szatmáry György 1495. királyi titoknok, 1505-ben pécsi püspök. (Cod. Dipl. IX. 14.) Szatmáry Péter 1512. Vitéz János 1525. Bebek Imre 1427. Zenarolla János Pál 1686. (Kovachich Scriptor rer. hung. minor. I. 64. l.) L. Rupp Jakab i. m. I. 236—37. l.

A város többi templomai és monostorai.

a) Az őrségi vagy szent Anna-kápolna.

A jelenlegi főtemplom éjszaki oldala mellett épített őrségi (custodiatuſ), vagy miként most nevezik sz. Anna-kápolnája kutfőinkben már az 1480. és 1486-ik években előfordul. Alapítója Kálmánczay Domonkos a kiváltságolt káptalan prépostja volt,

ki a kápolna javadalmazásául 1486-ban Kereszturi Imre és nejétől Margittól, fehérmegyében a *Sárvíz* mellett levő *Keresztur* birtokrészt 300 magyar arany forintért, melyet a prépost nekik előbb kölcsönzött, átvette s a kápolnának adományozta. Ezen, Mátyás király meghagyásából 1486-ban kelt birtokátadási és ezzel együtt a székesfehérvári sz. Istvánról czimzett kereszteslovagok rendháza által kiadott birtokbaiktatást hitelesítő okmányt a városi levéltárból Pauer János hozta napfényre, s közölte legelőször az 1858-ik évi papi névtár 20 —25-ik lapjain. A kápolna csúcsíves stylben épült, s maig is igen jó karban van s jelenleg a régi örkanonoksági ingatlanokkal együtt 1807-től az ájtatosrend tulajdonát képezi.

Már a káptalani birtokok felsorolásánál, hol t. i. Gorup Ferencz örkanonok birtokai jövedelmeinek beszédését Kovachich Mátyás tihanyi várkapitányra bizza, látható volt, mely birtokok tartoztak azon időben az örkanonokokhoz; azoknak nagy részét, t. i. *Dörgicse* és *Akali*, *Lovas-Kékkut* és Szalamegyei *Ságh* falubeli birtokrészt, továbbá *Bonya*, sz. *Miklós*, *Boldogasszonyfa*, *Merenye*, *Gelle*, *Zala*, *Chehi*, *Inám*, *Kisfalud*, *Fonó*, *Taszár*, mindakét *Dobsza* és *Petend* helységek; *Öszödi* birtokrész, *Vade* és *Hetény*, végre a Tolnamegyei *Várong* pusztákat Jankovits Endre örkanonok 1612-ben nagy részben Enyinghi Török Istvánnak, Hunyadmegye örökös grófjának adta bérbe a következő sajátságos föltételek alatt, u. m. évenként fizetendő 192 forintért, s egy sz. György napkor fizetendő selyem dunyháért. Ugyanazon birtokokat Veszprémmegyében fekvő *Lovas* pusztá hozzáadásával élete fogytáig évenként az előre bocsájtott határnapon fizetendő 200 frtért, egy selyem dunyháért és egy pár csizmaért. (Neo-Reg. Act. 1163. cs. 38. sz. és 1814. cs. 227. sz.) Örsegi birtok volt még *Kis-Bér* helység, *Nagy-Bér* pusztával együtt, mely hajdan (1613—21.) néhai Herovits örkanonok által Seey Jánosnak adatván át, annak visszafoglaltatását 1634-ben Lippai György veszprémi püspök Zichy Pálra, a győri vár alkapitányára bizza, s visszafoglaltatván 1702-ben Matussek Endre örkanonok egy-

szersmind vál. püspök és győri nagyprépost birtokában maradt annak haláláig. (Liber. Reg. Eccles. III. 455. l.)

Rupp Jakab többször idézett nagybecsű műve honnét az adatokat pótlólag meritjük, főlemlíti azt is, hogy a mohácsi vész után midőn a kanonokok a templom kincseivel és az ország nyilvános okirataival menekültek a káptalan pecsétjeit, jegyzőkönyveit, tanu-vallományait és bizonyítványokat *Pozsonyba* vitték; legalább Révay Péter tanusága szerint a 17-ik században a pozsonyi sz. Márton társas templomában őriztetett két fehervári káptalani pecséttel a többi jegyzőkönyv és okmányhalmaz is.

b) A szent Péter plebánia-templom.

A várbeli szent épületek közé tartozott hajdan a sz. Péter apostolról czimzett plebánia-templom is. E templom a basilikától mintegy 200 lépésnyire állott, néhai Láng Ádám könyvkötő háza vidékén, a „fekete sas“ vendéglő mellett délfelé. Alapítója ismeretlen, de a hagyomány szerint IV. Béla király alatt szenteltetett föl, s a királyok koronázása alkalmával benne volt szokás jelesebb egyéneket aransarkantyus vitézekké ütni. (Tud. Gyűjt. 1818. VI. 43. l.) Magyarország földirása (Topographia. Hung. 244. l.) szerzőjének azon állítását, hogy ez egyház mellett társas káptalan is létezett, Thuróczy László azon állítását is, (51. 52. l.) hogy az I. Lajos által a Boldogasszony templomához kapcsolt kápolnában is alapított Lajos neje Erzsébet királyné társas káptalant, s ezt sz. Péter káptalanának nevezte, adatok hiányában a sejtelmek sorába iktatjuk.

c) A pálosok székháza később jezsuiták társodája, végre czisztercziták székháza.

A pálosok székháza, melyről föntebb a „Tanodák“-nál röviden megemlékeztünk, hajdan körül-belül ugyanazon helyen állt, melyen most a czisztercziták épülete van. Mikor telepedtek

ide, s ki volt alapítójuk Székesfehérvárott? nem tudhatni; bizonyos azonban, hogy 1447-ben *Tholdi* most *Toldi* somogy megyei pusztán állott rendház fiókja volt. 1479-ben pedig egyrészt vétel, másrészt ajándékozás útján a *csatka*i pálos kolostor sajátjává lön, melynek már 1478-ban Margit, néhai Fekete Mihály özvegye, boldogult férje és saját lelke üdvéért Székesfehérvárott a város falain belőli sz. Bertalan utczában fekvő nemes telke felét adományozta. (Act. Paulin. Csatk. 8. cs. 1. sz.) A törökök kiűzetése után e kolostor 1688-ban két atya helyezettvén bele, helyreállíttatott; de ezek semmire sem tudván menni, a ház gondozása a szent Ferencziek zárdájára bízott. A pálosok után nemsokára az ifjuság oktatása végett a *jezsuiták* vették át a székházat, kik a nekik adott *török mecset* telkén illetőleg az ezen telek, s a szomszéd Horváth Zsigmond-ház közötti utczával együtt 48 ölnél hosszabb s 32 ölnél szélesebb területen, Vánossy Antal jezsuita atya költségein a mostani ciszterczita székház épült. (Schematismus 1842. 106. l.) Ezenkívül a jezsuiták a budai külvárosban is kaptak telket, majorság, magtár, csür és zsellérházak építése végett; kertül pedig a *Moha* felé vivő ut mellett, hol sz. József-kápolna állott, nemes udvart, két zsellérházat, négy szántóföldet és rétet nyertek ajándékban azon szőlővel, mely hajdan a basác volt, s egy régi toronnyal együtt. Ezen királyi parancs következtében történt adományozásról Mária-Terézia királynőnek kiadott alapítványi okmánya csak 1752-ik évi sz. Jakab hava 6-án szolgáltatott ki. (Hit. ered. Act. Jesuit. Alb. 1. sz.)

1692-ben a jezsuiták jobb ellátatásaul bizonyos mennyiségű kenyérrészlet, 1695-ben 15 darab só és 20 öl tűzifa évenkénti járadékul, s 365 évnegyedes részletekben fizetendő forint rendeltetett. (U. o. 19. 20. 22. sz.) 1701-ben 25 akó bortizedjök elengedettetett. 1703-ban Scheidenstüll Károly volt a székház főnöke. 1751-ben Leichamschmid Éva született Hollabréck a székháznak alapítványul 400 frtot utalványozott. (U. o. 26. sz.) 1752-ban Horváth-Simoncsics Rosalia bárónő, néhai Várkonyi báró Amadé Antal özvegye a székesfehérvári jezsuitákat rendelte általános örököseivé. (Hit. Lib. R. Eccl. V. 455.)

Ibellaker József jezsuita atya pedig összes örökségét a székház könyvtárának hagyta. Khora Lipót 1770-ben a tanítással foglalkozó atyáknak 4000, templomnak 400, ifjak jutalmazására 1290 frtot hagyományozott. S mintán 1773-ban e rend eltöröltetett: három év múlva a székház és templom a tanítási kötelezettséggel ismét a pálosok birtokába jutott; az átadás 1777. év böjtmás hava 22-én eszközöltetett, mely alkalommal a templomnak Kelemen pápa által engedett bucsun kívül Mária Terézia királynő 1000, a hitelemző díjazására 300 frtot utalványozott; s ugyanekkor a már említett Khora Lipót is templomnak 1000, sz. Alajos kápolnának 500, az örök mécsre 500, iskolákra és egy ájttatosságra 1500 frtot ajándékozott. — Utóbbi változásokat a „Tanodák“ czimű szakaszból ismerjük már.

d) A karmeliták zárdája s temploma (a mostani papnöveldei templom).

A karmelhegyi sarus-rend tagjai csak a törökuralom megtörése után jöttek Németországból hozzánk. 1688-ban megtelepedvén Székesfehérvárott is, a város közepén kolostort s templomot építettek, s azonnal a hivek gondozásában fáradoztak. Hogy mennyire megkedvelék ezek őket, ernyedetlen önfeláldozó munkásságukért: tanusítják a rövid idő alatt több ezer forintba szaporodott s a zárdának följánlott szent mise-alapítványok, melyek 1730—83-ig a kincstári levéltárban olvashatók. (Act. Conv. Carm. Albareg. 1—50. sz.) Hogy a zárdát a rend eltörlése után Milassin püspök engedély útján Seminariummá alakította: nemszükség ismételnünk. A fent említett alapítványok elsorolásában következő résznint *perjelek*, résznint *elnökök* vannak megnevezve: József 1730—37. Angelin 1740—43. Máté 1740—47. Berthold 1746. Zsigmond 1750. Tamás 1753—54. Szilvér 1755—56. Julián 1756—58. Sebestény 1762. Endre 1764. Sebestény 1765—68. Gellért 1769. Ede 1777. Tivadar 1780—83.

e) A dömések sz. Margitról czimzett kolostora.

Hogy e szerzetnek. melyet sz. Domonkos alapított, s melyet hithirdető atyáknak is neveztek, Székesfehérvárott már a 13-ik században volt kolostora: beigazolja egy adat, melyszerint Anna, Bors gróf neje, 1231-ik évben a fehérvári döméseknek 80 márkát egy budai kereskedőnél levő kamattal, meg egy öt éves pejlovat adományozott végrendeletileg. (Cod. Dipl. III. II. 269. l.) De vajjon a kolostor a város falain belül vagy kívül létezett-e? nem bizonyos; azonban fölemlíti Ferarius 1247-ről, s ismeretes, hogy 1388-ban e kolostorban tartatott a rend tartományi gyűlése. (U. o. X. I. 478. l.) 1506-ban pedig Endre nevű perjel fordul elő. (Theinernél I. 573. l.) A török-pusztítás idejében azonban a dömések ugylátszik elhagyák e kolostort, s többé helyre sem állítatván minden emléke elenyészett.

f) A sz. István királyról czimzett keresztes-lovagok rendháza.

E lovagrend Brochacius szerint (Lexicon 1820. V. 286. l.) a nápolyi tengerparton Salernóhoz nem messze fekvő, hajdan gazdag Amalfi város kereskedői által, kik egykor világkereskedelmet s hajózást űztek a tengeren, lett alapítva a XI. század közepén Palestinában. A dúsgazdag amalfii kereskedők ugyanis, kik nagyobb utaikban a tengeri kalózok és egyéb rablók által gyakrabban megtámadtattak, Jeruzsálemben egy templomot és nagyszerű zárdát építettek 1048-ban, sz. János tiszteletére. A zárdabeli szerzeteseket, kiknek kezdetben a betegek és szegények ápolása, a bucsujáróknak pedig a saracenok elleni megvédése vala főadatuk, — János vitézeknek, Johanniták, kórházi hospitalis testvérek, kereszteseknek nevezték.

Később a 12-ik század elején, midőn már nagyon elterjedt és tágas birtokokat szerzett a rend, Raymund du Puy nagymester alatt lényeges átalakulást szenvedett. A mellett, hogy a

három szerzetesi fogadalmat: szegénységet, szűziességet és engedelmességet megtartani köteleztettek, egyszersmind világi renddé is vált. Osztályoztatott három rendü tagokra. Az elsőrendűek neveztettek tulajdonkép lovagoknak, — ezek fegyvert viseltek és harczoltak, — a másodrendűek káplánoknak neveztettek — és vitték a valódi lelkési, szerzetesi hivatalokat, — a harmadrendűek fegyverhordozóknak neveztettek — Serventi el' armi — ezek a betegeket és szegényeket ápolták, a zarándoklókat kísérték és védelmezték. Ez időtől fogva a szegényeket és betegeket ápolták s általában az egyház védelmében szolgáltak.

A 14-ik század elején Rhodus szigetét foglalta el a rend és e szigettől neveztettek Rhodusi vitézeknek is. 1530-ban V. Károly Máltaszigetét adta nekik örök birtokul, azon feltét alatt, hogy a hitetlenek és a tengeri kalózok ellen folytonos háborut viseljenek. Ezen szigettől neveztettek máltai-vitézeknek. Később mindinkább terjedt a rend, nagy birtokokat szerzett és nagy hatalomra emelkedett egész Európában. Nagymestere — „A jeruzsálemi szent Jánosról címzett kóroda nagymesterének, Jézus hadserege Guardianjának” címeztetett.“ — Malta szigetén La-Valetteben lakott, hercegi rangot viselt és a külhatalmaktól „Altezza eminentissima” címet nyert. A rend kamarájából évenként 600 scudit huzott és huzta Malta, Gozzó és Cominó szigeteknek összes jövedelmét, annyira, hogy évenkénti jövedelmé ráment egy millióra. A világi hatalom nagy részben kezeiben volt. Csak az egyháziakban függött a pápától, a világiakban saját souverénitással birt. Békében a rend nagy fekete köpenyt, balról a mellen egy nyolczszögű fehér keresztet, s ennek közepén egy arany keresztet viselt, csatában vörös övet és ezüst keresztet hordoztak. A rend tengeri hadserege 1770-ben több Geleerenből, 3 Galcottából, 4 hadihajóból 60, és 2 fregattból 36 ágyuval s több kisebb hajóból állott. A tagok háromezeren fölül voltak. A 19-ik századra sok viszontagság után, csak a címe maradt fön a rendnek.

Magyarországba II. Geiza alatt jöttek és a vránai perjel alatt állottak. (Czinár Mór. Fuchs Monast. II. k. 134. l.) 1252-ben

IV. Incze pápának Ranáldhoz (Rembold) a rend magyarországi preceptorához (preceptornak nevezettek a tartományi főnökök) írt levelében fölmenti a rendet az örökös hallgatás alól azon esetben, ha vendégeik vannak, kivált asztal körül. (Katona Istv. IV. E. 164. lap.)

1242-ben IV. Béla a tatárok kivonultáról kémei által értesülván a (tengerparti) János-vitézek s a vegliai Frangepán Fridrik és Bertalan testvérek hadaitól kísértetve azonnal visszatért az országba. (Horváth M. Magy. tört. I. k. 412. l.)

Béla maga megemlékezvén, mily jó szolgálatot tettek neki e rend vitézei, mind a tatárok betörésekor, mind pedig a tatárok elvonulása után a főebbiek szerint és az osztrák herczeg ellen is, — hogy őket szorosabban az ország érdekeihez kapcsolja, — Rembold nagymesterökkel oly szerződést kötött, mely szerint átadja a szerzetnek az egész szörényi bánságot s a moldvai kunság nagyrészét minden havasaival, az Olt vizéig, oly módon, hogy a szerzet azokat, mennél inkább, de ne Magyarországból, — honnan a tatárok által különben is kipusztítatott a lakosság, — hanem a külföldről megnépesítse, ott várakat és városokat építsen, a tartomány jövedelmének felét a királynak szolgáltatassa, s azon esetben, ha az országot ellenség támadná meg, a föld fegyveres népeinek egyrészével a királyi zászlók alá tartozzék sietni. Hogy pedig a szerzet magát a tengeren és a Dunán minden szükségletekkel könnyebben elláthassa, neki adományozta Dalmátországban Scardova városát, mely elébb Kálmán vezér birtokaihoz tartozott és Vojla földét Krassó megyében a Duna mellett. — Mindezen adományokért a nagymester viszont kötelezte magát, hogy a szerzetből az ország védelmére a bolgárok s más eretnek népek ellen száz, a tatárok ellen hatvan, Pozsony, Mosony, Sopron s más délszakibb várak védelmére ötven jól fegyverzett lovagot ad a király rendelkezése alá; a szerzetnek a magyar birodalom számára kinevezendő mesterét, midőn hivatalába igtatják, kötelezni fogja, hogy az ország királya iránt hűségesküt mondjon stb. (Horváth M. ugyanott 420. lap.)

Czinár, Fuxhoff. Monast. II. 146. l. a templáriusokról

szólván, azt mondja, hogy IV. Béla, midőn a tatárok s más ellenség betörésétől újra tartván, az uj-pesti, most budai várat, minden telhető módon erősíteni törekedett, valószínűleg akkor emelt volna házat az igen erős templariusz rend harczi lovagjainak számára Ó-Budán 1247-ben.

E véleményezés még inkább állhat arra, hogy IV. Béla a János vitézeknek is, kik őt 1242-ben fegyveres védelem alatt kísérték vissza Magyarországra, kik neki nagy szolgálatokat tettek, s kik iránt nagy elismeréssel volt, ekkor emelhetette 1247. körül Budán tehát közelebb az uj-pesti hegyhez s még alkalmasabban, czélszerűbben a hegyi vár védelmére a házakat, mert Budán két házuk és kórodájok is volt (Őri Gy. Margit-sziget tört. 62—65. l.)

Hazánkban első rendházuk Székesfehérvárott, a második Esztergomban volt. A fehérvárit, mely hajdan a „Ráczvárosnak“ nevezett külvárosban a „*Jancsárkut*“ hoz nem messze állott, Martirius esztergomi érsek kezdte építeni; de alig épült fel a ház fele, Martirius meghalt; azonban Fruzina, II. Geiza király neje, III. Béla anyja, saját és boldogult férje lelkeüdvére a félbe maradt épületet befejezte, sőt több ingatlan birtokkal is javadalmazta, mint III. Béla megerősítő 1193-ban kelt okmányából kitetszik, melyben az e rendháznak a királyi haszonvételi-joghoz tartozó szabad denárokat is oda ajándékozta egész 60 gira erejéig. — A király e megerősítési okmányát IV. Incze pápa is 1251-ben kelt apostoli iratával szentesítette. (Schmith A. Epp. Strig. I. 66. és Ep. Agr. II. 101.)

III. Béla e megerősítési okmányában elsorolt s részben alább megemlített javakon kívül, 1238-ban IV. Béla király is megerősíti a keresztesek e rendházának *Salochi* sóban adományozott girát, a *királyletei* piacz- és utvám két részét, a különféle vármegyékben feküdt ingatlan birtokokat, Győrött birt némely fürdőt, a nádort és megyei főispánokat illető sertés-tized általi mentességet, továbbá az esztergomban birt fürdőt; *Zickvan* föld birtokát mellékleteivel együtt, és más kedvezményeket. (Cod. Dipl. IV. I. 104. l.) 1292-ben V. István király rendelte, hogy a székesfehérvári keresztesek egyházának, melyben Fruzina III.

Béla király anyja teste el van temetve, jobbagyai minden *vám- és gyűjtéstől* mentek legyenek, s egyik országzászlós se merjen náluk *erőszakkal megszállni*. — Ide tartozik még I. Lajos királynak 1377-ben kelt megerősítő (Cod. Dipl. IX. V. 123.) és Hollós Mátyás 1482-ben kelt kiváltságos levele, melyben a székesfehérvári kereszteseket fölmenti a *királyi hivatalnokok törvényszéke* alól és a *vám- s adófizetéstől*, (Czinár II. 138.) ugyszintén I. Ferdinánd király a rendháznak a királyok által engedményezett kiváltságait megerősítő okmánya. (Ecl. Cam. irreg.)

Ezen rendház birtokai között III. Béla király idézett 1193-ik évben kelt kiváltságos levelében emlittetik a székesfehérvári megyébe kebelezett *Diós* föld is. Továbbá sajátja volt a *Kiestő* nevű halastó is, melynek Jakab, Halm István fia által történt birtoklása ellen a keresztesek 1422-ben tiltakoztak a törvényszék előtt. (Cod. Dipl. X. VI. 492. l.) Ugyszintén *Timár* helység is, melynek Rozgonyi Zsigmond és István által történt elfoglaltatása, és *Chókakő* várához csatolása 1424-ben megtiltattott; (U. o. 635. l.) míg 1437-ben Zsigmond király intő-levele nyomán a rendház újra be nem iktattatott e birtokba, (U. o. 861. l.) nem mulasztván el, 1523-ban Zerdahelyi Imreffy Mihálynak az e várhoz tartozott javak átadása alkalmával is a *Timár* birtokra nézve ellent mondani. (Neo-Reg. Act. 1564. cs. 52. sz.) Birtoka volt továbbá e rendháznak fehérmegyei *Archa* (Acsa) helységben is, melyet 1430-ban Albert Eörsi Wychkele elfoglalt, de melybe mindamellett 1436-ban beigtattatott. (Cod. Dipl. X. VII. 301. 385. l.) Ugyszinte a fehérvári vár külvárosának sz. Erzsébet közében lakott, Mihálynak Illés fiának özvegye Neste 1437-ben az *iszakai* szőlőhegyen létezett szőlejét a kereszteseknek hagyományozta. (U. o. 903. l.)

Hogy a keresztesek *Bodaik* — hajdan Bodaith — helységet is birták, tanusítja 1460-ban a kalocsai és budai káptalan előtt történt tiltakozásuk a csatai pálosok ellen, kikre Guthi Ország János parancsnok az ottani erdő egy részét átiratta. (Róka Episc. Veszpr. 275. l.) Ugyszintén ugyanazon kereszteseknek néhai Rozgonyi János gróf özvegye Dorottya ellen meg-

indított ügyében 1483-ban kiadott birói végzésirat az egyik szerzetes testvéren elkövetett hatalmaskodás vagy megverés és a nevezett helység lakosai adójának elvétele s az azoktól kicsikart kettős vámszedés, továbbá a *Bodajth* vize nevű patakon létezett malom összerombolása, végre az ottani erdőnek az *igari* és *csurgói* lakosok — Rozgonyi jobbágysai által — történt kivágatása miatt. (N. R. A. 1558, 4. sz.) — 1543-ban e rendház Tamás mester az esztergomi rendház igazgatója adományozásából pestmegyei *Czirák* falu birtokába jutott a János király által kiadott elismervényt szerint. (Hevenessi kézirat. Podracczynál.)

Birtokaikat azonban sokszor maguk a rendházak főnökei, sőt maga a *vránai* perjel is elidegeníté; de ez ellen a keresztesek mindenkor tiltakoztak. Így tudjuk, hogy bizonyos *Börök* határai közt feküdt, s a már említett Guthy János által Battyány Alapi Endre és fiai részére átengedett pusztá, ugyancsak fehérmegyei *Archa* és *Fir* helységeknek ökördi Balak János javára, végre 1461-ben maga a *vránai* perjel szent-györgyi Székely Tamás által fehérmegyei *Gerenás* falunak Porkoláb Ferencz számára történt elidegenítése miatt a keresztesek mindannyiszor tiltakoztak. (Czinár II. 138. l.) Megemlítendő végre az *alcsuthi* szőlőhegyen feküdt „Uj-szőlő“ nevű szőlő adományozása, melyet 1490-ben Ilona, néhai Bodmér István, később Lóczi Pálnak özvegye, végrendeletileg hagyományozott a fehérvári kereszteseknek. (N. R. A. 1558. cs. 54. sz.)

A keresztesek fehérvári rendháza hiteles hely is volt, s az aranybulla egyik példánya itt őriztetett. Elöljárói majd *parancsnokoknak*, majd *perjeleknek* neveztettek; közülök Rupp Jak. említett művében ezeket nevezi meg:

Donát parancsnok (praeceptor) 1238-ban István vagy Ostán par. 1264. Tesselin perjel és ör. 1269. De Monte Claro Hugó 1275. Vilmos perjel és ör. — — Donát fehérvári és szentkereszt-i parancsnok 1324—60. Albertin par. 1370—82. Baudán par. 1375. Albertin par. 1376. István par. 1378. János perjel 1382. Bubek Imre par. 1382. Baldin par. 1392—95. László par. 1404—16. Sabdy Miklós par. 1412. István par. 1423.

Albert perjel 1426. Tamás par. 1428. Dalmady Sebestyén mest. alpar. 1433. Kelkedi Tamás par. 1435—37. Guthi Ország János par. 1461—62. Simontornyai István par. 1469—87. István par. 1512. Zabadi Miklós par. 1512—19. Dalmadi Sebestény mester perjel 1534—51. Dalmadi Sylvester perjel. (Rupp. Jak. Magy. Orsz. helyrajzi tört. I. 237. 241. l.)

Az elősorolt kolostorok és rendházakon kívül megemlítettők még különösen :

A *boldogságos szűz Mária kápolnája*, mely a vár falain kívül lévén, a királyok midőn kíséretükkel fehérvárra jöttek, e kápolnában állapodtak meg. Állhatott pedig e kápolna a városból kivezető budai-ut menti rónán. Építéséről mit sem tudni.

Sz. Imre kápolnája, ez a várban azon ház helyére építetett, hol sz. Imre született, helyét most a plebánia foglalja el. — A 14-ik századból már van róla adatunk, a mennyiben t. i. 1356-ban e kápolna gondnokának Berényi Péternek és Pál nevű testvérének, ki ó-budai alvárnagy volt Diósi János, Diós birtok részét zálogba adta. (Cod. Dipl. IX. II. 223.)

Sz. István király kápolnája szinte emlékezetes, a melybe t. i. koronázás alkalmával sz. Péter templomából az arany sarkantus vitézek fölvatása ntán szokott volt a király kíséretével memi. — Helyének meghatározását csak bővebb kutatás eredményezhetné.

A város nyugotra eső környékén a *sziget* és *ujváros* között létezett a *sz. Mihály* főangyal tiszteletére épült sz. Ágoston remeterendű zárdatemplom; (Tud. Gyűjt. 1818. VI. 44.) adataink azonban se keletkezése, se viszontagságairól nincsenek.

Ugyan e külváros keleti részén létezett a *sz. József* temploma; az *Uj-* vagy *Bemöz-városban* pedig a püspöki kerttől az égettváros felé állott a *sz. Márton* temploma, melyben a királyok koronáztatásuk után az esküt szokták letenni. Valamely isme-

retlen helyen állott még 1376-ban sz. *Borbála kápolnája* is. (Cod. Dipl. IX. IV. 623.)

Emlit végre Rupp J. (I. 242.) egy sz. *Márk evangelista* nevű kolostort is, de hogy mely szerzeté volt nem határozza meg. A keresztes-lovagok rendháza, s a Jancsárkut közelében is állítják, hogy volt valami kolostor; s valószínűleg azon apáczáké, kiket Pázmán Péter által „Péterffyhez“ készített toldalékbau említ, mint Ferrari (551. l.) megjegyzi, s szerinte 1305. után épülhetett, noha régibbnek kellett lennie, miután — a Margit-legenda szerint — sz. Margit az atyjától és rokonaitól egyházi készletek szerzésére kapott pénzt ezen kolostornak küldte.

Az érintett kápolnák és monostorokon kívül egyes adatok, — melyek Székesfehérvár hajdani helyrajzára világot vetnek; — emlékeznek még egyéb épületekről is. Ugymint a királyi palotáról, mely állítólag a basilika déli oldala mellett, a püspöki kútnak átellenében állt. A templom északi oldala mellett, közel a Corvin kápolnához volt a prépostsági épület, melynek nyoma fönmaradt egész 1805-ig, midőn annak egyik részét Milassin püspök lehor-datta, az oszlopokon nyugvó másik részét pedig Vurum püspök tartotta fön. (Tud. Gyűjt. 1818. VI. 40—43. l.) A *prépost és kanonokok várpalotáiról* pedig, melyeket Béla király a kanonokok minden ellentállása daczára elvett, említést tesz IV. Incze pápa 1250-ben a káptalanhoz írt levelében. (Cod. Dipl. IV. II. 73. l.) Volt a várban a *veszprémi püspöknek is palotája*, melyet a polgárok elfoglalni s letartóztatni merészelve, II. Endre király 1291-ben vizsgálatot rendelt el ellenök. (U. o. IX. VII. 709. l.) A sz. Péter-templom temetője mellett volt a sz. *Péter-köz*, melyben Chere Bálint fehérvári polgárnak és nejének Margitnak háza vala; ezek pedig a házukat 1471-ben Domonkosnak, később Kálmándich vagy Kálmán *Chehi* János 1478-ban Orbán, sz. Miklósról czimzett prépostnak, 400 arany forinton eladták. (N. R. Act. 392. cs. 24. 24. sz.) A várban volt a sz. *Bertalan-köz* is, hol 1478-ban Margit, néhai Fekete Mihály özvegye saját nemes telkét a pálosok csatkaí kolostorának adományozta. Említettik az *olasz-utca*, *biró-* vagy *polgár-utca* s egy ebben létező ház a

zsámbéki pálosoknak ajándékozott. (Act. Paulin. Sambok 2. 3. sz.) Végre 1437-ben a vár külvárosában létezett sz. *Erzsébet*-köz is fordul elő. (Cod. Dipl. X. VII. 903. 1.)

Mily érdekes volna a források kellő átkutatása után a város régi helyrajzát összeállítani, s a történelmileg nevezetesebb pontokat Buda dicső példájára legalább feliratos táblákkal megjelölni !

Székesfehérvári megyéspüspökök.

Emlékkönyvünk első cikkében olvashatta már t. olvasónk, hogy b. e. Mária Terézia királynő, mint apostoli fejedelem, s a magyarországi egyházaknak fővédnöke 1777. február 17-én kelt kegyelmes elhatározása által, melyben vallásos érzelmeinek oly magasztos jelét adta, alapítá egyházmegyénket. Hozzá kell még adnunk, hogy e legmagasabb intézkedést VI. Pius pápa ugyanazon év június 17-én kelt bullája által szentesíté, megerősíté.

Az elválasztó határvonal ki lett jelölve, a kapocs, mely a hiveket eddig a veszprémi püspök apostoli gondjaihoz füzé, föl lett bontva; s miután e különválás által egy új megye, a harczóló anyaszentegyháznak egy új tábora alakult: kellett, hogy a tábor vezért, az egyház apostolt nyerjen, ki azt Isten szellemében kormányozza.

Pásztort keresni a királynő gondja volt. Dicső föladat, súlyos felelősség!...

Azóta egy század mult el, ... s midőn mi vissza nézünk a multba, s végig tekintünk a *tizenegyen*, úgy győződünk meg, hogy a királynő megoldá föladatát, méltó püspököt adott; meggyőződünk, hogy a királyi utódokat is Isten vezérlé, oly pásztorokat állitván egyházmegyénk őreiül, kik méltók voltak a névben, szellemenben *Nagynak*, mint elsőnek utódai lenni.

S ez *öröknek*, az újmegye apostoli lelkü *főpásztorainak* életrajzi adataival szerény munkánk forduló pontjához jutott.

A közügyek irányadóinak, a kiváló jeleseknék életrajzát adni, tanulságos és nemes foglalkozás, főleg oly időben, midőn a

szilárd jellemek ritkulni kezdenek. Mert ha elősoroljuk nemes tetteiket, föltüntetjük a dicső indokot, a czélt, melyért egész életükön keresztül küzdöttek, a mult ezen cselekvényeinek felsorolásánál velök látszatunk mintegy érezni, velök élni, velök működni, örömeik s fájdalmaikban közösen részt venni; — megértjük őket cselekvő pályájukon, erősítjük saját tetterönket lelki nagyságuk fényében s az irány és gondolatok közti benső egységnél fogva hozzájuk csatoljuk magunkat a szellemi rokonság legnemesebb kapcsaival.

Ifjabb egyházmegyénk hitbuzgó főpapjairól nem írhatjuk, hogy véres csatákat vívtak volna Sajó- és Mohácsnál, ők az újabb és békekornak apostolai, apostolai a Krisztus szent hitének, anyaszentegyházának azon időszakban midőn nem karddal kellett megvédeni a hazát, hanem hit, tudomány, szeretet, törvényhezi ragaszkodás s jótékonyság áldásaival munkálni annak fölvirágozását.

Nem is fogjuk őket túlzott cultussal dicsőíteni, sőt inkább fukarok leszünk a szóban. Tetteiknek fénye önmagától is messze körbe veti világát. Ámde tartozunk a történetnek, a jövő idők nemzedékének és magának az érdemnek azzal, hogy rámutassunk a jellemekre, rá mutassunk *Nagyban* a szervező capacitásra, ki megalakítá a megyét. *Milassinban* egy második kapisztránra, ki a csatások sorait győzelembe vitte, s midőn püspök lett, javainak nagy részét a haza oltárára tette, hogy rámutassunk *Horváthban* a magyar irodalom uttörőjére, egyházunk jeles szónokára, *Farkasban* a szelidség példányképére a keresztény bölcsre, a bátor szónokra, a második Tertullianusra, ki akkor, midőn a főrangnak mitsem mérének tenni a kiegyezés érdekében, esztergomi híres beszédében a király előtt mondá, hogy „e nemzet nem hűtelen!” — *Jekelfalussyban* az országgyűlés kislelkűségének áldozatára — meggyőződéseért.

Tartozunk ezzel, hogy a kik részben működni láttuk ezen egyéniségeket az emberiség javára, azoknak emlékezetét a jövő kornak utánzandó például híven áthagyományozzuk. Megyénk történelmében püspökeink mindenestre föttényezők, s kell, hogy

figyelemben tartsuk azokat is, kik csendben a történeti momentumok egy-egy részét készítik elő, habár nem is álltak a világesemények középpontján. Ily férfiak sorát kezdi meg először is:

I. S é l y e i N a g y I g n á c z.

(1777—1789.)

Nagy Ignác született 1733-ban Székesfehérvárott, hol atyja nemes Nagy János több éven át tanácsos és városbírája volt. A nagyra törekvő ifju bevégezvén bölcsészeti tanulmányait a veszprémmegyei papnövendékek sorába vétetett föl. — Biró Márton, Veszprém nagyhirű püspöke, benne jeles lelki tulajdonokat és fényes tehetséget ismervén föl, Rómába az ugynevezett Collegium germanico-hungaricumba küldötte. Hittanulmányait itt kitűnő sikerrel befejezván 1757-ik évi december 17-én pappá szenteltetett és következő napon sz. Péter világhirű basilikájában mutatá be a Mindenhatónak első szent miseáldozatát. 1758. évi márczius havában elnyervén a tudori oklevelet visszatért hazájába, hol Biró Márton veszprémi püspök, azonnal titkári minőségben alkalmazta oldala mellé a kitűnő képzettségű fiatal papot; ki csakhamar ugyanis már 1759-ben címzetes, 1760-ban javadalmazott veszprémi kanonok, nemsokára pedig sz. Benedekről címzett prépost lett. Ez időben Muratorius „De vera devotione“ (a valódi áhitatosságról) című művét magyarra fordította, s Egerben 1763-ban kiadta. Mint veszprémi éneklókanonok 1773-ban királyi táblai főpap, 1775-ben driveszti címzetes püspök és helytartótanácsos, 1776-ban pedig a budai kir. egyetem első Cancellárja lett. Mindezen méltóságok és hivatalokban szerzett érdemek pedig arra méltatták, hogy b. e. Mária Terézia királynő őt az ujonnan alapított székesfekérvári püspöki-székre kiszemelje, s 1777. febr. 17-én ki is nevezze. Megérkezvén a pápai megerősítés ugyanazon év július 27-én az ország primása Batthány József gróf Pozsonyban sz. Márton templomában püspökké szentelte. Ünnepléses beigtatását augusztus 20-ára vette czélba, mit hogy kellő

ünnepélylyel megtarthasson, elrendelte előbb a káptalani tagok beigtatását.

E beigtatás aug. 14-én ment végbe. Horváth Pál veszprémi kanonok, mint az új püspök megbízottja, teljesítvén azt a következő módon.

Reggeli 9 órakor az úgynevezett Corvina kápolnából, mely sz. István híres basilikájának romjaiból fönmaradt, Grubavich Zsigmond nagyprépost vezetése alatt az új káptalan tagjai: Szegdy Pál éneklő-, Bartakovics József olvasó-, Nagy Boldizsár örkanonok; Vlasits József és Balassa István kanonokok a jelenlegi székesegyházba vonultak, kísérve a megyei papság, szerzetesek és a hivek sokaságától. Ide érve a kanonokok a főoltár elé állottak; s midőn Szabó József püspöki szertartó a pápai bullát, Hoffmann József városi aljegyző pedig a királyi alapító-levelet felolvasták, a sz. Lélek segítségül hívása után pedig a káptalani tagok a hitvallást és esküt letették, Horváth János beigtató kanonok mindegyikét az őt illető székébe vezette, átadván nekik egyszersmind a kanonoki jelvényeket is. — Ezen beigtatási szertartás után az alapító királynéért ünnepélyes szent mise tartatott és vele a beigtatási ünnepély befejeztetett.

Másnap, N. Bold. Asszony Magyarország védasszonya ünnepén a püspöki úgynevezett Corvina kápolnában, valamint az új székesegyházban is a városi tanács és nagy néptömeg jelenlétében ünnepélyes szent mise tartatott. E szerint az új székesegyházi káptalan N. Bold. Asszony napján kezdte meg tevékenységét, ama napon, melyet a magyarok és kitünően ezen ősrégi város lakói sz. István dicső példája szerint mindenkor nagy ünnepnek tartottak — ama emlékezetes napon, — melyen első szent királyunk magát és hazánkat a boldogságos Szűz pártfogásába ajánlotta.

A püspöki ünnepélyes beigtatás, melyre a megyei és városi hatóságok a plebániák kegyurai stb. meg voltak híva, sz. István napján tartatott meg. Előtte való napon a Veszprémből érkező püspököt, rokona Farádi Vörös Ignác Fehérmege alispánja sárpentelei lakában fogadta, itt töltvén a püspök az éjet is,

honnét másnap számos főúr s díszruhába öltözött 12 főnemes ifjú által környezve, fényes lovas bandérium kíséretében vonult szék-városába, hol őt azon téren, melyet most Vörösmarty Mihály szobra díszít, az egész káptalan, élén a préposttal, megyei és városi előkelők s hívek ezrei fogadták; s taraczkok dörgése, zászlók lobogása közt kísérték a főtemplomba, hol elfoglalván püspöki székét, a bullák és kinevezési okmányok fölolvassása után Grubánovich Zsigmond nagyprépost szép latin beszéddel üdvözölte őt. Ezt pedig a püspök kitűnő főpásztori szózata váltotta föl. — A hálaének elzengése után legelőször a káptalan, azután a megyei papság és végre a különféle szerzetes-rendek hódolata következett.

Az ünnepélyes szent misét az új püspök a kanonokok fényes segédlete mellett tartotta; melynek végeztével a papság és nagy néptömeg által kísértetett a főpásztor az akkori gróf Nádasdy (most Szögyény-Marich) féle házba, hol a tisztelgéseket fogadta. A nemes grófi család szívesességéből e házban lakott a főpásztor mindaddig, míg a püspöki lak elkészült.

Este a fölállított diadalkapu, sőt az egész város ki volt világítva, ez által akarván kifejezni a közörömet és hódolatot az új főpásztor, mint a világosság apostola iránt.

Nagy Ignác elfoglalván püspöki székét, mindenekelőtt az új egyházmegye rendezését vette munkába, s hogy szervező tehetséggel meg is volt áldva, azonnal kimutatta. Főgondja volt, hogy a valódi keresztény papi szellemet és lelkipásztori buzgalmat papjaiban fölélessze, hogy így ezek a gondjaikra bizott hívek lelkiüdvét sikeresen munkálhassák. A káptalannak bölcs és célszerű rendszabályokat adott, a székesegyházban tartandó istenitiztelet rendjét meghatározta, a káptalan egyes tagjaira hivatalokat ruházott, és körülírta a káptalani ügyek pontos kezelését.

Az istenitiztelet idejét és rendjét a város minden templomában a kellő összhangzattal a hívek lelki szükségleteihez mérten meghatározta. S még beigtatásának havában 2000 hívőt avatott föl a bérnálás szentsége által a hit bajnokaivá. Megala-

kitotta a püspöki szent széket, — tagjaiul nevezvén ki: *Grubanovich Zsigmond* nagyprépostot, mint általános ügyhallgatót. Ülnököknek: a *kanonokokat*, továbbá: a bel- és külvárosi lelkészeket, a szerzetes rendek főnökeit stb.

Az új egyházmegyét, mely 63 plebániát 84239 hívővel foglalt magában, 2 fő és 8 alesperességre osztotta; kinevezte az espereseket, meghatározván egyszersmind ezek kötelességeit, a plebánosok és hívek iránti viszonyait.

Fő- és alesperesi kerületekre felosztván az egyházmegyét, kiszabván a teendőket, ugyszinte a kötelességeket le és föl: utra kelt, s mint egy hajdankori apostol minden egyes plebániában püspöki látogatást (*visitatio canonica*) tartott, hogy annak hiányait megismerje és lehetőleg orvosolhassa. A megyei papsághoz atyai intelmeket intézett, a híveket Isten igéjének buzgó hirdetése által a hitben erősítette és új egyházmegyéje fölvirágoztatására és a hitélet ébresztésére üdvös rendszabályokat alkotott.

Mialatt a főpásztor az egyházmegye rendezésében buzgólkodott, Esterházy Ferencz gróf, akkori Cancellár 1778. évi február 13-án kelt levelében azon örvendetes eseményről értesítette őt, miszerint Mária Terézia királynő sz. István koponyáját, azon drága ereklyét, mely Ragusából elhozatván 1775. év óta ideiglenesen Pozsonyban sz. Márton templomában őriztetett a székesfehérvári székesegyháznak ajándékozva, hozzáadván egyszersmind, hogy a dicső királyné a drága ereklye számára egy igen diszes új ezüst ereklyetartót (sz. István mellszobrát) készíttetett, hogy a királyi koponya rendeltetése helyén a székesfehérvári székesegyházban, mint köztisztelet tárgya elhelyeztethessék. Ennek folytán a drága ereklye átvételére és hozatalára Grubanovich Zsigmond nagyprépost és Szegedy Pál éneklőkanonok küldettek Bécsbe, hol Perényi Imre báró, esztergomi kanonok, mint a primás meghatalmazottja Esterházy Ferencz gróf Canc.; Végh Péter és Ürményi József udvari tanácsosok jelenlétében 1778. márczius 14-én a szent koponyát az új ereklyetartóba helyezve pecsét alatt a nevezett 2 káptalani kiküldötnök átadta,

a mint azt az 1778. évi márczius 16-án kelt királyi okmány hitelesen bizonyítja.

A két káptalani küldött átvevén a drága ereklyét, utnak indult, s márczius 20-án Moórra érkezett, hova a püspök is pár nap mulva elibök ment, kitévén ott a helyi s vidéki hivek köz-tiszteletének a szent királyi ereklyéjét.

Márczius 29-én a püspök a sz. koponyát Fehérvárra sz. Sebestény templomába hozta, hol a világi és szerzetes papság, a városi tanács és nagy néptömeg ájtatossága között a főoltárra helyezte, azután a szószékre lépve lelkes beszédet tartott a hivek seregéhez, melyben az egyháznak az ereklyéről szóló tanát fejtegette. A szent beszéd után Te Deum tartatott, utánna letenye, melynek végeztével a püspök maga nyújtotta a hiveknek csókolásra a sz. király egyik földi maradványát.

Sz. Sebestény templomából — hol ápril 2-ig őriztetett, — a főegyházba vitetett hol a királyi decretum, az ereklye ugyanazonságának hitelesítő okirata fölolvastatván különféle ünnepélyes isteni tiszteletek tartása után ugyanazon kápolnába helyeztetett el, melyben az mint nemzetünk, különösen pedig Fehérvárnak drága kincse maig is őriztetik.

Midőn Nagy Ignác püspöki székét elfoglalta, súlyos gondok nehezettek főpásztori vállaira. Semmi sem feküdt jobban szívéen, mint az új egyházmegye fölvirágzása, a hivek lelkiüdvös-sége. — Ezért megtett mindent, semmi fáradságot sem kimélt, apostoli buzgósággal áldozatokat hozott. Kezdetben az új egyházmegyének nem volt papnöveldeje, a papnövendékek részint Budán, részint Veszprémbe neveltettek. Az Ur szőlőjében kifáradt, érdemesült agg papok számára nem létezett intézet. — A törökök által feldult város romjaiból fönmaradt régi prépostságin kívül a püspöknek nem volt egyéb alkalmas laka. A püspöki ugynevezett Corvina kápolna pedig az idő és háboruk viszontagságai által elhagyott, dülékény állapotban volt. Áldozárookban nagy volt a hiány, úgy hogy számos plebániákon szerzetesek lettek ideiglenesen alkalmazva. — A templomok kicsinyek, fából vagy sárból építve; sok helyen plebánia és iskola épület nem is létezett.

A lelkészek és tanítók járandósága nem volt rendezve, s egyedül a hívek jóakaratótól függött. Mindezen bajok és sebek, mint a török harcok szomorú következményei orvoslása a buzgó főpásztor főgondját képezte. Legelőször is tehát, egy papnövelde és agg papok számára intézetet szándékozott felállítani. Már a terv is készen volt az épületre, nem gondolván, hogy nemsokára a már fönálló ilyféle intézetek is meg fognak szünni. A Corvin kápolna helyreállítására nézve fölterjesztést intézett a kormányhoz, melyben a régi kor e tiszteletreméltó emlékének helyreállítását kérelmezte. — Apostoli buzgósággal egyházmegyéjét, melynek állapotát ismerni óhajtotta, bejárta. Sok templomot sajátjából földszittetett, adománynyal ellátott és gyarapított. Sárkereszturon egészen új templomot építtetett; s midőn az egyházak kegyurait templomok építésére, plebániák alapítására, iskolák szerzésére fölkérte s buzdította, maga ment jó példával elő, s a népiskolák számára nemcsak tankönyveket készített, de példát adott az iskolák építésében is.

A hívek buzgóságát és ájtatosságát szent társulatok alakítása által fölélesztette. Az oltári szentséget szüntelen imádó ájtatos társaság számára egy munkát írt, mely Pesten 1780-ban meg is jelent. Ezen társulatnak Mária Terézia királynő is tagja lett, sajátkezüleg írván nevét a társulati lapra, melyet a királynő halála után Esterházy Ferencz gróf Cancellár emlékül a püspöknek ajándékozott.

Hivatásos buzgalma, bölcse belátása és kitűnő tudományossága mellett, jeles hazafi volt, ki a nemzeti irodalom és népnevelés terén fényes érdemeket szerzett. — Rövid kormányzata alatt a körülmények mostohasága daczára szép eredményeket hozott létre. A szüntelen fáradalmak és küzdelmek végre megtörték erejét. Egészségének helyreállítása végett a fővárosba ment, hol 1789. november 5-én utólérte őt a halál és szeretett megyéjétől elragadta, melynek felvirágzására oly sokat áldozott; azért áldva legyen emléke! Holt tetemei Székesfehérvárra szállítatván az ugynevezett husszutometőbe a régi kápolna mellett a feltámadásig nyugalomra tétettek.

Miután a hosszutemetőben a sz. háromságról czimzett régi kápolna helyett 1873-ban új díszes kápolna épült, mely mélt. és főt. Pauer János püspök és nagyprépost által fölszenteltetett, Székesfehérvár első püspökének hamvai kiásattak és ezen új kápolna sírboltjába helyeztettek.

Elmondhatjuk róla sz. Pál szavait: „Ilyen főpap kellett nekünk.“ (Zsid. 7. 26.)

II. Milassin Miklós.

(1790—1811.)

Milassin Miklós született Bácsmegye Csávoly nevű községében 1736. május 1-én. Az elemi iskolákat Budán, Kecske-méten és Szegeden végezte. 1756-ban Capistrán sz. Ferencz szerzetébe lépven, Bertalan keresztnévét Miklós névvel cserélte föl. A bölcsészeti tanfolyamot a Radnai zárdában, a hittudományt pedig Budán végezte. 1760-ban áldozárrá szenteltetvén első szent miséjét pünkösöd ünnepén Baján tartotta. — Az Ur szőlőjében a székesfehérvári egyházmegyében létező solmári és csepeli plebániákon buzgón működött és különösen a ragályos kór alkalmával Budán a tabáni plebániába a betegek körül nagy buzgalmat fejtett ki. Előljárói fölsírmervén benne a jeles tehetséget és kitűnő lelki tulajdonokat, hittanulmányai folytatására Florenzbe küldötték; ezeket oly kitűnő sikerrel végezte, hogy 1764-ben már mint a bölcsészet tanára működött. Mivel több nyelvet beszélt, 1767-ben tábori pappá neveztetett. Mint ilyen ezredével Bécsbe jött, hol hivatalos kötelmein kívül a katonákat és azok gyermekeit is sikeresen oktatta. Buzgó működése által a tábori püspök figyelmét magára vonta, sőt maga József császáráé is, ki szemtanúja volt midőn Milassin a lőportorony szétrobbanása alkalmával a sebesülteket vállain hordva ragadta ki a veszélyből. Azért őt 1782-ben tábori főpappá mozdította elő és saját gyóntató atyjává választotta. Nándorfehérvár ostrománál keresztet ragadott, s lelkesítő szavakkal tüzelte a sereget a győzelemre. Kitűnő érde-

meit, jeles erényeit II. József is méltányolván őt 1790. január 19-én székesfehérvári püspökké nevezte. József császár 1790. évi február 20-án meghalt, de utódja II. Lipót Milassin kinevezését ápril 20-án megerősítette és őt valamint egész családját nemesi rangra emelte. 1790. szept. 8-án Budán a sz. Ferencziek templomában Kerticza Ferencz diakovári püspök által püspökké szenteltetett és ugyanazon év október 11-én püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott.

Átvevén a püspöki kormányzatot az elődje által megállapított üdvös határozatokat és rendszabályokat megerősítette. Megyéjében több izben kanoni látogatást tartott, a kerületi gyűléseken sokszor maga elnökölt. — Elrendelte, hogy évenként szent gyakorlatok tartassanak.

Kormányzata idejében folyván a francia háboru, legmagasabb parancs szerint a híveket serkentette, hogy a haza oltárára áldozatokat hozzanak. Ő maga kifogyhatlan áldozatkészsége által tünteté ki magát.*)

Ferencz császár tekintetbe véve a lángbuzgalmu főpásztor kiváló érdemeit és hazafias áldozatkészségét őt már 1796-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezte. Milassin érdemei közé tartozik az is, hogy a diszes püspöki palota fölépítését befejezte és a papnöveldét föllállította. Ugyanis az eltörölt karmelita szerzet zárdáját az utóbbi célra a császártól kieszközölvén, azt, mivel rozzant állapotban volt, saját költségén helyreállította, kellőleg felszerelte, úgy hogy legnagyobb öröme a papnöveldébe már 1802-ben a növendékeket bevezethette. De ezen intézet semmi alapítvánnyal sem bírván, kénytelen volt a tanárokat sajátjából fizetni, a tanárok és növendékek ellátásáról gondoskodni; míg ezen tehertől fejedelmi kegy által 1805-ben fölmentetett, a papnöveldé föntartására bizonyos összeg a vallásalapból utalványoz-

*) A francia háboru alatt 3000 mérő zabot, 1000 mérő búzát; készpénzben körül-belül 18000 forintot és minden ezüst-készleteit a legszükségesebbek kivételével tette le a haza oltárára — A Loduvica academiára pedig 5000 frtot adott.

tatván. Jól tudva a buzgó főpásztor, mily horderővel bír a vallásra és hitélet ébresztésére a papjelöltek neveltetése és tudományos kiképeztetése, ezen általa roppant áldozattal fölállított intézetet különös főpásztori buzgalommal gondozta, azt gyakran meglátogatta, a tanárokat ugymint a növendékeket az egyházi tudományok ápolására és keresztény erények gyakorlására buzditotta, atyai nyájas intelmei által serkentette. Meghalt ezen érdemekben gazdag főpásztor 1811-ben július 2-án 75 éves korában. Földi maradványai a székesegyházi sírboltban nyugosznak.

III. V u r u m J ó z s e f.

(1816—1821.)

Milassin halála után a székesfehérvári püspöki-szék a francia háború forrongása miatt öt éven át üresedésben maradt, utóda Vurum József csak 1816. évi június 2-án neveztetett ki. Vurum József született Nagy-Szombatban 1763-ban. Fölvétetvén 1781-ben a nyitramegyei papnövendékek közé, a hittudományi tanfolyamot Pozsonyban és Bécsben végezte kitűnő sikerrel. — 1788-ban áldozárrá szenteltetvén, azonnal mint titkár alkalmaztatott Fuchs Ferencz akkori nyitrai püspök oldala mellett; 1791-ben pedig a nyitrai püspöki lyceumban az egyháztörténelem és jogtanárává neveztetett, mely állásában egész 1805-ig buzgón működött. Ekkor történt nyanyis, hogy az akkor alapított egri érseki-székre emelt Fuchs Ferencz érsek fölterjesztése folytán Ferencz császár által kanonokká neveztetett Egerben, hol a folyton betegeskedő Fuchs érsek oldala mellett és ennek 1807-ben bekövetkezett halála után Fischer István báró érsek alatt is mint oldalkanonok kitűnő szolgálatot tett, 1810-ig, ezen idő alatt egyszersmind az egri lyceumban a tanulmányi igazgatói tisztelet is viselvén. 1810-ben a magy. kir. helytartóságnál tanácsossá és czimzetes püspökké neveztetett, miután már előbb 1807-ben a bol. Szűzről czimzett kompolti apátsággal földiszittetett. Mint helytartó tanácsos az egyházi ügyeket kitűnő tapintattal vezette

1816-ig, mely év június 7-én székesfehérvári püspökké nevezetett. Kinevezése VII. Pius pápa által megerősítettén, ugyanazon év november 10-én Fischer István báró egri érsek által Budán a N. Bold. Asszonyról czimzett templomban püspökké szenteltetett. Ünnepest fogadására a papság és t. megye nagyszerű előkészületeket tett, de ő tekintetbe véve az akkori uralkodó drágaságokat minden költséges fény és ünnepélyessége mellőzését kikérvén magának november 19-én egész csöndben jött Fehérvárra és az ünnepélyes fogadásra szánt költségeket inkább a szegényeknek osztatta ki. — Püspöki székebe november 24-én igttatott, mely alkalommal a káptalan és papság nevében, a préposti-szék akkor üresedésben lévén Nagy Boldizsár olvasókanonok által üdvözlötetett.

Vurum József fedhetlen életű, nagy tudományu jeles püspök volt. Bölcseséggel és atyai szelidséggel kormányozta megyéjét. A káptalanban és az egész megyében kanoni látogatást tartott. Üdvös és czélszerű intézkedéseket és rendszabályokat tett, melyek még most is irányadók. Jótékonyczélokra is sokat áldozott. Kiváló érdemeinél fogva 1821-ben a nagyváradi, Kluch József halála után pedig 1827-ben a nyitrai püspöki-székre mozdittatott elő, egyszersmind valóságos belső titkos tanácsossá is nevezetvén. 1836-ban kitűnő érdemeiért a sz. István-rend középkeresztjével diszittetett föl. Meghalt 1838. május 2-án. A gyász isteni tisztelet alkalmával gyászbeszédet tartottak fölötte latinul Szaniszló Ferencz nagyváradi, magyarul pedig Farkas Imre székesfehérvári kanonok. Hamvai Nyitrán nyugosznak.

IV. K o p á c s y J ó z s e f.

(1821—1825.)

Kopácsy József született Veszprémben 1775. évi május 30-án. Elvégezvén szülővárosában elemi és gymnasiumi tanulmányait, 16 éves korában a veszprémi papnövendékek közé fölvétetett. A bölcsészeti és hittani tanfolyamot Pozsonyban végezte

kitűnő sikerrel. 1796-ban a veszprémi papnöveldeben tanfelügyelő, majd az egyházmegyei hivatalnál titoknok lett. 1798-ban áldozárrá szenteltetett. 1800-ban a veszprémi papnöveldeben az egyháztörténet és kanoni-jog tanszékét nyerte el. 1806-ban veszprémi plebánossá és alesperessé, a következő évben ugyanott kanonokká neveztetett. Mindkét minőségben gyakran lépett a szószékre és elragadó ékesszólása által csakhamar nagy hirre kapott, minélfogva több ünnepélyes alkalmakkor egyházi szónoknak meghivatott. 1811-ki országgyűlésen káptalanát képviselte. 1817-ben a kir. tábla főpapjává, 1819-ben hétszemélynökké neveztetett, ugyanekkor nyervén el a pisztinai püspöki címet. 1822-ben székesfehérvári püspökké neveztetvén, Rudnay Sándor primás által június 16-án püspökké szenteltetett és július 14-én püspöki-székebe ünnepélyesen beigtattatott. Mint fehérvári püspök buzgón igyekezett betölteni főpásztori hivatását, részt vett a pozsonyi zsinaton, melyen jeles beszédet is tartott, mely nyomtatásban megjelent. A székesfehérvári püspöki megyét alig kormányozta három évig, mert 1825-ben veszprémi püspök lett, Mint ilyen több templomot és iskolát építtetett. A népnevelés emelése körül is sokat tett, Veszprémben tanítóképezdét alapított. 1838-ban az esztergomi érseki székre emeltetvén folytatta apostoli buzgóságát és tevékenységét, az országos ügyekre is lényeges és üdvös befolyást gyakorolván. — Tudománya, jelleme és tiszteletre gerjesztő modora által köztekintélyt vivott ki magának. Esztergomban szinte állított tanítóképezdét, a basilicának Rudnay által megkezdett építését folytatta és e célra közel fél millió forintot áldozott. A tudomány és irodalomnak is hő pártfogója volt, több magyar munka költségén jelent meg. Meghalt 1847. szeptember 18-án 73 éves korában.

V. Szutsits Mátyás Pál.

(1827—1830.)

Pacséri Szutsits Mátyás P. született Szabadkán 1767-ben. Alsóbb iskoláit Székesfehérvárott, bölcsészeti tanulmányait Budán végezte. A hittudományokat, mint kalocsamegyei papnövendék Egerben, Pesten és Bécsben hallgatta. Áldozárrá történt fölszenteltetése után, mint segédlelkész működött az Ur szőlejében több éven át nevezetesen 1790-ben Kernyán, 1791-ben Monostorszeghen, 1793-ban Baján, azután Csataallyán és Karavukován. 1797-ben bukini, 1804-ben szabadkai plebános lett, később pedig kalocsai kanonokká neveztetett. Mint kalocsai örkanonok és a sz. Pálról címzett bácsi prépost 1827. május 5-én a székesfehérvári püspöki székre emeltetett. 1828. márczius 23-án Kalocsán Klobusiczky Péter által két előbbeni fehérvári püspök ugymint Vurum József nyitrai és Kopácsy József veszprémi püspökök segédlete mellett püspökké szenteltetett és ugyanazon év május 18-án püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott. — A székesfehérvári egyházmegyét csak rövid ideig kormányozta, mert már 1830. február 28-án diakovári püspökké neveztetett. Meghalt Diakovárott 1834. april 13-án 68 éves korában.

VI. Horváth János.

(1830—1835.)

1769-ik évi november hó 4-én Zalamegye kies vidékü Csicsó helységében szegény szülöktől származott; Istentől nyert szép tulajdonai őt már mint gyermeket kiemelték társai sorából s a gondos lelkipásztor ösztönzése s közremunkálása következtében szülői örömmel nélkülözve a mindennapi szükségeket — serdülő fiokat a pápai, később a veszprémi iskolába küldték. — Magáévá téve itt az alapismereteket, a bölcsészeti osztályokat Pozsonyban kívánta végezni, hol fényes jeleit adván azon elmebeli

érettségének, s szerencsés kifejlődésének, mely őt, bevégezvén iskolai pályáját, később a tudományok s ezek érdemelte nagyobb hivatalok magas polczára emelte. Itt vala most az időpont pályát választani, s ő magát higgadt megfontolás után a papi pályára szentelte. Négy év telt el, míg a pozsonyi központi papnöveldeben a szükséges papi tudományokra elkészülvén, az élet s világ piaczára kiléphete. Belátva az élet rövidségét, használni akarta annak minden pillanatát, s a hittani tudományok minden ágában kiművelt ifju a régibb latin, görög s az újabb francia s német remekírók munkáiból, meggazdálkodott szünóráiban méhként szedegette az ékesszólás édes mézét, melyekből magát a hitszónoklat valódi mesterévé képezé. S e tekintetben ugyane korbéli Majer József székesfehérvári kanonokkal szinte nagyhirű szónokkal fényes iker-csillagként ragyog a magyar egyház égboltján. — Küldetésének és segédlelkészi munkálkodásának első helyéül Veszprém városa lőn kijelölve, itt a főpásztor s káptalan őrszemei ösztönzék őt arra, hogy tehetsége s munkássága körét mindinkább terjessze s nagyobbitsa. Majdnem öt év folyt le, hogy tanítólag tanulva, s tanulólag tökélyesbülve, de főkép a szónoklat jelességeivel tündökölve, mindenki szeretetét, tiszteletét s a tudományosságával érdemlett közbecsülést megnyerte. Somogyban a Jankovics nemzetség őt a kegyuri jogához tartozó szőlősgyűrki plebániával tisztelte meg. Itt a vendégszerető s kedvelt társalgásu család körében több honi s külföldi nagyoknak valamint az érdemet becsülni tudó egyházi főbbeknek figyelmét magára vonta, leginkább pedig azon tudós s nagylelkű népatya Festetics György gróf őt már akkor tudományos műveiről, de kiváltkép egyházi s ezek közt halotti beszédekkel jeleskedőt, az akkor üresedésben levő keszthelyi plebániával, s hahoti apátsággal — mellőzve a számtalan folyamodót — rendkívüli ügyes tapintattal lelki pásztorának, barátjának, jótékony intézete létesítésében tanácsosának, jobb kezének választotta. Tágas tér nyílt ezuttal Horváth működési körének, s lekipásztori, alesperesi foglalatosságának csorbulása nélkül, tágas ismeretei s készültségénél fogva a polgári ügyekben is működni, s így a nép javát, a

haza jólétét előmozdítani szent kötelességének ugyan, de örömének is tartotta.

Nevelőházakra, zene-, rajz- s nemzeti iskolákra fordított szorgossága, Zalavármegye árvaintézetének szervezése s az erre ügyelő bizottmánynak közelégedéssel viselt elnöksége oly kedves tárgyai voltak fáradhatlan munkásságának, mint azt csak egy tudományos közszeretetre méltó s a nemzeti jólétet szíven viselő paptól lehete várni; mely fáradtságának mind népétől, mind a megye közönségétől irányában viseltetett köztisztelet, gyermeki vonzódás és bizalom vala legdúsabb jutalma, de oly közvetlen következással, hogy 1808-ik év szeptember 1-én veszprémi kanonoksággal s ugyanazon hó 23-án rudinai sz. Mihály czimzetes apátsággal tiszteltetett meg. E magas pályáján leginkább, mint a veszprémi papnövelde igazgatója s a hittanulmányok kormányzója tünteté ki magát, 1815. següsdí, utóbb pápai, végre sümeghi főesperességre emeltetett, s időközben Zala-, Veszprém-, Somogy- és Esztergomvármegyék hatalmas táblabírótl lelének benne. — Ekkép nagyobbodván hatásköre, terjedván tudományosságának s jeles tehetségeinek híre, 1822-ben a magyar nemzeti zsinathoz, 1825-ben a gyűléshez követnek, a budapesti tudományos egyetem hittani-kar érdemkoszoruzta elnökének, bozoni választott püspöknek, magyar királyi helytartó tanácsosnak neveztetett ki, s 1826-ban felsőbb engedelem mellett a pesti tudományos egyetem hittani tudorsággal tisztelte meg. Ugyanazon évben tagja lett azon országos küldöttségnek, melynek föladata az országos rendszeres munkálatok kidolgozása, valamint a magyar irodalom törvényszerinti előmozdítása volt. 1829-ben udvari tanácsosnak és magyar királyi kancelláriai előadónak, s végre 1831. szept. 8-án székesfehérvári megyéspüspökké neveztetvén, ugyanazon hó 31-én praeconisaltatott s Veszprémben Kopácsy József veszprémi püspök által deczember 18-án fölkenetett, s január 8-án püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott. Mely alkalommal a székesfehérvári káptalannak Ferencz császár és királytól az ő eszközése következtében nyert vörös és zöld színű szalagon függő nyolczszegű mellkeresztet ünnepélyesen föltüzte.

Püspöki beigtatása után csakhamar valóságos belső titkos tanácsosnak neveztetett ki, s 1832. szept. 1-én a magyar tudós társaság nagygyűlésében tiszteletbeli tagnak választatott, s így rövid idő alatt minden magasb hivatalok s méltóságok viselésével, melyek a közjót érdeklik, fölruházva látjuk a kis Csicsó helyséből származott halhatatlan emlékű Horváthot. — Volt ugyan sok oly szakasza életének, s oly hivatalos foglalatossága, melyek őt a szentügytől elvonni látszottak; de épen ezekbe úgy szőtte be vallásos és erkölcsi irányát, hogy itt is kitünteté leginkább szentebb célokra vezető szándokát.

Tudományos munkásságának emlékeit, értekezéseit s egyházi beszédeit határon túl van itt elősorolni, miért életírásának befejezéseül csak azt mondjuk még, hogy Horváthban egy oly emberbarátra talált a szegény emberiség nyomasztó szükségeiben, ki testi s lelki tehetségeivel, földi javainak s kényelmeinek fölládozásával segíteni mindenkor kész volt. Közhasználatra nyitva állott mindig igen jeles könyvtára, némely hazai tudóst pedig hathatósan segite. Papnevelői s hittudományi kormányát főképp arra irányozta, hogy a holtáig forrón szeretett hazának s egyháznak bölcs és lelkes tanítókat, erkölcsi nevelőket kilépni láthasson. Jótékonyasága határtalan vala, de a szűkölködők vallási, nemzeti és nyelvi különbség nélküli gyámolítását titkon s a szemérem megsértése nélkül vitte véghez, úgy hogy a mit jobbjá osztogatott azt balkeze nem tudta.

De nem kerülheték el mindig jótéteményei a köztudomást, így tési jobbágyainak örök áldása fog hamvai fölött lebegni, kiket az 1831-ki epemirigy okozta inségben étellel, itallal orvosi szerekkel s minden szükségessel atyailag ellátott, a 19-ik sorszred katona növendékinek a magyar nyelv tanítására 60 pfrt. díjt rendelt. — Váratlan és rövid betegség után meghalt Pozsonyban 1834-ben, február hó 25-én az egész haza s egyház mély bánatára.

VII. Szalai báró Barkóczy László.

(1837—1847.)

Horváth püspök halála után a székesfehérvári püspöki székház két évig üresedésben maradt. 1837. január 12-én neveztetett ki Szalai báró Barkóczy László. Született 1792. évi január 9-én Imregben, Zemplénmegyében. Bölcsészeti tanulmányait Egerben végezte, hol a növendékpapok sorába lépven a hittani tanfolyamra Pestre a központi papnöveldebe küldetett. Áldozárrá szenteltetése után segédlelkész volt Jászládanyban, honnan nemsokára báró Fischer érsek szertartójává nevezte. Mint bogácsi és később mint miskolci plebános buzgón működött az Ur szőlejében 1629-ig. Ezen év végén egri kanonokká neveztetett; 1836-ban a bold. Szüzzől nevezett Ábrám vagy ábrahám apátság címét is elnyervén, kir. táblai főpappá a reá következő évben pedig székesfehérvári püspökké neveztetett. Ünnepeles beigtatását püspöki székebe ugyanazon év (1837.) aug. 15-én N. Bold. Asszony napján tartotta. Buzgó főpásztor volt, megyéjében kanoni látogatásokat tartott, üdvös intézkedéseket tett, a Bold. Szűz szent szívére nevezett társulatot alapította és az ifjuság vallás-erkölcsi nevelését különösen szíven hordta, szegény tanulóknak könyveket osztatott ki. A nemzeti irodalom hő pártfogója volt, több irodalmi munka az ő költségén jelent meg és Fenelonnak egy művét a nőnevelésről maga fordította francziából magyarra. Bölcs intézkedés által gondoskodott, hogy az agg papok intézetének alapítványa gyarapodjék; ő maga e tekintetben jó példával menván elő. — Meghalt Pozsonyban az országgyűlés alatt 1847. évi december 13-án 55 éves korában. Tetemei Székesfehérvárra hozatván saját kívánsága szerint a szedreskerti köztemetőben nyugosznak. — A káptalan egy diszes márvány siremléssel tisztelte meg hamvait.

VIII. Karner Antal.

(1848.)

Karner Antal 1848. évi június 25 én neveztetett székesfehérvári püspökké, de püspöki székét el sem foglalta, mert mielőtt még a pápai megerősítés megérkezett volna győri püspökké lett.

Karner Antal született 1794. évi január 20-án Sopronyban. Mint győri papnövendék a hittanfolyamot Bécsben a Pázmán intézetben végezte kitűnő sikerrel. Ugyanott mint a sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnevelő-intézet tagja hittudorrá avattatott. 1822-ig mint püspöki szertartó, később pedig, mint püspöki titkár működött 1832-ig. Ekkor győri kanonok és a reá következő évben egyszersmind a pesti központi papnövelde kormányzója lett. 1839-ben helytartósági tanácsossá és czimzetes püspökké neveztetett. 1843-ban a magyar kancelláriánál udvari tanácsos lett. Barkóczy László báró halála után 1848-ban székesfehérvári, 1849-ben pedig győri püspökké neveztetett ki. — Meghalt 1856-ban.

IX. Farkas Imre.

(1851 – 1866.)

Köveskúti Farkas Imre született 1788. aug. 9. Zámolyon, Fehérmegyében, hol atyja Imre gazdatiszt vala. Anyja Eberhárdi Erzsébet volt. A tanulást a pákozdi iskolában kezdette, a fehérvári és tatai gymnasiumban kitűnő előmenetellel folytatta. — Mint fehérvári tanuló a győri kapu régi sikátorában egy kocsi által elsodortatván egy közel levő házba vitetett; ez alkalommal nagy veszélyben forgott, élete fölött az isteni gondviselés különösen

örkődött. Tatában 6 iskolát végezvén, 1804-ben a kegyesrendűek közé vétetett föl. A próbaidőt Trencsénben eltöltvén, ugyanott, Nagy-Károlyban és Nyitrán, mint gymnasiumi tanár, működött két esztendeig. — Ez utóbbi helyen tót ajku tanulóival a magyar nyelvet megkedvelteté. E korból sok jeles költői dolgozata van latin nyelven, melyek közül két elegia, az egyik édes atyjának névnapjára (1807.), a másik Milassin Miklós püpök tiszteletére nyomtatásban is megjelent. Jóllehet nem idegenkedett a szerzetes élettől, de lelke visszavágyott szülőföldje közelébe és 1808-ban a székesfehérvári papnövendékek közé lépett. A bölcsészeti tanulmányokat Szombathelyen és Székesfehérvárott végezte kitünő sikerrel, miért is Pestre a központi növendébe küldetett, a hittudományok tanulása végett. — Itt mint harmadéves hittanuló a bölcsészet és szépművészetek tudorává avattatott

Az utolsó hittanévet Fehérvárott befejezvén 1813-ban áldozárrá szenteltetett és mindjárt mint papnöveldei tanfelügyelő és hittanár alkalmaztatott, mely kettős hivatal mellett minden ünnep- és vasárnap az Ürményi család által 1814-ben épített agárdi templomban a rendes isteni szolgálatot is végezte; hol jeles tulajdonai és kitünő szónoki tehetsége az Ürményi család előtt föltünvén 1816-ban vaáli plebánossá neveztetett. — Mint ilyen a hitélet ébresztésére sokat tett és fáradozott; a lángbuzgalmu lelki pásztor figyelme mindenre kihatott. Ürményi József országbíró igen kedves embere lévén, kieszközölte, hogy említett kegyur a mostani nagyszerű templom építéséhez fogott és 1824-ben már befejeztetett. Mint vaáli plebános súlyos és életveszélyes vérhányásba esett, de a leggondosabb orvosi ápolás Isten segítségével megmentette drága és hasznos életét, hiveinek legnagyobb öröme, kiknek valódi atyja volt. Azonban vaáli hvei 1833-ban kénytelenek voltak megválni szeretett lelki pásztoruktól, mert Székesfehérvár tanácsa egyhangulag őt választá belvárosi plebánosnak. Itt is két esztendő alatt kiváló munkásságot fejtett ki a lelkészet körében. Jeles szónoki tehetsége következtében 1834. sz. István ünnepén Bécsben hirdette fényes hallgatóság előtt Isten ígét. — 1835 ben székesfehérvári kanonokká és mint ilyen

papnöveldei igazgató s ismét hittanár lett. A pozsonyi országgyűlésen képviselte a káptalant*). Utóbb a káptalanban fokozatos előléptetés folytán olvasókanonokságra emelkedett és az Ábrahámról czimzett apátsággal diszittetett föl. A tek. megyénél is mint kanonok többszörösen különféle küldöttségeknél a szónoki tisztet viselte. B. Barkóczy László halála folytán a székesfehérvári püspöki szék üresedésbe jöven a szelid és áldott lelkű főpapra esett apostoli fejedelmünk figyelme, ki őt 1851-ben sz.-fehérvári püspökké nevezte.

Midőn erről értesült lelkében megrázkódott, mi annak jele, hogy e magas méltóságra váratlanul emeltetett. Püspökül, őt magát kivéve, mindenki óhajtotta. November 1-jén Scitovszky primás által püspökké szenteltetvén, harmadnap, azaz nov. 4-én püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott.

Mint püspök szelid atyai bánásmódjával, mindenkit lebilincsel; mély bölcsességével a tudósokat, enyelgésével a gyermekeket, finom udvariasságával a hölgyeket, szeretetreméltóságával papjait és hiveit egyaránt meg tudta nyerni. S ezen közszeretetének, melyben részesült, tulajdonitható azon kitüntetés is, melylyel 1864. november 15-én néhai gróf Nádasdy Lipót őt megtisztelte, fölkérvén, hogy 1814-ben kezdett agárdi lelkészkedésének félszázados jubileumát Agárdon a gróf családi birtokán, az ország több főura jelenlétében megünnepelje; mely alkalommal Károly János, akkori agárdi lelkész által tartott egyházi beszéd a nagylelkű gróf fia, ifjabb gróf Nádasdy Ferencz költségén meg is jelent. — Mily példás buzgóságot fejtett ki az áldott lelkű főpásztor, s mily jótékonyságot gyakorolt a szegények iránt, kik hetenkint seregesen jelentek meg palotájában alamizsnában részesülendők, tudja azt Székesfehérvár városa még most is és ismeretes az egész megyében.

*) 1837-ben Jurarics Antal győri püspök, 1838-ban pedig Vurum József Nyitra nagynevű püspökének hamvai fölött tartott magyar nyelven gyászbeszédet.

Mily atyai, leereszkedő, nyájas és szívetnyerő modora volt, tapasztalta azt mindenki, ki vele érintkezett, mint e sorok írói is, kik oly szerencsések valának, az ő kezei föltevése által áldozárokká szenteltetni. Haladó korával buzgalma épen nem lankadt. Püspöki megyéjének minden részét meglátogatta, mindenütt hirdetvén Isten ígését és ezer meg ezer híveket kent föl a bérálás szentsége által a hit bajnokaivá. A székesegyházban évenként többször végezte lélekemelőleg az ünnepélyes sz. misét, és nagyobb ünnepeken megható tősgyökeres magyarsággal tartott szent beszédeket, és ezen ősváros lakói sóvár lélekkel hallgatták a közszeretetlen álló Imre püspök remek szónoklatait. — Az esztergomi basilika ünnepélyes fölszenteltetése alkalmával ő tartotta a magyar szent beszédet, mely a szónoklati remekeknek valódi gyöngye, német fordításban is megjelent. — Nemcsak az üdvözlét iránti kegyeletből, de azért is, hogy a nagy férfinak az akkori korszakban mondott, mély bölcseséget, benső vallásosságot s rendületlen honszerelmet lehelő híres beszédét az utókorral is megismertessük; jónak látjuk azt közölni, miként következik. *) Birjuk számos egyéb szent beszédjét is, melyek közül különösen főlemlitendő 1861-ben karácson ünnepén Jézus istenségéről tartott jeles beszédje. Kéziratban is maradt sok remek egyházi

*) *Rettenetes ez a hely, nincs itt egyéb, hanem az Isten háza és az
Ég kapuja.* Gen. 28. 17.

„Az Isten dicsőségét beszélük az egek, az Isten keze munkáit hirdeti a magas erősség; egyik nap a másik napnak szól róla, egyik éjjel a másiknak adja tudtára; hire neve megjárta a földet.“ Ez a sz. Dávid éneke. „Ti vagytok az Isten temploma“ így ír sz. Pál a korinthusi keresztényeknek, „mert az Isten lelke lakik bennetek.“ Lélek az Isten, és a kik imádják őtet, lélekben és igazságban kell imádniok, maga mondja az emberré lett Isten. Látván tehát e temérdek kőhalmot, látván kk.! e pompás, e drága készületeket előttünk, nem kell-e szinte arra fakadnunk, a mire fakadt egykor, látván a Mester lábaira kiöntött drága kenetet, az egyik apostol mondván: „Mire való vesztegetés ez? el lehet adni ezt mind,

beszédje. Másfél évtizeden át zajtalanul gyakorlá a keresztény szeretet szép köfelmeit. Templomok, lelkészek, tanítók és szegények tapasztalták kifogyhatlan bőkezűségét. Két lelkészi állomás egyedül neki köszöni létet. Kitünő érdemeit felséges királyunk méltányolni akarván, 1861 ben a jeles Lipót-rend középkeresztjével diszította föl. A pesti tudományos egyetem bölcsészeti tudorsága 50-ik évfordulója alkalmával uj diplomával tüntette ki.

és adni a szegényeknek!“ Hiszem én kk. szivetekből meritem a szót, ha erre én is azt felelem, a mit felt Jézus: „Szegények mindig lesznek veletek; de eljött az óra, hogy megadjátok az Istennek is, a mi az Istené.“ Ugy van kk., mert valamint a hely, hol hajdan az ő atya Jákob a mennyei álmot látta, és köemléket emelt; ugy rettenetes ez a hely, s nincs itt más, hanem az Isten háza és az ég kapuja.

Kilenczszáz éve Szerelmeseim! midőn épen ezen ég alatt, a hol most vagyunk, egy magyar fejedelemnek istenfélő neje álmot, szinte mint Jákob hajdan Bethel táján, mennyei álmot látott. Ki hitte volna? Jákob álma Israel népének, Saroltának álma a magyar nemzetnek jövődjét határozta el. — Meg-, megadta az ég, a mit megígért: és Saroltának szülöttében a magyar nemzetnek királya, atyja, apostola született. Eme nagyszerű épület, az egy igaz Isten temploma, eme pompás, ma felkent falak és oszlopok, eme szép és szent képek és oltárok mind István király intézetének, mind sz. István nemes, magas, istenes lelkének, noha késő, de édes gyümölcssei. Nem sohasem ismered igazán Uradat Istenedet, ki téged napkeletről atyailag ennyire vezetett, édes nemzetem! Ha itt egyik vitéz fejedelmed, magát is meggyőzve, az Ur keresztje előtt le nem borul, és sz. Albert püspök szava és keze (tisztára mosván ötet a keresztvizzel) az Isten országába nem vezeti. Nincs neved, nincs országod e földön, ha nem történik, a mi veled itt történt. Igen, kk.! Urunk Jézus születése után ezredik esztendőben itt, e kies dombon, hol most állunk, itt állt széles örömében a vitéz magyar nemzet, midőn az első esztergomi érsek, az első magyar király fejére az angyali koronát feltette. Innen, igen innen, e szóke Dunának csöndes hullámi vitték le az ország kebelébe amaz áldott

Aranymiséjét Nagy-Mária-Czellben egész csendben tartotta. — 1864-ben valóságos belső titkos tanácsossá lett. Meghalt az érdemekben gazdag főpásztor 1866-ik évi január 7-én. Összes vagyonát jótékonycélokra hagyományozta. A temetési szertartást Simor János akkor győri püspök, most Magyarország nagynevű primása végezte. Hült tetemei közrészvét mellett tétettek a fehértvári székesegyházi sirboltba.

törvényeket, melyek István király bölcsességében teremve, szinte kilenczszáz esztendeig a m a g y a r t nagygyá, dicsővé, boldoggá tették. Érzékeny szívének érzékeny háláját róta le Jákob, mikor a nagy Istennek, ki őtet álmában megáldotta, köemléket emelt és azt olajjal megöntve jótévőjének örök tiszteletére fölszentelte. Kilenczszáz éves álom után nem lesz talán panasz, ha a keresztény magyar nemzet is Urának Istenének ott, honnan rája az áldás kiáradt, szinte köemléket emel, és nemes szívének édes háláját az anyaszentegyház olajába csepegtetve, annak, „kiben élünk mozgunk és vagyunk,” szent templomává örökre felszenteli. Hallom, hallom kk. máskint ugyan mint Bethel, de szinte rettenetes ez a hely; nehéz felhők, nehéz idők borongtak fölötte, s arany ugyan, de szinte vérbe mártott betűkkel írta e szent templom kereszte fölé a nemzet nemtője a koronás prófétának jelentékeny szavait: „Sok a bűnösnek ostroma.” Volt, igen volt az idő kk. midőn egy szép s népes város terült itt el a széles Duna partjain, benne fényes paloták, számos templomok, magas tornyok emelkedtek az ég felé: és ez a kies hegy, ez volt a m a g y a r n a k királyhegye. Innen ragyogott le a nagy hazára az apostoli kettős kereszt, és a n e m z e t Árpád vére alatt mint a kisdéd édes anyjának, úgy üdült a közönséges keresztény anyaszentegyháznak kebelén. De oh sajtó emlékezet! nem folyt le háromezszáz esztendő, s a m a g y a r, ki ha egyetért az igazságban, mely az Isten; a m a g y a r, ki ha állhatatos a jóban, mely az Isten; mikor fegyvert fog, fél világot meghódít, mikor tollhoz nyúl, az égig ér bölcsessége; egyenetlen gondatlanságában, gondatlan egyenetlenségében szégyent vall Sajónál, és a tatárcsordák elborítván az országot, e csinos várost is hamuvá tették, a Duna színét a m a g y a r vérrel festették, és későn tanulták meg a hajdan boldog Esztergom boldogtalan örökösei: „Ha az Ur meg nem őrzi a várost hasztalan vigyáznak, kik őrzik azt.” Még ez pedig nem elég. Okul-

X. Jekelfalusy Vincze.

(1867—1874.)

Farkas Imre püspök halála után, kinek főpásztori kormányzata emléken, emléke pedig áldásban marad.*) Jekel- és Margitfalvy Jekelfalusy Vincze neveztetett ő Felsége által székesfehérvári püspökké 1866. november 19-én.

hatánk ugyan, miután keresztényekké lettünk, Éva anyánk esetén: a kigyónak, ha még oly szép is, soha sem hinni. De mi, okosabbak akarván lenni az ötezer éves igazságnál, a sima ellenséget ismét kebelünkbe fogadtuk, s atyánk az Isten szava helyett a tündér észnek, anyánk a szentegyház helyett a csalárd világnak hittünk; a szent egyességet ismét feláldozva, István királyunk törvénye, sz. István ős vallása helyett a tarka ujság után indultunk Behunyván tehát szemeinket a mennyei kegyelem világa előtt, nem csoda, ha ránk eresztette az örök igazság a sáskák seregeit, melyek mint a tenger mélyéből emelkedett fergeteg, gyakran vastag setéséggel töltötték el, s midőn Mohácsnál a magyar győzelemmel a magyar király sz. személye is füstbe ment; végső inségre juttatták, rabbá tették, felemésztették a szép hazát. Akkor történt, hogy az ország két szemefénye Esztergom és Székesfehérvár is elveszván, mind a kettő száz, sőt száznál több évig viselte a török igát, és midőn Fehérvárról a királyi fény, Esztergomból e szent helyről még az apostoli kereszt is csaknem örökre bucsut vett. „Az Ur irgalma, hogy egészen el nem vesztünk!” Mint volnánk még, hol volnánk ma, ha a nagy Mária Teréziának fejedelmi istenessége, a lelkes Mária Teréziának apostolkodó anyasága Székesfehérvárnak a püspöki szék fényét, ezen érseki szóknak pedig Esztergom fényes birtokát vissza nem adja? Mik volnánk, kk. hol volnánk ma, ha az ifju császár Ferencz József, megérett bölcsességgel magának az apostoli király nevét, érdemét, dicsőségét ki nem vivja! Nektek tehát, az Isten

*) Lásd: Sermo ad Illustrissimum ac Rssimum Dominum Vincentium Jekelfalusy Episcopum Albaregalensim sub actu solemnibus in cathedram episcopalem introductionis die 8. Maii 1867. habitus per Ignatium Nyirák Cathedr. Eccl. Albareg. Praepositum M. et Canonicum.

Született 1802-ben Borsódmegyének Mucsony nevű falujában, régi nemes családból. Gymnasiumi tanulmányait Miskolczon, a jogi tanfolyamot Kassán és Pesten végezte. Az esztergomi érsek-megyei papnövéndékek sorába fölvétetvén, bölcsészeti és hittani tanulmányait Nagy-Szombaton és Esztergomban végezte, a bölcsészethől tudori koszorút is nyervén. Áldozárrá fölszenteltetvén, Vásáruton és Érsekújváron működött mint segédlelkész. Később Rudnay primás udvari káplánja lett és mint ilyen az érsekkel

dicsőségére egy lánggal égő három érsek, Sándor, József és János! kik eme rettenetes ugyan, de a keresztény magyarnak feledhetlen helyen az igazságában is irgalmas atyának isteni emlékezetét megújítva, egy egész Nemzetnek köteles adóját dicsően lerovtátok: ezen felséges, a keresztény művészet, a művészeti kereszténység remekei, ezen remek áldozatok között, nagy Neve t e k e t, szép lelketeket, mennyei érdemeteket, nemzetségről nemzetségnek átadni, míg ál és él, áldani fogja a haza, az anyaszentegyház, az emberiség.

„Ime én veletek vagyok világ végezetéig!“ Ezen kegyelmes, ezen lelket emelő szavában a világot megváltó Istennek nemcsak belső, és láthatatlan jelenlétet gyanít a közönséges keresztény anyaszentegyház, hanem teljes és boldogító értelmében, míg tér, és idő lesz a világon, látja és imádja az időre, s térre leereszkedő Istent. Sz. János a kedves tanítvány, ki előtt az egek is megnyitak, midőn látná Isten szent városát, az új Jeruzsálemet mennyből alászállani, ékesen mint a férjhez menendő menyasszonyt, megjegyzi az írás, hogy ezen szavakat is hallá az égből: „Ime az Istennek hajléka az emberekkel, ők az Isten népe lesznek, az Isten pedig velök lészen az ő Istenök.“ Sőt valamint a szent sátort hajdan a felette szüntelen lebegő világos felhő; úgy a helyet, hol az Ur tanítványi imádságban, és szeretetben együtt voltak, szinte maga szentelte fel a lángoló nyelvekben, a mennyei szellő zúgásában leszálló Szent-Lélek Isten. Megsejtvén ezt az egyenetlen, de régen eltévesztett szépség után sóhajtó művészet, korán oldala mellé szegődött a kereszténységnek, és fellelvén nagy örömére az evangelium Istenében, kit keresve keresett, az egyetlen egy szépet és jót; hamar előállottak vele és általa ama világcsudálta szent ünnepek, istenes pompák,

jelen volt V. Ferdinánd koronáztatásán Pozsonyban. 1831-ben fűzesgyarmati, 1833—35-ben párkányi plebános volt, innen mint azt saját ajkairól hallottuk csupán azért ment át a rimóczi plebániára, mert ezen javadalmat akkor senki sem akarta elvállalni; itten 1841-ben kerületi alesperes is lett, mely hivatalt azonban kiváló buzgalommal csak egy évig viselte, miután már következő évben pozsonyi, 1844-ben pedig esztergomi kanonokká nevez-

felséges templomok, hol az ég és a föld, hol az Isten és az ember, hol a próféta szerint, az igazság és az irgalmasság valóban találkoznak. Hogy messze ne menjünk: maga ez a föld édes hazánk földje, mint az ős regék mondják, szent föld. Itt, igen itt, a hol most állunk és járunk, szentek éltek, szentek voltak, ide is számtalan szentek temetkeztek. — S nincs kétség benne kk., hogy itt századok óta istenes őseink dicső lelkeik, szent István s a boldog Gizela, szent Albert püspök és szűz szent Imre herceg, szent László király és sz. Margit szűz, (s ki tudná előszámlálni mind?) velünk és értünk az Istent imádni, mint életükben szokták, meg-, megjelennek. Most pedig ez órától fogva, ismét teljes értelemben az Isten háza van itt. Avagy nem az Isten háza-e ez a gyönyörű kőhalom; melynek az éggel vetélkedő ivei alatt az Isten igéjét hallgatjuk? Istenhez édesgető falai között éneket énekelve, imádságot imádkozva az Isten áldása után epedünk? Nem az Isten háza-e ez az ékes, ez a felséges épület, melyet egy tisztas öreg, az ország főpapja, az Isten szentegyházának bibornoka, az atya Isten kegyelmének harmatjával mind kívül, mind belől gondosan meghintett; a Fiu Isten szent keresztének szent jelével és érdemével alant, és fent istenesen megjegyzett; a Szent-Lélek Isten vigasztaló malasztjának kenetével, a teljes Szent-Háromság egy Isten dicsősége, tisztává és ékessé tett, mennyei hatalmának áldásával szemünk láttára felkent, megáldott, felszentelt? Nem az Isten háza-e ez a szép, ez a szép templom, melynek falai közé, melynek oltárai alá az Istenért elvérzett, az Istenért dicsően meghalt keresztény hősök uj édes álomnak ereszkedtek? hová ma szives könyörgésünkre, istenes esedezésünkre az Isten szolgálai, az Isten kedvesei mind, az angyalok és a szentek velünk együtt seregesen befordultak, letelepedtek? Nem az Isten háza van-e itt kk.! hova az, kié az ég, és a föld az áldás kenyerének színe alatt, hogy örökre itt lakjék, ma

tetett. 1845-ben a magy. kir. helytartótanácsnál tanácsos lett, egyszersmind az almsi püspöki czimmel is földiszittetvén. 1848-ban a megürült szepesi püspöki széket nyerte el V. Ferdinánd királytól, de a forradalom miatt a pápai megerősítés meg nem érkezvén, a szabadságharcz lezajlása után, melyben tanusított hazafias érzelme miatt sokat szenvedett és 1849-ben a pesti újépületi fogságban is letartóztatva volt, 1860 ig Gmundenben

szemlátomást leszáll, és új kegyelemmel hirdeti; hogy „neki gyönyörűsége az emberekkel lenni a földön.“ Szent Isten! mit mondana itt ama jámbor fejedelem Dávid, ki az ó-törvény sátora előtt, hol az emberi szemek nem látták az Istent, mégis ily szavakra fakadt: „Mely kedvesek a te hajlékid seregek Istene! epedve óhajt lelkem az Ur pitvarába; szívem és testem kívánva kívánczik az élő Istenhez!“

Hol az Isten lakik a teremtésben, ott a teremtménytől nincs messze a kegyelem, közel a boldogság, otthon az üdvösség; ha nem több, ott van az ég kapuja. — Az írás mondja és igaz: Elfárad a halandónak szeme mindazt látni, a mit a nagy természet mutat. Nem győzi a fül hallani mindazokat, a mik a világon történnek. A jobbról és balról kínálkozó kelleme, és szépségek, a föld gyomrának kincsei, a magasan járó csillagok rende és fénye ideig óráig mulatják, de ki nem elégitik az értelmet. Schol másutt, csak itt az Isten házának szoló-székénél hajnallik az egy, az örök bölcsesség nappala, hol annak szent igéi vezetik az embert, ki az ég és föld színe előtt elmeré mondani: „Én vagyok az út, az igazság és az élet!“ Megengedjete szerelmeseim! ha úgy szólok mint ember. Keresve keresi szívem az elveszett paradicsom örömeit e nap alatt; a hegyek és völgyek kiességétől is, a fürge állatok elelenségétől is, a varázspatakok folyásától is koldulom boldogságomat; s a mit a mai nap nem adott, én is, mint mások, a jövő naptól várom. De sem a hegyek kies berkeik, sem a völgyek csendes öbleik, sem a kis csermely csergedezése, végtelen jó után tátongó szívemet be nem töltik. A szép vidék kedves rejtekei, saját házam ékes teremei néha magányosságot igenis, a jövőndő csillám-képei üres reményt igenis, de teljes boldogságot nem adhatnak. Ha keserű óráim között (mint egy szende lélek mondá:) a köszikláknek be-

Felső-Ausztriában elvonultságban, ugyszólván számkivetésben élt, míg 1861-ben a magy. alkotmány hajnala földerülván megengedett neki, hogy Bécsben lakhassék.

1866 ban pozsonyi nagyprépost és még ugyanazon év nov. 19-én székesfehérvári püspökké neveztetett. 1867. május 5-én Győrött püspökké szenteltetvén, harmadnap, azaz május 8-án tartotta ünnepélyes beigtatását püspöki székébe, mely alkalommal

szélem el panaszimat, ha a szelek hátára ültetem sóhaj-tásimat, ha a patakok hullámi közé csepegtetem keserveimet, magamat csak kifárasztottam, de meg nem nyugtattam. — Hanem itt az Isten templomának felkent falai, szent oszlopai között, a kegyelem oltárának zsámolyánál akármerre fordulok; itt a jámbor lelkek kedves énekeik, ott a kisdedek szives imádságaik, itt a nagyok magasztos példáik, ott a kesergők édes zokogásaik mind, mind szívemre szolgálnak. Ha a szentek képein enyhít az Isten kedveseinek szives egyessége; ha az angyalok szobrain elmélkedik lelkem, az angyalok szobrain felderít az Isten szolgáinak jótékony készsége; ha az Isten Anyját, (kivált ott csodaképe előtt) én is anyámnak, édes anyámnak köszönhetem, feleml, magam fölé emel az Isten anyjának mennyei kegyessége, én is, én is imádkozom! Mind ama szeretetre lángoló szövétnekek világánál, mind emez istenességre ébresztő tömjénfüst emelkedésénél, mind az értem is megjelent Isten fényesen öltözött szolgáinak megelőző áldása; mind az emberért kínhalált szenvedett Üdvözítőnek titkos áldozatja engem is egy titkos, egy jobb világ felé ragadnak; és a megváltás nagy szózatja: „Jöjjetek hozzám mind, kik fáradtok és megterhelve vagytok, és én megennyhitlek titeket: az én igám édes, és az én terhem könnyű;“ ezen isteni szózat tudatja velem, hogy valóban az ég kapuján állok. — Merem kérdeni: Mi jó, mi kincs van még menyországban, a mi itt a magánál magasabbra törekedő embert még e földön nem boldogítaná? Ama nagy kincs, az Istenség kegyelmébe jutni? Oh itt, — nem szólok az igazakról, mert itt, még a hitetlenek, a pogányok is, ha felveszik az ünnepi köntöst a keresztvizben, szinte az Isten országába vezettetnek be. De maga mondja az Ur, hogy ő itt az emberek kezébe „adja menyország kulcsait“ és még azon bünösnek is, a ki többször mint hétszer vétkezett ellene, meg tud bocsátani: „A mely órában hozzám kiált

Nyirák Ignác akkori nagyprépost által classicus latin beszéddel üdvözöltetett. Jekelfalussy Vincze igen buzgó főpásztor volt; mert jóllehet az országgyűlés sok idejét vette igénybe, mégis a káptalanban és több plebánián kanoni látogatást tartott és csak hét évig tartó kormányzata alatt az egész megye minden egyes plebániájában bérált; majdnem erején fölül buzgólkodott e tekintetben a már gyengélkedő agg főpásztor, 1869-ben 40 napig egy

a bűnös (ugymond) meghallgatom ötöt, és minden gonoszságairól, melyeket cselekedett, meg nem emlékezem.“ Vagy talán ama még nagyobb kincs, az Istent színről-szinre látni, mégis messze van innen? Nem mondom én kk., hogy itt közel vannak hozzánk a szentek, és velünk laknak az Isten angyalai. Azt se mondom, hogy itt a felszentelt püspök áldásával maga az ember az Isten eleven templomává válik, mert a mint a nagy apostol tanítja, az Isten sz. Lelke száll le, és lakik benne: De az a csillagoknál tisztább, az égnél szentebb igazság, a min (a szent atyák állítása szerint) magok az egeknek egek is álmélkodnak: színről-szinre, igen, színről-szinre látod itt; oh jámbor keresztény! Uradat Istenedet. Mivel gyenge szereid azt, ki a napnál is világosabb világosságban lakik, úgy a mint van, nem láthatják; látod Uradat Istenedet jámbor keresztény az imádandó szent kenyér és borszinében, az oltáron. Ez az éjjelnappal égő, szünet nélkül világító lámpa hirdeti, hogy Ő a világ világossága, itt veled egy fedél alatt, veled lakik egy földön. De még több az, sőt minden: hogy Ő itt, az egyetlen egy és legfőbb jó a világon, az angyalok vendégsége, ha te is egy töredelmes gyónás által, mint az angyalok, tisztává lettél, a te eleded is Ő, a te italod is Ő, szent teste testeddel, szent vére véreddel egyesülve, te vagy az Istenben, és az Isten te benned. Nem merném mondani kk. ha az Ige, ki kezdetben az Istennél vala, az Ige, ki az időben köztünk testté lett, az Ige, ki maga az Isten, nem mondaná: „A ki eszi az én testemet, és issza az én véretem, én bennem marad, és én ő benne.“ Boldog Isten! Mi van tehát még az égben, így kiáltanak fel erre a szent Atyák, — mi van még az égben, a mit Te, az ég Ura, adhatnál a föld gyermekeinek, miután itt, már magadat odaadtad, hogy az ember Isten legyen? Mindenütt igaz, Szerelmeseim! de sehol sem igazabb, mint itt, a boldog örökévalóság szent kapujánál amaz édes igazság: „Szeretet az Isten,

folytában osztván különböző helyeken a bérálás szentségét, s mindenütt szent beszédet is tartott.

De ugylátszik szenvedés volt e buzgó főpásztor osztály-része. Az 1870-ben tartott vatikáni egyetemes zsinaton vallott meggyőződése mellett tanusított következetes, férfias magatartása miatt újabb szenvedések és keserőségeket kellett túrnie. — A félreértés, bizalmatlanság egyrésről, a szívós következetesség,

s a ki a szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten ő benne.“

Salamon a böles fejedelem bevégezvén Szion hegyén az Isten templomát, nagy ünnepet indított a felszentelésre. S midőn az áldozatok már mindenfelé isteni lánggal égtek, és a mennyei füst-felhő eltöltötte a szent hajlékot; ő és a nemzet, a nemzet és ő (ugymond az irás) a nagy Isten előtt leborulva imádkozott. Nemde elérted Te is Atyád Istened szavát édes n e m z e t e m! midőn ma e szép templom szent ünnepével, e szent ünnep magasztos fényével érzékenyen szól hozzád? Imádkozol te is, mert ime a király imádkozik, és nemcsak ma; de leginkább ma szived mélyéből imádkozol mint Salamon:

Áldott legyen az Ur, az égnek és földnek Ura Istene, ki itt, hol igazságának ostora rettenetes dolgokat idézett elő, magának ismét házat választani, és atyai szerelmének kaput nyitni kegyes volt e földön. Igaz Uram! tehát itt is igaz: „nem akarod Te a bűnösnek halálát, hanem hogy megtérjen és éljen.“ Ime egy egész N e m z e t (bűnös ugyan, de nem épen hűtelen) borul a porba előtted, és fiui bizalommal szólal fel hozzád: Tekintsd szent István és boldog Gizela, tekintsd szent Albert és szent Imre érdemeiket, és ne szünjél meg atyja lenni, mint voltál. Áld meg, áld meg a királyt, hogy sokáig hatalmas fejedelme, böles apostola legyen a hű n e m z e t n e k! Áld meg a n e m z e t e t, hogy szüntelen öröme, jobb keze, dicsősége legyen apostoli fejedelmének! Legyenek nyitva szemeid e házon, és éjjel is, nappal is hallgasd meg, ki e szent helyen felsóhajt hozzád. Te pedig Asszonyunk! Nagy Asszonyunk! Szűz Mária Istennek szent Anyja! mutasd itt is anyáknak magadat, és imádd velünk, imádd értünk az Istent, kié az ország, a hatalom, és a dicsőség, mind örökké. Amen!

ragaszkodás a kimondott szóhoz másrésről, a legmagasabb roszalás kifejezését vonták magok után, de erről hallgatunk, a hazai egyháztörténelemben egykor ugyis meg lesz az említve, miután következetes magatartása csak elismerést érdemel. Szerény jövedelméből szívesen adakozott a szegényeknek, és áldozott jótékonycélokra is. Az agg papok intézete alapítványát 1000 frttal gyarapította, a magyar akademiának 200 frtot adományozott, a városi és megyei kórház többszörösen érezte jótékonyágát. A folytonos apostoli fáradozások és az átélt keserőségek végre megtörték egészségét, melynek helyreállítása végett 1874-ik év márczius havában Rómába utazott, onnan az ischiai fürdőbe menendő; azonban Rómában utólérte őt a halál május 15-én. Hült tetemei bebalzsamoztatván Székesfehérvárra hozattak és a székesegyházi sirboltba tétettek le örök nyugalomra.

XI. D u l á n s z k y N á n d o r.

(1875—1877.)

Dulánszky Nándor a székesfehérvári püspökök sorában a 11-ik, született Esztergomban 1829. október 19. Gyermekkori emlékei ezen egyházmegyéhez vannak fűződve, mert atyja Dulánszky József gróf Sándor urodalmában gazdatiszt lévén gyermekkorának nagy részét az ettyeki plebániához tartozó bóthi pusztán és Bián töltötte. Gynasiumi tanulmányait Budán végeztén, s 1845-ben az esztergomi papnövendékek sorába fölvétetvén, a bölcsészeti tanfolyamot Pozsonyban és Nagy-Szombatban, a hittudományi tanulmányokat a bécsi egyetemen, mint Pázmán-intézeti növendék kitűnő sikerrel végezte. 1853-ban áldozárrá szenteltetvén egy évig Ó-Bubán volt segédlelkész. 1854-ben Bécsbe a sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnevelő-intézetbe küldetett, hol hittudori koszorút nyert. 1856-ban Esztergomban, mint papnöveldői tanfelügyelő, 1857-ben pedig Pesten a belvárosi plebániában mint segédlelkész működött. 1860-ban a pesti központi papnöveldében tanfelügyelő és a kir. egyetemen helyettes hittanár lett.

1862-ben ugyanott nyilvános rendes tanárrá neveztetett; mint ilyen a hittani kar dékánja és az országos közoktatási tanács tagja volt. 1872-ben a magy. kir. vallás és közoktatási miniszteriumnál osztálytanácsossá neveztetett, e minőségben szakavatott tapintatos eljárása és finom művelt modora által a köztiszteletet vivta ki magának. 1873-ban esztergomi kanonokká léptettetett elő egyszersmind sz. Egyedről nevezett sümeghi apátság címét is elnyervén. 1874-ben czimzetes, 1875. évi június 11-én pedig székesfehérvári püspökké neveztetett. A mostani bibornok primás által decz. 8-án az esztergomi basilikában püspökké szenteltetvén, ünnepélyes beigtasását ugyanazon hó 14-én tartotta, mely alkalommal Pauer János felsz. püsp. és nagyprépost által ékes beszéddel üdvözlötetett; mely után az új főpásztor a papsághoz mély tudományról tanuskodó latin, a hivekhez pedig kitűnő magyar beszédet tartott.

Már első fellépésekor e művelt és fenkölt lelkű főpásztor finom, nyájas modora által mind a papság, mind a hivek szívét megnyerte. Rövid két év alatt ezen tisztelet személye iránt csak növekedett. Nincs Fehérvárott tudományos vagy jótékony-intézet, melyre nem adakozott volna. Mennyi remény volt ezen a férfi kor virágában álló főpásztor kormányához kötve! Azonban fájdalom épen midőn e sorokat írjuk, vesszük azon hirt, hogy ezen ősváros és megye szeretett főpásztorától, kit tárt karokkal fogadott, kit oly rövid idő alatt szeretni és tisztelni tanultunk, kénytelen megválni, miután a mult napokban fejedelmi kegy által a pécsi püspöki székre emeltetett. — Nagy ugyan az elválás fájdalma, szeretett főpásztor, de reményeljük, hogy ezen ősváros és szép megye számára, mely rövid kormányzatod emlékeit tiszteletben tartandja, nemes szivedben is fenmarad az emlékezet egy sugára. Az egész megye hő imája kísér szép új megyédbe, kérvén a Mindenhatót, hogy az Ég áldása kísérje minden lépteid és sikerrel koronázza főpásztori buzgalmatod, ezen elárvult megyének pedig hozzád méltó utódot, főpásztort adjon!

A székesfehérvári nagyprépostok.

(1777—1877.)

1) *G r u b a n o v i t s* *Zsigmond* 1777—1801. Veszprémi kanonokból lett a székesegyházi káptalan alapításakor fehérvári prépost, mely méltóságot 24 évig viselte. Tudományos és jeles férfiú volt, miért is köztiszteletben állott. — Halhatatlan érdemet szerzett magának, hogy saját házát az agg papok intézetének hagyományozta és ez által ezen intézet alapítója lett. A helybeli papnöveldének 2000, a székesegyháznak 500, a gyúrói templom építésére 1000 és a szegényeknek alapítványul 1000 frtot hagyott végrendeletében. Meghalt 1801-ben 81 éves korában, tetemei a székesegyházi sirboltban nyugsznak.

2) *S z e g e d y* *Pál* 1801—14. Előkelő nemes származása daczára Jézus-társaságába lépett. Több helyen mint tanár, nevelő és hitszónok működött. Említett szerzet eltörlése után fehérvári kanonokká. Grubanovits halála után pedig préposttá neveztetett. Meghalt 1814-ben 79 éves korában, a székesegyházi sirboltba temettetett.

3) *N a g y* *Pál* 1816—19. Barsmegyei származásu. Mint esztergomi érsekmegyei áldozár többféle hivatalt viselt. Mint pozsonyi bölcsészettanár a tudományos pályán szerzett érdemeinél fogva 1809-ben fehérvári kanonokká neveztetett. — Milassin püspök halála után káptalani helynök, Szegedy Pál halála után pedig 1816-ban nagyprépost lett. Meghalt 1819-ben, tetemei szintén a székesegyházi sirboltban nyugsznak.

4) *S i m o n y i* *Pál* 1820—35. Sz. Mórizról cz. bothi apát és nagyprépost. Született Baján 1764-ben. Elvégezvén a kalocsai gymnasiumban tanulmányait, a kegyesrendűek szerzetébe

lépett. Bölcsészeti tanulmányait Pesten végezte. 1891-ben a székesfehérvári egyházmegyébe vétetvén föl, a hittudományokat Rómába az ugynevezett Collegium germanico-hungaricumban oly kitünő sikerrel végezte, hogy hit és egyház jogtudorrá avattatott. Milassin püspök titkárává nevezte, mely hivatalt 1802-ig viselte. Ekkor föllállítatván a fehérvári papnövelde, annak igazgatója és hittanára lett, egyszersmind kanonoki czimet is nyervén. 1806-ban valóságos kanonokká neveztetett. 1820-ban fokozatos előléptetés folytán a préposti méltóságra emeltetett. Kitünő képzettségű, de a mellett igen alázatos, szelid és jámbor férfiú volt, mély vallásosság honolt szívében. Különös lelki gyönyört talált az ifjúság vallás-erkölcsi oktatásában. Végrendeletében igen szép alapítványokat tett jótékonykezélokra. Meghalt 1821. február 21-én. Tetemei szintén a székesegyházi sirboltban várják a boldog fel-támadást.

5) **Marich János** 1835—37. Született Budán, hol elvégezvén kisebb iskoláit a fehérvári papnövendékek sorába fölvétetvén a hittudományokat Budán és Pozsonyban, a központi papnöveldében végezte. Ercsiben és Érden káplánkodott, míg a perkátai, később pedig az érdi plebániát elnyerte, hol később alesperes is lett. Mint ilyen 29 évet töltvén a lelkipásztorkodás terén, előbb czimzetes 1816-ban pedig valóságos fehérvári kanonokká neveztetett. 1819-ben királyi táblai főpap, később Septemvir lett a skutari püspöki czimmel is földiszittetvén. 1835-ben fokonkinti előléptetése folytán nagyprépostá neveztetett, de ezen méltóságot nem sokáig viselhette, mert 1837-ben február 20-án meghalt Budapesten, honnét földi maradványai Fehérvárra hozattak és a székesegyházi sirboltba tétettek örök nyugalomra.

6) **Királyhegyi Farkas Ferencz** 1838—64. Született Székesfehérvárott 1786-ban. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában, a bölcsészetiakat Szombathelyen kitünő sikerrel fejezván be, a székesfehérvári papnövendékek közé vétetett föl. A theológiát részint Fehérvárott, részint Pesten a központi papnöveldében végezte kitünő sikerrel 1808-ban, de ifju kora miatt

csak a következő évben szenteltetvén áldozárrá, első sz. miséjét a papnöveldei templomban tartotta sz. József napján. Már fölszenteltetése előtt papnöveldei tanulmányi felügyelővé, mint áldozár pedig hittanárrá neveztetetett. 1810-ben elnyerte a hittudori koszorút a pesti egyetemnél. 1816-ban püspöki titkár lett, mely hivatalt több püspök alatt kitünő avatottsággal viselte 1828-ig, midőn székesfehérvári kanonokká neveztetett. Horváth János püspök halála után 1 és ½ évig viselte a káptalani helynöki tisztet. Fokozatos előléptetés folytán 1835-ben éneklőkanonok lett s egyszersmind a sz. Miklósról cz. ercsi apátsággal is földíszítettetett. 1837-ben pedig a nagypréposti méltóságra emeltetett. 1850-ben Lipót-rend lovag-keresztjével díszítettetett fel. 1859-ben márczius 19-én ugyanott hol 50 év előtt zsenge áldozatát mutatá be az urnak t. i. a papnöveldei sz. Józsefről cz. templomban tartá aranymiséjét, mely alkalommal Lóskay Benedek zirczcsizstercezi áldozár és akkor a magyar irodalom tanára az ottani főgymnasiumnál kitünő sz. beszédet tartott, mely az ünnepély emlékéül nyomtatásban is megjelent. 1861-ben vovadrai cz. püspökké neveztetett.

Meghalt 1864. évi márczius 11-én. Hamvai az ugynevezett szedreskerti temetőben nyugosznak. — Farkas Ferencz kitünő képzettségű, tudós férfiú volt, az irodalommal is foglalkozott, több jeles sz. beszédje, alkalmi költeménye és értekezése meg is jelent; valamint a „Szellemi világ“ és „Világegyháza“ czimű munkái is. Hallhatatlan érdemet szerzett magának az ugynevezett Ferencz József nőnövelde alapítása által, melyre a megyetereu levő szép házat és ugyszólván egész vagyonát hagyományozta. Ezen intézet kápolnajának alapkövét Ő Felsége apostoli királyunk maga tette le 1857-ben.

7) Ny i r á k I g n á c z 1866—73. Született Eperjesen Sárosmegyében 1700. november 4-én, hol atyja karmester volt. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában és Egerben végezte. 1816-ban a minorita szerzetbe lépván, bölcsészeti tanfolyamra Szegedre, a hittanira pedig Egerbe küldetett. Két év mulva özvegy anyja sürgetésére a szerzetből kilépett és két évet a

diósgyőri kincstári, egy évet pedig báró Lilien ercsi uradalmában mint gazdatiszti gyakornok töltött. Ekkor a papi pálya iránti vágy benne újra fölébredvén 1824-ben a székesfehérvári egyházmegyébe lépett és hittanulmányait a fehérvári papnöveldeben fejezte be. Áldozárrá szenteltetvén, Zsámbékon, Bicskén s Bodáikon 3 évig káplánkodott. 1828-ben papnöveldei tanulmányi felügyelő, 1830-ban pedig miután egyházi jogtudorrrá avattatott a pesti egyetemen, a fehérvári lyceumban hittanárrá nevezetvén, két évig az egyháztörténelem és jogot, azután pedig az erkölcs- és lelkipásztorkodástant adta elő. 1837-ben szentszéki ülnökké is neveztetett.

Tizenkét évi tanárkodás után 1841-ik évben zsámbéki plebános, 1846-ban pedig kerületi alesperessé lett. 1851-ben a kassai helytartótanácsi osztálynál iskolatanácsossá és kir. tanfelügyelővé neveztetett. Ő Felsége által, 1852-ben a sz. Péterről cz. cholti apátsággal is földiszítetvén. A tanügy terén szerzett érdemeinél fogva 1854-ben a Ferencz József-rend lovag-keresztjével tüntettetett ki. 1858-ban székesfehérvári kanonokká és székesegyházi főesperessé neveztetett, mint ilyen az esztergomi zsinaton Pauer János mostani tudós nagypréposttal együtt a sz.-fehérvári káptalant képviselte. 1858—68. az egyházmegyei tanfelügyelői hivatalt is kiváló buzgalommal viselte. 1866-ban a nagypréposti méltóságot nyerte el. Mint ilyen a szentszéki elnöki és a püspöki lyceumban a tanulm. igazgatói tisztelet is viselte. Élete utolsó évében a a pápai praclatusi czimmal is ki lett tüntetve. A latin classicusok olvasásában egész életén át gyönyörködött, minélfogva a latin nyelvben kitünő classicitást szerzett magának, miről kiadott latin költeményei tanuskodnak. — Sutsits és Farkas Imre püspökök beigtatási ünnepélyére szép alkalmi költeményt, 1845-ben pedig „Ignatii Nyirák Fragopilitani Epigrammata biblica“ című latin versfüzért adott ki, melynek második kötete és egy harmadik: „Epigrammata promiscua“ című halála után kéziratban maradt, valamint zsámbéki hiveihez tartott szent beszédjei és az általa tanár-korában előadott tantárgyak négy kötetben. — Életében a keresztény szeretet és könyörületesség erényeit a szegények iránt

nagymérvben gyakorolta, azért csekély vagyona maradt halála után, de azt is egyházmegyei jótékonyczélokra hagyta, vagyona felének csupán kamatait élvezvén rokonai élethosszig. Meghalt 1873. június 28-án. Földi maradványai a hosszú temetőben az új kápolna mellett nyugosznak, egy héttel előbb elhunyt Károly öcsese hamvai mellett.

8) P a u e r J á n o s 1873. óta. Született Ráczkevéen, Pestmegyében 1814. augusztus 1-jén. Elemi- és középiskoláit Székesfehérvárott bölcészeti tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1834-ben a székesfehérvári növendékpapok sorába vétetvén föl, a hittanfolyamot a székesfehérvári püspöki lyceumban végezte. 1838-ban áldozárrá szenteltetvén, Csákvárra tétetett segédlelkésznek, hol kiváló buzgalommal működött az Ur szőlőjében 1841-ig. Ekkor ugyanis Szaniszló Ferencz, akkor nagyváradi kanonok, később püspök az általa szerkesztett „Religio és Nevelés“ valamint „Fasciculi ecclesiastico-literarii“ című irodalmi vállalatokhoz segédszerkesztőül hívta meg őt, mint egykori kedves tanítványát. E minőségben püspöke engedelmével fáradhatlan buzgalommal működött 1844-ig, midőn megyéjébe ismét visszahivatott s papnöveldei lelkiigazgatóvá s hittanárrá lett, még ugyanazon évben szentszéki ülnökké, 1847-ben pedig zsinati vizsgálóvá is nevezetvén. 1852—58. mint püspöki titkár és egyházmegyei levéltárnok működött b. e. Farkas Imre áldott lelkű főpásztor oldala mellett, ki őt kiválólag kegyelte s kinek szívjóságát és szelidségét örökölte. — Mint püspöki titkár 1854-ben a Pápa Ő szentsége t. káplánja címével is kitüntetve lett.

Kitünő érdemei elismerésül 1858-ban Ő Felsége által székesfehérvári kanonokká neveztetett és mint ilyen az ugyanazon évben tartott nemzeti zsinaton Nyirák Ignác kanonokkal együtt káptalanát képviselte. 1860—67. ismét mint hittanár működött a püspöki lyceumban az egyháztörténelmet és jogot adván elő 1862-ben az Üdvözítőről nevezett szegzárdi címz. apátsággal lett földiszítve. 1866-ban pedig biduai címz. püspökké és a m. kir. helytartótanácsnál tanácsossá neveztetett. 1869-ben püspöki

helynök és általános ügyhallgató, 1872-ben Ő szentsége által olympusi püspökké in partibus infidelium neveztetvén, Péter és Pál ünnepén az esztergomi basilikában Simor János hercegprimás által püspökké szenteltetett. 1873-ban Nyirák Ignác halála után nagypréposttá lett. Jekelfalusy Vincze püspök halála után pedig másfél évig apostoli szelidséggel kormányozta mint káptalani helynök az egyházmegyét.

Ezek csak főbb mozzanatai a jeles főpap tevékeny életének s ezen adatok leginkább csak egyházi pályájára vonatkoznak. Azonban a jeles férfiú nemcsak az egyházi, hanem a tudományos téren is több irányban fáradhatlan tevékenységet fejtett ki. — Sok tudományos- és jótékony-egylet rendes tagjává, a szent László-társulat alelnökévé, a budai egyházi zene-egylet elnökévé választotta. Ő volt elnöke azon bizottságnak is, mely a fölállítandó „Vörösmarty“-szobor helyét meghatározta. Szóval nincs a város és megye kebelében tudományos, jótékony vagy más nemzeti vállalat, melynél e tudós főpap tényezőként nem szerepelne. Nagy érdemet szerzett magának a székesegyháznak 1866-ban befejezett belső helyreállítása körül is, melyet ő kitűnő műizléssel vezetett.

De mint író is szép nevet szerzett magának az országban. Ő hazai egyházi íróink egyik jelese. — Irodalmi téren első kísérleteit alkalmi költemények képezik, majd nevelészeti és valláserkölcsi tanulmányoknak szentelvén magát több rendbeli feltűnést okozott értekezésekkel lépett föl, melyek különféle hazai lapokban jelentek meg. 1847-ben írta pályanyertes nagyobb munkáját „Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében az Árpádok időszakától korunkig.“ Székesfehérvár 1847. 518. lap, mely adatok s feldolgozása tekintetében marandó értékkel bír *). Ezen kívül számos hazánk és e város történetére vonatkozó értekezés és kisebb munka jelent meg

*) V. ö. Egyetemes magyar Encyclopoedia XII. kötet 59-ik lap.

tőle, miért is a magy. tud. akademia őt már 1858-ban levelező-tagjává választotta.

Dulánszky Nándor ő méltósága legközelebb a pécsi püspöki székre emeltetvén, a káptalan bizalma ismét e jeles férfiuban összpontosult, őt választván káptalani helynökül.

A székesfehérvári kanonokok sorozata.

(1777—1877.)

- 1) Grubanovits Zsigmond, Saár-Monostori apát, nagyprépost 1777—1801.
- 2) Bartakovits József, éneklőkanon. 1777—1780.
- 3) Mező-Szegedy Szegedy Pál, nagyprépost, Callanoi v. püspök, sz. Benedekről czimz. Esztergom melletti apát 1777—1814.
- 4) Felső-Büki Nagy Boldizsár, Zámvagy náni apát 1777—1814.
- 5) Vlasits József, sz. Jakabról czimz. Dunaszigeti apát, éneklőkanonok 1777—1802.
- 6) Balassa István, örkanonok 1777—1784.
- 7) Gabrieli Antal, budai főesperes 1781—1784.
- 8) Komeáthy Márton, éneklőkanonok 1784—1805.
- 9) Nagy Pál, beheli apát, nagyprépost 1790—1819.
- 10) Szabó József, éneklőkanonok, soós-vári apát 1801—1826.
- 11) Frideczky Ferencz, a bold. szüzről czimzett Mogyoródi apát, örkanonok 1802—1823.
- 12) Simonyi Pál, sz. Móríczról czimz. apát, nagyprépost 1806—1835.
- 13) Marich János, Scutari vál. püspök, apát, nagyprépost, septemvir 1816—1837.
- 14) Mészáros János, peturi apát, éneklőkanonok 1816—1839.

- 15) Spetykó Ferencz, sz. Miklósról
czimzett ercsii apát, őrkanonok 1820—1831.
- 16) Királyhegyi Farkas Ferencz, sz.
Miklósról cz. ercsii apát, nagyprépost, vovadrai vál.
püspök 1828—1864.
- 17) Májer József, őrkanonok 1828—1834.
- 18) Puretits Ignác, olvasókanonok,
bold. szűzről cz. bocconi apát 1833—1847.
- 19) Pendl Ferencz, sz. keresztről cz.
vértés-kereszturi apát, olvasókanonok 1835—1850.
- 20) Köveskúti Farkas Imre, bold. szűz-
ről cz. ábrám vagy ábrahádi apát, 1851. olvasó-
kanonokból székesfehérvári püspökké neveztetett.
Mehalt 1866-ban 1835—1851.
- 21) Gaál József, székesegyházi főesp.
bold. szűzről cz. ugrai apát 1838—1842.
- 22) Petrik Ignác, mesterkanonok 1841—1844.
- 23) Korizmic Antal, székesegyházi
főesperes, 1847-ben veszprémi kanonokká nevez-
tetett. Meghalt 1866-ban 1841—1847.
- 24) Simontsits Károly, budai főesp. 1844—1847.
- 25) Schwanfelder József, sz. Bene-
dekről cz. terecskei apát, olvasókanonok 1844—1875.
- 26) Maurer György, olvasókanonok,
bold. szűzről cz. ábrám vagy ábrahádi apát 1846—1857.
- 27) Krizsány Ignác, éneklőkanonok,
sz. Pantaleonról cz. ráczkeveszigeti apát 1848—1857
- 28) Aigner Károly, éneklőkanonok,
ker. sz. Jánosról cz. zsámbéki prépost 1848—1861.
- 29) SIMOR JÁNOS, bold. szűzről cz.
széplaki apát. 1857. győri püspök, 1867. év óta
Magy. orsz. hercegprim. és eszterg. érsek, bibornok 1851—1857.
- 30) Majer József 1851
- 31) Limbek János, őrkanonok, sz. Gel-
lértről czimz. csanádi apát 1851—1875.

- 32) Nyirák Ignác, nagyprépost sz.
Péterről cz. Holti apát, a pápa ő Szentsége udvari
főpapja 1858—1873.
- 33) Pauer János 1858 —
- 34) Venosz Imre 1858—
- 35) Radnich Imre 1858—
- 36) Gózony György, mesterkanonok . 1867—1871.
- 37) Matuska János 1867—
- 38) Pellet Sándor, mesterkanonok . 1871—1872.
- 39) Kuncz László, mesterkanonok . 1873—1876.
- 40) König Móricz 1873—
- 41) Pellet Ödön 1876 —
- 42) Prifach József 1876—

A székesfehérvári püspöki megyében létező apátságokról.

I. Bold. szűz Máriáról nevezett pilisi apátság.

Ezen apátság azon hegyen állt, mely Budától nem messze fekszik, s melytől a hajdani önálló Pilisvármegye is nevét kölcsönzé. Létét az apátság III. Bélának köszöni, ki azt 1184-ben dús javadalmazással ellátta és a claravallensis anyaaapátsághoz tartozott burgundi acci kolostorból hozott eziszterciekkel népesítette be. Nevezetes ez apátságról, hogy II. Endre király neje Gertrud testének egyik része itt temettetett el. Tanuskodik erről maga Endrének 1214-ben kelt rendelete, melyben e szavak foglalvák: „*Mikuta* pusztát, hitvesünk a dicső Gertrud királyné lelke üdvére örökre ez egyháznak adományoztuk és pedig leginkább azért, mivel testének egyik része — másik Leleszen őriztetvén — ugyanazon templomban temettetett el, s két áldozár rendeltetett ugyanott, hogy mindig misézzon lelke nyugalmaért“; de IV. Béla királynak 1254-ben kiadott okmánya e szavai is: „a pilisi egyháznak, melyben anyánknak teste tiszteségesen nyugszik“ bizonyítják. (Cod. Dipl. IV. 2. 214. l. Chron. Posony. Rupp J. I. 35. l.)

Szaporodván a pilisi apátság szerzeteseinek nemcsak száma, de birtokai is, 1190-ben már a *pásztói*, 1232-ben pedig az egri egyházmegyébe kebelezett *beeli* három forrásról nevezett fiók-apátságokat alapították, s mint IX. Gergely pápa 1236-ban kelt megerősítő okmányából kitűnik, Endre királytól a *tolachii*

bányából nyert királyi sóban száz márka évenkénti jövedelmet kaptak. (Wenzel új okmtár II. 13. sz.)

A tatárdulásnak, mint az ország nagyrésze, úgy a pilisi apátság is áldozatául esett; porrá égették azt a vad népek, sőt a lángok áldozatává lettek az Esztergomba szállított okmányok is. János apát ennél fogva miután az okmányilag nem igazolható birtokokról vagy új adományozási vagy megerősítési levelet kellett kérni, esedezett ez ügyben IV. Bélánál, ki 1254-ben kelt kiváltságos levele által az apátságot újra helyreállította, s létét biztosította a pozsonymegyei *Csákán*, *Buturián* és *Olcs* helységek a *gyóri* királyi adó fele, a Pozsonyhoz tartozott *csötörtökhelyi* királyi adó harmadrésze s még több helységek, köztük *Kovácsi*, továbbá több *dévényi* és *pozsonyi* szőlő adományozásával. Gyarapodott az apátság birtoka továbbá János apát által Pozsony várában építtetett torony és ház, nemkülönben *Vepruch* (Vedricz) helységében emelt házzal, ugyszint egy *budai* szőlővel, melyet a király nagybátyja Berthold kalocsai érsek, utóbb aquileai patriarcha a pilisi apátságúnak ajándékozott, végre a Buda közelében fekvő *Megyer* helység és hévizeni három malommal és több más kiváltságokkal*). (Cod. Dipl. IV. II. 214. l.)

Az apátok rossz gazdálkodása s tékozlásai folytán azonban az apátság javai idővel annyira megfogytak, hogy I. Lajos király kényszerülve volt szigorubb intézkedésekhez nyulni. Henrik apát ugyanis az *Ybsa* folyó körül birt. javait és jövedelmeit az ausztriai sz. *Kereszti* apátnak és monostornak 360 és fél talentumon eladván 1373-ban kelt rendeletével az apátságúnak királyi engedély

*) *Megyer* helység és a *pilisi* hegyről, melyen az apátság állt, említést tesz egy határjárás, mely II. Endre királynak 1212-ben kelt s a budai káptalan birtokait megerősítő okmányban foglaltatik, és a káptalannak a budai határban birt. területét ekép írja körül: „prima meta est inter Budam et Calidas aquas, deinde vadit ad crepidinem Vallis et ascendit in locum Baláshegye (máskép Vzahaz-hegy) dictum, et inde ad montem qui Morahely (máskép Moneros vagy Monyoróshegy) dicitur, inde ad vallem inter duas vias — inde

nélkül elidegenített szolgálait mesterembereit és birtokait nemcsak visszaadta, de egyszersmind intézkedett az iránt is, hogy a birtokok el ne idegeníttessenek, s hihetőleg e rendeletnek köszönhető, hogy 1494-ben a rend egyetemes főnöke (Generalis), Mihály sz. *kereszti* apátot utasította, a pilisi apátnak megjavítására, látogatására és megfenyítésére.

1520-ban fölgyujtván a törökök a kolostort, s elüzvén az atyákat, az apátság végpusztulásra jutott. János apát, György atyával hazájából száműzetve, a sz. *kereszti* monostorban talált menedéket s ott meg is halt, mielőtt az I. Ferdinand által neki szánt alamizsnás hivatalát átvehette volna. (Czinár II. 114. l.) Az apátság végre a rendtől elvétetvén 1712-ben III. Károly király adományozása folytán a ciszterciarendnek, nevezetesen e rend Morvában létezett *vellehradi* apátságának a visszakerülés jogánál fogva átadatott, ezért a vellehradi apátok a pilisi bold. szűz Mária czimét is használták; 1814-ben végre a zirczi apátsággal egyesítettet.

Az eddig ismert apátok névsora annyival érdekesebb, minthogy találunk benne oly ünnepelt egyének neveire, kik az ország legmagasb állásain szerepeltek. Legelőbb emlékezik meg a történet a pilisi apátról Imre király korában, a ki t. i. 1203-ban ötöt követségül Rómába III. Incze pápához küldé, kérvén őt, hogy miután a hazában úgy is elég baj és zavar van, melyek itthon létét megkívánják, ne kényszerítse őt keresztfogadalmát beváltani.

Ezen apát nevét azonban a történelem tőlünk megtagadta. (Horváth Mih. Magy. orsz. tört. I. 166. 168. l.) 1217-ben

ad agrum Verhardi — ascendit vineas Guerhegy (Guerse) descendit sub montem Hegyes — ad viam transeundo collem — inde vadit ad montem *Pilishegy*, inde descendit ad magnam viam Strigoniensem — inde ascendit medium montis Tebeara — másképp Tebenta — inde cum tribus villis *Megyer* et duabus villis Poucerne — másképp Pazanduk — vadit usque Danubium. (Cod. Dipl. III. I. 118. 121. l.)

Róbert apátkodott. (Czinár I. 240. l.) János 1253—56. (Cod. Dipl. IV. II. 204. 214. l.) Domonkos 1303. (U. o. VIII. I. 146. l.) Vilmos 1320. (U. o. tartalom 396. l.) Heem 1329. Henrik 1342. (U. o. IX. VI. 125. l.) Vilmos 1343. (U. o. IX. I. 161. l.) János 1354. Domonkos 1354. (U. o. tartalom 396. l.) Henrik 1361—81. (U. o. IX. III. 619. l.) János 1384—1404. (U. o. X. I. 178. l.) Keresztély 1421. (U. o. X. VI. 376. l.) Konrád 1429. (U. o. X. VII. 85. l.) Miklós 1444—45. Rosner Jodok 1460. Herman 1469. György 1477—79. István 1497—1511. János 1526—29. (Knauz, Budai kápt. Regestr. 126. sz.) Ujlaky Ferencz győri utóbb váci püspök 1546—54. (Czinár II. 115. l.) Ujlaky János 1557. (Pray Diplom. S. M. S. II. 29. sz.) Mosóczy Zakariás váci, később nyitrai püspök, ki első adta ki a „Corpus Jurist“ 1584. (Czinár II. 115.) Pete Márton?? később kalocsai érsek. (Czinár i. h.) Napragyi Dömötör, később erdélyi azután győri püspök végre kalocsai érsek (U. o.) Füley Tamás 1616-ban Schavnikai apát. (U. o.) Szelepcsényi György, később pécsi püspök végre esztergomi érsek. (U. o.) Szegedy Ferencz, Gubasóczy János, Korompay Péter, Jaklin Balázs valamennyien püspökök s királyi korlátnokok. (U. o.) Csik-Szent-Györgyi Illyés Endre később erdélyi püspök. 1697—1712. Nezerin Flóris vellehradi, pilisi és szántói apát 1712. Zuri Fülöp 1777. stb. Mostani apát:

Nagyságos és főtisztelendő *Rezucsek Antal* a kiváltságos ciszterciarendnek a bold. szűzről nevezett zircz, pilis és pásztói apátja, a jeles Lipót-rend lovagja, a veszprémi püspöki sz. szék ülnöke, aranymiséis áldozár.

II. Sz. Miklósról czimzett ercsi apátság.

Helyét nem Ercsiben, melytől az nevét kölcsönzé, hanem Ercsi átellenében a Csepelszigetben, a Dunapartján, a sziget-ujfalusi vadászlat mellett kell keresnünk. Épület-maradványaiból daczára, hogy a Duna hullámai századok óta nyaldossák, meg most is meg vannak az alapfalak azon részei, melyek a partszagatás folytán a földből kimosattak; s még most is oly szilárdak,

hogy szét nem zúzhatók. — Az épület nagyságára ez alapfalak maradványaiból is lehet következtetni. Bel Mátyás pedig, ki e vidéket a 18-ik század harminczas éveiben személyesen beutazta, állítja, hogy hajdan négyszegű kövekből kereszt formára épült zárda és erős alkotásu templomnak kellett lenni, mert még akkor is midőn ő látta falai s több boltíve oly állapotban valának, hogy ezeken szentek képeit s egyéb festményeket lehetett látni. — Bombard (Topograph. Hung.) valamint Bel munkájának rövid kivonatban (Compend. Geogr. ad exemplar Not. Hung. Mathiae Bel editi 1792. 120. l.) kiadója azt állítja ugyan e romokról, hogy az épület hajdan valamely király vadászebeinek volt építve; de tévesen, mert épen Bel állításából meritjük azt, hogy a mult században a boltívek és falaknak templomszerű festményei még láthatók valának. — Elpusztulása a mohácsi vész idejére esik.

A megyei schematismus azt állítja ez apátságról, támaszkodva Pázmán Péter esztergomi érsek zsinati melléklete második része (Péterffy S. Conc. H. I. 275. l.), hogy 1260-ban Tamás nádor alapította. Vannak azonban adataink, melyek szerint az ercsii apátság helyreállítását, mely 1241-ben a tatárok által elpusztított Vancha István esztergomi érseknek köszöni, ki azt ujolag megalapította, és a ciszterciarendnek adá. Mielőtt a ciszterciarendnek adatott, tehát a tatárpusztítás előtt e kolostorban karthausiak laktak, de a tatároktól kiűzetvén a kolostor is földulatott, és pusztán hagyatott., míg az érsek 1253. előtt a ciszterciarendnek át nem adta. Tudvák pedig mindezek IV. Incze pápának ugyanazon évben kelt leveléből. (Cod. Dipl. IV. II. 178. l.)

Ezutáni viszontagságairól csak annyi ismeretes, hogy 1499-ben ez apátságban perjelség czime alatt sz. Ágoston remete szerzetének papjai telepedtek le, de ismét minden adat nélkül, vajjon kinek pártfogása alatt jutottak oda, s meddig maradtak ott, miután a következő században már az apátság világi papoknak adományoztatott. Így tudjuk, hogy 1523-ban, mint apát — Balázs, a pécsi káptalan olvasókanonokja fordul elő, ki ez évben

királyi uj adományozásképen kapta meg Ercsi helységét. 1537-ben Illés, 1671-ben Salvuci Octavius győri kanonok, s 1675-ben fehérvári Custos volt ercsii apát. Egyházmegyei papjaink közül, Spetykó Ferencz kanonok, s királyhegyi Farkas Ferencz prépost bírták az ercsii apátság czímét; jelenlegi apát:

Nagyságos és főtisztelendő *Radnich Imre* székesfehérvári örkanonok.

III. Sz. Móriczról nevezett bóthi apátság.

Alkalmasint azon dombon, hol most az újabb-kori bóthi templom áll, mely az ettyeki plebánia főkegyháza s Gróf Sándornak birtoka, diszlett hajdan a sz. Móriczról czimzett apátság. Mikor keletkezett, ki alapította, s mely szerzet lakta? mind oly kérdések, melyekre nem válaszolhatunk miután a történelem minden tájékozást megtagad. Árpádok korszakából csak azt tudjuk, hogy 1198-ban Hédervári Saul kalocsai érsek többi közt a bóthi egyházat is a kalocsai prépostságnak adományozta; s ezen egyetlen adat is III. Incze pápa fenti évben kelt leveléből maradt ránk.

Az újabbi időkben ez egyház mellett nazarenus szerzetesek léteztek, kiket 1766-ban szlavniczai báró Sándor Antal helyezett e magányba s látott el bőkezűen; de Mária Terézia rendeleténél fogva alig 10 évi ottlét után elhagyták *Bóthot* s visszatértek olaszföldre, honnét jöttek. Jelenleg csak czimben él az apátság, melyet a királyi felség adományoz. A megyei „Schematismus“ ok évről-évre meghozzák, kik az apátsági czimek tulajdonosai. 1777-ben Szerdahelyi György váci kanonok vala, jelenleg pedig:

Nagyságos és főtisztelendő *Meszlenyi Gyula* pápai kamarás, szab. kir. Komárom város plebánosa, algymnasiumi érseki biztos, sz. sirról nevezett jelesrend lovagja, s a római arkádok akademiájának tagja.

IV. Sz. Pantaleonról nevezett ráczkeve-szigeti apátság.

Miként neve is mutatja a ráczkevei, máskép Csepelszigetben vala ez apátság, és pedig egészen az alsó végén, Ráczalmás átellenében, hol még a mult század végén a romok, melyek valószínűleg a ráczkevei jelenlegi kat. templom építéséhez lettek fölhasználva — állottak. Sz. Pantaleon tiszteletére lévén szentelve, „*Pentele monostornak*“ is neveztetett ez apátság, s többen azt tartják, hogy tőle vette nevét a Duna túlsó partján kissé alább fekvő *Pentele* község is, mely hajdan római telep volt.

1238-ban Endre volt az apát, ki bizonyos Odornuki nemzetségbeliekkel együtt pert indított Péter gróf, Pousenek fia ellen, az általa *Odornuk* várához tartozott két folyó közt fekvő bizonyos birtokrész erőszakos elfoglalása miatt. 1401-ben ismét Endre nevű apát fordul elő. (Rupp J. r. h. I. 256.) Eredete s viszontagságairól keveset tudunk, arról pedig, hogy ki alapította, s melyik szerzet birtoka volt, épen semmit sem. A székesfehérvári papi névkönyv szerint 1561. körül szerzetesek lakták, kiknek apátjokat Pázmán jegyzése szerint az esztergomi érsek nevezte ki, de mikor szűntek meg, bizonytalan. A tatárok elpusztították ezt, s azért IV. Béla oda ajándékozta *Surányi* Gábor mesternek, hogy fölépitse; de mert ez több éven át helyre nem hozta, 1263-ban kelt oklevele értelmében elvette tőle, s Fülöp esztergomi érseknek és utódainak adományozta, minden hozzá tartozó egyházi és világi jogokkal együtt, oly feltétel alatt, hogy azt ismét szerzetesekkel népesítsék be. (Cod. Dipl. IV. I. 142. és III. 144. l.) Azonban ez apátság, nem tudni mily viszontagság folytán, de nemsokára a *veszprémi* sz. Katalinról nevezett apácák birtokába jöve.

De László király megsemmisíté ezen adományozást s az az apátság birtokait 1277-ben a fent nevezett *Surányi* családdal egynek látszó *Gabriani* családnak adta vissza, mit Károly király is megerősített. Végre 1414-ben ez apátságot Almásy Mihály birta, míg annak véduri joga újra az esztergomi érsekre vissza

nem szállt. (Neo-Reg. Act. 1532. cs. 36. sz.) 1730. táján már nem állt fön ez apátság, mert különben az erre járó Bel Mátyás figyelmét el nem kerülte volna. Ma már romok sem lévén láthatók, egyedül az apátsági czím maradt fön, de nem *szigetfői*, mint hajdan, hanem Csepelszigetének főhelyéről *Ráczeke* mezővárosról „Abbatia S. Pantaleonis de insula Ráczeke“ név alatt. (Tudománytár 1843.) A czimet Ő felsége adományozza s birta e század elején Wallensteini Schmidt János, ráczekei esp. plebán., később bizonyos Kratoquilla István, pozsonyi kanonok. — Mostani apát :

Nagyságos és főtisztelendő *Dualszky János* nyitrai székesegyházi főesperes kanonok.

V. Sz. Andrásról nevezett Visegrád melletti apátság.

A fehérmegyei papi névtár szerint ezen apátság a sz. Benedek-rendü szerzeteseké volt, s 1055. évben I. András király által építtetett. Ez utóbbi állítást igazolja sz. Gellért életirója is, ki ezen, Visegrádhoz nyugatra fekvő monostor alapítójáról, Endréről azt állítja, hogy „keresztényi ájtatosságától ösztönözve két monostort épített, t. i. a *tihanyit* és *Visegrád mellettit*.“ Ez utóbbi alapíttatásának éve ismeretlen ugyan, de miután a tihanyi monostor alapíttatásának éve 1055-re esik, valószínű, hogy a *Visegrád melletti* is közvetlen amaz után lett építve.

A monostorra vonatkozó történelmi adatok közül főnmaradt III. Honor pápa levele, melyet ez 1221-ben az esztergomi érsekhez, s a pilisi apáthoz intézett s mely levélben az foglaltatik, hogy miután II. Endre jelentést tett a pápának, hogy a *Visegrád melletti* apátságban régóta *görög* szerzetesek lévén, ezek alatt mind szellemi, mind anyagi tekintetben az apátság nagyon megfogyatkozott, s egyszersmind kéré, hogy latin szertartású szerzetesek helyeztessenek bele: III. Honor megengedi, hogy a király óhaja teljesíttessék. (Pray M. M. S. S. Diplomata, Sacra. 50. sz.) E szerint valószínű, hogy monostorunknak legelső lakói sz. Vazul-rendü görög szerzetesek valának.

Birtokviszonyaikra vonatkozólag a következők ismertek: sz. László király már 1077—1095 táján a *visegrádi* vámot ajándékozta nekik. IV. Béla pedig miután már a benczéseknek adatott a monostor át 1253 ban, mások szerint pedig 1257-ben a visegrádi vám birtokában nemcsak megerősítette, hanem az egész apátságot újra alapította is, javadalmazásul *Pilis-Maróthot*, — melyet némelyek szerint Mária királyné ajándékozott az apátságnak — ugyszinte *Budonczot*, *Udvarit* Tolnamegyében; *Kis-Tatát*, *Hortot*, s más földeket adományozta. (Benger, M. S. Chronolaxis X. és CXXXV. fej. — Cod. Dipl. IV. II. 448. l. Rupp Jak. I. 49. l.) A visegrádi vám birtokában később t. i. 1281-ben Erzsébet királyné, ugyszinte III. Endre is megerősítette az apátságot.

Vilmos pannonhalmi főapát 1342-ben itt tartományi káptalant tartott, melyre az ország minden részéből a benczések nagyszámmal jöttek meg. Ez időben Dániel vala a monostor apátja. (Schmitth Epp. Agr. I. 281. l.) 1386 ban véres dráma színhelye vala e monostor. Miután t. i. II. Károly király megkoronáztatásának 39-ik napján, azaz február 7-én Erzsébet és Mária királynék parancsa vagy tanácsára Forgács Balázs főpohárnok mester által a királynék lakán, hova a gyanutlan Károly országos ügyekbeni értekezés végett meghíva volt, agyon ugyan nem veretett, de halálosan megsebesítettett volna: a Visegrád melletti sz. András monostorba záratott; s miután sebei gyógyulni látszának február 24-én a királynék emberei által megfojtatott, mások szerint méreggel öletett meg. Holt teste pedig — miután VI. Orbán pápa őtet csak azért, mert a szicíliai királyság részéről évenként követelt hűbérdíj bemutatását megtagadta, egyházi átokkal sújtá — temetetlenül feküdt a monostor templomán kívüli udvaron sokáig, míg végre IX. Bonifác pápa rendeletéből 1390-ben a templom sírboltjába temettetett. (Horváth M. Magyar orsz. tört. 1871. II. 369—70. l.)

A benczések nem maradtak sokáig a monostor birtokában, mert alig egy század eltelte után kénytelenek voltak a *pálosoknak* átengedni. Tamás győri püspök ugyanis VI. Sándor pápa megha-

gyásából kieszközölte II. Ulászlótól, hogy a kolostor a pálosoknak adassék át. Később ebből a visegrád melletti pálosok s garam-melléki benczések között hosszú per fejlődött, s csak 1506-ban egyezkedtek ki, mely egyezségben az *őrsi* vagy Ó-Buda fölött feküdt Ó-Buda-Őrs pusztja jövedelemben megosztzkodtak.

A 16-ik század második felében elhagyták e kolostort a szerzetesek, de azért birtokukban maradt, mert 1570-ben és 1580-ban Gyimesi gróf Forgách Simon és Imre testvéreknek adatott bérbe. Később pedig a pesti pálosok birtokába került, kik Karlóczy Lajos perjelük által 1700-ban tiltakoztak a Visegrád melletti kolostor és *Maróth*-birtoknak netalán Sternberg Ernő gróf részére történendő adományozási levél ellen. (Rupp J. I. 50. l.)

Benczés apátok voltak: Dávid 1342—48. (Schmitth Epp. Agr. I. 281. l.) Ottó 1366. (Czinár 204.) Miklós 1372. (U. o.) László 1398. Miskolczy Mihály pálos perjel 1506. Az apátság czimét jelenleg viseli:

Nagyságos és főtisztelendő *König Móríc*z székesfehérvári kanonok, budai főesperes, papnöveldei igazgató, stb.

VI. Sz. Mihály arkangyalról nevezett Buda melletti Mária-szigeti apátság.

Sajátszerű helyzetben vagyunk ez apátsággal szemben. Czime legfelsőbb helyről maig is adományoztatik. — Történelmi kutfők egészen hiányoznak róla, egyedül Pázmán emliti függelékében az esztergomi zsinathoz, csak enyit mondván róla, hogy „e cziszterci apátság a Buda melletti sz. Mária (Nyulak vagy sz. Margit) szigetén 1302-ben virágzott.” (Péterffy Conc. II. 275. l.) Azon kevesek pedig, kik róla szólhatnak, nevezetesen a székesfehérvári püspöki megye Schematismusában mindig ugyanazon szöveg ismétlése: szinte csak Pázmán állítására támaszkodik. — Az újabb-kori írók közül Schier Xistus, tekintetbe vévén, hogy a szigeten ugyancsak sz. Mihályról czimzett apátsággal a premonstreiek is birtak, „Buda Sacra“-jában 76. lap, azt állítja, hogy

1302-ben ciszterciák telepedtek oda, és pedig vagy azért, mert a korábbi lakók t. i. a premontriek az akkori zavaros idők miatt önként eltávoztak, vagy mert kegyuraik őket elparancsolták. Mely állítást Czinár Fuxhoffer kiadásában (II. 34. és 100. l.) megczáfolandó, azon helyes megjegyzések után, miszerint semmi nyoma, hogy a premontriek és ciszterciák egymásután birták volna az apátságot; hogy 1302-ben a zavarok között alig jutott valakinek eszébe kolostort alapítani, s végre, hogy a premontrieket még ezután is a szigeten találjuk, azon tévelyt állítja, hogy mind a premontri, mind a ciszterciarend egyidejűleg két különböző, de mindegyik sz. Mihály nevét viselő kolostorban lakott a szigeten; mert mint mondja az íróknak egybehangzó állítása szerint ott 5 szerzetesrendnek volt egy időben lakhelye. — Mind a Schier Xistus mind pedig Czinár-féle állítások csak Pázmán szavain vagyis általa a régi kolostornak készített jegyzéken alapulnak, s kiki beláthatja, hogy helynevek, évek elszámálása, melynek emléke jobbadán már rég feledésbe ment kellő források nélkül nem annyira biztos tudomás, mint hozzávetésnek lehet műve.

Legindokoltabb ennél fogva Rupp Jak. állítása: hogy akár szolgált a ciszterci apátságról való véleménynek alapul azon körülmény, hogy a sz. Mihályról címzett szigeti prépostok közül a 13-ik század végén, és a 14-ik század elején némelyek, — mint Márton — magukat apátoknak (mint a ciszterciák) nevezék; akár birtak talán a ciszterciák apátságot egy más szomszéd szigeten; annyi bizonyos, hogy a kamarai levéltárban a nyulak szigetére vonatkozó több száz eredeti okmány között egyben sincs nyoma a ciszterciáknak; mi azt mutatja, hogy e rend, illetőleg apátság a sz. Mihályról címzett ugyanezen szigeten levő premontri prépostsággal fölcseréltetik, valósággal pedig sohasem székel a szigeten, bár ezen apátságnak czime — egyedül és csakis a Pázmán-féle jegyzék alapján — legfelsőbb helyről még mindig adományoztatik. A cím ezidőszerinti tulajdonosa:

Nagyságos és főtiszt. *Lichtner Gáspár* érdemült alesperes, h.-m.-vásárhelyi plebános.

VII. Sz. Jakabról nevezett duna-szigeti apátság.

Hogy a Duna melyik szigetén létezett ez apátság, s ki alapította? adatok hiányában nem lehet meghatározni; mindössze is csak azt tudjuk, a mit Pázmán az esztergomi zsinat függelékében róla fölemlít, (Péterffy Conc. II. 275. l.) hogy t. i. 1274-ik évben alapítottatott, s hogy cziszterczirendüeké vala; noha azon alapon, mert a rend 1374-ik évrei ismertetésében szinte megemlítetik: némelyek úgy vélekednek, hogy ez évben keletkezett. — Minden egyéb viszonyát homály födvén, jelenleg csak czime adományoztatik, melynek mostani tulajdonosa:

Nagyságos és főtisztelendő Baráthi *Huszár Antal* nagyabonyi plebános.

VIII. Sz. kereszttről nevezett vértés-kereszturi apátság.

Ezen az egyház nagyszerű és a honunkbani kereszténység első századai jellemével bíró igen ékes maradványai után itélve elég terjedelmes és fölötte diszes apátsági épület fehérmegyei *Ondód*, vagy *Pusztá-Vám* helységtől félórányira, a rengeteg vértési erdő közt Moórra vezető uton volt. Mai nap már csak egy fala áll; a többi romot, melyek mind faragott fehér kőből valának rakva, a múlt században egyrészt a szomszédságban lakott nép magánhasználatára, másrészt pedig a gróf Eszterházy család földesuri jogánál fogva az ősi tatai birtokán épített új templomok anyagául hordatta el; míg végre (1722—68.) Salgó Benedek pannonhalmi főapát tiltakozása a pusztitást beszüntette. Ki a csákvári grófi parkban járt, a terebélyes fák árnyékában láthatott egy emléket, melyet 1796-ban gróf Pálffy Mária Anna férjének Eszterházy ker. János grófnak emelt, s eme fölirattal megörökített: „Hoc monumentum ex vetustis structuræ gothicæ rudibus in aprium prolatum M. Anna e Comitibus Pálfiis marito optimo Ioanni Bapt. Eszterházy dicavit. 1796.“ S e nevezetes emléken láthatta

mindazt, mit a jámbor grófi család a hajdani vértés-kereszturi apátság templomából a végenyésztől megmentett, s gondos, ámbar az akkori korszak építészeti jellemével épen nem harmonikus vegyületben emlékoszloppá emelt.

A kolostorok emlékirataiban régibb adatokat hiában keresünk ez apátság történelméhez. Se alapítójának nevét, se alapításának idejét nem ismerjük. — A maradványok építészeti stíljáról ítélve azonban valószínű, hogy a 14-ik századnál nem régiebb, s alapítója a hatalmas Rozgonyi család valamelyik ivadéka vala, minthogy az egész vidék a Rozgonyaik birtoka, s a templom kegyuri joga e család sajátja volt, s egy az 1450-ik évben kelt okmány szerint Rozgonyi János igtatta be kegyuri jogánál fogva Ferencz apátot. (Eccl. Caal. irreg. Rupp J. I. 548. l.)

A mily ismeretlen ez apátság alapításának kora, szint oly ismeretlenek birtokviszonyai. Csakis annyi van róla Theinernél (II. 455. l.) följegyezve; hogy I. Mátyás király 1478-ban engedelmet nyert IV. Sükösd pápától, miszerint a szomorú időviszonyosságok miatt szerzeteseitől elhagyott vértés-szent-keresztú apátságot a fehérvári sz. Margitról címzett domonkosiak házához kapcsolhassa. Ezen összekapcsolásnak azonban 1538-ban ellenmondott I. Mihály sz. mártóni főapát, mint az egész benczerend magyarországbani feje és János fehérvári Domonkos perjelt az apátsághoz tartozó malom eladásától épen úgy eltiltá, mint Eörs Domonkost és Nagy Miklóst nejével együtt a jószág megvételétől. A tiltakozás a fehérvári keresztesek előtt eszközöltetett. (Czinár I. 277. l.) Azonban ugylátszik, hogy a főapát e tiltakozása az ország és a részint odahagyott, részint összerombolt kolostorok siralmas állapota miatt sikertelen maradt. — Egy 1424-ből meglevő határjárási okmányból, (I. a sz. Miklósról címz. bástyákon kívüli prépostságot) azt is tudjuk, hogy somogymegyei Kás pusztát a székesfehérvári és budai káptalannal ez apátság közösen birta.

Tudós Romerünk „Bakony“-ában azon óhajt fejezi ki, vajjon találkoznék valaki, ki a csákvári kertben álló emlék

részleteit az utókor örömére, építészetünk dicsőségére külön lemásolná, mert a fönmaradt négy oszlop, mintegy kilencz oszlop-párta, a szárnyas sárkányokat és más torzállatokat mutató szögletkövek, a sok mesés állat és barát alak, a jellemző bolt-bordák és művészien faragott zárkövek elég anyagot nyújthat-nának egy kielégítő rajz készítésére, s támpontot a román izlésű templom valódi kora kipuhatolására.

Fölemliti Rómer azt is, hogy a sz.-mártoni apátság eltör-lése előtt szokásban volt a három jelenleg is fönálló fiók apátságon kívül, számszerint hat elhagyatott apátság czimét azon előkelőbb szerzeteseknek, kik mint perjelek, tanárok vagy gazdák különös érdemeket szereztek a rend körül, kiosztani. S ezen hat apátság-hoz tartozott a vértesszent-keresztii apátság czime is; és ezen nem infulás apátok a „Reverendissimus“ czimen kívül azzal tüntettek ki, hogy találjuk hajtókái fekete bársonnyal valának ékitve.

E monostor apátjai közül ismeretesek: Mihály 1419. (Cod. Dipl. X. VI. 238. l.) Ferencz 1450. Dienes 1479. (Rupp J. I. 249. l.) Mostani apát:

Méltóságos és főtisztelendő *Venosz Imre* bácsi cz. püspök, székesfehérvári éneklőkanonok.

A székesfehérvári püspöki megyében létező prépostságok.

I. A székesfehérvári nagyprépostság.

Történetét l. f. Mostani nagyprépost:

Méltóságos és főtisztelendő Pauer János olympusi fölszen-telt és biduai vál. püspök, székesfehérvári nagyprépost és kanonok.

II. Ker. sz. Jánosról nevezett budai prépostság.

A püspökmegyei névtárban e prépostságról a következőket mondja: „a budai királyi várpalotában I. Mátyás ker. sz. Jánosról

nevezett társas káptalant alapított; ennek templomába helyeztetett alamizsnás sz. János alexandriai patriarcha teste, melyet a török császár Konstantinápoly elfoglalásakor Mátyás királynak ajándékozott; később Pozsonyba vitetett, hol sz. Márton templomában mai napig őriztetik. A mohácsi vész után ezen társas káptalan elenyészett, egyedül a prépostságnak czíme maradván fön, melyet az apostoli király adományoz.“ A történet-kedvelőt ki nemcsak többet tudni, de a kevésnek is mit valamely emlékről tud alapját, forrását is ismerni óhajtja, e közlemény nem elégítheti ki; nem elégíthetett ki igen természetesen minket sem, kik ezen prépostságról, — melynek czíme nemcsak egyházmegyénkbe, kebeleztetett, de megyénk egyik jeles tagját, nekünk pedig kedves emlékü tanárunkat díszíti — többet, s alaposabbat akarunk írni.

Mondanunk sem kell, hogy ezen szándékunk teljesítésében ép e prépostság okozott legnagyobb bajt; mert e néven nevezett prépostságot, az ide vágó művekben hiában kerestünk. Rupf J. Budapest helyrajzi története című művében „A királyi vár vagy palota és kápolná“-ról írván, megemlíti, (133. l.) a királyi kápolnáról, hogy „talán kezdetben ker. sz. Jánosnak tiszteletére volt szentelve.“ E királyi kápolna káplánjai már 1332-ben XXII. János pápa brevéjében említettnek, mely a köztük, s a nyulak-szigeti apácák közt, a hiveknek nevezett kápolnában tett adományai miatt keletkezett viszálykodás kiegyenlítésére lett kiadva. Sokkal régiebb vala e kápolna, sőt talán visszavihető a vár alapítójáig, mert több mint valószínű, hogy a Bonfin említette régi királyi lakban már volt kápolna.

Vajjon már most e kápolnára vonatkozólag az áll-e mit a schematismus mond, hogy tudniillik Mátyás építette: vagy a fentebbi okmány szerint Mátyás előtti korból való, s Mátyás csak újból megnyitotta, vagy a mi legvalószínűbb újra építette: nem tudnók elhatározni, hacsak Schams Ferencz „Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn“ (Buda 1832.) című művében nem adna felvilágosítást. Ez (133. l.) s ennek nyomán Palugyai Imre „Buda-Pest“ leírásában, valamint Rupf Jakab (i. e.) miután megemlíti, hogy e kápolna mellett

jobbra a király számára föntartott imahely (oratorium) volt, föl-
 hozza Bonfin szavait, ki Mátyásról állítja, „quippe qui Danubii
 parte Aediculam statuit, hydraulici organis*), item sacro fonte
 duplici, marmoreo et argenteo decoravit, Collegium adiecit hone-
 stissimum sacerdotum;“ (Oláh Miklós V. fej.) ki ezzel azt akarja
 mondani, hogy e kápolnában bizonyos egyházi testület székel —
 hihetőleg a királyi káplánok, kiknek előjárója „Comes Capella-
 rum regiarum“ címmel prépostsági kiváltsággal s ranggal birt.

Növelte e kápolna hírnevét alamiznás sz. János alexandriai
 patriarchának teste, melyet Mátyás Konstantinápolyban kapott, s
 1489. nov. 10-én Kis Horváth János Budára hozott, s melyet
 Mátyás Bonfin szerint „arany ezüst tartóban, egyházi készletekkel
 ker. sz. János kápolnájába, a királyi palotába elhelyezett.“ Ez
 időtől fogva aztán a kápolna is e szentnek nevét viselé. 1514-ben
 II. Ulászló e kápolnában hallgatván a sz. misét, került el a
 szobájában őt fenyegető halált.

Nem áll tehát hogy e prépostság rendes társas káptalani
 prépostság lett volna, mint a schematismusban állittatik; hanem
 inkább lehettek ott csak oltárnokok, élükön pedig a királyi
 kápolnai grófok viselték valószínűleg a préposti címet és rangot
 is. Ezek vitték hajdan a király titkárának tisztét, kik után a
káplánok jöttek.

A kápolnának birtokai is voltak, ezek közt *Dömsöd* Solt-
 megyében és *Bajom* Pilismegyében. A mohácsi vész után a törökök
 e kápolnát mecsetté változtatták; azóta megszűnt az egész intéz-
 mény, egyedül címét adományozza a királyi felség. Mostani prépost

Nagyságos és főtisztelendő Matuska János székesfehérvári
 kanonok s főesperes.

III. A szent Mihály arkangyalról nevezett nyul-szigeti prépostság.

Azon épületek közt, melyek hajdan a Nyulak-szigetét,
 most Margit-szigetet díszítették, nevezetes a premontreieknek

*) E kápolnában tehát vízi orgona volt.

sz. Mihály arkangyalról nevezett monostora s prépostsága. Feküdt pedig e monostor azon helyen, hol most a nyugati Dunaparton, néhai és boldog emlékü József nádor által épített régi nyaraló kastély áll. Ez épület a premontreiek elpusztult, de részben még fönálló templom oldala, épségben maradt magas homlokzata, s torony-maradványokra támaszkodik.

Az időt melyben épült, s az alapítót, kinek létrejöttét köszönhette, nem lehet pontosan meghatározni. A különféle vélemények között legvalószínűbb az, hogy, miután IV. Béla király 1245. és 1249-beli kegyelemlevele szerint ő „a szigetet, mely hajdan is a premontrei rendé volt ugyanezen rendnek visszaadván“ az tetszik ki, hogy a rend valószínűleg azelőtt is birt ott monostorral: a sz. Mihály arkangyalról nevezett monostort se IV. Béla, se annak nagyatyja III. Béla, hanem II. Béla a vak építette 1130 - 1141. években. E vélemény pedig azért látszik legvalószínűbbnek, mert ha tekintetbe vesszük azon körülményt, hogy vak Béla nejének Honának a szerb uralkodó leányának heves beszéde okozta az aradi vérsaport, melyen Béla megvakíttatásáért 68 főnemes lekonczoltatott, megbánván pedig e tettet különféleképp vezekelve, a véráldozat engesztelésére több kolostort építettek: nagyon hihető, hogy a Margit-szigeti kolostort is ők építették. És pedig annyival inkább, mert tudva azt, hogy őtet II. István még életében hita a trónra, azt is tudva, hogy II. István annyira szerette a premontrei rendet, miszerint azt nemcsak az országba hozta, hanem halála előtt maga is a rend szerzetesi ruhájába öltözött: hogy ezen megkezdett bűnbánati cselekedetét, melylyel atyjának kegyetlenkedését Isten előtt jóvá tenni törekedett, már csak hálából is folytathassa, s bár ő maga volt az egyik szerencsétlen áldozat, mégis mint valódi keresztény, hogy nagybátyja iránt az Isten ítélőszékét kiengesztelhesse: a premontrei rend számára alapította a sz. Mihály arkangyalról nevezett nyul-szigeti prépostságot.

A prépostság vagyoni állapotára nézve II. András fia, Béla, mint ifju király, ezen nyulak szigetekbeli szent Mihály arkangyalról címzett prépostságnak 1220-ban egy malmot ajándé-

kozott a *pazanduki* pusztán Ó-Buda mellett. (Szt. Zsigmondi prépostság iratjegyzékének 2 pontja. Rupp J. 59. l.)

II. András király 1225-ben *Szolgagyőrben* és *Jenőben* két várjobbágyi szállást ajándékozott. (Cod. dipl. III. II. 11. l.)

Gysen budai, ó-budai kanonok nyulak-sziget szt. mihályi premontrei prépostnak és kanonoktársainak egy szőlőt, melyet Semennek nejétől szerzett, — ajándékozott Tapsán, az ó budai káptalan területének egy részén 1246-ban. (Czinár Már. II. 34. l.)

IV. Béla király 1249-ben 24-ik novemberben kelt oklevelében mondja: „hogy a Nyulak-szigetét az ő néhai édes anyja lelkének üdvösségeért ismét az említett monostornak adja vissza, és ezen felül még újabb adományozásokkal is bőviti ajándékát. — Így szólván a cod. dipl. IV. k. 2. 43. lapján: „Ugyanazon egyháznak adtuk a *pazanduki* pusztán a *kántorfoki* patakon levő és a királyi felséghez tartozó malmot, valamint a *Pardeő* nevű földet (földbirtokot) két eke alá valót*), negyven kaszás réttel, melyek a régi határokkal és árkokkal vannak bekerítve, úgy végre a *jenői* pusztában két várjobbágyi szállást azon szabadsággal, melylyel a szolgagyőri várhoz tartoztak. Birt e prépostság ezeken kívül még a *Rákospatakon* is két malmot és a *borosjenői* közbirtokosságban is több részt. (Cod. dipl. IV. II. 43.)

IV. Bélának ezen 1249-iki adománylevelét, Bernát a hévizi szt. Háromságról címzett convent perjele, a nyulak-szigetebeli szent mihályi premontrei egyház javára átirta. (Cod. dipl. V. II. 474.) A leleszi premontrei prépost is II. Balázs a rend kiváltságait 1335-ben ezen convent által iratta át. (Czinár I. h. II. 135. lap.)

1253-ban György, Bálintnak fia, tolvajlás büne miatt kötél által kivégeztetvén: új-jenői birtokai, egy beltelek, 47 hold szántó-föld, egy kaszás rét és 15 hold erdő a nyulak-szigetebeli szt.

*) Némi tájékozásul följegyezzük, hogy egy ekényi föld a 13-ik században 200, 1200 □ ölnyi hold földből állt, de e szám idővel csökkent, annyira, hogy később egy ekényi föld csak 130, sőt végre 78 holdnyi vala. (Knauz magy. Sion III. 716. l.)

mihályi premontreiek egyházának adatnak, IV. Béla király által. (Cod. dipl. IV. II. 174.)

Birt a margitszigeti premontrei prépostság Pestmegyében a gödöllői határban Bessenyőn egy nagyobb szőlőt, mely jelenleg valószínűleg a kapuczinus atyák birtokában van. (Öri György Margit-sz. tört. 51. l.)

1344-ben a nyulak-szigetebeli premontreiek monostora óvást tesz az iránt, hogy pereiben a bíróság nem szolgáltat részére igazságot. (Cod. dipl. IX. I. 246.)

Átalában több rendű panaszló perei voltak e prépostságnak és több rendű perekkel zaklattatott. E tekintetben Rupp Jakabnak „Budapest tört.” 1868. 59. 60. és 61. lapjairól idézzük az alábbiakat, mik bizonyosságot tesznek a kényszerített perlekedésekről:

1227. Béla ifjabbik király megtiltja a budai grófoknak (comites=ispánok, mai főispánok) a szt. mihályi premontreieket a *pazanduki* malom birtokában háborgatni. (Cod. dipl. III. II. 117.)

1253. IV. Béla királynak a szt. Mihály egyház javára kiadott ítélete azon perben, melyet Aba, Opour nemzetségből, halálos büntetéssel sujtott György Bálint fiának, *vugyei* (uj-jenői) falubeli udvarháza, szántóföldjei, erdei és kaszálói miatt támasztott. (Eccl. Cam. 46. cs. 2. a. és 5. sz.)

1399. Megítélő végzése Bubek Nádornak azon perben, melyet a szt. mihályi prépostság a II. András és IV. Béla által adományozott jenői 3 telek és ottani Mindenszentek egyházának visszanyert része végett indított. (U. o. 46. cs. 28. sz. Ered.)

1417. A budai káptalannak jelentése a szt. léleki János-vitézek által birlalt *Pazanduk* puszta visszavétele és a prépostságnak leendő átadása felett, kiadva a prépost számára. (U. o. 46. cs. 6. sz.)

1438. A nádor bizonyosság-levele, hogy a pesti bíró és városi közönség a szt. Mihály egyháznak a Rákos mellett nyugatra fekvő rétjeit és szántóföldjeit elfoglalták. (Clariss. posonien. 60. cs. 19. sz.)

1449. A budai káptalan jelentése a szt. mihályi prépostságnak a *pazanduki* puszta és az ezen jószág előtt levő hévizi

malom birtokába lett visszahelyezéséről, a sz. léleki János-vitézek rektorának titakozása mellett. (Eccl. Cam. 46. cs. 7. sz. Ered.)

1453. Az ország birájának ítélete a sz. *léleki* kór- és egyház ellen ugyanazon ügyben, és a sz. mihályi prépostnak tiltakozása László király adománylevele ellen, melyet nevezett egyháznak a prépostságot illető, *Békásmegyer* szomszédságában fekvő malmára nézve kiadott. (U. o. 11. 12. sz. Hit.)

1468. A prépost tiltakozása a *pazanduki* és benntiltása a *kántorfoki* pataknál levő malomra nézve, melyet a szt. léleki János-vitézek bitoroltak. (U. o. 14. és 15. sz.)

1483. és 1488. Mátyás király ítélete a budavárosi bíró és esküdtek mint makacsok ellen, a szt. mihályi prépostnak ügyében, a szt. léleki kórháznak a pazanduki malomra nézve lett ellenmondása tárgyában. Nemkülönben kegyelemlevele, hogy a prépostság jogai az elévülésre való tekintet nélkül visszafoglaltatván, azokba ismét beigtattassék. (U. o. 16. 20. sz. Hit.)

1491. A sághi convent bizonyítványa a szt. mihályi prépost benntiltásáról a szt. léleki kórház és bárki más ellen a *kántorfoki* malom elfoglalása tárgyában. (U. o. 21. sz. Ered.)

1525—1528-ig. A budai káptalannak végrehajtói oklevele, némely *borosjenei* részbirtokokra nézve, Fegyverneki Ferencz, a sághi convent prépostjának, mint a premontreiek vicariusza és a szt. mihályi prépostság védnökének, Podmaniczky Ádám elleni perében hozott marasztaló ítélet folytán. Továbbá Lajos királynak védlevele a prépostság javaira nézve; a budai káptalannak visszaigtatási levele a prépostság részére némely *borosjenei* telkekbe és több más okmány ezen értelemben. (U. o. 22—27. sz.)

Kiváltságai közé tartozott e prépostságnak, hogy a megyéspüspök, (veszprémi) joghatósága alól II. Pius pápa 1464. évben kelt bullája szerint ki volt véve, s közveflenül az esztergomi érsek alatt állott. (Rupp 61. l.)

A mohácsi vész után 1525-ben a nyulak szigetéről minden rendü szerzetes-testület kivonult, épületeik elpusztítottak. E prépostság is tehát ha nem előbb, de ekkor bizonyosan elpusztult. Birtokai a budai sz. Kláráról nevezett apáczáknak adományoz.

tattak, s midőn 1787-ben ezen apáczák is eltöröltettek, a javak a királyi patronatusi joghoz csatoltattak.

A régi prépostok közül említettnek: Ison 1245. Jakab 1272. Márton 1278. Péter 1294. János 1344. Jakab 1362—63. Albert 1399. Márton 1410. László 1417 —26. Tamás 1449 —68. Benedek 1474. Imre 1483—91. (Rupp Jak. Budapest helyrajzi tört. 62. l. — Öry Gy. Margitsziget tört. 51. 54. l.)

A kies fekvésű sziget, mely most Margitsziget neve alatt ismeretes a hajdan korban is kedves tartózkodási helye vala fejedelmeinknek és nagyjainknak, s minthogy a hagyomány szerint vadaskertül szolgált, nevezetesen a nyulak szaporítására, azért a legkorábbi időben „nyulakszigetének“ neveztetett. Később, mert IV. Béla a bold. szűz Mária tiszteletére templomot emelt: *Mária-sziget* lett a neve, de ez is megszűnt, mert IV. Béla leánya, Margit itt végezvén be Istennek tetsző életét, miután az egyház őtet a szentek közé sorolta: a sziget *Margitsziget* néven neveztetett el. A különféle szerzetesek által lakott ezen sziget utóbbi időkben József főherczeg ő fensége birtokába jövéen, hogy azt az ikerfőváros diszére, az előkelőbbek kényelme, szórakozása, a szenvedőknek üdülésére kellő állapotba hozza, s Európa bármely fővárosának hasonczélú kertjévé alakítsa: milliókat fektetett bele. A nagyszerű forrás megnyitása a nagy fénynyel emelt és berendezett fürdőcsarnok, vendéglők, bérházak és saját fejedelmi lakának építése, virágtelepek művészi elrendezése, sétányok, régi romok föntartása, vízvezeték, lóvaspálya fölállítása — igaz milliókat emésztett meg, de a ki egyszer látta Margitszigetet jelen állapotában: kell hogy hálás érzelmeket tápláljon ő Fensége áldozatkészsége iránt.

A sz. Mihályról nevezett prépostsági czim mostani tulajdonosa:

Nagyságos és főtisztelendő *Hopf János* kalocsai kanonok, bácsi főesperes, hittudor.

IV. Sz. Miklósról czimzett székesfehérvári bástyákon kívüli (extra muros) prépostság.

Történetét l. f.

V. Keresztelő sz. Jánosról nevezett zsámbéki prépostság.

A hely hol e prépostság állt Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye pilisi járásában Budától mintegy 3 órányira nyugat felé hullámos hegyektől környezett termékeny völgyben fekvő *Zsámbék* mezővárosban, nyugaton emelkedő dombon, hol a prépostsági gyönyörű templom romjai maig is láthatók — keresendő. Maga a mezőváros, melyet hajdan *Sambok*-nak neveztek, Kéra krónikája szerint Franciaországban kebelezett kampániai grófoktól származott Sambuk családtól veszi eredetét.

Itt a mezőváros fölötti fensíkon közel a templom mellett kellett a prépostsági épületnek is állni. Hogy létét kinek köszöni, biztosan meg nem határozható, s miután magáról a templomról külön fogunk szólni, adjuk a prépostság történetét, úgy a mint az adatokból merithető volt.

Fölvihető ez egész II. Endre idejéig, sőt előbbre is, mert a fehérvári Schematismus szerint 1220-ban már a premonstreirend birtokában találjuk és pedig azon per nyomán, melyet e rend főnöke a sz. Pál szerzetesrend ellen a fenti évben indított, miután ez utóbbi rend a zsámbéki prépostságot magának akarta tulajdonítani; (Schem. 1835.) de ugylátszik minden siker nélkül, mert IX. Bonifác pápa 1295-ben kelt levelében a prépostságot, mint a premonstreiek tulajdonát említi, s egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá helyezi. (Cod. Dipl. VI. I. 350—51. l.)

1397-ben tartott canonica visitatio szerint az esztergomi érsek szinte az ő joghatósága alá tartozott egyházak sorában említi. (U. o. X. XI. 517. l.)

Alapításáról tehát nincs, de adományozása s javakkali ellátásairól már vannak adataink. Mellőzve Czinárt, részint a Codex Diplomaticus, részint Ruppra támaszkodva kétségtelen,

hogy IV. Béla megegyezését adta azon adományozáshoz, melyet szolgálgyőri Cynardi (Rupp szerint Kövárdy?) grófok elődei, és pedig Smaragd gróf (1255—57.) székesfehérvári prépost, királyi alkorlátnok, s kinevezett kalocsai érsek, ugyszintén ennek öcscei Gylet és Egyed grófok a zsámbéki prépostság javára tettek. És pedig Egyed adta Győr-, Fehér- és Veszprémmegyékben levő *Szerdahely*, mely máskép *Kenezrekezy*-nek is neveztetik, s *Patka*, vagy *Pátka* pusztákat, mely utóbbi *Hodholom* mellett fekszik, béresek, szolgálók és szabadosokkal együtt, kiket Péna nevű meghalt, s a monostor templomában eltemetett néhai nejével kapott; továbbá *Czirczben* birt földjei egy részével a malmot, más két a *Peith* folyón szinte birtokolt malmával együtt. Smaragd pedig és Gylet adományozták *Répás* falut mellékleteivel és szabadosaival együtt *Zewren* földet erdeivel, legelőivel s rétjeivel. továbbá az egész zsámbéki határ harmadrészét, s az ottani erdő felét szőlőkkel együtt. Továbbá *Perbálon* két eke alá való földet rétestől, a *ság*hi és *seregélyesi* földek felét legelőstől; Esztergomban két, a keresztesek házával szomszéd nemes telket. (Cod. Dipl. IV. II. 482. l. — Eccl. Cam. irregistr. és Miscell. — Rupp I. 245.)

Ennyi adományozás után föltehető, hogy a prépostságot is vagy ők, vagy talán szüleik alapították. — Azonban Miklós nádornak 1346-ban kelt *Szerdahely* és *Pátka* puszták iránti odaítélő levele, a határok megvizsgálásával együtt, valamint Pál országbirónak a következő évben *Répás* falu birtoklása fölött Lőszes István és Periczi János, mint hamisított okmányok előmutatói ellen kiadott ítélete arról tanuskodnak, hogy a prépostság az említett birtokokban háborgattatott. Kiegyenlítettván azonban ezen peresügyek, a monostor lakói később még *Báránd* pusztát kapták adományképen. (Miscell. Paulin. irreg.)

A zsámbéki prépostsági javak birtokában a premontreirend nem maradhatott meg, mert a monostort IV. Sükösd pápa I. Mátyás király óhajására, ki a részben elpusztult monostort helyrehozta 1475-ben a pálosoknak adományozta; minek következtében 15 pálos atya iktattatott be a monostor birtokába, mint Gábor bibornok s egri püspöknek 1479-ben kelt jelentéséből

kitetszik; de Gralfi Angyal, patai főesperesnek és Turoni Kelemen esztergomi papnak, — kiket ugyanazon bibornok küldött ki ezen, és egy másik *Chuthon* levő monostor javítására, — jelentéséből is kitetszik, minthogy ezek azt írják, hogy a *sámbóki* monostort a premontreiek odahagyták, s birtokai elhanyagoltattak, s eltékozoltattak. (Benger Chronot. M. M. S. S. 99. fej. Act. Paul. Conv. de Pest 19. cs. 45. sz. Rupp. I. 246. l.)

Jóllehet pedig a premontreirend a keresztelő sz. János monostor elfoglalása és visszatartása, ugyszintén a monostor javainak, mint melyek az alapítvány értelmében ős időktől fogva őt illették, elvétele miatt a pálosok, nevezetesen Balla-Szent-Miklósi Mihály püspök és Várady Endre a kolostor perjele ellen 1511-ben tiltakozást nyújtott be, s ezen tiltakozást 1520-ban Ferencz sághi prépost, mint egyetemes rendvizsgáló ismételte: (Act. Paul. Papaens. 1. cs. 1. sz. Czinár II. 58.) mindazonáltal e törvény előtti jogóvásnak semmi sikere sem lőn. Mert Mátyás király nemcsak gondoskodott, hogy a zsámbéki monostorba iktatott pálosok birtoka megvédessék, a mennyiben még azt is megtiltotta 1476. kelt parancsában, hogy a prépostságnak *zsámbéki* és *perbáli* jövedelmeit eltulajdonítani senki se merészelje, hanem 1482-ben még *Pátka* és *Szerdahely* pusztákat is a tizeddel együtt nekik adományozta; sőt Ferdinand is a győri vár kapitányához intézett rendeletével és János király 1527-ben védelmi okmányt adott a pálosoknak *Pátka* pusztára nézve; végre a magánosok hagyományaival is gazdagodott a prépostság. Így 1511-ben Kewbely Benedek a zsámbéki kolostor remetéje, minden vagyonát örökösjoggal e kolostornak hagyományozta, u. m.: 14 és fél arany forintot, melyekkel Héderváry István eladott lovakért adósa maradt, más 533 arany forintot készpénzben, egy szinarany részt, egy lovat, többféle ingóságok és ruhá-neműekkel, melyeket az említett István elfoglalt, tehát tőle vissza kellett venni. (Knauz, a budai káptalan Registr. 145. l.)

Továbbá 1513-ban Nemes Márta Galyai László özvegye, *Galyán* és *Csépen* (Komáromm.) birtokrészét a prépostságnak adta. (Misc. Paulin. irreg.) 1523-ban pedig néhai Wapakői Onory

László özvegye Ilona örökös szent misékre a székesfehérvári *olasz- és biró-utczákban* levő házait hagyományozta a monostornak. (Act. Paulin. de Sambok 2. cs. 1—4. sz.) Sőt annak is van nyoma, hogy a fehérmegyei *Vért* helység, most pusztá, szintén a kolostor birtoka volt. (Miscell. Paulin. 619. sz.)

I. Ferdinand és Zápolya közti trónvillongások alkalmával a török Budát is ostrom alá vevén, 1542-ben a zsámbéki pálos atyák is futásban kerestek menedéket; pusztulásra jutván ekkor a monostor is, többé föl sem állítottott, temploma pedig azon állapotra jutott, melyben most van. A prépostság így megszűnván realis prépostság lenni, birtokai a koronára szálltak, (Katona Hist. crit.) az átmeneti stylban épült templom restauratiója iránt legközelebb a Székesfehérmegyében kebelezett *érdei* egyházkerület papjai folyamodtak, a n. m. vallás és közoktatási ministeriumhoz.

A monostor prépostjai, — kiknek Budavárában házuk is volt 1433-ban, — perjelei, s perjelhelyettesei közül ezek ismeretesek: István prépost 1452. Azután György prépost. Váczi János, pálos perjel 1475. Várady Endre perjel 1511. Bálint perjelhelyettes 1534. Balázs perjelhelyettes 1554. Pereszeghy Márton püspöki plebános 1622—25. Kisvárday Mihály esztergomi kanonok 1660. Szegedy Ferencz 1669. Pongrácz Imre esztergomi kanonok 1690. A szepesi nagyprépost 1719. Bilszki János szepesi kanonok 1729. Trautsohn Ödön passauai és olműczi kanonok 1751. Répási András trencsényi plebános 1769. Tajnay János jezsuita 1774. Brestyenszky János nyitrai kanonok 1798. Gál József zsámbéki plebános 1825. (Magy. Sion. VII. 689. Rupp J. I. 245. Schemat. Alba-Reg.) Jelenlegi czimzetes prépost:

Nagyságos és főtiszt. *Chorényi József*, nyitraegyházmegyei pruszkai kerületi esperes plebános, és a magy. tört. társulat tagja.

Ezen apátságok és prépostságokon kívül, melyek mint a székesfehérvári püspöki megyében kebelezettek, s a megyei sche-

matismusokban is — a nélkül, hogy valamennyi az egyházmegye területén feküdnek — évenként felsoroltatnak, van még két prépostság vagy apátság, melyek mindegyike a megye területén fekszik, de a melyek egyike már azelőtt, mielőtt egyházmegyénk alapított, s most is a váci püspökséghez tartozik, a másik pedig csak történeti adatainkban fordul elő, de még czímben sem adományoztatik. Ezek elseje:

A sz. Miklósról nevezett Chuchnisi, prépostság, mely hajdan mint Czinár írja II. 13. a premontrei szabályozott kanonokoké volt. I. Károly király korában beszédett pápai tized jegyzékében ugyanis ez mondatik róla, hogy a Kisasszony-napkor és Minden-szentek napján fizetendő két-két márka adónak csak felét fizette le, a másik kettővel adós maradt. Állt pedig e prépostság a *szent-endrei* szigeten, ott hol most *Monostor* helység fekszik, mely hihetőleg nevét is az elpusztult prépostsági monostortól kölcsönzé. Hajdan *Chuchás*-nak iratott, mely név hangzásra megegyez a mai *csukás* névvel, neveztetvén azon helyről, melynek közelében a Duna vagy talán a sziget völgyei csukákban bővelkedtek.

Lehet azonban, hogy a község nevét, a szűz Máriáról címz. keresztes lovagok házától vette, kik, mint Róbert veszprémi püspöknek III. Honor pápához 1216-ban intézett leveléből (Theiner Mon. I. 4.) kitetszik, a (talán szt-endrei) szigeten, II. Endre adományozása folytán s a püspök beleegyezésével egy rég elpusztult monostorban helyezkedtek el. (Czin. II. 174. Schemat. Vaciensis 1834. 15. 16. ll.) A prépostság — noha a hely hol az létezett fehérvári egyházmegyében van, — a váci püspökséghez tartozik, s a Felség által czíme máig is adományoztatik.

A másik, melyet — történeti adatok hiányában csak fölmilteni akarunk:

Sz. Ábrahám apátsága *Csepel* szigetén.

Ráczeke város levéltárában őrzött királyi levelek szerint 1440. év táján hazánk déli határaitól jött szerbek jöttek föl, s a Csepel-szigetben, azon telken hol sz. Ábrahám patriarchának tiszteletére épült templom állt, vagyis annak közelében telepít-

tettek le. E templom a hajdan *Keve* néven nevezett mai *Ráczkevi* határában állt, sőt sokszor maga *Keve* vagy *Kevi* is e templomtól *Ábrahám telkének* neveztetett. Vajjon prépostság vagy apátság volt-e a templomhoz csatolva, ugyszinte hogy ki építette, s mely rend szerzetesei lakták? talán épen a *hebron-völgyi sz. Ábrahám*-rendü kanonokok lakták ezt is, kik a kalocsai megyében, a Duna-parton levő sz. István vértanu *kői* prépostságát birták egykoron? nem lehet meghatározni. Lehet, hogy az ismételt tatárdulás, mely nemcsak a Jász-Kun terület, de az azzal szomszédos megyék falvait, egyházait is tönkretette, okozta sz. Ábrahám-monostor pusztulását is. Legalább Pauer János (*Historia Dioecesis Alba-Regalensis* 1877. 111. l.) című művében az elpusztítottak között említi sz. Ábrahám apátságot.

Román átmenetkoru, s egyéb régi épületek maradványai püspöki megyénk területén.

1. *Albertfalván* a falu fölött, a budai határ alsó széle, s azon kocsit mellett, mely az országról a Duna felé vezet, van egy templomrom-maradvány, mely keletelve van. A szentély záradéka egyenes, belül 23' mér. hossza pedig 29' 6"; — a hajó szélessége 32' 6", hossza 45' 6", a falak 4' 3" — 3' 2"-nyiek. A szentély szögletein részsut 4' 9" vastag támfalak nyulnak ki 6' 8"-nyira, hasonlólag a hajó mind a négy szögletén részsut ugrának ki délnek és északnak 6' 8", a nyugati falból pedig délkelet és északnyugatnak 4' 7" támfalak. A nyugati falon nincsen bejárás, a fal pedig e helyen 1 $\frac{1}{2}$ ⁰ magas, hasonló magasságú a többi fal is kivéve a délit, mely csak $\frac{1}{2}$ ⁰-re emelkedik. — Az anyag természetes, a ragasz sok kavicssal van keverve.

E rom mellett vezetett hajdan a római kövezett ut, mely Aquinacumból Budán keresztül erre ment, s Promontor, Tétény határain keresztül Érdnek, innét ismét a battai római hidon át lefelé vezet, s maig is látható.

Történelmünk nem nyújt adatot e rom multjáról, az azonban bizonyos, hogy a róma, melyen e templom s maga *Albertfalva* is áll, hajdan *Banaföld*, később *Kürt* nevet viselt, s az ó-budai prépostság birtokában vala; s 1269-ben IV. Béla, *Banafölde* után járó tizedet a veszprémi püspöknek visszaadta. 1295-ben pedig a veszprémi püspök a *kelenföldi*, *keszi* (budakeszi), *sassadi* (hajdan Sashegy alatt levő falu), *örsi* (budaörsi), *nyéki* (a budai hegyek közt) és *tatai* dézsmáját Kunch grófnak adta bérbe. (Cod.

Dipl. VI. I. 399. l. — Archeologiai közl. X. II. — Rupp Budapest helyrajzi tört. 219. l.)

2. *Berki* pusztán, az érdi urodalom határában van egy templomrom, melyet a nép nyelvén „puszta templomnak, oede Kirche“ neveznek. A szentély, mely részben áll, egyenes záradéku, szélessége 15', hossza a templomnak bizonytalan; falai 3—4'-nyiak. Körülötte temetkezési hely is volt, mit a sok emberesont, melyek az oltár körül elszórvák, bizonyít. A templomot 20° széles és 18° hosszú kerítés vette körül; melyet ismét árok övezett. Az árkon kívül van még egy monoru töltés is, ezelőtt pedig egy meredekség, ezenkívül ismét árok, mely az előbbitől hat ölnyire van.

E templomromhoz nyári keletre, nem messze az Érdhez tartozó erlakoveczy majorsághoz, ott hol „Ribnya“ nevű két kis tó van, melyek mindegyike az azelőtti erdőben levő vadak itatása, vagy pedig neve után ítélve haltenyésztés céljából a hegyekből lefolyó víz fölfogására mesterségesen lett készítve, látszanak szinte régi falu nyomai, s észre vehetők a házhelyek is. De, hogy mi volt e falu neve még nem is tájékozhatjuk magunkat, annyival kevésbé, mert ugyanazon terület egy részét kerítettven be Lics Gusztáv uradalmi felügyelő ur mult években árokkal, az ásás közben nemcsak barbárkori durva kavicsos fekete agyagból készült hamuverder darabokat, de egy kőbaltát is, melyet alakja végett az árkoló emberek vasalónak mondtak, találtak. Vajjon *Diós*, *Diód* vagy *Gyóg* feküdt-e itt: alább szolandunk.

3. *Csabdi* határában a falu fölötti dombon, egy mély kerekded árok temetőt vesz körül; e temetőben áll a *románkoru* ikerablaku torony, melynek homlokzata 13' 6'', délre 11' 8"-nyi a fala; meg van a toronynak fogdíz-párkányzata, és kőből épült kúpja. A templom nyomai csak az árokban maradtak fen, és a torony mögött 5 ölnyire nyulnak kelet felé. A torony alatt a hajóba vezető ajtó kerekívű, ívezetét a lapos, réteges kövek képezik. Téglá helyett ez építményben csak lyukacsos csigamész követ találni. Az ikerablakok mind a négy oldal felé állnak. A nyugoti kisebbnek, mely az ikerablak alatt van alkalmazva, egy

keleti felelt meg, talán a templom födele alá vezető. A torony szögletei a magasban kirugó álpillérek által vannak erősítve és ezáltal tagozva is. A monda szerint, a templom régi harangjait, a törököktől való félelemből a kutba eresztették. — A középhajó hosszabb a déli torony mögötti hajónál, és hogy e templom három hajós volt, bizonyítja az is, mert a nép két toronyról beszél. Ezen a maiaktól elűtő épületet az ötvenes években bontották le. Csabdi Fehérmegyében, Bicske mellett fekszik.

4. *Gerencsér* (Cserépvár) Moór és Vértes-Sz.-Kereszt között az erdőben fekszik. Monda szerint női-kolostor volt, sőt miután a nép a titokszerűségre oly annyira hajlandó — képzeletében: földalatti uttal köti össze Gerencsért és Szt.-Keresztet. Azt is mondják, hogy későbbi időben egy *vezér* lakása sőt vár volt, mely véleményre hihetőleg a körülötte lévő mély árok adott alkalmat. De hogy templom volt, bizonyítja alakja fekvése és leletelése. A szentély keskeny, t. i. $2^0 2' 3''$, 4^0 hosszúság mellett; a templom hajója 4^0 széles $4^0 4'$ hosszú. Sajátságos az északi templomfal, mely ferdénydedes és három $2^0 3'$ — $2^0 5'$ hosszúságu oldalakkal $2^0 5'$ vastaggá válik, mi talán védelmi szempontból szükségeltetett. A záradék egyenes, tám sehol sincs alkalmazva. A déli oldalon kerítő fal mutatkozik, mely 3^0 -nyi távolban szögletekre van törve, a hol még az egyes czellák nyomai látszanak. A nyugaton levő kapu $4' 3''$ -nyi, e fölött még egy ablak áll. A falak rendes vastagsága $2' 1''$. A vének állítása szerint teteje kalapalakú volt, s toronynyal birt. Az anyag faragatlan terméskő, néhol haragos vörös, s itt-ott $5''$ — $2''$ tégladarabokkal vegyítve. Fényes Elek (I. 161. l.) régi monostornak tartja; történelme ismeretlen.

5. *Pusztá-Németegyházán* Bicskétől nyugatra az ugynevezett *templom-földjén* magától a romtól nevezve így áll egy régi templomnak romja, mely terméskőből és sok római párkányos cserépből épült. A szentély kerek apsissal végződik. Hossza $5^0 5'$, szélessége $3^0 5'$. A falak vastagsága $2\frac{1}{2}$ lábnyi. E pusztá környéke különféle leletekben gazdag.

6. *Pilis-Szent-Lászlón* nyomai látszának egy régi kolos-

tornak, mely sz. Pál remetéié volt. Alig van vidék, melyen a kolostorok oly nagy számmal lettek volna, mint a pilisi hegyek közt. Ott állt Visegrád mellett a sz. Andrásról nevezett apátság, a bold. Szüzről nevezett pilisi apátság, pilis-sz.-keresztí, sz. léleki, s pilis-sz.-lászlói, többnyire pálos rendházak. Pilis-Szent-Lászlón Benger szerint (Chronat. M. M. S. S. 62. fej.) III. Endre király 1290 körül épített egy templomot sz. László tiszteletére azon helyen, hol hajdan királyi vadászlak volt; később monostor is épült, melynek lakói a Buda fölötti sz. Lőrincz kolostor helynöksége alatt álltak. Birtokukban volt e pálosoknak *Borosjenő* határában egy szőlő *Sumul-mál*, máskép *Barátkazel* nevű hegyen, melyet 1351-ben Erzsébet királynénak, ki aztán az ó-budai apáczáknak adta, 14 budai számitás szerinti giráért eladtak. 1358-ban egy malmot is kaptak Lajos királytól, mely *Szent-Endre* határán folyó Kékes-pataka csermely mellett állott; egy másikat pedig, mely *Sződ* falu határában Rákospatakon létezett 1458-ban egy szent-endrei házért cseréltek be. Az övéké volt később maga Szent László falu. Volt nekik Buda várában házuk is, ugynevezett „*Szombathelyen*“ Pankotai Miklós és Tögyártó Máté házai közt, melyet Alaghy Beken Dienes 1493-ban örökös szent misékre adott nekik. Viszontagságai nem ismeretesek, hihetőleg a török dúlások alatt pusztult el több társával. (Act. Mon. V. Bud. Paulin. Pest. 8. 1. sz. Act. Arch. Paul. Cap. 151. N. R. A. 1017. cs. 65. sz.)

7. *Szent-Kereszten* hasonlókép a pálosok rendháza, melyet 1250-ben Özséb, a pálosok ősatya Szántó közelében épített. Ez volt a tartományi főnök székhelye mindaddig, míg a Buda fölötti Sz.-Lőrincz kolostor föl nem épült. (Benger i. h. 88. fej.)

Birtokuk volt az itteni pálosoknak *Illéskő* vagy *Éleskő* földje, melyet IV. Bélától kaptak, s melyben őket 1289-ben László, 1291. Endre, 1325-ben Károly királyok is megerősítették. Továbbá *Pilis-föld* egy része, melyet 1274-ben Lászlótól kaptak. Volt birtokuk *Csön* Nógrádmegye szélén, házuk Esztergomban és Budán a mindszent-utczában, ez utóbbi helyen levő közös birtokuk volt a szent-léleki pálosokkal. Első veszedelem a tatárok idejében

érte e kolostort, midőn maga a magyar sereg dulta föl, másodszer és végleg a mohácsi vész után a török uralom alatt. E monostor sirboltjában fekszik a három első tartományi főnök, t. i. Özséb, Benedek és István. (Benger i. h. 88. fej.) Elpusztulásuk után a javak a pesti pálosok rendházának birtokába kerültek.

8. *Zsámbéki templomrom.* E templomhoz csatolt ker. sz. Jánosról címzett prépostságról már szoltunk, s midőn gondolatban e gyönyörű romhoz vezetjük olvasóinkat, önkénytelenül is azt mondjuk: le a kalappal! mert hazánk műemlékei sorában a zsámbéki templom azon helyet foglalja el, honnét fény derül egyházmegyénkire is, s büszkék lehetünk, hogy az a mienk.

Építkezési modora, — a mennyiben rajta az általános elrendezés és köríves alakzás mellett oly idomokat is látunk, melyek a teljesen kifejlődött csúcsíves stylnak sajátjai — az átmeneti kort igen jellemzőleg képviseli, s a *jáki* templomnál több lépéssel közelíti meg a középkornak legkiválóbb építészetét. Építkezési évét pontosan meg nem határozhatták tudósaink; de miután a prépostságról már említettük azt, hogy a szolgagyőri Cynardy grófok nagyszerű adományozással gazdagíták, melyeket IV. Béla 1258-ban jóváhagyott, meglehet, hogy a talán Franciaországból bejött premontreiek e gazdagodás folytán építék a templomot; annyival inkább, minthogy Franciaországban hasonló styllü építmények már a XII. században, Rajnán pedig a XIII. első évtizedeiben fordulnak elő.

Azonban ha a styl hazánkban fejlődött volna: templomunkat ifjabbnak kellene tekintenünk a *jákinál*, melynek fölszentelése 1256-ban eszközöltetett; de tudván, hogy hazánkban a kora román alakzatokat egyidejűleg használták a késő románokkal és átmenetiekkel: a zsámbéki templom építése II. Endre király uralkodásának idejére, vagyis a XIII. század első negyedére esik; még pedig ha a premontreiek közvetlenül Franciaországból jöttek bele, a negyed év elején, ha Németországból jöttek vége felé épült.

Vannak, kik IV. Béla által több nevezetes építkezés kivételére Franciaországból meghívott Vilers-Honecourt építésszel hozzák templomunkat kapcsolatba. Semmikép sem tagadjuk ugyan

a francia műízlés befolyását hazai építkezésünkre, de hogy a zsámbéki templom nem IV. Béla hanem II. Endre idejében keletkezett, mutatja a román és csúcsíves kor közti átmenet stýlja; holott IV. Béla idejében a tatárjárás után többnyire csak csúcsíves építkezésekkel találkozunk, mutatja végre az, hogy a prépostság Endre idejében már említettik.

Hasonló véleményben van Henszlmann. (Magy. orsz. ker. román s átmenet stýlű műemlékeinek ismert. Pest 1876. 110. l.) Ezt állítja a: Jahrbuch der kais. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale III. Band. 89. l. *)

Henszlmann szerint (i. h.) a zsámbéki templomnál haladás észlelhető a lébényi és jáki templomok fölött; e haladás leginkább a kívülről polygonnal zárt szentélyen, az osztályok határai között jól elhelyezett kiszökő támain, de főképen az ikertorony aljának mesteri elrendezésén, végre a két torony közti kapuzatnak igen nevezetes kiszökésén mutatkozik.

Ki e romot megnézte láthatta, hogy belsejében már mindenütt csúcsív van alkalmazva, de a középhajó magas ablakai még megtartják a félkör-zárást; kővel fedett sisakja az egyik torornak (a másik sisak már elpusztult) mutatja, hogy akkor még nem bontakoztak ki e nehézkes román toronyépítészettől; ellenben a tőpillér oszlopai, kapitáljai és pillérlábak még megromgált állapotban is a francia iskolával hozzák rokonságra. A

*) Die Kirche zu Zsámbék bei Pesth, gehört etwa dem zweiten Viertel des 13. Jahrh. an, wie die Michaels Kirche zu Wien. Die Pfeiler sind daselbst so gebildet, dass sich an den viereckigen Kern, in den Arcaden halbseilen, in den Seitenschiffen jedoch 3 Dienste zur Aufnahme der Gewölberippen anschliessen; desgleichen gehen je 3 Dienste im Mittelschiff in die Höhe, — um welche sich dass Pfeiler capitüt verkröpft, Die Arcaden sind spitzbogig, — ein Gesimse liegt über denselben, die Mauerfläche beim Dachanschluss der Steinschiffe ist nicht gegliedert, und nur im Schildbogen steht je ein Rundbogenfenster. Schöne Verhältnisse, schöne Gliederung, und eine reiche schön gebildete Ornamentik zeichnen diesen Bau aus.

falpillérek vagy pilasterek, melyek nagyobb vagy öreg gerinczhordóból és két kisebb oszlopból, mint gyengébb gerinczhordóból állnak valamint a nyugoti homlokzat, az ikertorony, mely mind a négy emeletén megtartja a tömött négyszöget és nem törik meg a könnyebb nyolczszögbe, szinte a román stylnek hódol.

A torony alsó emeletének két egymás fölötti ablaka külről tág ugyan, de belső üre csak lőrésféle keskeny nyílással bír. — A többi 3 emeleten két-két oszlopkával elosztott hármás ablakot látunk. Észrevehetjük itt azt is, miként tudták megegyeztetni a tornyok igen vastag falait, az ablakokat osztó oszlopkák gyöngeségével; állítottak t. i. egy középső a fal vastagságát keresztül-metsző keskeny falnak két végére egy-egy oszlopkát, mely körül-belül az antik u. n. „Ante-áknak“ megfelel. Az emeletek fűrész- és félköríves friessel vannak egymástól elválasztva; a toronynak más nem csekély táma csakis a második emeletig emelkedik. Az ikertorony közti osztály ismét inkább közelíti meg a csucsíves styl szellemét. Nagy kapuzatának oszlobéllettől hordott ívezete tompa bár, hanem mégis csucsíves. E kapuzat fölött látunk nagy rózsza ablakot, melyet jobban kereknek nevezhetünk, (Rad-fenster), midőn itt küllöt kell föltennünk, mely idővel letört; de még nevezetesebb ezen alakzásnál az, hogy ezen rózsza-ablak fölött súlymentő csucsív emelkedik.

A templomromot azelőtt a lakosok saját szükségleteik fedezésére kőbányaként használák; azonban a műemlékek bizottságának 1873. évi october 9 én tartott ülésén elhatároztatott, hogy fölkéri a nmlts. m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister urat, a pusztítás eltiltása érdekében. Azóta a pusztítás megszűnt, de a pusztulás mégsem. Legközelebb megyénk érdi egyházkerületének papjai Soóskuton tartott ülésükben folyamodtak nmltságu Trefort Ágoston minister urhoz, kérvén őt, hogy a zsámbéki templom restauratiója iránt intézkedni méltóztatnék.

9. Említésreméltó végre az érdi határban álló *töröktorony*, mely valószínűleg, az érden több ideig tartózkodó Hamza török bég korában épült, négyszögü faragott kőből van rakva, mely vagy az érdi vagy tétényi bányából került. A keskeny nyolcz-

szögü toronynak egész felső nyílásába föl lehet a keskeny csigalépcsőn menni, honnét hajdan Allah szolgája hívta imára hiveit.

10. *Csókakői várrom* egy meredek hegycsúcson áll, s mint egy bajvivó támaszkodik a Vérteshegy oldalához, küzdven — hajdan az ellennel, ma az idővel. E romnak, melynek vakmerő építői nem rettentek vissza a sziklák meredélyétől, hanem oda rakták, mint sasok a fészket, — melynek annyi főur vala birtokosa, — melynek multját a történelem, jelenét pedig a tövében elterülő szőlők bora tesz híressé, e romnak nem történelmét akarjuk megírni, csak egyes mozzanatokat írunk róla ide, hogy a vándor tájékozhasssa legalább magát, midőn Csókakő tövéből a magasba felnéz.

Nevét — miként Istvánffy is mondja munkája XXIII. könyvében az 1566-ik évnél — e várról: „quam ungari ab ave monetula Chocam vocant“ csóka madártól nevezett el *Csókának* vagy *Csókakőnek*.

1327-ben Károly király intézkedéseiben már előfordul Csókakő vára, melynek javadalmához tartozott hevesmegyei *Gurol*d helység, és a *Hidvégen* szedetni szokott vám. A Csókához közel fekvő Moór helység pedig ezidőben IV. László király adományozása folytán az egri székesegyházé vala. Károly király tehát cserét eszközölt az egri székesegyház és Csóka vára között, a mennyiben *Gurol*d helység és a hidvégi vám a székesegyház, Moór pedig Csókakő birtokába esett. (Cod. Dipl. V. III. 199. l.) Valószínű tehát, hogy ezidőben királyi birtok volt.

Dr. Seidel Pál a „Székesfehérvár és Vidéke“ czimű lap f. évi 74. 76. számaiban Csókakő váráról értekezvén, a 75-ik számban egy névtelennek „Adalék“ czimű cikkében az mondatik, hogy Csókakőt V. László király adta Rozgonyi János erdélyi vajda és országbirónak. Nem tudjuk honnét meritette közli ez állítást; de kétségbe kell vonnunk; mert V. László 1445—57-ig uralkodott; már pedig Fejéernél (Cod. Dipl. X. VI. 635. l.) Csókakőt 1424-ben Rozgonyi Zsigmond és István birtokában találjuk, kik ugyan ez évben önkényüleg elfoglalták Timár helységet, mely akkor a fehérvári keresztesek birtoka volt, és Csóka várához

csatolták, de e foglalástól törvényileg eltiltattak, s Timár helység birtokába a keresztesek 1437-ben be is igtattattak. (U. o. 861. l.) Miután tehát Csókaköt már Zsigmond király korában birták vagy birlalták a Rozgonyiak: lehet, hogy a folyton pénzzavarban levő Zsigmond csak elzálogosította nekik, s a donatio V. László által eszközöltetett. *Timár*ra nézve annyi áll, hogy 1458-ban már Csókához tartozott, mert Mátyás király ez évben utasítja a fehérvári káptalant, hogy Timár községnek, — mely Csókakő várához tartozik — részbirtokába Tymári Jósát és rokonait beiktassák. (Szvorényi Amoenit. Fasc. V. 65. l.)

Az említett „Adalék“ szerint tehát 1453-ban Rozgonyi János, ennek 1474-ben történt halála után pedig ennek fia, János örökölte Csókaköt, ki férfi örökös nélkül halván el, annak Lindvay Bánfy Dorottyától származott Klára nevű leányára szállott, kit Kanizsay György vett nőül, kinek első neje Bánfy Erzsébet testvér volt Rozgonyi Klára édes anyjával. Ezért — miként az „Adalékban“ állittatik Kanizsay perbe fogatott; a fiscus pedig lefoglalta Kanizsaynak minden birtokait, úgy nejeének is mint bűnrészesnek hozományát a csókakői várat. 1505-ben azonban már ismét visszakapták Csókaköt, Kanizsay György elhalván, neje Rozgonyi Klára második házasságra lépett Egerváry Lászlóval, kinek Klárától örököse nem lévén, hihető, hogy hitbérül zálogba kötötte Csókaköt, mely mostohafia Kanizsay Lászlónál képezte a zálogos per tárgyát.

Kanizsay László vasmegyei főispán és országbirája 1532-ben történt halálával magvaszakadt a férfiú ágnak. Leányát Orsolyát gróf Nádasdy Tamás nádor vette nőül, s miután Orsolya fiusztatott: a Kanizsay összes jószágok, s így Csókakő is Nádasdy Tamásra szállt. 1543-ban vajjon mily jogczimen bírta Csókát Zerdahelyi Imreffy Mihály nem mondhatjuk meg, de midőn neki Csókakő az összes hozzátartozó birtokkal s Timár falu is átadott; a keresztesek nem mulasztották el az ellenmondást. (Neo-Reg. Act. 1564. cs. 52. sz. Rupp J. I. 238. l.)

A moóri uradalmi levéltárban levő okmányok szerint a Rozgonyiak birtoklása idejében, valamint a török hódoltság alatt

Csókakőhez a következő falvak tartoztak: *Pátka* most Kégl Györgyé. *Zámoly*, *Csághberény*, *Moór*, most mezőváros. *Köröztös*; a következő faluk pedig akkor már föl voltak dülva, *Igar* most puszta, *Csurgó*, *Bodajk* azelőtt a fehérvári Keresztesek birtoka; *Bokodt*, *Szent-Erzsébet*, *Törés* most puszta, *Timár* most puszta, *Vellek*, *Nagy-Vellek* most csak egy Vellek létezik. *Sárkány*, *Dobos* most puszta, *Ondóth*, *Pusztavám* ¹⁾ Ondóddal egy falut képez. *Árki* nem régóta puszta. *Vajal* Moórral most egy község. *Szent-György* most erdőség, *Szent-Kereszt*, (l. vértessz.-keresztői prépostság) jelenleg erdőség a prépostsági templom-rommal. *Kápolna* jelenleg puszta. *Serét*, *Kerek-Sz.-János*, valószínűleg ott állt hol most Kerek-Sz.-Tamás. *Nyék* most majorság, Pátkához tartozik ²⁾. *Sz.-Borbála* most puszta, *Kajmáti* most csak malom van itt.

¹⁾ Érdekes volna tudni vajjon Pusztavám, mely jelenleg Ondóddal egy, mily régi lehet? Vajjon eredetét nem-e azon királyi vámtól (Mauth) veszi, mely a 15-ik század elején *Ondód* előtt volt föllállítva, s a milyen megyénkben több helyen létezett. Így tudjuk, hogy Zsigmond király 1403-ban kelt rendeletével fölmenti a budai kereskedőket, hogy portékáik után a következő királyi vámoknál fizessenek: u. m. a *Moór*, *Ondód*, *Igar*, *Pázmán*, *Bun* (Böny), *Bana*, *Óvár*, *Rajk*, *Bicske*, *Kothe* (Kócs), *Komárom*, *Zün* (Szöny), *Neszmély* és *Visegrádvár* mellett föllállítottaknál. (Cod. Dipl. X. VII. 874. l.) Lehet tehát, hogy az *Ondód* melletti vám körül falu épült, a vám elpusztulta vagy beszüntetése után a falu elneveztetett *Pusztavámnak*.

²⁾ Nagyon érdekes egy 1269. évi határjárási okmány ezen Nyékre nézve, mely egyrésztől Leszeney István, másrésztől Nyéki Márton fiai, Mihály és Márton között eszközöltetett. Mint szomszéd birtok említették itt *Chal* — a mai Csala — is. A határjárásban pedig említettnek: *Egrespataka*, *Birch Lukaskwy* (Lukaskő), mely egy magas hegyen áll; hihetőleg azon nagyszerű *kőemlék*, ez a hajdan-korból, melyet emberi erő emelt, egymás fölé tevén két óriási sziklát. A hatvanas években Venosz Imre kanonok ur társaságában voltunk e *kőemléknél*, élvezve a nagyszerű kilátást, mely a Dunán túl messze kiterjed. E *Lukaskő* Sukoró falu fölött a pákozdi határ mellett áll.

Kereke talán ez a mostani Kerek-Sz.-Tamás? hol egy kis vár, jobban mondva őrtorony romja van. *Gerencse* puszta. *Ságh*, most puszta. *Szösszvár*, most csak egy malom van itt. *Pusztá-Nanó* (Nána) *Oroszlánkő* most erdőség. — Említett okmány szerint 36 község tartozott a csókakői uradalomhoz, melyekben a templomok többnyire földulattak. Hogy Csókakő birtoklására nézve fölvegyük az elejtett fonalat: meg kell említenünk, hogy Nádasdy Tamás után annak fia Ferencz, kit harci-vitézsége miatt Fekete Bégnék is neveztek, s férje volt a Csejte várában internált Báthory Erzsébetnek, birta Csókakőt; ezután pedig ennek fia Pál, s végre ennek fia Nádasdy Ferencz, kiről aztán 1671-ben, midőn t. i. lefejeztetett, minden birtokával Csókakő is a koronára szállt.

A Nádasdyak birtoklása idejében sokszor volt ostrom alá véve. 1543-ban ugyanis elfoglalta a török s birta 23 évig; végre midőn Salm Veszprémet és Tatát is visszafoglalta: a török elhagyta Csókát is. 1566-ban ismét török kézre került, s csak Schwarzenberg és Pálffy vették vissza. 1602-ben ismét a törököké lett, de 1687-ben visszafoglaltatott.

Vajjon a csókakői uradalmat a fiscus az esztergomi érseknek adta-e azután, hogy Nádasdytól elvette, nem tudjuk, de az említett levéltári okmányban a fönnebb elősorolt faluk valamennyien adóztak első sorban és legtöbbet az esztergomi érseknek, azután a török császárnak, s végre „domino turcico“ hihetőleg a Csókában lakott török basának. Kár hogy ez okmány, mely a „Magyar Sion“ II. 184—89. II. közöltetett, nincs keltezve. Dr. Seidel értekezése szerint a Nádasdyak után Széchenyi György kalocsai érsek is birta, de csak néhány évig zálogban, 15 ezer forintért — 1690-ben az egész uradalom megbecsültetett. 1691. novemb. 8. I. Lipót által Hochburg János bárónak, kitől a mostani birtokosok leányágon származtak, adományozta.

Mikor dőlt romba? és mikor lett teljesen elhagyatott ezen vár? azt teljes pontossággal meghatározni nem lehet. Legvalószínűbb az, hogy ez a 17-ik század végén, vagyis ezelőtt mintegy 180 évvel történt. Mert 1687-ig a törökök birták, és a Moórott az uradalmi levéltárban meglevő számadási könyvek szerint, írja

dr. Seidel — 1692-ik évben a csókai vár számára ajtót csináltattak 50 denárért és 2 lakatot 55 denárért. Szinte ezen számadási könyv szerint a következő évben a vár javításán kőművesek dolgoztak; sőt még 1694-ben is volt itt az uraságnak konyhája; mert az azon évi számadási lajstrom szerint az urasági konyhára 4 bárányt adott a gazdatiszt.

Miután a törököktől visszafoglaltatott a vár: akkor is maradt még ott néhány török és azokkal az uradalom igen jól bánt. Ennek bizonyága az, hogy az 1692., 1694. és 1695-iki uradalmi számadások tanúsága szerint ezen években a várban maradt törökök számára az uradalom különféle tárgyakat: gabonát és ruhaneműeket vásároltatott. Az elősorolt adatokból bizonyos, hogy 1695-ben, vagyis a 17-ik század végén, még fennállt a vár; de legvalószínűbb az is, hogy ugyanekkor voltak a vár fennállásának legutolsó évei; mert az utóbbi évekről már nincsenek róla adataink, ha pedig fennállott volna később is a vár: bizonyosan volnának erről későbbi évekről is adataink a moóri levéltárban, melyben sok érdekes adat létezik az előbbi évekről is a *várról* és az utóbbi évekről is a csókakői *uradalomról*. (Arch. közl. X. II. Magy. orsz. ó-keresztény, román és átmenet-stylü műemlékeinek rövid ismert. Dr. Henszlmann. Magy. Sión. II. k. Rupp J. I. „Székesfehérvár és Vidéke“ 1877. 72. 73. sz.)

Nevezetesebb helyek.

Bodaik;

A bold. sz. Mária tiszteletére épült templomával, s kis kutjával, melynek vizét már a török időkben is gyógyerejűnek ismerték, mint bucsujáró hely ismeretes. Történelme fölvihető egész sz. István koráig, sőt miként a moóri kapuczinus-zárda jegyzőkönyvében meg van írva, hagyomány útján állítható, hogy azon helyeknek, hova a szlávok közt a kereszténység már sz. István előtt itt-ott, mint például Pécsen is beszivárgott, egyike vala Bodaik.

Midőn Árpád Etelvárból Pannonia meghódítására kiindult, serege egyik részével Soóskuttól a vértesi hegyeken át Bodaiknak, — Bodoktu — vette útját, s miután a szlavok egy seregét Bánhidánál megverte volna, Pannonhegyen üttötte föl táborát. Fehérvár vidékét saját nemzetségének foglalta el; a keleti nagy hegység pedig — Vértess — Elődnek, Szabolcs atyjának jutott, hol aztán Szabolcs Csákvárt építette. A névtelen jegyző, budai krónika, Kézai Simon, valamennyien megegyeznek abban, hogy Bodaik már Árpád idejében létezett; s ezt szláv eredetű neve is „Vodok“, mely „Voda“ vizéből származik, igazolni látszik. Bizonyítja pedig leginkább III. Henriknek két izbeni hadjárata, melyről Kézai azt jegyzi meg, hogy az első alkalommal Henrik Bodaiknál rekedt, s el se ment még Zsófi leányát Salomonnak nőül nem adá. A másiktól pedig a budai krónika írja, hogy Béla annyira érezteté Henrik németjeivel a magyar fegyver életét, hogy ezek Bodokhátnál elhántták vértjeiket, s hanyatt-homlok futottak hazájokba; s ez

elszórt vértektől vette föl az azelőtti Bodokhátnak nevezett hegység a *Vértess* nevet.

Nincs ugyan tudomásunk róla, hogy Fruzina, II. Geizának hitvese, ki a fehérvári kereszteseket letelepíté, Bodaikot nekik adta—e javadalmazásul, de annyi bizonyos, hogy a 15-ik században nemcsak a Bodaik körül fekvő helyekben, mint *Tymár*, *Archa*, a mostani Árki, *Fir*, most Fornában, de magában Bodaikban is birtak javakat. Bizonyítja pedig ezt részint a csókakői várurak, a Rozgonyiak foglalásai ellen emelt többszöri tiltakozás, részint és legvilágosabban az, hogy 1460-ban a kalocsai és budai káptalanok előtt emelték föl szavukat és tiltakoztak, hogy Guthi Ország János a rend parancsnoka a bodaiki erdő egyik részét a csatkai pálosoknak adományozta. (L. a kereszteslovagok rendháza történetét 159. l.) Ezekből legalább is következtetni lehet, hogy Bodaik, az ő gyönyörű fekvésével lakott volt, s ha sz. István idejében talán nem is volt kápolna, a keresztesek birtoklása idejében okvetlen kellett templommal birnia, mert a kereszteseknek az ő rendjüket megerősítő Lucius pápától 1183-ban kelt parancsuk volt, hogy a birtokukba jött pusztá helyeket is népesítsék be, s templomok és temetőkről gondoskodjanak. (Magy. Sion. I. 61. l.) És hogy valóban gondoskodtak is: tanúsítja egy 1434-ik évi okmány, mely szerint 1434-ben Imre, Jánosnak fia, ugyszinte Devrs és Zerdahelyi Danch nemesek Nagyszombat felé mentőkben a keresztesvitézek ellen viseltetett boszujokban a fehérvári keresztesek conventjének *Bodayth* nevű birtokán a *plebániatemplomnak* minden készletét, ugyszinte a jobbágyok számtalan jószágát elrabolták. (Cod. Dipl. X. VII. 587. l.) És ez okmány három irányban vet Bodaikra világot, t. i. hogy itt nemcsak templom, de plebánia is volt, s hogy Bodaik a keresztesek fehérvári házának birtoka vala.

1543-ban Székesfehérvár elesvén, vele esett Bodaik is a törökök hatalmába, s hatalmuk alatt volt egy századnál tovább. Megszűnván a keresztesek rendje Bodaik a csókakői vár birtokai közt fordul elő, (L. Csókakő vára tört.) s a hódoltság idejében Bodaik is úgy mint a többi falu az esztergomi érseknek is, meg

a török császárnak is fizetett bizonyos járandóságot. — I. Lipót 1695-ben az egész Csókai urodalmat Haasnak akkori élelmezési főnöknek adományozta; ennek özvegye elhatározta, hogy Moórott a kapuczinusrendnek zárdát épít, azonban mielőtt szándékát valósíthatta volna elhalt, s a birtok gróf Hochburg családra szállt, kik aztán Haasné fogadását teljesíték is, Moórott megtelepítvén, a papjaitól megfosztott vidék vigaszára a kapuczinus szerzetet. Ezek azután, különösen a moóri házfőnök Villebald atya fáradhatlan utánjárással különféle alamizsnák gyűjtése által oda vitték a dolgot, hogy templomot, mely 1697-ben lett fölszentelve, s zárdát is építettek Bodaikon, s a templom mint kegyhely látogatásához a szentszéktől bucsut is eszközöltek. Mig a kapuczinus atyák ekkép gondoskodának Bodaikról, a székesfehérvári jezsuiták és sz. Ferencziek is ellátogattak Bodaikra, hogy ott tért foglalhassanak maguknak. — Szinte mosolyog az ember midőn olvassa ez adatokat a pályatársak működéseiről. De azért ne ítéljük meg őket, hisz a féreg is örvend létének! A plebánia-templom, a mostani plebániaház s egyéb szent épületek a kapuczinus atyák buzgólkodásának eredményei, pedig ők sem élvezték soká munkájok gyümölcsét, mert 1788-ban a bodaiki ház tőlük elvétellett, s 1789. jan. 11. kelt rendelet folytán Moórra visszavonulni s a lelkészetet zárda- és templommal Gaál Ferencz első plebánosnak átengedni kénytelenítették.

A templom az ötvenes években leginkább b. e. Limbek János székesfehérvári kanonok adományából, a jelenlegi buzgó plebános Blaumann József gondozásával gyönyörűen kifestetett, s megnyitattott. Megemlítjük még, hogy Bodaik a 14-ik században plebánia volt, s Máté pap 40 denárral adozott a pápai kincstárba. (Magy. Sion. II.)

Ráczkeve:

Fekszik a Csepel szigeten, s ennek mintegy központját képezi. Kettős indok vezérel, hogy e helynek „Emlékkönyvünk“-ben nagyobb tért adjunk; egyik az, hogy egyházmegyénk neve-

zetesebb helye lévén, hajdan a királyok is különös kegyeikre méltaták, másik indok pedig a kegyelet, melylyel iránta viseltünk, lévén az e mű szerzői egyikének születési helye. Ne vegye tehát a t. olvasó rossz néven ha multjáról följegyezzük azt, mit följegyezni méltónak találunk, annyival inkább, mert eredetével írónk eddig érdemlegesen nem igen foglalkoztak. Pedig nagyon valószínű, hogy már Árpád idejében keletkezett. Ugyanis hazai történelmünk beszéli, hogy midőn Árpád meghódította a Tisza és Duna folyamok között, s azt a nemzet birtokába vette, áthajózott *Csepel* szigetére, mely a kun Csepeltől, a fejedelem lovászmestere-től neveztetett el. Horváth Mihály nagy történészünk írja nagy munkájában (I. 53. l.), hogy e szigetet annyira megkedvelte Árpád, hogy ott családjának palotát építtetett. S hogy e sziget Árpád családjának kedvencz tartózkodási helye volt, tanusítja az idézett történetíró, állítván, hogy Árpád tartózkodási ideje alatt itt jöttek össze körülötte a nemzet főbbjei, szintén építtetvén házakat családjaik számára. Azt is tudjuk, hogy Árpád bölcse tapintatánál fogva a meghódított kisebb fejedelmeket békében hagyván, biztosítékul csak fiaikat, s a hűbéressé vált főnök előbbkelőinek fiait kívánta magához, székhelyére udvarába küldetni. E viszonyok természetesen azt hozták magokkal, hogy Csepel szigetén az elhelyezkedések, telepítvények s építkezések mindig nagyobb mérvet öltöttek. Árpád már akkor, midőn Csepel szigetére lépett, tervbe fogta ugyan, hogy a dunán-tuli vidéket is meghódítja, de e tervet csak itt, honnét az elfoglalandó vidéket megpillantá, emelte határozattá; s miután Vajta vezér Orsova vidékéről visszatért, a szigetbe gyűlt törzsek és nemzetségek fejeivel több napig tanácskozáván, innét indult el seregével a Kis-Dunán át, és Soroksár fölött a Rákospatak mellett tábort ütván, ott hol most Megyer falu áll jött át a dunán túli részekre. hogy határozatát valósítsa s e részt is elfoglalja. Hadjáratát siker koronázta; s midőn be volt fejezve a nagy mű, Árpád ismét Csepel szigetére tért vissza, hol még ugyanazon évben t. i. 896-ban örvendetes esemény boldogította a honalkotó fejedelmet.

Hitvесе ugyanis fiat szült, kit Zsoltnak nevezett; Zsoltnak születése nagy öröm tárgya lett az egész nemzetben, s azt a feje-

delmi székhelyen Csepel szigetén több napi vendégség s harczy játékokkal ülték meg. Zsolt tehát, ki hivatva lett a hallhatatlan dicsőségű fejedelem nemzetfejét fönn tartani, Csepel szigetén született. Csepel szigetére vezették a vezérek a Biharban magát megadott Marót bán követeit, hogy ott Árpáddal egyezkedjenek; ide hozták Marót leányát is, kit azután Árpád Zsoltnak eljegyzett. Csepel szigetén tartatott meg a nászünnepe is, melyre Árpád a törzsek s nemzetségek fejeit meghíta; s minthogy a fejedelmi méltóság a nemzeti egységnek e főkapcsa még nem volt megszilárdulva, kellett az előrelátó böles fejedelemnek úgy intézkedni, hogy a nemzetségek fejeit fia, mint a fejedelemségben is utódja javára lekösse; s erre, vagyis az etelközi szerződés megújítására legkinálkozóbb alkalom vala Zsolt menyegzője. Miután tehát lefolyt a nászünnepe, melyen áldomások, lakomák, harczyjátékok egymást több napig váltogatták: Árpád előadá kívánságát az ünnepélyes gyülekezetben jelenlevő nemzetségek fejeinek, ezek esküvel kötelezék magokat Zsolt iránti hűségre, s őt ősi szokás szerint paizson fölemelvén, jövőendő fejedelmükül kikiáltották. A második szerződés tehát Csepel szigetén kötött 899 ben.

Mindezeket — bár Ráczkevéről mitsem emlitenek — szükséges volt előrebocsájtani; mert ez képezi azon alapot, melyre állításunkat Ráczkeve eredetére nézve egész bátorsággal rakni akarjuk. Mielőtt azonban ezt tennők csak a névtelen jegyzőt idézzük még „... és bemenvén Árpád és az ő nemesei a szigetbe, midőn látá annak termékenyséjét, és a Duna vizétől való megerősíttetését, nagyon megszereté azt. Elvégezik tehát, hogy az a sziget a fejedelem szigete legyen, és minden főembernek legyen benne udvara és tanyája. Árpád fejedelem legottan építőket fogadott, jeles fejedelmi lakházakat csináltatott, a hosszú utazásban megfáradt lovait is mind bevitetvén, ott legeltette. A főemberek is megmaradtak ottan feleségeikkel, szolgálóikkal, stb. (a névtelen jegyző szavai kivonatban Cseresnyei Sándor Dentu Mogerek című munkája szerint.) Ha ez adat nem volna is oly világos: már maga azon körülmény, hogy Csepel szigeten Árpád fejedelmi udvart tartott, családi boldogságát, apai örömeit élvezte, sőt országának

fönnállását is böles intézkedésekkel itt biztosította, — az a körülmény, hogy környezetében nemcsak a meghódolt fejedelmek és azok főbbjei fiai, hanem saját magyarjainak jelesebbjei, törzsfői is csaták után, ezek családjai pedig folyton a fejedelem környezetében tehát Csepel szigeten tartózkodtak, — maga ezen körülmény okvetlen szükségessé tette, hogy Csepel szigetén nagyobb mérvű letelepedések történjenek, mely telepedések aztán a falvak keletkezését vonták magok után.

Az Árpád-házi királyok korából nem közöltek ugyan eddig még Ráczevére vonatkozó adatot azok, kik multjával foglalkoztak, Bognár József Csepel sziget leírásában (Tudománystár 1843.) ugy szinte Ludaics Miksa (az 1861. „Sürgöny“ 49., 50., 51. számaiban) midőn a ráczevei görögneemegyesült templomról ír, csakis a város levéltárában őrzött királyi okleveleknél állapodnak meg, melyeknek legrégiebbje Zsigmond királytól származik; a régiebb írók közül pedig Oláh Miklós se mond többet, mint hogy az ő idejében vagyis 1500—40-ig fényes udvari lakások, s egyéb fejedelmi mulató házakon kívül 4 mezőváros, u. m. *Chepel*, *Tekel*, *Szent-Márton* és *Kevy* dislettek itt. Ráczevének Zsigmond előtti létezéséről tehát mindeddig nem birtunk határozott adatokkal.

Bognár ugyanis azt mondja, hogy a 14-ik század elején ha volt is Ráczeve helyén valami falu az nagyon csekély lehetett és támaszkodva hihetőleg Mátyás király 1473-ban kelt okmánya szavaira, melyben „sz. Ábrahám telke“ vagy Kis-Keve városáról van szó állítja, hogy nem Ráczevének, hanem *Ábrahám telkének* neveztetett azon régi templomtól, mely Ábrahám tiszteletére szentelve, elhagyottan állott ott; sőt Ráczeve eredetét az 1440. táján Magyarország déli táján levő Kovin vagy Kuvin, a mai Kubinból ide telepített rácok első helyétől neveztetett el *Kewinek* s a rácoktól Ráczevének. S ez értelemben nyilatkozik Ludaics Miksa ur is a „Sürgönyben“; miután t. i. a ráczevei királyi okiratok nyomán bebizonyította, hogy az odavaló szerbek Kubinból jöven 1440. körül telepedének meg Ráczevében, nem ugyan Ráczeve eredete, mind inkább az ottani görögtemplom

építésének idejéről értekezvén, így folytatja: „Ezen okiratban az mondatik, hogy a sz. Ábrahám Patriarchának tiszteletére (a mai Ráczeve táján) épült templom közelében telepedjenek meg a szerbek, vagyis azon helyen, *hol régentén is, mint mondatik, helység létezett*; a régentén állott helység tehát el volt pusztulva, de a templomnak még 1440-ben is fön kellett állnia, mivel az adományozó király még azt tudta, hogy az sz. Ábrahám tiszteletére van szentelve.“

Ezen vélemények szerint tehát vagy pusztta volt az a hely hova a szerbek letelepedtek, kivéve, hogy ott sz. Ábrahám temploma állt, s neve sem volt a helynek ismeretes, vagy pedig a helyen hol a szerbek letelepedtek, *volt azelőtt is falu*, s e falu Ábrahám telkének, Ábrahám falvának neveztetett.

E véleményekből elfogadható az, hogy a szerbek letelepedése előtti időkben volt azon a helyen valami falu, de nem fogadhatjuk el azt, hogy e létezett, de talán elpusztult falut *Ábrahám telkének* vagy *Ábrahám falvának* nevezték volna; s ennek valószínűségét is tagadva, azt állítjuk, hogy azon elpusztult falut, melynek helyén sz. Ábrahám temploma állt, mielőtt még elpusztult volna, tehát létezése korában *Kewynnek* vagy *Kewénynek* nevezték.

Ez állításunkat pedig a következő érvekre fektetjük.

Azon 108 nemzetségek közül, kik Árpáddal e földre jövének igen soknak neve meg van máig is örökítve azon faluk vagy városok neveiben, melyek létüket nekik köszönik; így tudjuk, hogy a Bikach nemzetségtől *Bikács*, Borchot-tól *Borsód*, Chabá-tól *Osaba*, Chanád vagy Sunád-tól *Ušanád*, Chór-tól *Csoór*, Churth vagy Kurth-tól *Kürt*, Erdőd-től *Erdőd*, Gewr-tól *Györ*, Gyula vagy Jula-tól *Gyula*, Kurustól *Körös*, Miskoucz-tól *Miskolcz*, Maglout-tól *Maglód*, Nádasdy-tól *Nádasd*, Nyr-tól *Nyir*, Ogmánd-tól *Igmánd*, Turda-tól *Torda*, Zounuk-tól *Szolnok*, Zumbur-tól *Zombor* vette valószínűleg eredetét.

Már pedig azon 108 nemzetség között, kiket Kézay az ő krónikája végén elősorol ott találjuk ám az Érd, Thétén, Thecule s Kewy nemzetségeket is; sőt itt találjuk a helyeket is egy rakáson, melyeknek a nevezett nemzetségek bizonyosan még Árpád korában

alapítói valának, habár arra írott okmányaink nincsenek is. Mert ha Árpád megszeretvén Csepel szigetét, azt Csepel nevű kedves kun lovászától nevezé el, ha — miként czikkünk elején kimutattuk — Árpád a szigeten lakván ott főbb embereinek s kedvesebb barátjainak lakásokat is készíttetett: nem-e több mint valószínű, hogy a mai *Érd*, *Tétény*, *Tököle*, *Kevi* (a ráczoktól később Ráczekevi) épen az ő hozzá talán ragaszkodóbb tehát közelében letelepedett Érd, Thétén, Thekule s Kewi nemzetségek törzsfőinek köszönik létüket?

Ámde ez mind csak tapogatódzás — fogják némelyek mondani olvasóink közül; nem tapogatódzás, hanem a körülmények összevetéséből levont következtetés ez tisztelt olvasónk, s meg lehet győződve, hogyha nem volna más adatunk arra nézve, hogy a mai Ráczeke helyén már a szerbek letelepedése előtt majdnem két századdal azaz 1280 körül létezett *Kövi* vagy *Kövény* falu: a tollat sem vettük volna kezünkbe. Igen is találunk egy igen becses adatot, s úgy tettünk örömmünkben, mint az evangéliumi asszony, ki megtalálván elvesztett pénzét összehívá szomszédnéit s dicsekedett szerencsés lelete fölött. Nem tagadjuk, mi is fölugrottunk az íróasztaltól, midőn az adat föltárult előttünk s dicsekedve mutogattuk szomszédainknak, hogy mily kincsre akadánk. (Csak Ludaics Miksa barátunknak a buzgó történetbuvár és tudós régésznek ráczekei kir. járásbíró urnak nem mutathattuk meg, de hisszük ez uton is tudomására jövend az.)

Tudjuk azt, hogy IV. Béla király a Nyulak szigetén a sz. Domonkos rendű apáczáknak 1250—1254 körül kolostort épített, melynek czelláiban Lascaris Mária nejétől származott s már anyja méhében Istennek följájánlott, s a veszprémi kolostorban Bodomér gróf özvegye Olympia által nevelt Margit leányát már életének 12-ik évében elhelyezé.

Hogy mily kedves volt e hely Bélának, hol egyetlen leánya Istennek szolgált, s mily nagy kitüntetések, adományozások s kiváltságokkal halmozák el e kolostort nemcsak Béla és királyi utódai s a római pápák, hanem magánszemélyek is: olvashatja bárki Rupp Jakab Budapest helyrajzi történetében. S e derék

férfinak köszönhetjük mi is azon adatot, mely Ráczkeve létezésére egész a 13-ik századból vet világot. — Azt írja ugyanis Rupp idézett műve 64-ik lapján: „A külső jószágok, melyeket az apácák birtak részben a szomszéd budai területen, részben másutt feküdtek; amazokat itt még mellőzve, emezeket rövideden előszámlálom...” legyen szabad nekünk az igen sok adományozás közül csak néhányat, melyek megyénkire vonatkoznak fölhozni. „1266-ban kapták Nána gróf Pousa fiától *Solmárt* (Pilisben). (Cod. Dipl. IV. III. 315. l.)“

„1270-ben Ponabezt Demetertől *Sóskut* földét. (U. o. V. I. 84. l.)“

„1272-ben Martonvásári Gergelytől *Tordacs* földét. (U. o. 178. l.)“

„1272-ben V. István helybenhagyja IV. Béla adományát *Kuldó* birtokra Fehérmegyében. (U. o. 208. l.)“

„1274-ben Moys kir. tárnokmestertől *Chaba* földét Pilisben (U. o. V. II.)“

„1278-ban IV. László király *Pomázt* (Pilisben) Erzsébet nővérének, apáczának adja, mit III. Endre 1300-ban megerősít. (U. o. 257. l.)“

„1280-ban László király nevezett nővérének és a többi apácáknak *Tököl* földét adja Csepel szigetén. (U. o. V. 2. l.) *Ezenkívül e szigeten az apácák még Kövény és Sz.-Miklós falukat*, és két pusztát birtak, a mint az illető jegyek alatt a még nem lajstromozott egyházi iratok közt található.“

Tököl, Sz.-Miklós, Kövény tehát léteztek már 1280 körül, s hogy *Kövény, Sz.-Miklós* falvak, és pedig virágzó falvak lehettek: onnét is lehet következtetni, mert az annyira kegyelt sz. Mária szigeti apácáknak, kik közt volt a király nővére Erzsébet is, és pedig különösen ennek nemcsak testvéri szeretetből, de az Istennek följánlott hölgyek testülete iránti lovagiasságból csakis oly ajándékkal kedveskedhetett a király, mely mind a megajándékozott, mind az ajándékozó méltóságával összefért. Összevonva a mondotakat, világos lesz előttünk: hogy a mai Ráczkeve helyén még a szerbek letelepedése előtt létezett község; — hogy e községnek

neve korántsem Ábrahám telke, vagy Ábrahám falva, hanem *Keve* vagy *Kövény* vala; — hogy e *Kövény* már a 13-ik században *Sz.-Miklós* és *Tökölével* virágzó falu volt, mert annak neveztetik is; — végre, hogy *Kövény* a *Kewi* nemzetség nevétől származik, sőt hogy maga a falu is, miként a közelben levő *Tököle*, s a sziget átellenében levő *Érd* és *Tétény* is: *Kewi*, *Thecule*, *Érd* és *Theten* nevű s Árpád közelében letelepedett 108 nemzetségek közül valóktól veszik eredetüket.

De lássuk a Ráczkevére vonatkozó adatokat a szerbek letelepedése utáni időszakból. Azon tabuláris per, melyet Ráczkeve városa az uradalom ellen egy félszázadon keresztül jogai és szabadságai védelmére folytatni kénytelen volt, elég adatot nyújt a város viszontagságainak ecsetelésére. E perből van kezeink közt egy kivonat, mely a királyi kiváltságokat röviden elősorolja, azon eredeti oklevelek nyomán, melyek a város levéltárában őriztetnek, s melyekre a perben hivatkozás történt.

1405-ben Zsigmond még a határszélen lakó szerbeket szép szabadalmakkal ruházá föl, s midőn Csepel szigetre jöttek Albert király e kiváltságokat a Csepel szigeten megtelepedettekre is kiterjeszté. Ezt tette I. Ulászló is 1440-ben, ugyszinte V. László 1455-ben és Mátyás 1458-ban, ki ezenfölül a kis-keveket minden vám és harminczad alól fölmenté, peres ügyekben pedig egyedül a helybeli bíró és tanács ítélte alá rendelte.

1465-ben Mátyás, Fehér György királyi ember által a város határát eképen jelölte ki: Kelet felől a kis Dunától kezdve Ábrahám büki baromjáró erdőn (ez azon sz. Ábrahám patriarka templomának erdeje volt) s az öreg Dunára kinyuló határok vonala választotta el sz. Márton és *Uj-Falu* helységektől; más oldalról pedig t. i. alólról való határa az öreg Dunától kezdve *Lóré* mellett menvén sz. Miklós szobra felé, (tehát ez időben ott sz. Miklós szobra állhatott,) *Becse*-fok nevű tó mellett kiterjedt a kis Dunába és ezen két oldalról huzott vonalak közt fekvő határnak egész kiterjedése királyi adomány szerint örökös joggal Ráczkeve várost illetvén azt birták is földesuri joggal.

1473-ban Mátyás a biráskodásra vonatkozó fentebbi

levelét megújítja, s miután Beatrixnek adatott az egész sziget menyasszonyi ajándékkép; a királyné is minden jogait megerősítette sz. Ábrahám telke, máskép Kis-Keve városának.

1481-ben az egész szigetre nézve fairtási jogot nyertek.

1489-ben kelt okmány szerint pedig Keve városának polgárai személyök és javaikra nézve minden adózástól fölmentetnek. Egy másik ugyanazon évi okmány szerint pedig, Keve városának leégése után minden kiváltságait, minden adózás és vámmentességre nézve megújította, a perekre nézve pedig Zsigmond 2. 4. 5. 12. t.-cikkei szerint a város birája és tanácsa ítéletétől a föllebbvitelt egyenesen a Tárnokszékre rendelte, s ezen városra nézve Csepel szigetnek Főispánját*) és mindenféle tiszteket eltiltott a biráskodástól.

1490-ben Ulászló minden előző szabadalmat megerősített, s minthogy Beatrix asszonyinak Ulászlóval czélbavett házassága nem sikerült s az 1498-ban visszaköltözött olaszthonba: Csepel sziget a koronára szállt, s midőn Ulászló Annával egybekelt, Csepel szigetét Anna kapta meg menyasszonyi ajándéku.

1503-ban Keve városa panaszt emelt a királyné előtt, hogy a királyi tisztek elfoglalták a városnak egy halastavát. Az

*) Ime az okmány ezen egyetlen szava: „Főispán, Comes“, mely világot vet Bognárnak az 1843. évi tudománýtárban közlött azon véleményére, melyszerint a mohos sirkő tulajdonosában, melyet a ráczevi régi napló külső tábláján írt 1775. évi jegyzet szerint Csepel szigetben találtak, s melynek fölirata ez volt: „Sepultura Egregy Micaelis, de Cheh, Insulae hujus, Chepeliensis, Comitís, qui Obyt, in festo Sancti Andreae, apostoli, Anno salutis MDXVIII.“ valami szigeti birtokos grófot keresett. — Az okmány azt bizonyítja, hogy Csepel szigetnek is mint hajdan más kerület, vagy megyének „Comes — Főispánja“ volt. S ily Comes, főispán volt azon Cheh Mihály is, ki bizonyosan a szigetben lakott, s itt is temettetett el. — A sirkő eleinte a tökölei plebánia templom föltárába rakatott; később pedig a sz. Borbála mellék oltárába tették át. E sirkörül emlékezik Wagner is a Collectanea gen. histor. fam. decade II. czimü munkájában.

ügy megvizsgáltatott, s minthogy a kevier okmányilag igazolták, hogy nemcsak a kérdéses tó, de az egész határ Keve városának adományos birtoka: javukra ítéltetett. (S e tavat, mely most már rét, a város most is birja.)

1514-ben Csepel a koronára szállt, s mint ilyen 1518-ban a királyi konyha ellátására fordított. Azonban Ráczeve városa szabadalmi épségben maradtak, megerősítvén azokat 1524-ben Lajos, és Zápolya is 1536-ban. Budavár elfoglalása után a török uralom alatt Ráczeve városnak is szomorú napjai voltak, mégis 1628-ban Eszterházy Pál gróf a nógrádi őrség kapitánya Csepel szigetet a kamarától zálogba vette a város ellenmondása daczára. Eszterháziak kezéről gróf Heiszter Donát vette át 24565 frton; utána pedig 1698-ban Savoy Jenő foglalta el, mi ellen — mert a sziget koronajóság volt a fiscus is és a megye is ellent mondott. Jenő herczeg mint fővezér 1699-ben 1000 frtot vetett ki a városra; jóság igazgatója pedig Verlet Claudius 1771-ben 1500 frt. adót vetett ki a város királyi haszonvételeire. Jenő halála után a sziget ismét a koronára szállt. III. Károly 1736-ban hitvesének adta, a fiscus szavatolása mellett annak haláláig, s ekkor ismét a koronára szállt.

1772-ben Köröskényi Károly uradalmi prefectus rávette a város biráját s néhány esküdtjét, hogy az urodalommal egy urbarialis és regale szerződést irjanak alá. A szerencsétlenek engedtek a ravasz embernek, s a város szerencsétlensége és kárára, daczára minden tiltakozások és jogorvoslatoknak, itt gyökerezett azon viszony, melyből a város szabadulandó, pert vala kénytelen megindítani. Még midőn 1781-ben Mária Terézia a szigetet Mária Krisztinának adta, orvosolni akarták a ráczevier sérelmeiket, tárgyalta azokat a megye, helytartótanács, országgyűlés s maga a felség is, de végre is perutjára lettek utasítva. Az 1798-ban kötött szerződések, de a melyeket se a felség, se a megye se a város helyben nem hagyott — Hegyesy Péter uradalmi ügyész — később állami ügyész — földmondta; hogy ujabbat és terhesebbet erőszakoljon a városra. Az ügy a mult évtizedben lett befejezve, melyben a város pervesztes lett.

Ráczkeve kiterjedése, virágzása, kereskedelme és culturalis állapotára nézve a 16-ik században elég tájékozást nyújt azon adat, mely Szalay adalékaiból a magyar nemzet történetéhez a XVI. században Pest 1859. — hol az osztrák császár konstantinápolyi követének jelentése közöltetik 1573-ból — olvasható.

„Junius 23-án 10 óra tájban elindultunk Budáról. A pasa harmincz személyt rendelt mellénk, kik bennünket Konstantinápolyig kísérjenek; köztük volt a fekete, de nyájas Szinán bég, két öreg csausz, s három jancsár. Először is Ráczkevére érkeztünk. Ezen *hosszadalmas nagy mezőváros* hódol mind a töröknek, mind Salm-Eck grófoknak. — Lakosai magyarok, kik nagyobb részt kalvinisták és ráczok. Az utóbbiaknak szép templomuk van. . . . A mezővárosban *nagy vásár tartatik, melyet a bécsi kereskedők is szoktak látogatni, kik gyermekeiket ide küldik a magyar nyelv megtanulása végett.*“ Virágzó kereskedelmére nézve még csak azt említjük meg, hogy azon kat. templomot, mely a mult században lett elbontva, s mely a plebániához átellenében most özvegy Mátrayné által birt ház helyén állott, Bel Mátyás és Skaricza Máté egykori ráczkevei ref. lelkész állítása szerint 1536-ban Barabás nevű kat. lakos építette, ki fogadást tett, hogy mindazon nyereséget, melyet egyik kockázottabb üzleti útjában szerzend, egy templom alapítására fogja fordítani. S valóban nyeresége oly tetemes volt, hogy nemsokára az egész templomot fölépíthette. E templom 1791-ben elbontatván a mostani diszes és tágas építetett. Ugyanazon Skaricza Máté krónikájából látható, hogy hajdan a városban, templomain kívül diszes felházak, tágas raktárak valának; hét piaczot s csaknem két annyi utcát foglalt magában.

Hanyatlása a törökkori zsarolás, pusztítás folytán kezdődött. Alig hogy a kereszténység bevév Budát, s az elbujdosott ráczkevek tüzhelyeikhez ismét visszatértek: rájuk rohant a török Fehérvárról, s iszonyu sarcot vetett a lakosokra, mit midőn minden kigondolható kínzások mellett sem tudott rajtok megvenni, rájuk gyujtotta a várost. De még ez sem volt elég, mert azon kevés népet, melyet életben hagyott a török, megtizedelt az éhség. Hogy

azonban a szenvedés pohara egészen megteljék a ráczkevei jegyzőkönyv szerint a budai német őrség is kegyetlenül megsarczolta a védetlen várost, és pedig 1687. 1688. 1690. években. A Rákóczi korszakban végre egymás közt pártokra szakadván, a kölcsönös dúlások miatt a lakosok is széteszoltak: s Laczháza, Szabad-Szállás és Sziget-Miklóstra, a ráczok pedig részben Földvárra költöztek. Így történt, hogy Bel Mátyás 1730. táján már csak silány községet látott a hajdan virágzó város romjain. Ma már fájdalom rohanva pusztul. Terméketlen homok-talaja többi földjeinek távolsága, lehetlenné teszi a földművelést; hajdan gazdag termésű gyömölcsösei az erdők kiirtása s helytelen kezelés folytán tönkrementek; de ha mindezek virágoznának is, nincs közlekedése; ipar, kereskedelmi, közlekedési, és egészségi főélet ereje a Kis-Duna elzárásával keresztül lett metszve. Más államokban csatornákat ásnak, tengert tengerrel, folyót folyóval hoznak áldozatok árán kapcsolatba; nálunk az istenadta folyót technikai hibás számítások alapján nagy áldozatok árán eltorlaszolják betemetik. Ez a modern haladás. De még ez nem elég, ehhez tudomány is kell; elvesznek tehát Budapest alatt a Dunából többet felénél, egy nem egészen épszögben (!!) beékelik annak partját, óriási töltést emelnek medrében, s azt mondják, hogy az összeszorított víz (majdnem épszög hajlásnál!!) maga mélyíti majd medrét, s Budapest ment lesz az árviztől; ez a modern tudomány; ott a hol a természet maga mutatja hol a baj, ott hol az 1876. évi jégtorlás alkalmával oly rendkívüli vízmagaslatnál fenékgig torlodott a jég, Ercsiben! nem szabályozzák a medert, hanem kotortatják a „szabályozott“ vidéken, Budapest alatt; természetes, mert oly számításal van szabályozva, hogy örökké kotorni kelljen. Most még csak az kellene, hogy a kik a Kis-Duna elzárását, a budapesti partok ily egyenessé tételét kitervezték, a kotró gépek tulajdonosaival a baggerozó társulattal lépnének némi solidaritásba, ez volna aztán modern élelmesség.

Az ország fizet, de Budapest fogja meginni *levét* *). Mi nemcsak meggyőződésünk, de állásunknál fogva is tiszteletben tartjuk a törvényhozó testületet, s meghajlunk a hozott törvények szentsége előtt. De nem tarthatjuk magunkat vissza annak kifejezésétől, hogy mielőtt a Kis-Duna elzárását elhatározta, jó lett volna annak következményeit is mérlegbe vetni. Elvenni a közvagyon, a közlekedés legolcsóbbikát, s helyébe még egy csatornácskát sem adni, — eltölteni a kis folyamot s a Nagy-Duna árját a szigetre eresztetni, — megszüntetni egy vidék iparát, kereskedelmét s helyette még egy — a mi pedig legcélszerűbb volna, de ehhez is víz kell — haltenyészdét sem állítani: ez nem nemzetgazdászati eljárás.

Hálátlan térre léptünk talán, de szükséges a multat emlékébe hozni a közönségnek, mely nagyon felejt.

Dupanloup, Orleans nagy püspöke azt mondá egyik nagyszabásu beszédében: „korunk ugy látszik nem ismeri többé magát, arczába kell tehát vetni vétségeit.“

Mi nem akarunk ezen „erős“ kifejezéssel élni.

De hagyjuk e tárgyat, s térjünk vissza Ráczkevébe, hogy megnézzük annak nevezetesebb épületeit.

Legrégibb itt a reformatusok temploma. Építési idejét azonban nem lehet meghatározni. Sokan azt mondják, hogy ez volna azon sz. Ábrahám patriárka temploma, mely 1440. körül,

*) Nem ok nélkül szóltunk ez ügyről. — Buda az 1876-iki árvíznek, partjai alacsonyabbsága miatt szinte ki volt téve; a budaiak gyűlésileg kérték is a magas kormányt, hogy a soroksári Dunaág elzáró töltését nyitassa ki, reménylven hogy ezáltal a Budát előntött ár csökkenni fog. Kérésük nem teljesített, mert a „szakértők szerint nem lett volna a kinyitásnak eredménye. Pedig de hogy nem! Ki figyelemmel észlelte az ár-magasság jelzéseit Budapesten és a Csepel-sziget alatt Dunapentelén, meggyőződhetett, hogy miután a jégtorlódás Ercsinél állt, Dunapentelén a vízmérő 2—3 lábbal mindig alacsonyabb vízállást mutatott, mint Budapesten. Ha tehát ez időben a kis Dunagát töltése kinyitott volna, a Budapest között meggyült víz ezen mederben a sziget alatti 2—3 láb esésnél okvetlenül tetemesen leapadt volna. Ki szavainkon kételkedik, nézze meg az akkori lapok tudósításait a vízjelzések Budapest és Dunapentele közti különbözetekről.

midőn t. i. a szerbek letelepedtek már állt, s hogy a ráczkevi szerbek templomát csakugyan letelepedésük után ők magok építették, s 1487. évben készült el: beigazolta Ludaics Miksa jeles régész a „Sürgöny“ idézett számaiban. S Ábrahám temploma a magyaroknak maradt: bizonyítja Skaricza Máté ráczkevi reform. lelkész verses krónikája is, melyben többek közt ez mondatik: „Tőnek azért ily kötést egymással, hogy csak magyar birjon Ábrahámmal, és a ráczok a boldogasszonynyal, kiki élvén eő solosmájával, Az Nagyboldogasszony kápolnáját ráczok megépíték mint sajátját“ stb. Később a reformációra térvén Ráczkeve magyar lakosai e templomot megtartották; a mi nagyon valószínű, mert a katolikusoknak mostanít megelőző templomát miként említettük 1536-ban Barabás nevű kereskedő építette. A ref. templom katolikus jellegét nemcsak keletelése, de a szentély és sekrestye létezése, s régi építési stýlje, melyek a később épített református templomoknál hiányzanak igazolni látszik. A torony 1780-ban építtetett, a harangok azelőtt falábakon a templom előtt álltak.

Másik érdekes épülete Ráczkevének a görög-nemegyesültek késő csucsíves temploma. Nevezetes benne az, hogy egy fő- és két mellékoltárral bir, a mennyiben ily példányát a görög vallásu templomoknak az országban sehol sem láthatni. Ebben tehát egyszerre három liturgiát lehet tartani. Ennek okát Henszlmann a „Győri Tört. s Régészeti Füzetekben“ (III. 292—93.) — hol a templomot építészetileg ismerteti — azon körülményben találja, hogy az kettős templom, és pedig úgy, hogy a két templom egymást hosszoldalával érinti, s úgy magyarázza, hogy az 1440-ben Ráczkevére érkezett szerb község maga számára önálló parochialis templomot kezdett építeni 1480. körül. Későbbben a laicus községhez szerzetes község csatlakozván — a minthogy voltak is ott kalugyerek — és saját templommal akarván birni, alkalmasint a költség kimélese tekintetéből a parochialis templom déli falához építették a kolostori templomot, elfoglalván ezáltal az előbbi templom hosszahajójának második és harmadik tő-osztályát (Arka denjoch). Keletről nyugatra számítva.

Van e templomban egy kép fára festve Krisztus a kereszten; (görögöknek nincsenek faragott szobraik, akármelyik ut melletti keresztjükön csak kép van alkalmazva. És mégis birnak faragványokkal is azon kis kézi keresztekben, pacificalekban, melyek több példányban az oltáron fekszenek); e kereszt-képben egy golyó nyoma látszik, melyet állítólag a kuruczok lőttek bele. Van egy fára festett sz. Mária kép is, melyet hihetőleg ugyanazok — épen a szűz anya arczképén keresztül erős kardvágással sértettek meg.

Az uradalmi kastélyt Savoy Jenő herczeg építette. Az egész épület M betű alakra mutat, mert középépülete az udvarba benyulik. A nagy terem márvány padlóval bir, a szomszédtermek a herczeg lakosztályai voltak. Homlokzatát, mely oszlopokon áll Hercules, Aeneás, Mercur stb. szobrai díszítik.

A város pecsétje 1520-ban készült, melynek részei 1802-ben elváltak s belül e fölírás tűnt ki: „Kew 1520.“ mi a pecsét készitési idejét világosan jelzi, valamint azt is, hogy még azon időben Ráczkvét „Kew“ vagy Kevinek nevezték, és nem Ráczkvének. E pecsétben látható a város czimere is, mely egy vértből áll, függélyes vonallal elválasztva, jobb mezején egy egyenes kard van függélyesen a földbe szurva, bal mezején pedig négy folyamat jelentő sávolyok láthatók; körirata pedig „Vita mihi Christus, rerum concordia fiscus“ azaz Krisztus az életem, békeség a kincsem. — És e jelmondat nemcsak a pecsétre, de a ráczkveiek szívébe is vésetett. A három népes hitközség tagjai között oly békés egyetértés, oly keresztényi szeretet, bizalom és barátság uralkodik, minőt az országban keveset találunk.

Van a kath. templomnak egy műkincse a 14-ik századbéli 2 casula s 1 pluviale drb, melyek a bécsi világkiállításban is kellőleg méltányoltattak. Azon körülmény, hogy Ráczkvét IV. László a 13. században a nyulszigeti Domonkosrendű apácáknak adományozta, hol nemcsak sz. Margit, de László király nővére Erzsébet is vala: bizonyossá teszi azon valószínűséget, hogy ugy Ráczkvi, mint talán, Tököle is ezen apácáktól kapták nagybecsű egyházi öltönyeiket.

Régészeti és érem-gyűjtemények, föliratos kövek, könyv- és levéltárak.

Egyházmegyénk szélének egész vonala, Bogdánytól kezdve egész Dunapenteléig a hajdan Pannonia azon határát képezvén, hol védelmi szempontból is legtöbb romai város coloniák és castrumok, valának fölállítva, nagyon természetes, hogy ilyen multtal a leletek kiaknázhatlan bányáit képezik, s valóban vannak is egyházmegyénkben lelkes férfiak, kik nemcsak a nemzeti ereklyéket, de a római, sőt őskori tárgyakat is figyelmükre méltatják, összegyűjtik és megőrzik.

A vidéken mindenekelőtt t. Kuliffay Adolf ercsi szám-tartó ur gyűjteménye érdemel elismerést s nagyban figyelmet, akár tekintsük a régi emlékek sokaságát, akár ritka s érdekes voltát, akár azok tudományos s szakértő elrendezését. Mielőtt a gyűjtemény részletes ismertetésére térnénk át, szükségesnek tarjuk fölemlíteni a nevezetesebb helyeket, a melyek a gyűjtemény anyagát szolgáltatták. A régész-buvár előtt ismeretes helyek: Aquincum, Promontor, Tétény, Érd, Batta, Ercsi, Dunapentele s a környékbeli puszták. — Kuliffay ur gyűjteményében első helyen és kitűnően vannak képviselve a római érmek. A családi érmek száma 34, megjegyzendő, hogy vajmi nagy ritkaság vidékünkön a családi érem. A császársági pénzek Lepidustól végig vannak képviselve, közülök nem egy tűnik ki keresettsége miatt, legnagyobb részének patinája jól megőrzött állapotú. Aranyérmek száma 3, az ezüstöké 111, bronzérmeké 357. Összesen 505 drb. A ki éremtannal foglalatostkodott, tudni fogja, hogy mily fárads-

sággal s szemrontással jár a régi pénzek tüzetes meghatározása. Ez érmek meghatározvák, külön szekrényekben elhelyezvék.

A byzanczy érmeket is képviselve találjuk néhány jeles példányban.

A magyarországi Árpádházi érmek a következőkben vannak képviselve: I. István, Péter, I. András, I. Béla, I. László (2 péld.), Kálmán (6), II. István (3), II. Béla (12), II. Géza (2), II. László (1), III. Béla (7), Imre (3), II. Endre (2), IV. Béla (11), tatárfeliratu 8 darab, V. István (6), IV. László (6), III. András (1), ismeretlen van 14. Hozzájuk számítván 8 frisachit az összes szám : 97.

A vegyes korszak minden királyát látjuk képviselve, I. Lajost, Zsigmondot, I. Mátyást, Ulászlót és II. Lajost 7 darab aranyban. Összesen 58. A habsburgi ház magyar pénzei szinte teljes számuak.

Magyarországi pénzek gyűjteménye áll: 17 darab aranyból, 295 drb ezüsből és 65 drb rézpénzből. Az erdélyi fejedelmek érmei 19 példányban vannak képviselve, közülök 2 arany.

A gyűjtő ur figyelme azonfelül kiterjedt az emlékérmekre is, melyek közül némelyek ritkaságuk s művészi kiállításuk tekintetében tűnnek ki. Számuk 16. Az összes éremgyűjtemény áll pedig 1033 *hamisítlan* példányból, mind megyénkből való, szakavatottan vannak meghatározva s külön fiókokban chronologice elhelyezve.

A régi tárgyak gyűjteménye szerfölött gazdag. *Bronz-tárgyak*: 2 római karperecz, diszes művészi munka, jól conservált, 2 fülbevaló, 7 fibula, egyik ezüst, 2 hajtű, gombbal ellátva, 2 sodrony melldisszel, 1 római kulcs, 1 csengetyű, 1 ezüst gyűrű (hihetőleg Árpád-kori?), 1 serpentin kőbalta (Tököléről), 2 parittyakő, 3 orsó, 1 középnagyságu urna, 1 korsó, 5 bögre, 2 fekete agyagu római tálacska, 1 római korsó fekete agyagból és mázos.

A *középkort* kevés, de érdekes példányokban találjuk képviselve. Nevezetesebb Aldegardtól (1554-ből) a fametszetek. Egy homok-óra. Elefántcsont-kép, mely Krisztus feltámadását

ábrázolja. Föltűnő rajta a művészi csoportosítás, a szerző neve ismeretlen. Érdekes fazékiparunkra nézve egy az 1689-ik évből származó kék mázos s fehér virágokkal diszes cserépkorsó. — Megemlitendő még egy étekeszköz a törökidőkből s egy diszes fődeles porcellán-kancsó. A bankjegyek bölcsökora 54 példányban van képviselve, s pedig különféle nemzetekéből. — A régi tárgyak száma 61.

Szintoly érdekes s kiemelendő tek. Ludaics Miksa járásbíró ur gyűjteménye Ráczevében, melyhez egy tekintélyes régészeti szakművekből álló bibliotheca is csatlakozik. A gyűjtő neve a régészeti irodalom s nevezetesen a szerb régészet terén elég ismeretes. Gyűjteményének éremtárát olykép volna érdekes ismertetni, ha minden egyes nevezeteseb példányt leírnók, de ivenk volnának ahhoz szükségesek. Azonban csak annyit jegyzünk meg, hogy mind autentikusok, jól conserváltak s lelhelyeik Fejérmegye s Csepel. Hosszabb ideig kell azonban időznünk a gyűjtemény barbarkori edényeinél, melyek nagyobb részének lelhelye *Tököle*, buvóhelyeiket ez évi árviz árulta el. Ez agyagedények száma mintegy 50 drb. többnyire urna alaku, kézzel gyártott s kovarczszemekkel vegyített agyagu edények. A tudós buvár érdekes hypothesist állit fel ez edények kezdetleges készitési módjára, nevezetesen akként vélekedik, hogy eme tökölei lelet edényei két részből készittettek; nem levén még ismeretes a fazék-korong, külön csinálták a többnyire öblös fenékfelet s külön a felső részt, mely két részt azután egybeillesztették és összeragasztották. Vanak feketére égetett agyagedények is, melyek szilárdabb s gondosabb kidolgozás által tűnnek ki. A gyűjtő ur mindazonáltal főszulyt fektet a *szerb emlékek* fölfedezésére s gyűjtésére, e tekintetben kiválóan szakértő. A hozzá sűrűn intézett kérdésekre biztos tájékozást nyujt. E téren gyűjteménye ritkítja párját honunkban.

Birtokában van egy arany órának, mely Párisban 1619-ben készült s ugyan a párisi világkiállítás alkalmával nem kevés feltűnést okozott.

Nem csekély érdemet szerez magának ft. Prunyi Andor ráczevei esperes ur is a régi emlékek megőrzése körül. Gyűjte-

ménye többnyire barbárkoru edényekből áll, melyek közül anyag és alak tekintetében leginkább egy Tökölén lelt urna tűnik ki, nagyon durva és kezdetleges, tartalma égetett csont és hamu volt. Anyaga fekete és szemcsés. — Nevezetes az általa felfödözött két *casula*, zöld bársonyszövetből, selyem dessinnel és arany disztiménnyel. Középen selyem és aranylapon a szentírásból vett jeleknek vannak csoportosítva, sokat jelentő kifejezéssel. A bécsi világkiállítás „Installations Comitēja“ a XV. század második felébe helyezte, egyuttal ki is nyilatkoztatta, hogy „a bécsi világkiállítás régészeti osztályát érdekességénél fogva kiválólólag diszesíteni fogja.“ Ugyan az esperes ur birtokában van egy ugyanazon korbeli köpönyeg-darab, szintoly becses, csak az a kár, hogy csak egy része volt megmenthető. A régészeti gyűjteményt kiegészíti régi könyvek gyűjteménye, mely nem egy érdekes példányt foglal magában. Megemlítésre méltónak találom Molnár Albert „Dictionarium ungarico-latinitumját,“ mely Frankfurtban nyomattatott 1644-ben, iktari Bethlen Istvánnak ajánlotta. „De Officiis“ Cicerrótól, velenczei kiadás, Aldo Manutius nyomdájából 1503-ban, nevezetes példánya az ismert aldinieknek. Van egy „Julius Caesar“ is e nyomdából, de későbbi 1593. Az esperes ur ügybuzgalma s kegyelele régi emlékeink iránt onnan is kitűnik, hogy az említett casulákat templomában nyilvánosan kitéttette s hiveit azok ritkas becsesvoltáról fölvilágosította, egyuttal figyelmezteté őket a netán felmerülő régi tárgyak óvatos megmentésére.

Sed nunc venimus ad fortissimum virum! Mélt. és főt. Pauer János püspök urról szólunk, kinek nemcsak érmészeti gyűjteménye, de könyvtára is ugy könyvészeti mint régészeti tekintetben nemcsak az ország, de Europa magán-gyűjteményei közt is ritkítja párját, rendezett catalogusban összefoglalt ismertetése a tudományos világ érdekeltségét kétségen kívül nagyban érdekelné. De mi kik a gyűjteményeket csak látni voltunk szerencsések, de tanulmányozni nem, azokat — ugyszinte udvarában izléssel elhelyezett feliratos köveknek muzeumszerű gyűjteményét sem vagyunk képesek részletesebben ismertetni.

Mi a feliratos köveket, melyek megýénkben nagy számmal

találtnak, illeti, azoknak leggazdagabb lelhelyei *Várad*, *Bogdány* alatt, *Tétény*, *Batta* és *Dunapentele*. Tétényből részint azokat, melyeket már Veszprémi, ujabbi időkben Momsen, Rómer ismertek, részint pedig saját leleteit e sorok írója szállítá be a m. n. muzeumnak. Dunapentele vidékén gyűjtötteket pedig nagy számmal t. Szász Károly káplán ur buzgólkodásának lehet köszönni, hogy a muzeumba jöttek. (Arch. közlem. X.)

Battán, hol t. Kereskényi Gyula érdi plebános urnak sikerült az őstörténelmi congressus által is megnézett hypocaustumot fölföldözni, szinte talált ő több érdekes föliratos követ, üreges téglákat stb., melyekkel hasonlókép muzeumunk gazdagított.

Eszmetársulatnál fogva megemlítjük az archeologicus congressusnak 1876. évi szeptember 8-án Battára történt kirándulási mozzanatát is, mely a különféle országbeli tudósok előtt már a magyar vendégszeretet emlékének fogva is feledhetlen marad.

Főlástak a battai hegyen két kőhalmot, tumulust: a 10. és 3-ik számút. Az elsőből egy urnát nyertek, a 3-ik számú érdekesebb volt, ebben fakamra volt, melynek lesulykolt padozatán 32 edény állott, hasonlók a hatvani, pátkai, hullstadi edényekhez. Megnézték a Kereskényi Gyula érdi plebános által fölfedezett római fürdőnek alját, fűtőhelyiségét. Az ásatás elrendeltetett. A téglák II. Legio jegyeivel voltak jelölve, tehát az aquincumi legio építette e fürdőt. A fényes fogadtatásban báró Sina család nemes nagylelkűségén kívül minden iránt a mi hazai, tudományos és nemes; nagy érdemök volt az uradalmi tiszturaknak, különösen Kriger Pál főigazgató, Lits Gusztáv felügyelő, Barnaffy Balázs, Kuliffay Ede uraknak.

Egyházmegyénkben levő könyvtáraink leginkább a megye székhelyén csoportosulnak. S miután ezek tüzetes tanulmányozására jelenleg nem rendelkezünk idővel, csak egyszerűen megemlítjük, miszerint leggazdagabb a *püspöki könyvtár*; kisebbszerű, de érdekes a *papnöveldei*. Minő a *cisztercieké* s van-e a *szent Ferencziéknél*: tudomással nem birunk.

Mind a püspöki, mind a papnöveldeinek mindenesetre az lesz a hibája, hogy a mily gazdagok a régi leginkább a theologia,

patrologia s egyházi és hazai történelmi művekben, ép oly szegények az újabb irodalom termékeiben. — Az ilyen könyvtárak hasonlók azon csonka művekhez, melyeknek folytatását nem bírja az ember. Pedig miután napjainkban az emberek a tudományos munkákra keveset költenek, de terjedelmesebb műveket, mint például a magyar akadémia kiadásában folyamatban levő magyar történelmi Codexek, szerényebb anyagi körülmények közt levők meg sem szerezhetik: ily könyvtárak volnának hivatva azokat megszerezni s az érdeklődőknek hozzáférhetővé tenni.

Kün a vidéken többet ismerünk; így gróf Cziráky Jánosét *Lovasberényben*, mely hogy minden tekintetben megfelel a „könyvtár“ névnek, csak nagytudományu s irodalompártoló birtokosára, s nagynevű atyjára kell utalnunk.

Másik gróf Eszterházy Mór uré, mely szinte ritkítja párját; harmadik gróf Nádasdy Ferenczé Agárdon, mely nemcsak a családnak részben megmentett könyveit, de néhai gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érsek magán-könyvtárát is magában foglalja, s nemcsak régi—könyvészeti szempontból is ritkabecsű—művekben gazdag; de képviselve vannak ott a nagynevű özv. Fonayné az irodalompártoló gróf Nádasdy Lipótné szül. Fonay Julia grófnő, nemkülönben irodalmi célra alapítványt is tevő néhai ifj. gróf Nádasdy Tamás s ennek öccse Nádasdy Ferencz gróf b. e. Zichy Ilona grófnővel szerzett újabb termékei is az irodalomnak; kár hogy tökéletesen rendezve s rendesen lajstromozva nincs e rendkívül gazdag könyvtár.

E tekintetben példányszerű gróf Brunszvik Géza könyvés képtára Martonvásárott. Különösen meglepő az új kastély egy külön pavillonjában elhelyezett gazdag képtár iskolák szerint osztályozva.

Láthatók itt Rubens, Van Dyck, Corregio, Tizian s más jeles mesterek művei és másolatai, melyek czélszerű elrendezése s az osztályok szerinti lajstromozása a műtészti, tekintetben is kiváló tehetségű grófnő finom érzékéről tesz tanuságot.

Megyénk területén a főnemések és birtokosok nagyobb számban vannak képviselve mint másutt. S miután ezek rendesen

az ő birtokaikon székelnek s a birtokok is, mint például a lánghi Zichyek uradalmai, a csákvári, perkáti, seregélyesi, polgárdi és csikvári, kálozi és sz.-mihályi, pátkai és fornai, agárdi, újfalusi, ercsii és érdi gazdaságok nemcsak az illető tulajdonosok és bérlők befektető rendszere, de gazdatisztjeik általános műveltsége s példányszerű szakképzettsége által, dacára mostoha klimatikus viszonyainknak gazdasági tekintetben is legszebb eredményeket mutatnak föl: lehetetlen, hogy kétségbe vonjuk, miszerint mindezen helyeken a tudomány és művelődés eszközei hiányoznának.

Czikkünk befejezéseül ismertessük még legalább halvány vonásokban a gróf Nádasdy Ferencz ur *agárdi levéltárát*. — Aggódunk ugyan, vajjon a nagylelkű gróf el fogja-e nézni, hogy kikért engedelem nélkül vonjuk „Emlékkönyvünk“ körébe ő levéltára rövid ismertetését. De hisz ha egyszer — természetesen az ő jóváhagyása mellett — a magyar történelmi társulat valamelyik gyűlésén kimerítőleg ismertetni alkalmunk leend: úgy sem fogja megakadályozhatni, hogy a történelmi társulat mint a méhraj ne röpüljön Agárdra, s ne szivja ki hazai történelmünk számára azon színmézét, mely bár gyászos események emlékeiből szűrődött, a történetírónak a leggazdagabb, új s eddig ismeretlen forrását képezi.

Két részre osztjuk az egész levéltárt: birtoki és történelmire.

A birtoki magában foglalja 1. *Ludáni* kastély birtokról szóló minden rendű okmányokat, kezdve 1246-tól, midőn Béla király *Ludán, Repon, Hurka, Haramuk, Bechi, Codan, Kumuk, Kyussalo, Oeden, Bustelek, Csusz, Nagy- és Kiskelecsén, Berend, Kér, Szubur, Vecse* nevű possessiókat Ludányi Leustachnak adományozza. E birtokok idővel a Babindali, Kozmafalvy, Dolgos, Dovoráni, Géczy, Révay, Berényi, Cseh, Ocskay végre Osztróts családok kezére jutottak. — Mig végre a notába esett Osztróts Mátyástól elvétetik, s I. Lipót által gróf Erdődy Kristóf Antalnak adományoztatik 1688-ban.

2. *Éleskői* másként *Osztróci*, ugyszinte *Holics, Sassin* és *Rárói* birtokokra 1496 tól, körülbelül a 17. századig vonatkozókat.

3. *Illavát* érdeklő, igen sok hártya-okmány, Zsigmond, Garay nádor, Hunyady János és Mátyás okleveleit. Az illavai uradalom Magyar Balázs után Macedoniai Lászlóra, erről az Osztrositsokra ment át, s ezek egyikétől, t. i. Mátyástól a nóta miatt elvétellett s Breuner grófi családnak adományoztatott.

4. *Liptóújvári* vagy *Hradeki* levelek a 15-ik századtól a 17-ikig.

5. *Osztrosits* és *Tökölyi családok* közt Bodrogkeresztur és Késmárk ügyében kiadott okmányok.

6. *Osztrosits Mátyás* és hitvese Révay Katalin Szidónia Illaván s az eperjesi börtönben szenvedett fogságát, — végre összes jószágaiknak elkobzását illető igen érdekes okmányok.

7. *Gróf Nádasdy család okmányai*, melyekben Petenyedi, továbbá a Csuponi gróf Nádasdyak, a Gersei Petheő család, alsó-lindvai Báuffyak, végre jeruzsálemi Endre vezére Hahold származási táblái láthatók. Továbbá *Csejte*, *Beczkó* várak okmányai, urbáriumai s becslései, melyek Nádasdy Ferencz halála után a fiscusra szálltak, s Erdődy Kristófnak adattak. Végre több regestrumok a családot érdeklő okmányokról.

8. Gróf Nádasdy Ferencznek Mária Terézia királynő vitéz hadvezérének később horvát bánnak mind katonai, mind kormányzói levelei magok egy egész levéltárt képeznek.

A történelmi rész, mely az eddig még ki nem aknázott kincsek tekintetében — mondhatni magában foglalja *I. Lipót korának történelmét*, — mely a liga indokai, fejlődése, az érdekeltek érintkezései, tudósításai, szövetkezései, tanácskozásaikra, — később pedig a vallatások, vizsgálatok, árulkodások, az eperjesi törvényszék eljárásaira nézve a leggazdagabb, legfontosabb s eddig nem ismert adathalmazsal bír: oly bő tárgyat foglalja magában történelmünk egyik legzajosabb szakának, hogy azt itt kellőleg nem méltányolhatjuk. Ugy hisszük azonban elég lesz mondanunk, hogy nevezetesebb egyéneknek, mint Vesselényi Ferencz, Eszterházy Miklós, Thurzó György, Thökölyi, Draskovics, Bathányi, Pálffy, Leszenyei Nagy Ferencz, Nádasdyak és mások száz és száz levelezései, murányi vár capitulatiója aláírva lotha-

ringi herczeg és Széchy Mária által, továbbá Szelepcsényi György, Telegdy János, Lippay György, Szegedy Ferencz, Piber László primások és püspökök eredeti levelei nagy számmal vannak képviselve. Török basák levelei, valamint több titkos jelekben irt levelek szinte vannak itt. S hogy egy sokat szenvedett hölgyről is megemlékezzünk: meg kell említenünk Széchy Anna Mária sajátkezű leveleit, melyeket börtönéből Ausztriából Rottál Jánoshoz intézett.

1. Lipót kora e levéltár nélkül meg nem írható.

I r ó i n k.

Árvay Gergely, premontrei kanonok, akadémiai lev. tag, szépirodalmi író. Sz. Vajtán Fehérm. 1790. Forditá Moliere. „Nők iskoláját“ Voltair „Tancredját.“ † 1871. Budán.

Bacsák Imre, vörösvári plebános, esperes, cz. kanonok, egyházi s egyházjogi író. Sz. Pápán 1809. Magy. Sion, Világ, Religioban több értekezése látott napvilágot. „A vallás változtatásáról politikai tekintetben; az egyházi javakról; a kijelentett religio s tudomány; a sz. királyok; a püspöki hatalom; ez iránti észrevételek felderítése; sz. Péter széke; egyházjogi észrevételek.“ Jelent meg több egyházi beszéde. Legujabb művei: „A polgári házasság kérdése a magy. képviselőház szönyegén“ stb. „Milyen természetűek a kath. alapok?“ 1875.

Bajzúth József báró (pészkai) egyházi költő s drámaíró, királyi tanácsos s a sz. Gergely rend középkeresztese. Sz. Tatában 1791. lakott Iszka-Sz.-Györgyön. Irta „Applicatio Psalmorum Davidis in distinctas devotiones“ Pest 1858. — „Veronica“ dráma in tribus actibus Pest 1858. „Sertum Festorum B. Mariae Virginis“ Pest 1862. † Pesten 1869. ápril 3.

Beély Fidél, régi nevén *Briedl*, bencze; aestheticai, nevelészeti, bölcsészeti, egyházi s szépirodalmi író; akadémia lev. tagja. Sz. Székesfehérvárott 1807. jul. 5. Szerkeszté Guzmics után az „Egyházi Tár“ több füzetét; írta a „Költészeti képeket“ Pest 1837. 38. 2 kötet. Az egyházi tárban igen sok értekezése jelent meg, különösen történeti, pedagógiai irányban. † 1863. jun. 20.

Cziráký Antal, *Mózes*, gróf (cziráki és dénesfalvi) cs. k. val. belső titkos tanácsos és kamarás, a hétszemélyes tábla bírāja,

Fehérmegye főispánja, m. k. egyetem elnöke, az akad. igazgató tagja, országbíró, statusminister, aranygyapjas rend vitéze, a lovasberényi s nadapi plebániák kegyura. Sz. Sopronban 1772. sept. 8. Jogtudományi író. Számos remek beiktató s gyászbeszédein kívül írta: „Dissert. de ordine equitum auratorum“ Pest. 1792. „Ord. hist. juris civilis hung.“ Pest. 1792. „Disquisit. de modo consequendi summum imperium in Hung.“ 1818. „Conspectus juris publ. Regni Hung. ad an. 1848.“ 2 kötet. Bécs. 1851. † Pozsonyban 1852. febr. 8.

Czobor Béla régészeti író, magyar nemzeti muzeum másod-őre, egyetemi tanár, székesfehérvári áldozár. Sz. Székesfehérvárott, 1852. máj. 9. Művei ezek: „Magyarország világi s egyházi hatóságai kiadott pecségeinek jegyzéke“ Pest Athenacum 1873. E jeles művet még mint növendékpap írta. „A középkori egyházi művészet kézikönyve“ Budapest 1875. „A régészet és a hittudományok“ Budapest 1876. Athenacum. „Az emberi nem műemlékei különös tekintettel Magyarországra.“ Írt ezeken kívül igen sok értekezést a szak- és a többi lapokban, szerkeszté egyideig a „Tájékoztató“ kritikai lapot is. A fiatal tudós egyik díszje egyházmegyéjének.

Daniss Zsigmond fehérmegyei áldozár, előbb agárdi végre tótfalusi lelkész — szépirodalmi s egyházi és beszélyíró, lantos költő. Sz. Székesfehérvárott 1817. jan. 7. Irodalmi tere a Kath. Néplap volt, melyben több versein kívül megjelentek: „Az utolsó Tombor,“ „Radó,“ „A könyek leánya,“ „A pusztá harangja,“ „A simontornyai basa,“ „A bakter éjszakája,“ „A moóri minister,“ „A vadrózsák,“ „Az illai testvérek,“ „A két viski leány,“ „Kokó a halász,“ „Gerő és boszuja,“ „Az angyal és ördög,“ „A vándor rózsák,“ „Két hajszál története,“ „A sánta nő,“ stb. Továbbá „Agárdi lombok“ cím alatt hitéleti közlemények. Vörösmarty Mihály barátja, s Béla fiának nevelője volt. „Halotti beszédje,“ melyet a nagy költő fölött Velenczén tartott kiadatlan e sorok írójának kezei közt van. † 1863. ápril 21. Tótfaluban.

Egyed Antal dunaföldvári apát, latin műfordító, hittani író és költő, m. akad. lev. tagja. Sz. Székesfehérvárott 1779. jun.

14. Fordította „Ovidius keserveit“ Székesfehérvár 1826. „Ovidius pontusi elegiáit“ Pest 1839. „Tibullus“ Kecskemét 1845. „Ovidius pontusi leveleit“ Pécs 1845. „Ovidius N. metamorphosisait“ Pest 1851. Eredeti művei: „Elegiák levelekben“ Pest 1831. „Kis énekeskönyv“ Székesfehérvár 1834. „Egyházi hymnuszok“ Pest 1835. „Megváltó“ Esztergom 1836. Meggyilkoltatott Dunaföldváron 1862. aug. 27.

Farkas Ferencz (királyhegyi) székesfehérvári nagyprépost. (l. bővebben 202. l.)

Fejér György. Egykor székesfehérvári papnöveldei tanár, azután nagy-kovácsi plebános 1808-tól egyetemi tanár, végre nagyvárad kanonok, s egyetemi könyvtárnok. Történetbuvár a „Codex Diplomaticus“-nak, mely maga 40 kötetre rug — kiadója. Magyar, latin és német nyelven írt összes műveinek száma meghaladja a 180-at. Szül. Keszthelyen 1766. † Pesten 1851. júl. 2.

Gózonny György székesfehérvári kanonok. Egyházi író. Sz. Ráczevében 1804. Kötött és prózabeli dolgozatai közt jelesebbek: „Mily kilátás, minő lépés kath. és protestansra nézve a vegyes házasság“ Székesfehérvár 1835. „Egyházi törvénykezés“ u. o. 1841. Beszédei közül megjelentek: Sz. István király ünnepe, Székesfehérvár 1839. „Ujmisére“ 1841. „A székesfehérvári nagy tűzveszély után“ 1843. „Szigly Károly plebános beiktatására“ Ráczevében 1845. Kormann Rupert „Sibylle der Zeit — Sibylle der Religion“ jeles műve egyes részeinek „Kalászatok“ cím alatt kiadott magyar fordítása 1839. † Székesfehérvárott, 1871. marc. 30.

Horváth István magyar nyelv és történetbuvár. Sz. Székesfehérvárott 1784. máj. 3. 1833-tól élte végeig oklevél, nemzeti ágózat, pecsét és címertan, egyetemi tanára, s a m. n. muzeum helyettes igazgatója. A tudományos gyűjteményben megjelent értekezései meghaladják a 270-et. Külön megjelent nagyobb műveiből csak néhányat említünk, t. i. „Verseghy Ferencznek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban“ Pest 1806. „Pestvárosának régi Ofen nevééről“ u. o. 1810. „Nagy Lajos és Hunyady Mátyás védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében“ u. o.

1815. ajánlva Fehérmegye lelkes rendjeinek. „Verbőczy István emlékezete“ 1819. „Magyarország gyökeres nemzetségeiről“ u. o. 1820. „Rajzolatok a m. nemzet legrégibb történetéből“ u. o. 1825. Nevezetes, Fejér György nem lett akadémiai tag, Horváth pedig nem fogadta el a megválasztatást. † 1846. jan. 13.

Horváth János székesfehérvári püspök, magy. akadémia tiszteletbeli tagja, igen tudós hittani és egyháztörténeti író; szül. Csicsón, Zalamegyében. 1769. nov. 5. Nevezetesebb művei: „Ékes-szólás a koporsónál“ 1816. „Hitbeli s erkölcsi oktatások“ 1815. Szerkeszté több évig az „Egyházi értekezések“ című füzeteket, melyben tudományosságának kincseit rakta le. Közremunkálásával keletkeztek az „Egyházi folyóirat“ című füzetek is. Jelesnél jelesebb beszédei, melyeket kiválóbb alkalmakkor tartott nagy számmal vannak. † 1835 jun. 21. Pozsonyban. (L. bőv. 181. l.)

Huszár Károly egyházi író, zsámbéki esperes plebános. Megjelent fordításai: „Ponto Mauritio Leonárd“ nagybőjti besz. 1857. „Julia és Mária“ levelek a kath. egyház szertartásairól. 1854-ben megindítá a „Történetekkel felvilágosított egyházi beszédek“ című gyűjteményt, s azóta öt évi folyamot adott ki. — Jelentek meg tőle énekes- és imakönyvek, melyek újbóli kiadása ismét szükséges volna. „Készület az élet legszebb napjára stb.“ 1867. „Bibliai történet lelkipásztorok, hitelemzők, tanítók számára“ 1869. Végre különféle alkalommal tartott eredeti beszédei és tankönyvei vannak népiskolák számára. Szül. Kethelyen, Vas-megyében 1824. april. 23.

Koller János egyházi író, adonyi esperes plebános. Szül. Nagy-Martonban 1817. decz. 15. — Ismeretesek jeles alkalmi beszédei, új misére Adonyban 1857. Szent István ünnepére Székesfehérvárott 1863. „A fehérvári bold. szűz temploma hajdan és most.“ 1868-ban „Nefelejts“ cím alatt másodszor kiadva. „Századunk hitetlensége és erkölcstelenségének kutforrásai“ a sz. István-társulat kiadásában. 1858. „Nefelejts koszoru az adonyi czéh zászló-szentelésre“ 1863. Végre megemlitendők különféle folyóiratokban közlött dolgozatai.

Kereskényi Gyula érdi plebános. Sz. Léván 1835. ápril. 9. Irta Érd-Batta helyrajzát 1873.

Korizmiics László nagytapasztalatu s köz- és nemzetgazdászati íróink egyik legjelesbike, az orsz. gazdasági egyesület alelnöke, a magyar földhitel-intézet igazgatója, akadémiai tag s országos képviselő. Sz. Agg-Szent-Péteren. 1847-ben a „Jószág-rendezésről“ irt pályaműve jutalmat nyert. 1849-ben alapítá a „Gazdasági lapokat,“ Moróczczal együtt adta ki a gazdászati nagy-szerű s több vastag kötetből álló munkát, (de melyet mi, szégye-nünkre mondva, szabatosan megnevezni nem tudunk). — Végre legujabban írta: „Tanulmányok és reflexiok az osztrák magyar monarchia ki- és beviteli forgalmát illetőleg“ 1877. ezimű mun-káját. Ő egyik legnagyobb tekintély a gazdászati téren.

Májer József egyházi író, kitünő szónok, székesfehérvári örkanonok. Szül. 1785. jan. 26. Székesfehérvárott. Bécsben és Fehérvárott tartott egyházi beszédei, ugyszinte gróf Zichy Miklós, Novák Chrisostomus pannonhalmi apát, Ányos Ignác s Rudnay Sándor primás fölött tartott gyászbeszédei; különösen „Vasárnapi homiliái“ 2 kötetben 1823. valódi kincsei az ékesszólásnak. † 1834. decz. 13. Pozsonyban, hol országgyűlési követ volt.

Moenich Károly székesfehérvári szab. kir. városi levél-tárnok. Szerkeszté és kiadá Vutkovich Sándorral a „Magyar írók névtárát.“ Pozsony 1876.

Nagy Ignác (Sélyei) székesfehérvári püspök. Sz. 1733. jul. 25. hátrahagyott művei „Az igaz ájtatosságról,“ Pest 1779. „A ker. hit- és erkölcsbeli tudomány“ Pozsony 1786 † 1789. decz. 9. Pesten. (L. bőv. 170—176. l.)

Nyirák Ignác latin classicusok buvára, egyházi költő. Székesfehérvár nagyprépostja. Megjelent: „Epigrammata biblica“ czimű versei 1 kötetben, a második és harmadik kötet kéziratban maradt. † 1873. jun. 28. Sz.-Fehérvárott. (L. bőv. 203—4. l.)

Nyulassy Antal lantosköltő, bencze. Szül. Székesfehér-várott 1820. jan. 19. „Versei“ megjelentek 1851. Esztergomban. „Uj magyar köszöntője“ 1853. „Kátyolai“ s egyéb a lapokban megjelent versei kitünően jelesek.

Pados János egyházi és történet író, ezelőtt zsámbéki esperes plebános, most magánzó, orvostudor. Megjelentek tőle : „Nagybójtai szent beszédek“ Pest 1854. és Montesquieu nyomán „A rómaiak nagysága és hanyatlása, azoknak politikája a vallásban“ Pest 1856. Schmid Kristóf után írta „Bibliai történeteket“ kisebb gyermekek számára 1855.

Pauer János felszentelt püspök, székesfehérvári nagyprépost, akad. tag, másodosztályú vaskoronarend tulajdonosa, egyháztört. s régészeti író; igen sok nagybecsű munkával gazdagította már irodalmunkat. Nem említve a lapokban közlött számos cikkét, csak a következőket soroljuk föl: u. m. Hunyady János végórája. 1841. Monumenta cath. Regni Hung. Cleri 1841. Nevelő- és tudományos-intézeteink története a magyar első századtól korunkig. 1842. Hazánk szent koronája s annak eredete. 1844. Margitszigeti apáczakolostor története. 1844. Térítői és bibliai társulatokról. 1844. Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. (Pályanyertes mű) 1847. A Székesfehérvárott felfedezett királyi sírboltról. 1849. Elméletek a leélt forroddalomról. 1850. Az angol vallási mozgalmak kifejlése stb. 1851. A szent kereszt ut. 1851. A szentek canonisatiójáról 1852. Memoria basilicae BMVirginis a S. Stephano conditae. 1854. A székesfehérvári régi harangról. 1855. Memoria Capellae S. Annae sive Custodiatu Alb. 1858. Ősök emléke (akadem. székfoglaló értek). 1860. Antigonus egy ismeretlen bölcse fölfedeztetése (Renán ellen). 1861. Emléklap a székesfehérvári székesegyház felszenteléséről. 1866. Történelmi fejtegetés Domonkos székesfehérvári prépost. 1870. Székesfehérvárott koronázott királynők. 1872. Végre Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab arecta sede episcopali 1777—1877. (Monographia.)

Pellet Ödön egyházi író, hittudor és kir. t. udv. káplán, budapesti magy. kir. egyetem kebelbeli tagja, székesfehérvári apátkanonok. Azon számos hirlapi cikkein kívül, melyek a Religióban, kath. néplapban majd mind életiratok s egyház-jogi fejtegetések láttak napvilágot, közölve lett több egyházi beszéde, részint a „Kath. Lelkipásztorban“, részint külön; ez utóbbiak

többszörre alkalmiak, melyek közül egyet Budán kettőt pedig Bécsben szent István ünnepén mondott el. Megjelent ezenkívül „Kézi-könyv a megyei zsinatra“ 1865. „Hit- és erkölcstani kath. nagybőjti beszédek a tékozló fiuról“ 1864. „Primiczia beszédek“ 1876. Szül. Bodaikon 1834. mart. 21.

Pyrker János László cisztercita, azután szepesi püspök, később velencei patriárka és egri érsek, az akad. tisztb. tagja. Szül. N.-Lángon Fehérmegyében 1772. novemb. 2. Megjelentek következő művei: „Tunisiás“, „Szent hajdan gyöngyei“ (német nyelven) s ez egy műve kivivta számára az európai nevet † 1847. decz. 2. Bécsben.

Ráth József egyházi politikai író, Pest Lipótvárosi pleb., apát. Szül. Kis-Venyimen 1817. mart. 27. Előszálláshoz tartozó puztán, Fehérmegyében. — A Religiónak Somogyi Károly és Danielik János mellett több évig segédszerkesztője vala, és sok egyházpolitikai s történelmi tartalmu czikke jelent meg, ugyszinte néhány alkalmi egyházi beszédje. † Budapesten a 60-as években.

Rónay Jácint János előbb bencze, most szkutari püspök és pozsonyi nagyprépost; ezelőtt Rudolf koronaörökös cs. kir. Fensége magy. tört. tanára, Valeria főhercegnő ő Fensége nevelője. Bölcsészeti történelmi s régészeti író. A tudománytár és egyéb szaklapokban különféle értekezésein kívül külön megjelent: Mutatványa a tapasztalati lélektan köréből, 1836. Jellem isme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. 1847. A magy. akad. osztálytitkára volt. Szül. Székesfehérvárott 1814. máj. 13.

Schvarcz Gyula természettudományi, régészeti, nevelészeti s nemzetgazdászati író; a londoni „Geological Society“, „Ethnological Society“, Antropological Society“, a „Societe Geologique de France“, az „Academiai Nabinala“ s a magy. tud. társ. tagja, az „Országos köznevelési egyesület“ elnöke a „kir. magy. term. tud. társ. és a magyarhoni földtani társulat“ alapító tagja, orsz. gyűl. képviselő. Azon műveért, melyet Empedokles őslénytani nézeteiről ó-görög nyelven irt 1861-ben, a jenai egyetem bölcsé-

szeti facultása tudori oklevéllel tisztelte meg. Műveinek czime, melyeket magyar és angol nyelven kiadott következők: „Földtani kísérletek a hellenségnél Nagy Sándor koráig.“ Pest Stolp 1871 — 3. „Tört hangok clazomenaei Anaxagoras elveszett nagy művéből“ Pest Stolp 1871. „Lamprocuti Strato“ Pest u. o. 1873. „On the Failure of Geological Attempts mad by the Greeks prior to the Epoch of Alexander the Great.“ London Trubner 1862—8. Szinte angol nyelven jelent meg tőle a „Föld belső melegének elmélete“ czimű értekezés, melyet az angol természettudósok nagygyűlésén „Brittisch Assotiation“ Dundeeban a világhírű tudós Sir Villam Thomson olvasott föl, s melyért a nagygyűlés Schvarcz Gyulának köszönetet szavazott. Nagy áldozattal összeállította az új „Statistikai adatokat a hazai közoktatásügyről“ s az ezekre alapított tanulmányainak eredményeit „a közoktatásügy reformja Magyarországon, mint politikai szükséglet“ czimű nagy terjedelmű művében rakta le. Pest Stolp 1865 — 8. Ide vonatkozólag jelent meg „Két röpirat a közoktatásügy körül“ Pest. 1865. és „Tanítóképezdéink statistikája.“ Pest Aigner 1866. továbbá „Ung-, Abauj- s Gömörmegye elemi tanodáinak statisztikája.“ Pest Aigner 1866. s „A tanuló verseny gymnasiumainkon és reáltanodáinkon“ Pest Aigner 1866. szinte e tanulmányok gyümölcsei. — 1865-ben alapítá az „Ujkorszak“ czimű közoktatásügyi lapot. — Jelenleg egy nagyobb államtudományi munkán dolgozik, melynek általános szerkezete „Die Democratie“ czim alatt Dunker és Humboltnál jelent meg Lipcsében. (I. Bd. I. Abtheilung „die Demokratie von Athen“ 1877.) — Magyarországot illető részletének szerkezete pedig magyar nyelven ez ideig már négy füzetben: „Államintézményeink és a kor igényei“ Pest Aigner 1871—7. czim alatt látott napvilágot. — Ezeken kívül több értekezése van az „embernem egységéről“ stb., melyeket részint az akademiában, részint egyéb hazai és külföldi tudományos társulatok előtt olvasott föl.

Seidel Pál tanügyi író, pátkai plebános. Sz. Pátkán Fehérmegyében. Különféle beszélyek, tanügyi cikkein kívül, melyeket

Idők tanuja, Religio, Képes ujság, Kalauz, Népiskolai lapok és Népiskola című lapokban közzétett, megjelent „Halhatatlan-e lelkünk“ bölcészeti füzete. Pest 1865. Ugyszinte szerkeszté az általa megindított „Nevelészet“ című szaklapot, mely később az egri „Elemi tanügy“-gyel összeolvadt. Különösen termékeny volt a népiskolai tankönyvek szerkesztése s kiadásában, melyek közül több munka igen sikerült.

Vörösmarty Mihály a magyar költők királya, született 1800-ban decz. 4. Kápolnás-Nyéken Fehérmegyében. A ház, hol napvilágot látott most is úgy áll, csakhogy tulajdonosa gróf Nádasdy Ferencz egy gránit-lapot rakatott homlokzatába, melyről e szavak ragyognak le: Itt született Vörösmarty Mihály 1800. S nem messze ehhez áll a nagy férfiú későbbi lakháza, régi egy-szerüségében. Szobra, melyet 1866. máj. 6-án az összes magyar haza nemzeti cultussal emelt, Székesfehérvár egyik terét díszíti, melynek nevet is adott. Műveit ismeri mindenki, dalai a nemzet szívéből jöttek, s átmentek annak vérebe. Ő hagyá nekünk testa-mentomban a szózatot: „*Hazádnak rendületlenül légy hive oh magyar!*“ s a nemzet ezredéves életének lelke szólalt meg ajakin: a legelső magyar ember a király!

Brestyánszky András sóskuti plebános. Sz. Német-Pronán. Írt egy kath. hittani könyvet szláv nyelven, mely Budán 1806-ban jelent meg, s két kiadást ért. Fordította „Bernolák Antal latin-tót nyelvtanát 1814-ben, melyet a kormány 1849-ben ismét kiadott. Közreműködött Bernolák magyar, tót, német, latin szótára szerkesztésében, mely 1825. Budán jelent meg 6 kötetben.

Intay Vazul, sz. Székesfehérvárott 1806. nov. 17. bencze. Írta az „Első rózsafüzért“ (Győr 1844.) „Krisztus követéséről“ 4 könyvet (Győr 1845.), „Jézus és Mária szive, üdvünk két leg-főbb menedéke“ cím alatt irottal kiadta a sz. István-társulat 1855.

Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost Írt Székes-fehérvár legrégibb nyomairól, annak nevérol, fekvése és terjedel-méről. Szül. 1764. Baján. † 1835. febr. 21. Székesfehérvárott. Emléke — nemes jelleménél fogva örökké áldva lesz.

Szigly Károly, ráczkevei esperes-plebános, aszódi cz. prépost. Szül. Székesfehérvárott 1810. Irta „Mária vezércsillag“ című imakönyvet, mely miután az elmélkedések, imákon kívül oly gyönyörű erkölcsi példákat s történeti fejtegetéseket tartalmaz; hogy minden embernek szellemi élvezetet nyújthat: igen becses munka. Nagy kár, hogy e jeles férfiú egyházi beszédeit nem birjuk. Fehérvárott tartott böjti szónoklatairól még most is lelkesedéssel emlékeznek. † Ráczkévében 1857. ápril 16.

J ó t e v ő i n k.

Hálátlanok volnánk ha rólok meg nem emlékeznénk. Megvalljuk azonban, hogy ez azon tér, hol aránylag legkevesebb adatnak jöhettünk nyomára. Minek oka természetesen a jó tettek azon szellemében rejlik, mely szerint a bal kéz sem tudja sokaknál mit a jobb ád. Nem is valami kellemes dolog számokkal mutatni ki az összegeket, melyek az egyház és haza, vallásosság és művelődés fejlesztése, s így Isten dicsősége előmozdítására lettek adva, de korunk csak számoknak hisz. Lássuk tehát mit tettek az egyháziak, mit a világiak. Püspökeink életírásánál röviden érintve volt már több adomány, melyeket vagy az egyház vagy a haza oltárára tettek. Milassinról mégis meg kell említenünk, hogy a siketnémák intézetére 500 frtot. Vurumról pedig, hogy a katonai növeldének 200, a székesfehérmegyei rabok számára, hogy nekik isteni tisztelet tartassék 1000 frtot szentelt. Barkóczyról tudjuk, hogy a szegényebb sorsu iskolás gyermekek könyveinek beszerzésére Székesfehérvármegyének 250 frtot, a megyei elaggott papok intézetének pedig 2000 frtot adott. Farkas Imréről nem szólunk, hisz egész élete csak folytonos lánczolata volt a jóttevésnek, s midőn jobb létre szenderült összes javait jótékony czélokra hagyományozta. Utódja Jekelfalusy Vincze az aggpapok intézetének 1000, a magyar akademiának 200 frtot hagyott. Dulánszky Nándor, ki csak rövid ideig volt egészen a mienk: nem mulasztotta el az alkalmat sohasem, ugy a megyei, mint a városi közintézeteket tekintélyes összegekkel gyámolítani.

Grubanovits Zsigmond székesfejérvári nagyprépost, a székesfejérvári káptalannak 1200 frtot; a székesegyháznak 500

frtot; a szegény jobbágyok fölsegélyezésére 1000 frtot; az elaggott papok intézetének végrendeletileg vagyona legnagyobb részét, (15,000 frtnyi összeget) hagyta. Komeáthy Márton kanonok, a sóskuti plebániára 500 frtot; a székesegyháznak szent misékre 1000 frtot; Vajland Ferencz cz. prépost, árvák nevelésére 3000 frtot; a nep. sz. János egyházának 1000 frtot; Balassa István kanonok a pákozdi, gyurói plebániákra 2000 frtot; évenként tartandó szent misékre 1000 frtot; Nagy Boldizsár kanonok a pákozdi plebániára 2000 frtot; szent misékre 1000 frtot. Friedeczky Ferencz kanonok 1823 ban végrendeletileg a váczsi siketnémáknak 4020 frtot; a károsult plebánosok, iskolamesterek fölsegélyezésére 12,000 frtot; évenkénti szent misékre 2500 frtot; a káptalani javakban levő templomoknak 500 frtot; a szegény jobbágyok fölsegélyezésére 2264 frtot; Schmitt János (de Vallenstein) apát, és ráczkevei plebános, a szegények fölsegélyezésére 300 frtot; Simonyi Pál székesfejérvári nagyprépost végrendeletileg 1835-ben kegyes czélokra hagyott alapítványul 9390 frtot; Marich János scutari cz. püspök és nagyprépost 1837-ben szent misékre 1250 frtot. Mészáros József székesfejérvári kanonok 1839-ben, végrendeletileg a kórház, s szegények javára 1350 frtot; évenkénti szent misékre 2000 frtot; a megyei falusi mesterek fölsegélyezésére 12,638 frtot; Schmitth Ádám bodaiki plebános a beteges segédpapok fölsegélyezésére 1000 frtot; Pásztory György iszka-szent-györgyi nyugalmazott plebános, minden vagyonát kegyes czélokra hagyományozta. Az iszka-szent-györgyi templomban tartandó évenkénti szent misékre 2000 frtot; az ujon nevezett plebánosok segedelmezésére 833 frtot; az iszka-szent-györgyi plebániái hivek segedelmére 7000 frtot; az iszka-szent-györgyi iskolamester fizetésének javítására 3390 frtot; az iskola fűtésére szerzendő fára 200 frtot; a segédtautító fizetésének javítására 200 frtot; próbatételi ajándékokra 500 frtot; az iskolamester földjeinek javítására 100 frtot; a mohai főkegyházra 100 frtot; az iszka-szent-györgyi, s mohai szegények s nyomorultakra 5000 frtot; ezt oly czélból, hogy halálának évfordulatán a kamat mindenkor a szegényeknek kiosztassék; ezeken kívül fönmaradt

vagyonát a székesfehérvári kórházra kívánta fordíttatni. Püretits Ignác apát és kanonok, († 1847.) kegyes és jótékony czélokra 7000 frtot; Farkas Imre apát és kanonok, a bold. Szűz tiszteletére alakult kegyes társulatnak alapítványul 2500 frtot; a külvárosi templomnak 1000 frtot; a zámolyinak 1000 frtot; a sóskutinak 750 frtot; a kórháznak 250 frtot; Zámolyon részint szent misékre, részint a szegények javára 250 frtot; ugyanezen egyháznak 326 frtos harangot ajándékozott; 1845-ben ismét ezen egyháznak alapítványul 100 frtot; a pátkai templomnak alapítványul szinte 100 frtot; a kegyesrendi szerzetnek pedig 2000 frtot adott. (l. Pauer Egyh. r. Erd.)

Hogy mily alapítványt tett a nőnevelés érdekében Királyhegyi Farkas Ferencz nagyprépost: ismertettük már Székesfehérvár tanintézeteinél. Azóta pedig Limbek János hagyatéka nevelte a közczélokrai alapítványokat, legközelebb pedig Venosz Imre apátkanonok s czimzetes püspök tett egyet 10 ezer forinttal a megye javára. Matuska János prépost-kanonok versenyezve jó szomszédjával inkább a városi érdekeket tartja szem előtt, s miként a fehérvári lapok rendesen hálás elismeréssel közlik adományait, már rövid idő alatt 5000 frtot szentelt humanitarius czélokra. Radnich Imre kanonok ercsii apát adakozásait pedig mindenki ismeri.

De mindezen adományozókon kívül van egy férfit a szó legszorosabb értelmében, kiről hálás szívvvel emlékezni a kötelesség, ki előtt hódolattal meghajolni a tisztelet parancsol. Ki fia ugyan Székesfehérvárnak, de nem papja a megyének, s ha mint ezen fejedelmi ős város fia nem papja is az ifju megyének: fejedelmi főpapja a magyar hazának. Ki mindenkor atyai figyelemmel kísér bennünket, érdekekkel tudakozódik ügyeinkről. — Osztozott örömrünkben midőn a gondviselés apostolt adott, árvaságunkban pedig biztat, vigasztal! Ki ha látja, hogy csüggedünk: Isten választottjának, a magyar földön elhalt vértanunak erekljét hozza meg, hogy erősek legyünk a hitben.

S midőn ünnepet ülünk, a megye 100 éves főnállásának ünnepét: drága ékszereit küldi a templomnak, melynek pitvarában

a keresztség szentsége által Krisztusban újra született, s melynek oltára előtt gyermekkorában is már annyszor elrebegette a zsol-táros szavait „introibo ad altare Dei ad Deum qui lactificat juventutem meam“.

Mindenki tudja, hogy e férfiú: *Simor János a magyar katolikus egyház bíboros hercegprimása.*

Nem számlálhatjuk el azon jótéteményeket, melyekkel püspökmegyénket kegyesen elhalmozza, nem sorolhatjuk föl azon összegeket sem, melyeket templomok, iskolák, kórházak, szegények, tanulók, ösztöndíjasok és egyéb közművelődési és jótékony célokra, adományozott, de kell, hogy kifejezést adjunk fiui hálának azon becses könyvekért, melyekkel a székesfehérvári új misés papokat pályájok megkezdésénél évenként megörvendeztetve, minket is kegyelmében részesíteni méltóztatott, mely könyvek könyvtárunknak maig is maradandó értékű részét képezik.

Egyházmegyénkben tehát a papság iparkodott a jótékony-ság terén is betölteni hivatását. De mindemellett van két intézmény hol a helyzet segélyért kiált. *Az elaggott papok, s a káplánokról* szólunk. A lelkipásztor, ki miután a közönség különböző rétegeiben a kötelességérzet meg van rendítve, s miután a napirenden levő adóexecutiók a papi járandóságok lerovását háttérbe szorítván, sokszor az anyagiakkal kénytetik küzdeni: ily körülmények között aggódva néz azon idő elé, midőn szava megtörik s nem képes többé hirdetni az istenigét, midőn keze reszket a kehely fölemelésénél; aggódva néz ezen idő elé, mert 2 – 300 frton túl nem számíthat a meglevő alapból ellátásra. Rendezni kellene tehát ez ügyet, javítani a kifáradt munkások mostoha állapotán. Segíteni végre a fiatal nemzedéken, javítani a káplánok fizetésén, kik sok esetben nemcsak a plebánosok teendőiben osztozkodnak, de gyakran a legfáradtságosabb szolgálati terheket egyedül viselik. Tekintve azt, hogy a szegény atya, ki nagy áldozatok és nélkülözések árán kitaníttatta fiát, örvend midőn ez az oltár szolgáljává avattatott, és pedig első sorban is anyagi szempontból, mert megmenekedett a terhektől, híven, hogy fia ezentúl mindennel el leend látva. Pedig dehogy! száz forint nem elég arra, hogy

állásához mértén ruházkodva szellemi művelődésének eszközeire is valamit fordíthasson; pedig ha fiatal korában nem tanul: tudatlan „vaskalapos“ pap lesz belőle vénségére. Javítsunk tehát a fiatal nemzedék sorsán.

Ezen *szükségnek tartott kitérés* után emlékezzünk meg azon jótévekről, kik templomaink, iskoláink, s a plebániák, építése, alapítása, adományozása és föntartása által, a katholicismus és közművelődés oltárait annyi áldoztak s folyton áldoznak. Ivek kellenének ha egyenkinti fölsorolás, s számokkal való kitüntetés által akarnók a jótévek kimutatását adni. Legyen elég annyit mondanunk, hogy azon főnemesek és nagybirtokosok, egyháziak és birtokos testületek, kik ugyis mint kegyurak, ugyis mint jótévek földjeiket az oltár szolgálai s a néptanítók javadalmazására megosztani, azok jövedelmeiből minden humanus célra áldozni kegyeskedtek: ott találtnak megnevezve az egyes plebániák s iskolák ismertetésénél.

S ha mégis vannak, kikről különösen meg kell emlékeznünk, ezek között kétségtől első helyen áll a *Felséges császári királyi uralkodó család* miután uradalmában nemcsak a templomok és plebániák építése és dotációja, de az épületek föntartása is fejedelmi buzgósággal eszközöltetik. Midőn pedig elemi csapások sújtják a lakosságot, mint például a tavali vizár, mely az egész szigetet elborította; az összeroskadt házak fölépítésére anyagot, pénzben pedig ezreket adott. Szóljunk-e boldog emlékü *József főherczeg nádorról?* ki több száz hold földet 30 évi törlesztés mellett csaknem ajándékban adott az ettyekieknek, s melylyel ezek — kiültetvén azt szőlővel — megalapították jólétüket. És a nagy apának nagy fia, ki fenséges hitvesét megtanítá nemzeti nyelvünk ezüst csengésű beszélésére csak folytatni tudja az atyjától öröklött erények gyakorlatát. Néhai báró Sina Simon csak az ercsii pusztákon öt iskolát hozott létre, hogy a cselédek gyermekei kellő oktatásban részesüljenek. Nem említve azon 5—600 frt. évi adományt, mely taneszközök beszerzése, tanítók s tanulók jutalmazására uradalmi pénztárából évenként csak megynkben folyóvá tétetik, még csak özvegyéről jegyezzük föl,

hogy Érden leánynövelvét alapított, hol a női munkákra oktatót leánykáknak még a munka-anyagot is adni kegyeskedik. Gróf Cziráky János, ki a katolicismus érdekében *tenni* mindig első volt, Börgöndön egy iskola, Lovasberényben egy fényes templom és iskola s — legközelebb egy — ugyanott alapított nő-növeldével szaporította kitűnő érdemeit. Gróf Eszterházy Mór a Csákváron épített basilikaszerű templom, négy plebánia, s ugyanannyi iskola föntartásával teszi maga iránt a megyét lekötöztetetté. A vallásos lelkű Zichyek, a közjóért lelkesülő Battyányiak, Lambergerek és Széchenyiek, Festetics, Mayláth s az öreg Jankovics, Szögyény-Marichok, Eötvösök és Illésházaiak, Sándor és Bajzáth örökösök, Csapó és Kégl, ki maga ezreket adott iskolai célokra, mind oly tényezők, kik tetteik öntudatában nyerik legszebb jutalmukat. S miután mindezen jótételezők nagylelkűségéért hálát szavazunk: kell, hogy a tétényi egyház jótételezőiről is megemlékezzünk. Br. Rudnyánszky család mint a templom s plebánia építője által adományozott 24 hold plebánia-földet, özv. Paccassy báróné szül. Szentgyörgyi Horváth Anna, gr. Hugonnay Kálmán, s a többi birtokosok az 1861. évi tagosítás alkalmával egy egész telekre egészítették ki. Tanító javadalmazására pedig külön 22 holdat adományoztak. Néhai Rosty Henriette 500 frtot, Strommer Benedek plebános 3 ezeret, König Jakab és Kenoszt Teréz hitvestársak helyben ezer, Pusztá-Zámoron 600 frtot hagyományoztak egyházi s iskolai célokra; azonkívül a főoltárt egészen újból csináltatták. Ezekhez méltólag Szubaty János egy gyönyörű oltárképet, csillárt, zászlókat, és egy értékes ezüst lámpát, Huber András egy nagy zászlót adott az egyháznak. Sós István végre a Szent Háromság szobrára 300 frtot áldozott.

Befejezésül még azokat kell olvasóinknak bemutatnunk, kik a jótékonyt az egészen más irányban gyakorolják; kiknél nem számok de a keresztény érzélem önfeláldozó magasztos tettei hirdetik az emberszeretet nagy elvét. *Gróf Cziráky Jánosné* nem elégszik meg azon térrel, melyen mint egy valódi *keresztény nő* saját uradalmi körén belől mozoghat: vágyai tovább terjednek, s hogy az egész ország szegényebb katolikus egyházaira kiter-

jeszthesse áldó kezét: élére állt az „Oltár-egylet“-nek. A *második*: egy valóságos *örangyal*, földi eszménye az Erzsébetek és Teréziák-nak; a főrangnak közönségesen „Coenr d' Ange“-nak nevezik, a szegény osztály pedig Isten küldöttének hívja. Az Isten, mintán az emberekre nyomort küld, enyhítésül ilyen lelkeket is teremtet, hogy fölszárítsák a könyveket. Mily megható jelenet az, midőn szelidséggel arczán s bizonyos erélylyel a vonásokon, mely nem borzad vissza a nyomor láttára, a falusi napszámos ágya mellett végzi az „irgalmas szüz“ teendőit! Mily magasztos látvány, midőn észrevétlenül belopódzik a főváros pinczelakásaiba, s megjelenésével mosolyt csal a nyomortól eltorzított arcok vonásaira! — Gróf Győry László a nemes emberbarát leányáról *Teréz grófnőről* szoltunk. A harmadik, — mert hárman voltak megyénk jótevő hölgyei — alig jött ide, anyaságával alig hogy biztosítá — embe-rileg szólva — egy történelmi nevezetességű családnak a gyerme-kekbeni élet folytonosságát: a halál megirigyelte tőlünk, lelke fölszállt az égbe s jótekonyságának erényeit, gyászoló édes anyjára, kiseded gyermekeire, szeretett férjére hagyta örökségül. Földi maradványainak nyughelyét az agárdi temetőben egy kereszt jelöli, gróf Nádasdy Ferenczné született *Zichy Ilona* grófnő várja ott a feltámadást.

Azon ügyességet, melylyel jótevőink a nyomort fölkeresik azon tapintatot, melylyel a segélyt nehogy sokaknak pirulást idézzen elő alkalmazzák: alig képzelheti magának valaki és e jótétemények mind a keresztény erényeknek jótéteményei. Mennyei vallás, mely arra kényszerítesz, hogy szeressük azt is, ki téged becsmérel és rágalmaz! Mi e században nagyra vagyunk a bölcsészettel, de az a könnyelmű eljárás, mit szent hitünk intéz-ményeivel szemben nyilvánítunk, minden inkább, csak nem bölcsészi. És kérdés, vajjon a bölcsészet, ha uralomra jutna, tudná-e gyako-rolni azon humanitást, melylyel tollal kezében annyira kérkedik. Alig hiszszük; sőt kimondjuk meggyőződésünket, hogy a bölcsészet az ő elveivel nem képes semmi olyan jót tenni, a mit üdvözítő hitünk jobban nem tenne; azonkívül ez sok olyant tesz, a mire a bölcsészet sohasem volna képes.

Az egyházmegye fölosztása 1777-ben.

A székesfehérvári belvárosi plebánia egyedül a püspök joghatósága alatt állt. A külvárosi még ekkor nem volt alapítva.

I. Székesegyházi főesperesség.

1. *Fehérvári alesperesi kerület.* Aba, Csoór, Isztimér, Iszka-Sz.-György, Káloz, Láng, Sárpentele, Szabad-Batthyán.

2. *Adonyi alesperesi kerület.* Adony, Dunapentele, Előszállás, Hantos, Perkáta, Seregélyes, Szt.-Miklós, Vajta.

3. *Csákvári alesperesi kerület.* Bicske, Bodaik, Csákberény, Csákvár, Kozma, Magyar-Almás, Moór, Pusztavám, Szaár.

4. *Lovasberényi alesperesi kerület.* Acsa, Boglár, Lovasberény, Nadap, Pátka, Pázmánd, Velence.

5. *Vaáli alesperesi kerület.* Ercsi, Martonvásár, Rácz-Keresztur, Sóskút, Tárnok, Vaál.

II. Budai főesperesség.

1. *Szigeti alesperesi kerület.* Érd, Csepel, Promontor, Ráczkeve, Tétény, Tököle, Sziget-Ujfalu.

2. *Budai felső alesperesi kerület.* Bogdány, Boros-Jenő (Weindorf), Monostor, Perbál, Pomáz, Pilis-Csaba, Pilis-Szántó, Vörösvár.

3. *Budai alsó alesperesi kerület.* Budakesz, Ettyek, Hidegkút, Nagy-Kovácsi, Solmár, Kis-Torbágy, Török-Bálint, Zsámbék.

Egyházmegyei lelkészek.

(1777—1877.)

Aba. Bors György, Laufenbach János, Sárkány György, Laufenbach János, Gangó József, Sztanovics Ferencz, Láng György, Havelka Antal.

Acsa. Hirsch József, Toronyi István, Schiller Mihály, Gózonny András, Ernst Ignác.

Adony. Karvász József, Perczel József, Spetykó Ferencz, Baján Ferencz, Neiszer József, Funtek László, Pakróczy János, Koller János.

Agárd. Fábos József, Daniss Zsigmond, Károly János, Darázs István.

Alap. 1860. alapított; azóta lelkész Reitmann Venczel.

Bakony-Sárkány. Porphy, Maurus, kapucinus-atyák a moóri zárdából, Thurzó József, Rezsnyi György, Nyáry Ferencz, Dutke József, Peller Alajos.

Balinka. Bene Ján. paulinus, Bauer Herman karmel., Kollár János, Solfrank Kornél karmelita, Borovszky Mihály, Thurzó József, Pótzik György, Sztanovits Ferencz, Juller József, Győrdeák László.

Baracs (Közép) 1862. alapított: Győry Béla, Pospischil Károly, Torma Izidor, kapisztránus-atya.

Bia. 1859. alapított; azóta lelkész Jungmayer György.

Bicske. 1750—1762. Biró Márton, későbbi nagynevű veszprémi püspök. Molnár Márton, Toronyi István, Spetykó Ferencz, Horváth Ferencz, Maurer György, Neumann József, Barics Imre, Bognár József, Tilly József.

Bodaik. Gaál Ferencz, Papp Ferencz, Schmidt Ádám, Mattesz Ferencz, Blaumann József.

Bogdány. Kőszeghy Imre, Clementis Fölöp Jakab, Pálmafy Ferencz, Dobrotkay Mátyás, Lattyák János, Jaczek József, Nóthig Ferencz, Prikosowitsch Antal.

Boglár. Szewald János, Szalay Ferencz, Németh Sándor, Streith Miklós, Frantsits Ferencz, Móser Sebestyén, Mayer Károly.

Boros-Jenő. Gottwald Ignác, Steindl József, Pendl Ferencz, Khor József, Odenwald Antal, Huber Ignác, Szkalla Rudolf, Nóthig Ferencz, Kállinger Lajos.

Budakesz. Jager Antal, Valter Alajos, Aigner Károly, Bacsák Imre, Petz Antal, Horvátovszky Vilmos.

Csákberény. Czeberer János, Horváth István, Szombathelyi József, Katona Bertalan, Ambrus Sándor, Manszbarth Antal, Szakolczay Mihály, Poór Péter.

Csákvár. Balassa István, Németh István, Hell Ferencz, Szombathelyi József, Lezsó András, Benedek Ferencz.

Csepel. Schmidt Ubald kapuczinus-atyja, Csabrián György, Hollósy Menyhért, Haintz Lipót, Mertl József.

Csép. 1862. alapított. Prunyi András, Mayer Károly, Janny Ferencz.

Csobánka. Stenczl Ferencz, Medveczky József, Znyava Kár., Sztankovits Ignác, Gyurtsek József, Vrchovina Márton, Gyurtsek József, Szombathy Ferencz, Fogt Alajos, Dutke József, Pregler Miklós.

Csókakő. Jankó Péter, Stublits Ferencz, Dani István, Simkovits János, Branizsa József, Szilassy István, Fligler György.

Csoór. László karmelita- atya, Grain Szaniszló a karmelita-szerzetből, Papp Ferencz, Gaál Ferencz, Vajland András, Palkovits János, Venosz Imre, Saly Pál, Vinis Ferencz.

Dunapentele. Komjáthy Márton, Paczona Ferencz, Lauffenbach János, Dobos János, Zalay Ferencz.

Előszállás. Herschman István, Zach Tóbiás, Fittler Imre, Mittermayer Jakab, Korporits Móricz, Holenda Lajos, Horváth Márton, Atsay Zsigmond, Fittler Imre, Pákozdy Román, Szabó Krysostom, Hanák Lajos, Fux Mar., Horváth Amand, Petresits

Lajos, Horváth Simon, Simon Róbert, Ihász György, Török István, Faddy Kristóf, Simon Róbert, Vagovits Bertalan, Supka Jeromos, valamennyien zircz-cziszterci rendü áldozárok.

Ercsi. Novák Pál, Jantschi János, Rudics József, Schusztér Károly, Radnich Imre, Glavák Ferencz.

Ettyek. Plajer Imre, Fakó József, Paiss Ferencz, Simontsits Károly, Schedt Károly, Nyirák Sándor.

Érd. Tomichich János, Radnich Pál, Marich János, Delinger János, Hegedüs József, Kereskényi Gyula.

Félszuth. Fehérváry Jakab, Urbanovszky Angelin, karmelita-atyák; Bokor Ferencz, Börsöny Antal, Szomolnok József, Horváth Sándor, Babotai János, Horváth József, Tóth Antal, Benedek Ferencz, Koller Ferencz, Berkits György, Juhász Ferencz.

Füle. Grubanovics Lajos, Klariger János, Czeberer János, Spetykó Fer., Dobos Ján., Sárkány György, Szabó Ján., Ács József.

Gánt. Köhegyi Sebestyén karmelita-atya, Mihályi Rafaél Ferenczrendü atya, Csabrián György, Jantschi János, Szalkay Bernát kapisztránus-atya, Conneider Hortulan atya, Thurzó József, Simkovits János, Stokovits György, Haszlinger Sebestyén, Veszerle András, Prikosowitsch Antal, Kazay Erasmus, Fiátska Károly.

Gyuró. Mutnyánszky János, Borovetz Mihály, Koller Ferencz, Gódingér Ferencz.

Hantos (Nagy). Ibellaker József, Trabács Jácint karmelita-atya, Börsöny Antal, Korherr József, Dulánszky Pál, Varga János, Pados János, Benedek Ferencz, Lajos József.

Herczegfalva. Zách Tóbiás, Mittermayer Jakab, Korporits Mór, Fabó Mihály, Hochenecker Benedek, Lux Menyhért, Fittler Imre, Horváth Dániel, Dornis Gáspár, Schill Athanáz valamennyien zircz-cziszterci áldozárok.

Hidegkut. Zimmermann János, Edlinger András, Paiss Ferencz, Gomai János, Stentzl József, Beke Ferencz, Lentz Alajos, Szobovits Alajos.

Iszka-Szent-György. Horváth István, Czeberer János, Kecskés Imre, Hollajder Ferencz, Mészáros József, Pásztori György, Stockinger Pál, Stekl Alajos.

Isztimér. Arményi Aquilin kapuczinus-atya, Pálmafy Ferencz, Mogyorósy László, Adamovits Izidor, Koller József, Pospischil Károly, Janky Ede.

Kaláz. 1845. évben alapított. Marinkovits György, Mersits Mihály.

Káloz. Protasius sz. Ferenczrendü áldozár, Füle János, Mórocz Péter, Horváth Pál, Akter István, Haszlinger Sebestyén.

Kovácsi (Nagy). Niszák Lipót, Fakó József, Fejér György, Cserenyei József, Weber Ferencz.

Kozma. Szalay Ferencz, Offner Ferencz, Schiller Mihály, Hoffmann Ferencz, Németh Sándor, Kollár József, Bauer Mihály, Ráth Máté, Frantsits József, Benedek Ferencz, Pendl Alajos, Koroda Ferencz.

Kuti. Mogyorósy László, Khauth György, Csáky Máté, Weber Ferencz, Glazer József, Balogh Jenő.

Láng (Nagy). Griener Domonkos jezsuita-atya, Füle János, Reguly Ábrahám, Holner Tivadar karmelita-atya, Vajland András, Schmidt Ádám, Wagner Ignác János, Juraszek Károly, Nyers István, Nemsits Ferencz.

Lovasberény. Berderits Mihály, Lezsó Ignác, Simovits Lipót, Blach Ádám, Prifach József, Edelmann Mihály.

Magyaralmás. Sütő Mihály, Sebestyén karmelita-atya, Füle János, Szombathelyi József, Puretits Ignác, Valenták József, Ráth Máté, Pracsovits Mihály.

Martonvásár. Kovacsics Solanus sz. Ferencz-rendü áldozár, Blahó Ágoston, Trentsányi Joakim sz. Ferencz r., Richter János, Habány István, Richter Gábor József, Huliman András, Schmidt Simon, Lattyák János.

Mány. Urbanovszky Angelin, Kőhegyi Sebestyén karmelita-atyák, Csábrián György, Khauth György, Balgha Pál, Dulánszky Pál, Stentzl József, Jaczek József, Szabó Ferencz.

Monostor. Mátyás János, Stublits Ferencz, Clementis Fülöp, Hollajder Ferencz, Medveczky József, Bejczy István, Bognár József, Tankövy (Schuliszta) Ferencz, Cserveny János.

Moór. Apollinaris, Chrysologus, Eleazarus, Engelmannus,

János, György, Agathangelus, Justus, Hospitius, Constantinus, Agnellus, Agathangelus, Lazarus, Primitivus, Anacletus, Agathangelus, Pelagius, Maurus, Damianus, Chrysologus, Csanády Gothard, Szép Coelestin, Strebiczky Irenaeus, Lichtenecker Lipót, Steiner Richard, Krizsány Károly, Perneczky Jeromos, Wurka Remigius, Kaas Antal, Krizsány Augustus, Tanninger Nándor, valamennyien kapuczinus atyák.

Nadap. Berderics Mihály, Péter György, Oberman Mihály, Blach Ádám, Simovits Lipót, Krizsány János, Fogt Alajos.

Ondód (Pusztavám). Kitreiber Lipót volt trinitarius, Csont Károly, Borovszky Mihály, Vajland Sebestyén, Klauszrigler János, Berghammer Károly, Kazay Erasmus.

Pákozd. Isoó Mihály, Pilsák György, Hollner József.

Pátka. Szeretz István, Szombathelyi József, Horváth Ferencz, Orsonits Ignác, Galla István, Ambrus Sándor, Seidel Pál.

Pázmánd. Németh István, Szalay János, Hell Ferencz, Grubanovits Lajos, Jankó Péter, Szomolnok József, Lenzsér Ignác, Krizsány János.

Perbál. Veroni Pál, Walter Alajos, Richter Gábor József, Láng György, Sztanovits Ferencz, Marinkovits György.

Perkáta. Aranyosy Máté, Marich János, Radnich Pál, Meres János, Mészáros Gáspár, Galgóczy Ferencz.

Pilis-Csaba. Gyurkovits Pál, Perits Ferencz, Csonth Károly, Madunitzky János, Walter Alajos, Gallovits Pál, Melly Károly.

Pilis-Szántó. Szalátovits József, Gázaffy Anaclet sz. Ferencz-rendü atya, Novák János, Sztankovits Ignác, Bortniczky János, Barák József.

Pilis-Szent-Kereszt. Richter József, Habány István, Czimborai András, Thurzó József, Cserveny Ignác, Herbst József.

Pilis-Szent-László. Ferl Lőrincz kapuczinus-atyá, Blahó János, Gomay István, Habány István, Rezsnyi György, Simkó Istv., Obuch Pál, Vrchovina Márton, Cserveny Ján., Kürthy Dániel.

Polgárdi. 1863. alapított. Reitmann Venczel, Feld Antal.

Pomáz. Konanovits Mih., Bortniczky Ján., Zsnyava Károly, Simkó István, Bognár József, Gyurtsek József, Spánjevich Márk.

Promontor. József, Porphy, kapuczinus-atyák; Genszky Gellért volt trinitárius, Kováts Pál, Horvátovszky Vilmos, Magka János, Haintz Lipót.

Ráczalmás. Schvanfelder (Hattyuffy) Kristóf, Király Ferencz, Szombathy Ferencz, Pfriem Sándor, Pödör István.

Ráczkeresztur. Horeczny János, Novák János, Csonth Károly Lajos, Bortniczky János, Barinkay József, Góding Ferencz, Pfriem Sándor.

Ráczkeve. Hubay Gellért, Banutai Barnabeis, Domonkos-rendü atyák; Frideczky Ferencz, Schmith János, Horváth Ferencz, Szigly Károly, Horvátovszky Vilmos, Prunyi András.

Sárbogárd. (1862. alapított.) Vinis Ferencz, Peller Alajos, Győry Béla.

Sárkeresztur. Kralik Elek, Fülöp Imre, Strázsa Mihály, Vaigl Alajos, Vinis Ferencz, Saly Pál.

Sárosd. Stublits Ferencz, Valenták József, Csáky Máté, László Antal, Csáky Máté, Khauth György, Orsonits Ferencz, Balga Pál, Branizsa József.

Sárpentele. Mihálik György, Haszlinger Sebestyén, Blau-mann József, Molnár János, Tóth János.

Sár-Szent-Miklós. Perits Ferencz, Szabady Gáspár, Schützenhoffer Mihály, Lubrik András, Strázsa Mihály, Román Ádám, Vadász Mihály, Gangó József, Légrády József, Nyers István.

Seregélyes. Horváth Pál, Bokor Ferencz, Urbanovszky Angelin karmelita-anya, Molnár Ign., Fetter János, Fetter Ferencz.

Solmár. Perczel József, Vathner Kelemen, Stuch József, Amlacker Ferencz, Clementis Jakab Fülöp, Venisch Ferencz, Tankövy (Schuliszta) Ferencz, Glazer József.

Sóskut. Bulyovszky János, Blahó Ágoston, Brestyánszky András, Jankovits Károly, Czeizel Venancz.

Szadr. Broszek József, Malczér Jakab, Pendl Ferencz, Kopállik Kajtán, Lauchsz Lőrincz.

Szabad-Batthyán (Csikvár). Papp Pál, Maráci Antal, Fejér Bernát, sz. Ferenczrendü atyák, Kollár János, Szabó István, Pellet Sándor, Molnár János.

Székesfehérvár (belváros). Vajland Ferencz, Puretits Ign., Farkas Imre, később székesfehérvári püspök, Mihályik György, Guitmann Ferencz, Lentz Alajos, Kopállik Cajetán, Pellet Ödön, Gremesberger István.

Székesfehérvár (felsőváros). Szabó József, Neiszer József, Májér József, Orsonits Ferencz. Krizsány Ignác, Kálmán János, Kuti Márton.

Szigeth-Ujfalú. Weingartner Tóbiás Domonkosrendű atya, Schnierer János, László Antal, Csáky Máté, Csóka Sándor, Magka János, Leeb Károly.

Tárnok. Clementis Jakab, Blahó György, Habány István, Oravetz Ignác, Kanda József, Bilics Mátyás, Lenyiczky István.

Tétény. Fakó János, Strommer Benedek, Kováts Imre, Berghammer Károly, Klauszigler János, Károly János.

Tinnye. Jakubecz Malakiás szerzetes, Szlezáky Simon sz. Ferenczrendű atya, Dzian Özséb kapisztránus-nya. Újhelyi Nep. János kapistranus-nya, Purger Egyed sz. Ferenczrendű atya, Zerkovits Remigius, Hood Sándor, Pilsák György, Isoó Mihály, Akter István, Vezinger György, Miklosovits György, Kiss József, Szilassy István.

Torbágy (Kis). SárI Ferencz, Frideczky Ferencz, Szevolt János, Hoffmann Ferencz, Ecker János.

Tótfalu. Stublits Ferencz, Lattyák János, Simkó István, Fábos József, Daniss Zsigmond, Melegh Imre, Herczeg István.

Tököle. Devits György, Delinger János, Borovszky Mihály, Fábri József, Sárác János, Bilics Mátyás.

Török-Bálint. Munier János, Szakál János, Hamza György, Zimándy Ignác.

Üröm. Stuk József, Vattner Kelemen volt karmelita, Odenvald Antal, Mattesz Ferencz, Huber Ignác, Ernst Ignác, Nöthig Ferencz, Tallos György.

Vajta. Soós György, Gaál Ferencz, Árendásy György, Guitmann Ferencz, Kiss József.

Vaál. Bartakovits József, Jantalek János, Marffy Elek
pannonhalmi Benedek-rendü áldozár, Mészáros József, Farkas
Imre, Fligl József, Gürtler Mihály, Pospischil Károly.

Velencze. Györy János, Pöthe Ferencz, Kiszner Sebestyén,
Rupf Vilmos, Meszleny Károly.

Vörösvár. Hollajder Ferencz, Knecht József, Galtsek
Máté, Venisch Ferencz, Petz Antal, Bacsák Imre.

Zámoly. Farkas Máté sz. Ferencz-rendü atya, Börsöny
Antal, Trabáts Jácint volt karmelita, Galla István, Krizsány
Ignác, Kőrösy István, Kálmán János, Tóth Antal.

Zsámbék. Kummer György, Ley János volt trinitarius,
Veroni Pál, Gaál József, Dobrotkay Mátyás, Nyirák Ignác,
Gózony György, Pados János, Huszár Károly.

A

SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE

NÉVTÁRA

1878.

AZ EGYHÁZMEGYE VÉDSZENTJE:

S Z Ü Z M Á R I A

MAGYAROK NAGYASSZONYA.

PÜSPÖK:

a püspöki szék üresedésben.

Székesegyházi káptalan.

Nagyprépost: Mélt. és főtiszt. **Pauer János**, olympiai főlszentelt és biduai választott püspök, a pápa ő szentsége t. káplánja, az Üdvözítőről nevezett szegzárdi apát, székesegyházi nagyprépost és kanonok, káptalani helynök, kir. tanácsos, a második osztályu vaskorona rend lovagja, a püspöki szentszék és zsinati vizsgáló-bizottság elnöke, a püspöki lyceum igazgatója, a sz. László-társulat alelnöke és a magy. akad. levelező tagja.

Olvasókanonok: Nagys. és főtiszt. **Májér József**, a boldszülről nevezett poroszlói apát, székesegyházi olvasókanonok, zsinati vizsgáló, szentszéki ülnök és hittudor.

Éneklőkanonok: Mélt. és főtiszt. **Venosz Imre**, báciai vál. püspök, sz. keresztről nevezett vértesszeresztúri apát, székesegyházi éneklőkanonok, aranyéremkeresztes, a megyei kórházi bizottmány elnöke, zsinati vizsgáló és szentszéki ülnök.

Órkanonok: Nagys. és főtiszt. **Radnich Imre**, sz. Miklósról nevezett ercsi apát, székesegyházi ór- és gyóntatókanonok, zsinati vizsgáló, szentszéki ülnök, aranymisés áldozár.

Székesegyházi főesperes: Nagys. és főtiszt. **Matuska János**, ker. sz. Jánosról nevezett budai prépost, székesegyházi kanonok és főesperes, a kegyes alapítványok gondnoka, zsinati vizsgáló, szentszéki ülnök, hittudor.

Budai főesperes: Nagys. és főtiszt. **König Móríc**, sz. Andrásról nevezett Visegrád melletti apát, székesegyházi kanonok és

budai főesperes, papnőveldei kormányzó, az agg papok intézetének felügyelője, Paulai sz. Vincze leányai intézetének gondnoka, a püspöki lyceumban az egyház jog és történelem ny. r. tanára, szentszéki ülnök és házasságvéd, zsinati vizsgáló s hittudor.

Idősb mesterkanonok: Nagys. és főtiszt. **Pellet Ödön**, a bold. szüzzről nevezett lucentiai apát, székesegyházi idősb mesterkanonok, ő cs. kir. felsége t. udvari káplánja, egyházmegyei főtanfelügyelő, a városi reál- és elemi-tanodáknál püspöki biztos, zsinati vizsgáló, szentszéki ülnök, hittudor és a budapesti egyetem hittani karának bekeblezett tagja.

Ifjabb mesterkanonok: Nagys. és főtiszt. **Prifach József**, sz. Mártonról nevezett Solymosvár melletti bulchi apát, székesegyházi ifjabb mesterkanonok, a püspöki iroda igazgatója, zsinati vizsgáló és szentszéki ülnök.

Czimzetes kanonokok.

Nagys. és főt. **Horvátovszky Vilmos**, érdemesült alesperes, budakeszi plebános, szentszéki ülnök, aranymisés áldozár.

Nagys. és főt. **Balgha Pál**, érdemesült alesperes, szentszéki ülnök, aranymisés áldozár.

Nagys. és főt. **Ernst Ignác**, érdemesült alesperes, acsai plebános, szentszéki ülnök.

Nagys. és főt. **Gödinger Ferencz**, érdemesült alesperes, gyurói plebános, szentszéki ülnök, aranymisés áldozár.

Nagys. és főt. **Haszlinger Sebestyén**, kálozi plebános és szentszéki ülnök.

Nagys. és főt. **Bacsák Imre**, alesperes, vörösvári plebános, szentszéki ülnök és hittudor.

Káptalani karkáplánok: **Vavró József** és **Kiss Nándor**, székesegyházi hitszónokok.

Székesegyházi karmester: **Janny József**, a székesfehérvári elemi tanodák igazgatója, koronás érdemkeresztes.

Püspöki iroda.

Igazgató: Nagys. és főt. **Prifach József**, apátkanonok.

Titkár: **Komáromy Károly**, szentszéki ülnök és jegyző.

Szertartó: **Magdics István**, tollnok, igtató, könyvtárnok és t. szentszéki jegyző.

Püspöki szentszék.

Elnök és általános ügyhallgató: Mélt. és főt. **Pauer János**, felsz. püspök és nagyprépost.

Ülnökök: a **valóságos és tiszteletbeli kanonokok**; továbbá:

Mélt. és főtiszt. gróf **Lichnovszky Róbert Mária**, olmcüzi kanonok stb.

Zalay Ferencz, dunapentelei esperes-plebános.

Szobovits Alajos, hidegkuti plebános.

Stekl Alajos, iszka-szent-györgyi esperes-plebános, zsinati vizsgáló, bölcsészettudor.

Huszár Károly, zsámbéki esperes-plebános, zsinati vizsgáló.

Kuti Márton, székesfehérvári felsővárosi esperes-plebános.

Zimándy Ignác, törökbálinti plebános.

Nyirák Sándor, a pápa ő szentsége t. káplánja, ettyeki pleb.

Szaborics Jenő, a püspöki lyceumban az erkölcsstan és lelkipásztorkodás ny. r. tanára, tanulm. felügyelő és zsinati vizsgáló.

Krencz Ignác, a püspöki lyceumban ny. r. hittanár, pap-növeldei aligazgató, zsinati vizsgáló.

Koller János, adonyi esperes-plebános.

Gremesperger István, székesfehérvári belvárosi plebános.

Komáromy Károly, püspöki titkár.

Tiszteletbeli ülnökök: **Pospischil Károly**, nyugalm. tábori lelkész, aranyérdemkeresztes, vaáli helyettes plebános.

Wichta János, brünn egyházmegyei áldozár, tábori lelkész, aranyérdemkeresztes.

Szentszéki jegyző: **Komáromy Károly**.

Tiszt. szentszéki jegyző: **Magdics István**.

Házasságvéd: **König Móríc**, apátkanonok.

Egyházi ügyész: **Pellet Ödön**, apátkanonok.

Világi ügyész: **Delnei Miskey Ferencz**, ügyvéd.

Szegények ügyvéde: **Szaborics János**, ügyvéd.

Szentszéki orvos: **Dr. Kövesy Ferencz**.

A zsinati vizsgáló-bizottság.

Elnök: Mélt. és főt. **Pauer János**.

Tagok: a **valóságos kanonokok**; továbbá: **Stekl Alajos**, **Huszár Károly**, **Szaborics Jenő** és **Krencz Ignác**.

A kegyes alapítványok gondnoksága.

Gondnok: Nagys. és főt. **Matuska János**, cz. prépost, székes-egyházi kanonok.

Ügyész: **Miskey Ferencz**, ügyvéd.

A székesfehérvári egyházmegye két főesperességre, a székes-egyházi és budaira van osztva. A székesegyházi főesperesség 7, a budai pedig 5 alesperesi kerületből áll.

A) Székesegyházi főesperesség.

Főesperes: Nagys. és főt. **Matuska János**, cz. prépost, székes-egyházi kanonok.

I. A székesegyházi alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Esperes: **Kuti Márton**, kerületi tanfelügyelő, felsővárosi pleb.

Plebániák:

1. **Székesfehérvár**, szab. kir. város; a *belvárosi plebánia*, alapított 1688-ban, keresztelési anyakönyvei ugyanezen évben, a házassultaké 1694. a megholtaké 1702-ben kezdődnek. — Ezen város történetét és templomait l. fentebb. — A sz. István király tiszteletére szentelt székesegyház egyszersmind plebániatemplom is. *Kegyuraság*: Sz.-Fehérvár sz. kir. város. *Plebános*: **Gremesperger István**; *káplánok*: **Földes Imre**, **Tichy Jakab**. A hivek legnagyobbbrészt magyarajkuak.

A kath. hivek összes száma 10,277, ágost. 161, helv. 1127, gör. kel. 131, izr. 929.

2. **Székesfehérvár**, szab. kir. város. *Felsővárosi plebánia*, alapított 1788-ban, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. — A plebániatemplom védszentjei: Sz. Sebestyén és Flórián. *Kegyuraság*: Sz.-Fehérvár sz. kir. város. *Plebános*: **Kuti Márton**, esperes; *káplánok*: **Willsdorfer József**, **Magyar Gyula**. A hivek magyar- és németajkuak.

Kath. 9337, ágost. 21, helv. 132, gör. kel. 23, izr. 385.

3. **Pákozd**. Itt már a 14-ik században létezett plebánia, mely azonban később elenyészett. Pákozd igen régi helység, tanuskodik

erről az uradalmi erdőben látható rom. Pákozdot 1777-ig a jesuiták bírták, ekkor az újonnan alapított székesfehérvári székesegyházi káptalannak adományoztatott Mária Terézia királynő által. 1785-től 1818-ig a fehérvári Ferenczrendűek vezették itten a lelkészetet, míg 1818. a fehérvári káptalan, mint kegyuraság plebániát alapított; anyakönyvei 1785. kezdődnek. A templom védszentje: Sz. József; *Kegyuraság*: a sz.-fehérvári főt. káptalan. *Plebános*: **Hollner József**. A hivek magyarajkuak. Van a hely. hitvallásuaknak is templomuk, lelkészők és elemi-iskolájuk.

Kath. népiskolája egyosztályu, 94 tanköteles gyermekkel. — Tanító: Schäffer János.

Ezen anyaegyházhoz következő fiókhelyek tartoznak: *Börgönd* iskolával, melyet 36 tanköteles gyermek látogat. Tanító: Kriszt Sándor, *Felsőmajor*, *Jánosmajor*, *Kisfalud*. — Kath. 847, ágost. 2, hely. 1397, izr. 20, u. p. Székesfehérvár.

Thuróczy szerint (Schvandtnernál Cap. I. p. 101.) midőn Árpád győzelmes seregével a Dunán átkelt, megállapodott *Noe* hegyénél (közel Fehérvárhoz), Csapó Kálmán szerint (Székesfehérvár tört. 9. l.) a Csucsos- vagy Árpád-hegyénél. — A hely hol Árpád megállt valószínűbben a *pákozdi* magasabb hegy lesz, és nem a fehérvári szőlők melletti *csucsos*. — Okunk van pedig ezt állítani, mert nem ugyan *Noe* hegy, de *Noe* helység említettik egy 1451-ben kelt okmányban, — mely szerint a székesfehérvári káptalan joghatósága alá tartozó *Noe helységbeli* nemesek jobbágyai a basilika főoltárának, s ez oltár gondnokának évenként hat márka viaszkot, a *Noe helységbeli plebános* pedig a székesfehérvári *alörkanoknak* a szentelt olaj és chrizma átvételekor 12 beles viaszgyertyát tartozott adni. (Ered. Eccl. Cam. 39. cs. 40—43. sz.) S miután Árpád megállapodási helye más szerzőknél *Pákozdi* hegyének is neveztetik: nagyon valószínű, hogy *Pákozdi* falut hajdan *Noe* falunak nevezték. — Pákozdi néven fordul elő a jesuiták komáromi társodájának birtoki közt, kik a királyi ügyész szavatolása mellett *Pákozdot* több fehérmegyei birtokkal u. m. *Agárd*, *Sukoró*, *Vaál*, *Gyuró*, *Ettyek*, *Soóskut*, végre *Vereb*, *Pázmánd* és *Baracskával* bírták. — E javak különben nagy részben a fehérvári káptalan birtokai; melyekért a jesuiták 1714-ben a katonai terhek megváltása fejében 3769 forintot fizettek, az ezen javakért — Baracskát kivéve — járó átíratási összeg pedig 1728-ban 31209 frt. 17 denárra rugott. (Act. Jesuit. Comar. 3. cs. 12. 32. 51. sz. — 8. cs. 2. sz. Rupp. I. 158.)

4. **Sárpentele.** Ezen plebánia alapított Farády Vörös Ferencz által 1818-ban, azelőtt a szabad-batthyáni plebánia fiókegyháza volt. Anyakönyvei is 1818-ban kezdődnek. — A templom sz. kereszt felmagasztaltatása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* Sárvári és Felsővidéki gróf Széchenyi Dénes; — *plebános:* **Tóth János.** Kath. elemi-iskoláját 26 tanköteles gyermek látogatja; tanító: Staudt János. A hivek magyarajkuak.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak: *Urhida* templommal, iskolája 115 tanköteles gyermekkel. Tanító: Hannos Antal. *Szent-Mihály* kápolnával, iskolája 52 tanköteles gyermekkel. Tanító: Schäffer Ferencz. *Kis-Keszi* (Zichyfalva). Itt, valamint Szt-Mihályon a reformatusoknak is van templomuk és iskolájuk.

A kath. hivek összes száma 1507, ágost. 6, helv. 1259, gör. kel. 7, izr. 15, u. p. Székesfehérvár.

Miként a 126. lapon olvasható győri káptalan tanuvallatása igazolja, *Pentele* a 15-ik században a székesfehérvári prépost birtokában volt, Szt-Mihálylyal együtt. *Urhida* pedig, mint község már 1009-ben Szt-Istvánnak a veszprémi püspökséget alapító levelében emlittetik. Ugyszinte 1184-ben. A székesfehérvári káptalan ugyanis a fenti évről bizonyóságot tesz, hogy a tihanyi templom ellen hamis váddal patvarkodó urhidai lakosok elmarasztaltattak, s megbüntettek. (Magy. tört. tár 1855. II. 25. l.) *Kiskeszi* földjéből Béla király 1248-ban jul. 19-én István mester ötvösnek szálás-örökképen 2 és fél ekényi földet ad azon szives szolgálatai fejében, melyeket b. e. atyjának s magának Bélának is, ötvössége által tanusított. — (Knauz Magy. Sion II. 579. l.)

II. Fehérvári felső alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Esperes: **Stekl Alajos**, kerületi tanfelügyelő, iszka-szentgyörgyi plebános.

P l e b á n i á k :

1. **Bakony-Sárkány**, alapított 1788. anyakönyvei is ezen évtől veszik kezdetüket. A templom védszentje: sz. István király. *Kegyuraság:* a vallásalap. *Plebánoshelyettes:* **Peller Alajos.** A hivek német- és magyarajkuak. Van kath. népiskolája 147 tanköteles gyermekkel. Tanító: Halbich Ádám.

Kath. hivek száma 905, helv. 1, izr. 18, u. p. Moór.

2. **Balinka.** Ezen lelkeszség 1784-ben alapítottatott. A templom 1778-ban építettett; védszentje: sz. Vendel. — *Kegyuraság:* nincs. *Lelkés:* **Györdeák László.** A hivek német- és magyarajkuak. — A kath. népiskolát 51 tanköteles gyermek látogatja. — Tanító: Schlotter József.

Ide tartoznak *Enying* és *Mecsér* fiókhelyek.

A kath. hivek száma 544, ágost. 15, izr. 5, u. p. Bodaik.

Balinka 1775-ben *Csurgó* és *Csókakővel* Bodaik fiókegyháza volt, mely évi Can. visitatio szerint Balinka után 8 frt. 10 denár, Csurgó után 32 frt. 32 $\frac{1}{2}$ den. Csókakő után 5 fr. 82 den. Bodaik után 93 fr. volt az anyaegyház jövedelme. (Magy. Sion. II. 201. l.) Csurgó közelében vannak hunhalmok, melyeket Pados János ismeretett az új magy. muzeumban. (Romer-Bakony.)

3. **Bodaik,** mezőváros. Ezen plebánia 1749-ben alapítottatott; anyakönyvei 1734. kezdődnek. A templom a bold. szüz, a keresztények segítője tiszteletére van szentelve. — *Kegyuraság:* a vallásalap. *Plebános:* **Blaumann József;** *Káplán:* **Tamás Vilmos.** — A hivek magyarajkuak. Van a helvéthitvallásuaknak is templomuk, lelkeszük és iskolájuk.

A kath. népiskolát 157 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Steinmetz György.

Ezen anyaegyházhoz következő fiókhelyek tartoznak: *Csurgó*, kath. templommal és iskolával, 82 tanköteles gyermekkel; tanító: Ágoston József; van a helv. és ágost. hitv. temploma és iskolája. *Igar, Gaja, Szilvakut, Tárnok, Törös, Varjuvár, Kajmáti.* — *Csurgó* már 1311—42-ben mint plebánia említettik, midőn Lőrincz pap plebániája után 40 kis denár pápai adót fizetett. Sőt említettik 1236-ban is, midőn IV. Béla a székesfehérvári várhoz tartozó Csurgón 2 ekényi földet, egy malmot, kaszálót és szőlőművelésre alkalmas 40 hold földet adományoz Umand nevű vendégnek. (Győri tört. és régészeti füz. III. 298. l.)

A kath. hivek összes száma 2473, ágost. 193, helv. 1249, izr. 41; posta: helyben.

4. **Csókakő;** régi plebánia a 14. századból, helyreállítottatott 1788.; anyakönyvei is ekkor kezdődnek. *A templom védszentje:* sz. Donát. *Kegyuraság:* a vallásalap. *Plebános:* **Fligler György.** A hivek magyar ajkuak. Kath. iskoláját 67 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Válint Ignác.

Ide tartozik *Söréd* fiókhely, kath. templommal és iskolával, 56 tanköteles gyermekkel. Tanító: Perczel Imre.

Kath. 1122, helv. 6, izr. 14, u. p. Moór.

5. **Csoór.** Alapított 1788. Anyakönyvei 1746. kezdődnek. A templom Sárlos Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Vinis Ferencz.** A hivek magyar ajkuak. Kath. isk. 110. tanköteles gyermek. Tanító: Takács Ignác. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk, lelkészük és iskolájuk.

Ide tartoznak következő fiókhelyek: *Inota*, a 14-ik században plebánia volt, melytől bithuniai János mester, fehérvári kanonok mint saját egyházától 60 kis denár adót fizetett. Kath. templom és iskolával, 35 tanköteles gyermekkel. Tanító: Magda Gábor. A hely. hitvallásuaknak is van itt templomuk, iskolájuk. *Réti, Gusztus, Merítő, Nyáras, Csoór-Iszka, Baglyas.* Birják a szolgáljegyházi Szőgyény-Marich és Nedecz-Nedeczky családok.

A kath. hivek száma: 1232, ágost. 82, helv. 1379. izr. 23, u. p. Székesfehérvár.

Csoór 1542-ben (Rupp I. 223. l.) ugyszintén 1570—78-ban — miként e mű 128. lapján olvasható a királyi regestrum szerint a székesfehérvári káptalan birtoka volt, bár fele régtől fogva Palota várához tartozott. A 14-ik század első felében már plebánia volt s emlittetik, hogy Péter 40, János plebános pedig 20 kis denárt fizettek pápai adót. Emlittetik 1541. évben is jun. 15-én kelt királyi levélben, mely szerint (l. fönnebb 39. és 42. ll.) Ő Felsége Fehérvár polgárainak érdemeiért, s Podmaniczkytól szenvedett károkért megengedi, hogy Palota várához tartozó *Chor* — Chorhvay-nak is iratik, *Gyon, Esthemer, Kutty* birtokokat, melyeken Podmaniczky erőszakoskodik elfoglalhassák, s azokat minden hozzátartozókkal, jövedelmekkel háborítlanul birhassák, míg a vár (Palota) akár ostrom, akár más uton a lázadóktól Ő Felsége birtokába nem vétetik; úgy hogy mihelyt a vár visszafoglaltatik, — mely a fönnvezett javakkal Ő Felsége hiveé Móre Máté Lászlóé, — a Felség akarata szerint a polgárok a jószágokat Mórénak átadják. Megemlitendő végre, hogy a *Chor-i* nemzetség egyike volt azoknak, kik mint honfoglaló ősök e földre jövének. (Kéza Simon.)

6. **Iszka-Szent-György.** Alapított 1773. Kereszt és halotti anyakönyvei 1732-ben, a házassultakéi 1735-ben kezdődnek. A templom a Sz.-Háromság tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a pészaki báró Bajzáth család. *Plebános*: **Stekl Alajos**, esperes. *Káplán*:

Heimbach Sándor. A hivek magyarajkuak. — Van kath. iskolája 85 tanköteles gyermekkel. Tanító: Perczel János. Van itt a hely. hitfelekezetnek is temploma, lelkésze és iskolája.

Ide tartoznak következő fiókhelyek: *Moha*, helv. templom és iskolával. *Atya*, *Hosszuhegy*, *Guth*.

Kath. hivek száma: 1165, ágost. 4, helv. 1074, izr. 3, u. p. *Moha*.

Iszka-Szent-György fiókegyháza *Atya*, 1542-ben következő fehérvár-káptalani birtokok között soroltatik föl. u. m. *Vinyola*, *Kovácsi* (Kis), *Nána*, *Chatár*, *Rostás* Veszprémmegyében; *Nagy-Fyle* (Füle), *Attya*, *Chór*, *Sz.-Mihály*, *Ságh* (Fehérmegyében) (Neo Reg. Act. 1018. cs. 58. sz. kamarai levéltár) *Guth* fiókegyháza a 14. században plebánia volt, midőn Pál plebános 40 denár pápai adót fizetett. — Bálinth áldozár *Guth* v. *Kuth* helységben birt szőlejét a csatka kolostornak adja 1492-ben. (Rupp I. 285. l.)

7. **Isztimér**, mezőváros. Alapított 1753., mely évtől anyakönyvei is vezettetnek. A templom védszentje: Sz. Anna. *Kegyuraság*: Stáray gróf. *Plebános*: **Janky Ede**, *káplán*: **Nagy Lajos**. Hivek német- és magyarajkuak. Kath. népiskoláját 164 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Ehmann Sebestyén.

Ide tartoznak következő fiókhelyek: *Guth-Tamási*, kath. templom és iskolával, 38 tanköteles gyermekkel. Tanító: Hollós Antal. *Dültfás*, *Kis-Isztimér*, *Kis-Jón*, *Sikátor*.

Kath. hivek száma 1819, helv. 1, izr. 14, u. p. Bodaik.

Isztimérre vonatkozó adatot l. *Csoór* alatt; *Kis-Jón* nevű fiókegyháza bizonyosan egy és ugyanaz a *Csoór* alatt említett *Gyón* birtokkal.

8. **Kuti**. Alapított 1810. Anyakönyvei 1760-ban kezdődnek. A templom a Bold. Szűz, Magyarok Nagyasszonya tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Vásonkeői Zichy Paulina grófnő családja. *Plebános*: **Balogh Jenő**. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 58 tanköteles gyermekkel. Tanító: Spiesz József.

Kath. 582, ágost. 1, hely. 2, u. p. Vár-Palota.

9. **Moór**, mezőváros. Itt már a 14. században létezett plebánia, mely a török uralom alatt elenyészett. 1696. helyreállítottván a kapuczinus atyáknak adatott át. A plebániatemplom a Sz.-Háromság tiszteletére van szentelve. Van itt egy másik ugynevezett magyar templom is, mely 1788-ig plebániatemplom volt. *Kegyuraság*: a Lamberg gróf és Luzsénszky báró családok. *Plebános-helyettes*:

Tanninger Nándor, kapuczinusatyja, zárdafőnök. *Káplánok*: **Chlubna Benvenut**, **Weppil Arnold**, **Eberle Angelus** és **Ponty Fülöp** kapuczinus-atyák. Van itt kath. iskola, melyet 672 tanköteles gyermek látogat. Tanítók: Klein Lukács, Weisz Mátyás, Borsody Ignác, Müller János, Göbölös Ferencz, Turmayer Gyula. Van itt a helv. hitvallásuaknak és izraelitáknak is imaházuk. A kath. iskolán kívül van ref. izr. községi és magán-iskola is. A hivek német- és magyarajkuak.

Ezen anyaegyházhoz a következő fiókhelyek tartoznak: *Veleg*, ágost. vall. templom és iskolával, *Dobos*, *Timár*, *Törös*, *Sövénykut*, *Geizamajor*.

A kath. hivek összes száma 7510, ágost. 681, helv. 652, izr. 460. Posta helyben.

Moór hajdan IV. László király adományozása következtében az egri székesegyház birtoka volt; s már akkor igen népes vala. 1327-ben Károly király Csókakő vára használatára a hevesmegyei *Goruld* helység, és a *Hidvégen* szedetni szokott vámért Moór helységet az egri püspökséggel kicserélte. (Cod. Dipl. V. III. 199. l.) 1403-ban itt királyi vám volt; Zsigmond király ugyanis a budai kereskedők szabadalmi közé sorolja azon jogot, melynélfogva föl vannak mentve, hogy *Moór*, *Ondód*, *Igar*, *Pázmánd*, *Bicske* stb. alatti királyi vámokon czikkeik után valamit fizessenek. (U. o. X. VII. 874. l.) A török megszállás idejében — hihetőleg királyi adományozás folytán — Moór is és az egész csókakői várhoz tartozó helyek a török császáron kívül az esztergomi érseknek is fizettek bizonyos összeget. (l. Csókakő várát.) A török kiűzése után Moórt a Hochburg grófi család kapta, s ekkor Hochburgné született Hartman Janka grófnő 1695-ben a kapuczinus-atyákat telepíté le, kik a zárda első főnöke Villibald atya lelkes közreműködése folytán zárdát és templomot, melyet 1701-ben Széchenyi Pál kalocsai érsek szentelt föl, építettek. A zárda bejáratánál jobbról Szerafi sz. Ferenczet, balról sz. Guntert, sz. István rokonát ábrázoló paizs látható e fölirattal: „Sanctus Guntherus Cognatus Sancti Stephani Regis, ab his illustrissimis Consortibus erectus.“ A paizs alján pedig a Wunschwitz báró és Lamberg grófi család mint földes uraság czímerei szemlélhetők ez aláíráttal: „Joannes Antonius Cajetanus Liber B. de Wunschwitz, et Maria Anna Barbara nata Comitissa de Lamberg.“ (Rómer a Bakony.) *Dobos* fiókegyháza, mely jelenleg pusztá a 14-ik században mint plebánia emlittetik, fizetvén Miklós plebános 40 kis denár pápai adót, ugyszinte *Tymár* is, még pedig nagy plebánia

lehetett, mert 60 denárt fizetett. Ugyszinte maga Moór, hol Mátyás pap 60 denárt adózott.

10. **Ondód** (Pusztavám). Alapított 1788. Halotti anyakönyvei 1746., a keresztek és házasságokéi 1751-ben kezdődnek. A templom védszentje: Páduai Sz. Antal. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Kazay Erasmus**. A hívek német- és magyarajkuak. Kath. iskoláját 126 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Weber János. Van itt az ágost. hitfelekezetnek is temploma és iskolája.

Ide tartozik *Árki*, kath. templommal, a 14-ik században plebánia, Domonkos pap ekkor 4 kis denárt fizetett; és *Nána*.

Kath. 1042. ágost. 846, helv. 25, izr. 41, u. p. Moór. (L. Csókakő vára történelménél Pusztavámról mondottakat.)

III. Fehérvári közép alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Espeser: **Molnár János**, kerületi tanfelügyelő, szabadbatthyáni plebános.

Plebániák:

1. **Aba**. Régente itten a fehérvári Ferenczrendüek működtek mint hitküldérek. 1747. körül a jezsuiták kezdték a kath. hitet hirdetni. Nevezetesen Petresits Lőrincz atya volt az első, ki az eörményesi Fiáth család házában az isteni tisztelet tartására egy szobát nyervén, Abán megtelepedett, itten és a vidéken az Isten igéjét hirdette. A templom építése 1749-ben kezdetett meg és 1755-ben teljesen felépülvén a *Sz. Háromság* tiszteletére szenteltetett föl. Mint hitküldérek működtek itten még: Szalay János, Hatos István, Bors György, ki a jezsuita-szerzet eltöröltetése után 1755-ben első plebánosa lett ezen hitközségnek. A plebánia anyakönyvei 1754-ben kezdődnek. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Havelka Antal**. A hívek magyarajkuak. A kath. iskolát 104 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Csima János. Van itt a helv. hitfelekezetnek is temploma és iskolája.

Ezen anyaegyházhoz következő fiókhelyek tartoznak: *Báránd*, *Kajtor*, *Pötöle*, kath. kápolnával és iskolával, melyet 16 gyermek látogat. Tanító: Nagy József. *Sz.-Iván*, szinte kápolnával és kath. iskolával, 45 tanköteles gyermekkel. Tanító: Baranyai József.

Kath. hivek száma: 1584. ágost. 12, helv. 1589, izr. 6, u. p. Sárkeresztur.

Báránd puszta, mely 1361-ben a zsámbéki prépostságnak adatott, s egy izben a csatkaí pálosoké is volt, 1700 elején a pesti pálosok birtokába jutott. (Act. Paul. Pest. 20. cs. 2. sz.)

2. **Füle.** Alapítottatott 1749-ben. Anyakönyvei ugyanezen évben kezdődnek. A templom védszentje: Ker. Sz. János. *Kegyuraság*: a veszprémi ft. káptalan. *Plebános*: **Ács József**. A hivek magyarajkuak. A kath. iskolát 49 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Prácsler György. Van itt a helv. hittelekezetnek is temploma és iskolája.

Ide tartozik *Csajágh* (Veszprémmegyében). Fiókhely is — helv. hitv. templommal és iskolával.

A kath. hivek száma: 377, helv. 1710, izr. 124, u. p. Polgárdi.

Füle a 14-ik században plebánia volt, s a veszprémi főesperességre vala kebelezve; a midőn Imre plebános 55 denárt fizetett pápai adóban. — 1542-ben a fehérvári káptalan birtokai között említettik.

3. **Káloz**, mezőváros. Alapítottatott 1749-ben. Ekkor ugyanis Vásonkeői Zichy István gróf udvari káplánságot alapított. Az akkor még igen csekély számu kath. hiveknek lelkesze az ő udvari káplánja volt; első udv. káplán volt Cser Imre világi pap. Később szerzetesek működtek itten. A mostani plebánia-templom 1789. körül épült Nagy Boldog Asszony tiszteletére. *Kegyuraság*: Zichy Ödön gróf. *Plebános*: **Haszlinger Sebestyén** cz. kanonok. *Káplán*: **Sterbeczky István**. A hivek magyarajkuak; a kath. iskolát 180 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Kerbolt Elek. Van itt a helv. hittelekezetnek is temploma és iskolája.

Ezen anyaegyházhoz következő fiókhelyek tartoznak: *Hatvan*, kath. isk. 49 tanköteles gyermek. Tanító: Rottler János. *Nagy-Hörösök*, kath. isk. 36 tanköteles gyermekkel. Tanító: Péntek Antal. *Kis-Hörösök*, *Jenőfalva*. *Ödön*, kath. isk. 38 tanköteles gyermek. Tanító: Szöllőssy János. *Külmajor*, *Belmajor*, *Malom*.

A kath. hivek száma: 2404, ágost. 14, helv. 1346, izr. 118, u. p. Sár-Keresztur.

Káloz már sz. István idejében létezett, midőn a veszprémi püspökséget alapítá a sz. király, alávetette *Veszprém*, *Fehérvár*, *Káloz*, *Visegrád* városokat, és *Kany*, *Ósi*, *Berén* (alighanem a jelenlegi Berhida névvel birt), Marczalfő és Urhid melletti *Tilley* falvakkal együtt. (Cod. Dipl. I. 289. l.) Mint plebánia említettik a 14.

században, midőn Ferencz pap az üresedésben levő plebánia után 1 márkát és 6 garas pápai adót fizetett. Jele, hogy népes hely volt. 1530. év körül a fehérvári káptalan birtokai közt fordul elő. (Lásd főnebb 126. l.)

4. **Nagy-Láng.** Régi plebánia, mely 1769-ben állítottatott helyre. Soponyával együtt káptalani birtok volt. Anyakönyvei is ezen évtől kezdődnek. A kastélyhoz épült templom a Sz. Kereszt felmagasztaltatása tiszteletére van szentelve. Ezen plebániában száz év előtt volt 258 kath. hívő és 648 más vallásu; mostan van 1317 kath. és 2765 más vallásu. (E plebániában 18 év előtt halt meg Csetényi-Komáromy Ferencz nevű ember 116 éves korában.) *Kegyuraság:* Vásonkeői Zichy János gróf örökösei. *Plebános-helyettes:* **Nemsits Ferencz.** A hivek magyarajkuak, de találtakatnak németek is. A kath. iskolát 119 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Valper Mihály.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak következő fiókhelyek: *Csősz,* kath. templom és iskolával; 19 tanköteles gyermekkel. Tanító: Elbert Károly. A hely. hitfelekezetnek is van itt temploma és iskolája. *Soponya,* hely. templom és iskolával. *Lobb, Jánosmajor, Kis-Láng* kath. iskolával, 40 tanköteles gyermekkel; tanító: Edelényi János. *Péterszállás, Tarnócza* kath. iskolával, 24 tanköteles gyermekkel, tanító: Dvorcsák Antal. *Vázsony, Világosmajor, Ujmajor, Kispusztza, Táci malom.*

A kath. hivek száma: 1317, ágost. 14, hely. 2674, izr. 77, u. p. Székesfehérvár.

Nagy-Láng hajdan szinte a fehérvári káptalané volt.

5. **Polgárdi,** mezőváros. Ezen lelkeszség 1863-ban alapítottatott. A templom védszentje: Sz. István király. *Kegyuraság:* Batthyány Geiza gróf. *Lelkész:* **Feld Antal.** A hivek magyarajkuak. A kath. iskolát 82 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Szabó István. Van itt a hely. hitfelekezetnek is temploma és iskolája.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak a következő fiókhelyek: *Alsó-Somlyó, Lajosmajor, Lászlómajor, Erzsébetmajor, Vasuti órházak.*

A kath. hivek száma 774, ágost. 32, hely. 2184, izr. 98. Posta helyben.

6. **Sár-Keresztur.** Ezen plebánia, mely azelőtt az abai plebánia fiókegyháza volt, 1788-ban Nagy Ignác első püspök által alapítottatott. Anyakönyvei ugyanazon évtől kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Ignác, püspök és vértanu. *Kegyuraság:* a székesfehérvári püspök. *Plebános:* **Saly Pál,** arany érdemkeresztes. A

hívek magyarajkuak. Van itt kath. iskola 80 tanköteles gyermekkel. Tanító: Huber József. A hely. hitvallásuaknak is van templomuk és iskolájuk.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak a következő fiókhelyek: *Sz. Ágota*, kath. templom és iskolával. Tanító: Themleitner Károly. *Bódimajor*, *Sándormajor*, *Gazdamajor*, *Imremajor*, *Középmajor*, *Mártonmajor*, *Sárkánymajor*, *Szilfa*, *Zichymajor*, *Lásztótelek*.

A kath. hívek száma 1587, ágost. 14, hely. 1887, izr. 84. Posta helyben.

Sár-Keresztur 1480-ban még Kereszturi Imré-é volt, ki nejével Margittal bizonyos terheik fedezésére Kálmánczay Domonkos fehérvári préposttól 300 magyar arany forintot fölvevén, Keresztur birtokukat neki átadták. Kálmánczay azután a falut az őrségi sz. Anna kápolnának adományozta. (Schemat. 1858.) A püspökség alapítása alkalmával 1777-ben ennek javadalmazásaul adományoztatott. *Szt. Ágota* pusztát, mely szinte káptalani birtok volt, s mely Gorup Ferencz örkanonok idejében 4 mázsa vizát szokott földesurának adózni. 1662-ben nevezett Gorup Ferencz bevalló levele szerint Perkáta, Tapé birtokokkal együtt a győri jesuitáknak adományoztatott; kik 1663-ban birtokba is vezettettek. (Győri jezsuiták iratai 1. cs. 16. sz.)

7. Szabad-Batthyán (Usikvár). Alapított 1762-ben. Anyakönyvei 1743-tól kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Imre herczeg. *Kegyuraság*: özv. Andreoli Ferenczné szül. Batthyány Emma Róza grófnő. *Plebános*: **Molnár János**, esperes. A hívek magyarajkuak. Kath. isk. 133 tanköteles gyermekkel. Tanító: Vavró Alajos.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak a következő fiókhelyek: *Falu-Batthyán*, hely. templom és iskolával. *Tácz*, kath. iskolával, 31 tanköteles gyermekkel, tanító: Greksa Antal; van itt a hely. hitfeleketnek is temploma és iskolája. *Föveny*, hajdan a káptalané, volt itt egy vám is, melynek fele jövedelme Palota várát, fele a káptalant illette. Kath. isk. 33 tanköteles gyermekkel. Tanító: Csörgedi Ferencz. *Kis-Somlyó* (Cséri), *Felső-Somlyó*, *Antóniamajor*, *Csabda*, *Öreg*-, *Kis*- és *Szárhegy*.

A kath. hívek száma 1890, ágost. 4, hely. 2084, izr. 31. Posta helyben.

IV. Fehérvári alsó alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Esperes: ld. Kiss József, kerületi tanfelügy., vajtai plebános.

Plebániák:

1. **Alap.** Régi plebánia volt a 14-ik században „Paulus de Olup“ fizetett 32 garast pápai adóban. — A mostani alapított b. e. Farkas Imre fehérvári püspök által 1860-ban. — A templom véd-szentje: sz. Imre herceg. Felső-Alapon van egy kápolna Nagy. Bold. Asszony tiszteletére. *Kegyuraság*: nincs. *Plebános*: **Reitmann Venczel**. Kath. isk. 180 tanköt. gyermek. Tanító: Györgyi Ernő.

Kath. 1643, ágost. 59, helv. 280, izr. 51. Posta helyben.

2. **Előszállás.** Régi plebánia, mely 1766-ban állított helyre. Anyakönyvei 1727. évtől kezdődnek. A templom a Bold. Szűz (Kis-asszony) tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a zircziszterczyi apátság. *Plebánoshelyettes*: **Supka Jeromos**, zircziszterczyi áldozár. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 78 tanköteles gyermekkel. Tanító: Laszczik Gyula.

Ezen anyaegyházhoz a következő fiókhelyek tartoznak: *Antalmajor*, *Gulyamajor*, *Györgyszállás*, kath. isk. 18 tanköt. gyermek. *Kis-Karácsonyszállás*, kath. isk. 30 tanköt. gyermek. *Nagy-Karácsonyszállás*, kath. isk. 41 tanköt. gyermek. Ezen 3 iskolát, mint ambuláns tanító, Gyurkovics István vezeti. *Kelemenhalom*, *Ménesmajor*, kath. isk. 16 tanköt. gyermek. Tanító: Kellner János. *Róbertvölgy*, *előszállási* és *nagy-karácsonyszállási* szőlők.

A kath. hivek összes száma 1899, ágost. 25, helv. 76. U. p. Dunaföldvár.

Előszállás 1530. körül a káptalani birtokok közt fordul elő; (l. 126. l.) 1628-ban mint a ciszterciek zirczi apátságához tartozó birtok fordul elő *Vejim*, *Karácsonszállás*, *Ság* és *Pentele* részint népes, részint néptelen helyekkel. (Győri tört. Rég. füz. III. 152. l.) 1630-ban pedig a *dunaföldvári* apátság kapta volna *Karácsonszállás*, *Kunfalva* és *Pázmánd* pusztákkal. (Rupp. II. 386. l.)

3 **Herczegfalva.** Alapított 1788-ban, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. Régente Ujmajornak neveztetett, 1810-ben

benépesítettén, József nádor tiszteletére Herczegfalva nevet nyert. A templom sarlós Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a zirczsiszterczy apátság. *Plebánoshelyettes*: **Schill Athanaz**, zirczsiszterczy áldozár. *Káplán*: **Nemes Teodor**, zirczsiszt. áldozár. A hívek magyar- és németajkuak. Kath. isk. 343 tanköt. gyermek. Főtanító: Schweighard Jakab. 3 altanító.

Ezen anyaegyházhoz a következő fiókhelyek tartoznak: *Felső-Venyim*, *Kis-Venyim*, kath. isk. 24 tanköteles gyermek. Tanító Vida György. *Mélykut*, kath. isk. 24 tanköt. gyermek. Tanító Ondofczik András. *Bernátkut*, *Nagy-Venyim*, a 14-ik században plebánia volt, kath. kápolna és isk. 54 tanköt. gyermek. Tanító: Fittler József. *Határvölgy*, *Kokasd*, kath. isk. 30 tanköt. gyermek. Tanító: Babanics Mihály. *Alsó-Sismánd*, *Felső-Sismánd*.

A kath. hívek összes száma 3484, ágost. 29, helv. 65, izr. 21. Posta helyben.

4. **Közép-Baracs**. Ezen lelkészség 1862-ben alapítottott. — A templom a bold. Szűz neve tiszteletére van szentelve; *kegyuraság*: Csapó Vilmos, kir. kamarás. *Lelkész*: **Torma Izidor**, kapist. szerz. atya. A hívek magyarajkuak. — Van itt kath. iskola 120 tanköteles gyermekkel; tanító a lelkész.

Ide tartoznak: *Alsó-Baracs*, *Felső-Baracs*, *Új-Baracs*, *Pázmánd*, *Kis-Apostag*.

A kath. hívek száma 885, ágost. 226, helv. 59, gör. kel. 5, izr. 24. U. p. Dunaföldvár.

5. **Sárbogárd**, mezőváros. Ezen plebánia b. e. Farkas Imre fehérvári püspök által alapítottott 1862-ben. A templom védszentje: sz. László király. *Kegyuraság*: nincs. *Helyettesplebános*: **Györi Béla**. A hívek magyarajkuak. Kath. isk. 225 tanköt. gyermekkel. Tanító Petrik János. — Van itt a helvéthitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak a következő fiókhelyek: *Alsó-Töbörzsök*, kath. isk. 56 tanköt. gyermek.; tanító: Stölczér Béla. *Felső-Töbörzsök*, kath. isk. 40 tanköt. gyermek.; tanító: Keller Ágoston. *Alsó-Körtvélyes*, *Felső-Körtvélyes*.

A kath. hívek száma 2061, ágost. 107, helv. 1993, izr. 466. Posta helyben.

6. **Sár-Szent-Miklós**. Régi plebánia a 14-ik századból; — akkoriban Miklós pap 30 denár pápai adót fizetett. — 1770-ben helyreállított, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. A templom

védsszentje: sz. Miklós püspök. *Kegyuraság*: Vásonkeői Zichy Nándor és János grófok. *Plebános*: **Nyers István**, a pápa ő szentsége t. káplánja. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 154 tanköteles gyermek; tanító: Kétyi László. Van itt az ágost. hitfelekezetnek is iskolája.

Ezen plebániához tartoznak a következő fiókhelyek: *Szarvas, Mindszent, Rétszilas*, kath. iskolával, 20 tanköt. gyermek. *Örs*, kath. isk. 41 tanköt. gyermek. Tanító: Margruber Béla.

A kath. hivek száma 1866, ágost. 268, helv. 303, izr. 85. U. p. Sárbogárd.

7. Vajta. A honfoglaláskor Vajta vezér népével a Sárvíz mellett telepedvén le, e hely talán tőle veszi eredetét. Alapított a plebánia 1745-ben, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom védsszentje: sz. Mihály arkangyal. — *Kegyuraság*: Vásonkeői Zichy Nándor és János grófok. *Plebános*: **id. Kiss József**, esperes. *Káplán*: **Kovács Alajos**. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 112 tanköt. gyermek. Tanító: Orávszky László.

Ezen anyaegyházhoz tartoznak a következő fiókhelyek: *Czecze*, kath. templ. és isk.; tanköt. gyermek. 86. Tanító: Nemes János. Van itt a helv. hitv. templ. és isk. *Sáregres*, kath. isk. 67 tanköt. gyermek. Tanító: Schmidt György. Van itt a helv. hitfelekezetnek is temploma és iskolája. *Pusztu-Egres, Fáncs, Alsó-Szt-Iván*, kath. kápolnával, *Hard, Menyőd*.

A kath. hivek száma 2788, ágost. 23, helv. 2441, izr. 363. U. p. Czecze.

V. Csákvári alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Esperes: **Benedek Ferencz**, kerületi tanfelügyelő és csákvári plebános.

Plebániák:

1. Boglár. Ezen plebánia, mely azelőtt a száári plebániának volt főkegyháza, 1761-ben alapított Eszterházy Ferencz gróf által. Első plebános volt Regulí Ábrahám. A mostani plebánia-templomot Eszterházy Miklós gróf építtette 1810-ben. A templom védsszentje: Seraf. Sz. Ferencz. *Kegyuraság*: Eszterházy Móricz gróf. *Plebános*:

Mayer Károly. A hivek németajkuak. A kath. iskolát 158 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Ehmann Miklós, altanító: Novelli József.

Ide tartozik: *Bodmér* fiókegyház; van itt a hely. hitvallásuaknak templomuk és községi iskola.

Kath. 1241, hely. 344, izr. 19, u. p. Csákvár.

2. **Csákberény.** Alapított 1751-ben A templom védszentje: Sz. Márton püspök. *Kegyuraság*: Lamberg Rudolf gróf. *Plebános*: **Poór Péter.** A hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 77 tanköteles gyermekkel. Tanító: Vajda Antal. Van itt a hely. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Kath. 759, hely. 1028, u. p. Moór.

3. **Csákvár,** mezőváros. A honfoglaláskor a Vértesalja Előd vajdának és fiának Szabolcsnak jutott osztályrészül, ki aztán *Csákvárt* építette. (Horváth M. I. 57. l.) Régi plebánia a 14. századból. Márton pap 4 denár pápai adót fizetett. A hivek száma csökkentével az isteni tisztelet csak egy egyszerű házban tartatott. Később a katolikusok száma megszorodván 1749-ben Eszterházy Ferencz gróf egy új templomot építtetett azon a helyen, hol a hely. hitvallásuak temploma állott, ezeknek pedig egy más alkalmas helyet adott templomuk számára. Miután a mindinkább elszaporodó hiveknek ezen templom kicsiny lett 1788-ban nagyobbíttatott. 1852-ben pedig Eszterházy Miklós gróf a régi templomot a szentély kivételével lerontatván. új szép díszes kéttornyú templomot kezdett építtetni, melyet a fennkölt lelkű gróf fia Eszterházy Mórícز ritka áldozatkészséggel be is fejezett és 1859. szept. 29-én b. e. Farkas Imre által Sz. Mihály arkangyal tiszteletére felszenteltetett. Anyakönyvei 1727-től veszik kezdetüket. *Kegyuraság*: Eszterházy Mórícز gróf. *Plebános*: **Benedek Ferencz,** esperes. *Káplán*: **Horváth Sándor.** A hivek magyar- és németajkuak. A 3. osztályu kath. iskolát 248 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Walter József, altanítók: Hazman József, Lajos Ignác. Van itt a hely. és ágost. hitfelekezetnek is temploma és iskolája.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Kőhányás,* kath. kápolna és iskolával, 16 tanköteles gyermekkel. Tanító: Hampl Nándor. *Forna,* 14-ik században plebánia volt. Kath. isk. 53 tanköteles gyermekkel. Tanító: Leber János. *Móríczmajor.*

Kath. 2388, ágost. 420, hely. 1757, izr. 55. Posta helyben.

4. **Felcsuth.** A hagyomány szerint itt hajdan nagy erdőség volt, a Paulinusok birtoka, kiknek itten zárdájuk és kápolnájuk volt,

melynek romjai még most is láthatók az alsó temetőben. Később több nemes család birtokába jött, kiknek egyike Szentgyörgyi Horváth Zsigmond, később Hugonay gróf kastélyához egy kápolnát épített és magának saját papot is tartott. A plebánia 1788-ban alapított, mely évtől az anyakönyvek is kezdődnek. Az említett kápolnában tartatott az isteni tisztelet 1840-ig, mely évben a mostani plebániatemplom épült Nagy Bold. Asszony tiszteletére. *Keggyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Juhász Ferencz**. A hivek magyar- és németajkuak. Kath. isk. 71 tanköteles gyermekkel. Tanító: Molnár Antal. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Ó-Barok*, kath. isk. 56 tanköteles gyermekkel. Tanító: Tanz Pál. *Alesuth*, kápolnával a főhercegi kastélyban, és kath. iskolával 43 tanköteles gyermekkel. Tanító: Turányi István. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk. *Máriavölgy*, *Hatvan*.

Kath. 1155, ágost. 17, helv. 965, gör. kel. 6, izr. 179, u. p. Alesuth.

Felcsuth és *Alesuth* már a 13-ik században álltak IV. Béla ugyanis az 1264-ben alapított sz. Eusztáchról czimzett *csuthi* premontrai prépostság javadalmazására adományozta *Alesuth* és *Acsa* helységeket, *Felcsuth* pusztát Fehérmegyében, s e két *Csutról* neveztetett el a Csalló közben létezett prépostság is, sőt e prépostságról maga a sziget is. — A csuti monostor azonban két század mulva alapítottása után elpusztult, ezért Hollós Mátyás 1475-ben IV. Sükösd pápa engedélyével a *csuti* monostorba *pálosokat* telepített le, s a monostort 1482. és 1484-ben új adományozási okmányokkal a hozzá tartozott javak birtokába visszahelyezte; s ez adományt 1501-ben II. Ulászló is megerősítette. Így jutottak a fönt nevezett helyek a pálosok birtokába. (Extract. Act. de Chut. Kamarai levéltár Brot. Paul. 652. l. Annal. Ord. S. Pauli I. erem. I. 240. l.) A török dúlások után I. Lipót király ismét a pálosokat helyezte vissza a csuti prépostság birtokaiba s ekép *Alesuth*, *Acsa*, *Kajászó-Szt-Péter* helységek *Felcsuth* pusztával együtt, — a két elsőbe Schmeidek Frigyes ellen a királyi tábla előtt indított per folytán — 1753-ban létre jött egység következtében, ünnepélyesen visszahelyeztetett a pesti pálos kolostor birtokába és kezelése alá jutottak az 1693—94. 1728. és 1753-ik években kelt okmányok tanúsága szerint. (Neo-Reg. Act. 1774. cs. 20. sz. Kamarai levéltár Ruppál I. 137. l.) — Remete sz. Pál szerzete II. József császár alatt beszüntettetvén, annak birtokai

— tehát ezen faluk is a vallásalaphoz csatoltattak; de az alesi uradalmat b. e. József főherczeg, országunk feledhetlen nádora, más hasonértékű birtokokért családi uradalma számára fölcserélte, s tetemes áldozatok árán, páratlan műzlessel nemcsak az „alesi édent“ hozta létre, hanem az egész uradalmat kisebb gazdasági körökre osztva, a fásítás legmeglepőbb rendszerével — daczára homokos talajának — egyesítve szépet a hasznossal, a mintagazdaságok példányává varázsolta. S mindezek föntartását s további fejlesztését nagyobb kegyelettel s odaadással nem lehet eszközölni, mint a minőt a fenséges utódok kifejtene. *Chut*, a 14-ik században mint plebánia említettik.

5. **Gánth.** Alapított 1788-ban, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Vendel. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Flátska Károly**. Kath. isk. 95 tanköteles gyermekkel. Tanító: Krausz János.

Ide tartozik mint fiókhely *Pusztá-Kápolna*.

Kath. 865, ágost. 31, helv. 5, izr. 8, u. p. Csákvár.

6. **Kozma.** Alapított 1747-ben. A templom védszentjei: Sz. Kozma és Dömjén. *Kegyuraság*: Eszterházy Móríc gróf. *Plebános*: **Kóroda Ferencz**. A hivek németajkuak. Kath. isk. 60 tanköteles gyermekkel. Tanító: Felber Fülöp.

Kath. 437, ágost. 2, helv. 6, u. p. Csákvár.

7. **Magyar-Almás.** Alapított 1760-ban, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom Nagy Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Eszterházy Móríc gróf. *Plebános*: **Prácsövits Mihály**. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 61 tanköteles gyermekkel. Tanító: Keller Gyula. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Keresztes*, helv. templom és iskolával. *Ujmajor*, *Margitmajor*, *Borbálapusztá*, *Victormajor*.

Kath. 611, ágost. 12, helv. 1420, izr. 11, u. p. Moha.

8. **Pátka.** Alapított 1746. — Anyakönyvei 1760-tól kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Anna. *Kegyuraság*: özvegy báró Trautenbergné szül. Tolnai-Festetics Krisztina grófnő és özvegy báró Ludvigsdorfné szül. Tolnai-Festetics Gizella grófnő. *Plebános*: **Seidel Pál**, hittudor. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 86 tanköteles gyermekkel. Tanító: Hazenrátz János. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Csala, Máriamajor, Kőrakás, Fülöpmajor, Ság.*

Kath. 1094, ágost. 11, helv. 1588, izr. 27, u. p. Lovasberény.

Pátka, 1298-ban III. Endre király okmányában említették legelőször, ki II. Endre adománylevelét, melyben ez *Pátka* s *Füred* helységeket a *tihamyi* Bencze-apátságnak adta, megerősíti. (Cod. Dipl. VI. II. 147. l.) — Vajjon fehérmegyei Pátkáról van-e itt szó, nem tudjuk meghatározni. Mint káptalani birtok említették a föntebbi 126-ik lapon elősorolt helyek között. Említettük már a zsámbéki prépostság történetében, hogy Szolgagyőri Cynardy Egyed gróf a zsámbéki prépostságnak adományozta IV. Béla 1358-ban kelt megerősítésével. — Később Mátyás a zsámbéki prépostságba helyezett pálosoknak adományozta Pátkát 1482-ben. A török hódoltság korában a csókakői várhoz lett csatolva, s ez időben fizetett részint pénz, részint terményekben úgy az esztergomi érseknek, mint a török császárnak és a csókakői basának. (Magy. Sion. II. 168. l.)

9. **Szaár.** Alapított 1735.; anyakönyvei ugyanezen évtől kezdődnek. A templom védszentje: Ker. Sz. János. *Kegyuraság*: Eszterházy Miklós gróf. *Plebános*: **Lauchsz Főrincz.** A hivek németajkuak. Kath. isk. 167 tanköteles gyermekkel. Tanító: Freesz András.

Ide tartoznak mint fiókhely: *Uj-Barok*, kath. templom és iskolával, melyet 61 tanköteles gyermek látogat. Tanító: Surány Ign.

Kath. 1815, ágost. 5, helv. 10, izr. 34, u. p. Alcsuth.

10. **Zámoly.** Alapított 1788. Anyakönyvei 1783. évtől kezdődnek. — Születéshelye b. e. Farkas Imre fehérvári püspöknek. A templom védszentje: Sz. Lőrincz. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Tóth Antal.** A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 78 tanköteles gyermekkel. Tanító: Graffy Károly. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Van a temetőben egy templomrom, de se jellege, se a történelem nem árul el róla semmit.

Kath. 636, helv. 1678, izr. 50, u. p. Csákvár.

VI. Vaáli alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

H. esperes: **Krizsány János**, kerületi tanfelügyelő és pázmándi plebános.

Plebániák:

1. **Acsa.** A 14. században mint plebánia említették, midőn Péter plebános pápai adóban 4 denárt fizetett. Később a remete sz. Pál-rendü szerzetesek birták; kik a lelkészetet vezették ezen szerzet eltöröltetése után a vallásalapra szállt, később a főhercegi család birtokába jutott. Régi plebánia, mely 1755-ben állíttatott vissza. Anyakönyvei 1728-tól kezdődnek. A templom a szent kereszt feltalálása emlékére van szentelve. *Kegyuraság:* József főherceg Ő Fensége. *Plebános:* **Ernst Ignác**, cz. kanonok. A hivek németajkuak. Kath. isk. 229 tanköteles gyermekkel. Tanító: Kaiser Endre, altanító: Kaiser Adolf. Van itt a helv. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Kath. 1811, helv. 315, izr. 8, u. p. Alcsuth.

2. **Agárd.** Ezen lelkészség 1841-ben alapíttatott, Ürményi József és László által. Alapítása után legelőször b. e. Farkas Imre akkori hittanár későbbi fehérvári püspök — később a fehérvári sz. Ferencz-rendűek vezették a lelkészetet, ünnep- és vasárnapokonként kirándulván az isteni tisztelet megtartása végett. A templom véd-szentje: Sz. Anna. *Kegyuraság:* Fogarásföldi Nádasdy Ferencz gróf. *Lelkész:* **Darázsy István.** Kath. isk. 52 tanköteles gyermekkel. — Tanító: Schweitzer Lajos. A hivek magyarajkuak.

Ide tartozik mint fiókhely: *Gárdony*, helv. templom és iskolával.

Kath. 588, ágost. 3, helv. 979, izr. 39, u. p. Dinnyés.

Agárdra vonatkozó adatokat említettük, már főnebb, t. i. Pákozdnál, nehogy tehát az ismételés hibájába essünk, — mi nem is volna bűnül róható, kivált oly helyekről beszélve, hova bennünket kedves emlékeink kötnek, — csak a következőket említjük meg. — Az 5000 s néhány száz holdból álló gyönyörű birtok a jezsuiták eltörlése után az Ürményi család tulajdonába ment át. Első kastélyuk vala a mostani ispáni-lak; hova Ürményi Miksa kamaráshoz b. e. Farkas Imre, később püspök, mint semináriumi tanár kijárt, a vasár-s ünnepnap isteni szolgálatra. Ürményi Miksa építé 1814-ben a kápolnát, s alapítá később az önálló lelkészetet. A diszes kastélyt Ürményi József építé, mint a kire Miksa után a birtok szállt. — Agárd később 330,000 frt. vételárért gróf Hartig kezébe került; cz igen sokat fektetett bele, különösen az ő idejéből valók a befásítások, de kevés haszna vala, mert láttunk ott egy számkönyvet, melyben 35 garas jövedelem volt valamelyik évben föltüntetve. —

Hartigtól megvette gróf Nádasdy Lipót 440,000 frton. Az építkezések és czélszerű befektetések csak most kezdődtek meg, s volt is eredmény, mert az ötvenes és hatvanas években, daczára a mostoha időknék, minden teher és befektetés leszámításával 10 év alatti átlagban évi 35,000 frt. tiszta jövedelmet mutattak föl. Nevezetes a kastély egyik termében elhelyezett családi könyvtár és levéltár; amaz sok ezernyi jelesnél jelesebb munkával, ez a történelmileg páratlan nevezetességű okmányok ezreivel, melyeket rendezni, mint az időbeni lelkeseknek, e sorok írójának volt szerencséje. A levéltárban van elhelyezve azon fekete posztóval bevont gyászoszék is, melyben a család őse gróf Nádasdy Ferencz 1671-ben lefejeztetett. A kastély többi termeiben pedig elkezdve Tamás nádortól az újabb korig élt családtagok olajfestményü s életnagyságu arczképeik beszélik hallgatag és mégis oly érthetően a történelmet. Künn a temetőben mely a legszebb parkká van alakítva, egy dombon álló 6 öl magasságu mathauseni gránit obelisk alatt, és között nyugsznak: „Föraray Julia grófnő, gróf Nádasdy Lipótné,“ ki 1864-ben, — Zichy Ilona grófnő, gróf Nádasdy Ferenczné, egy gyermekével együtt, ki 1873-ban, költöztek jobb létre. Legyen emléküik áldásban örökké!

3. **Gyuró.** *Kuldóval* hajdan két község volt, ez utóbbi a 14. században plebánia vala, midőn Miklós plebános 2 pensat fizetett a pápai kincstárba. Alapított a plebánia 1824. a fehérvári káptalan által. Anyakönyvei ugyanezen évtől kezdődnek. A templom a Szent-Háromság tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* a fehérvári ft. káptalan. *Plebános:* **Góding Ferencz**, cz. kanonok. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 40 tanköteles gyermekkel. Tanító: Stakovics József. Van itt a helv. és ágost. hitfelekezetnek is temploma és iskolája.

Ide tartozik mint fiókhely *Kuldó*.

Kath. 379, ágost. 432, helv. 435, izr. 38, u. p. Martonvásár.

4. **Lovasberény**, mezőváros. A pápai adófizetők jegyzékében két Berény fordul elő, egyik *Beren*, másik *Berenche* néven valószínűleg Lovasberény lesz az első, Csákberény pedig a második, vagyis Berényke néven nevezett, s így Csákberény is régi plebánia volt. — A mostani nagyszerű iskola-épület és templom létrejöttét nagylelkű kegyurnak lehet köszönni, valamint az ő érdeme a nőnevelde fölállítása is. Régi plebánia, mely 1719-ben állíttatott vissza Cziráky József gróf által. Anyakönyvei ugyanazon évtől kezdődnek. — A templom Sárlos Bold. Asszony tiszteletére van szentelve.

A grófi kastélynál van egy kápolna a Sz. Háromság tiszteletére. *Kegyur*: Cziráki és Dienesfalvi Cziráky János gróf. *Plebános*: **Edelmann Mihály**. A hivek magyar- és németajkuak. Három osztályu kath. iskoláját 184 tanköteles gyermek látogatja. Tanítók: Herbert Ádám, Bannert János, Boch Sándor. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Lujzamajor*, *Antalmajor*, *Fáczásos*, *Téglaház*, *Szössvári malom*, *Máriavölgy*.

Kath. 1933, helv. 1591, izr. 413. Posta helyben.

5. **Nadap**. Alapított 1761-ben, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. Cziráky Antal Mózes gróf a régi plebánilak helyett új díszes plebánilakot építtetett, kinek fenkölt lelkü fia Cziráky János gróf Ő Excja, a plebániának 41 hold földet adományozott. A templom védszentje: Sz. Rozália. *Kegyuraság*: Cziráky János gróf. *Plebános*: **Fogt Alajos**. A hivek német- és magyarajkuak. Kath. isk. 70 tanköteles gyermekkel. Tanító: Metzker István.

Ide tartozik mint fiókhely: *Sukoró*, kath. templom és iskolával és 43 tanköteles gyermekkel. Tanító: Paczner Adolf. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Kath. 1061, helv. 575, izr. 11, u. p. Velence.

6. **Pázmánd**. Alapított 1721-ben, Németh István plebános alatt. (1751—1771.) A jezsuiták eltöröltetvén a nemes Kempelen család birtokába jutott. Kempelen János a templomot és plebánilakot nagyobbította. A lakosok tótajkuak voltak, de annyira magyarosodtak, hogy ekkor már a tót nyelv itt teljesen megszűnt. A templom a Bold. Szűz szeplőtelen fogantatása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Lyka Anastáz örkösei. *Plebános*: **Krizsány János**, esperes. A hivek most mind magyarajkuak. Kath. isk. 203 tanköteles gyermekkel. Tanító: Janky József, altanító: Lauer Károly.

Ide tartozik mint fiókhely: *Felső- és Alsó-Pettend*.

Kath. 1574, ágost. 6, helv. 157, gör. kel. 7, izr. 30. Posta helyben.

Pázmándot, *Verebbel* együtt, mely csak a hatvanas években csatoltatott Pázmándtól Vaálhoz, 1579-ben Jakusith Ferencz győri vár alkapitányának adományoztatott élte fogytáig *Púkoz*d, *Agárd*, *Sukoró*, *Vaál*, *Gyűrő*, *Éttyek* és *Soóskut* helységekkel; mely utóbbi régekte a budai Bold. Asszony egyház sajátja vala; az említettek pedig többnyire a fehérvári káptalanéi voltak. *Pázmánd* és *Vereb* Jakusith Ferenczről valószínűleg új adományképen Jakusith György püspökre szállt; mert ez 1637-ben *Pázmánd* és *Vereb* helységeket

a komáromi jezsuitáknak adta mivel a királyi jóváhagyás és a jezsuiták beigtatása csak 1694-ben következett. (Act. Jesuit. Comar. 2. 3. 6. 8. csom.) — Mint már említettük, itt is létezett Zsigmond idejében királyi vám.

7. Vaál, mezőváros. Már a 14. században plebánia volt, midőn Mihály pap 3 garasig volt a pápa részére megadóztatva. De nagyon régi is lehet e hely, mert a régi torony is, mely mellett hajdan templom állott mutatja ezt; e torony hihetőleg men- vagy védelmi helyül is szolgált a zivataros időkben, mert aljában az eső által kimosott föld színén égett csontok találhatnának még maig is nagyszámban. — Talán az ellenség gyújtotta a toronyból védő lakosokra a templomot. A néphagyomány e torony eredetét sz. Istvántól származtatja; pedig építészete folytán e kort nem lehet neki tulajdonítani, egykoru lesz a tétényi torony aljával. Egyébiránt nálunk az már szokássá vált, minden régi templomot sz. Istvánnak tulajdonítani, s ez ha mást nem, hát a kegyeletet árulja el, melylyel népünk a sz. király iránt viseltetik. Helyesen jegyzi meg rólunk *Eitelberger*: „Vorerst bringt man jedes ältere Denkmal mit Stephan dem Heiligen in Verbindung. Wo immer eine alte Kirche existirt und wäre diese auch in entschieden spät-romanischen oder gothischen Formen, immer heisst es, das Denkmal sei von heil. Stephan. Dieser Zug der Ungern hat etwas rührendes und poetisches.“ (Jahrbuch der K. Commission zur Erforsch. und Erhalt. der Baudenkmale 1856. VI. 93. l.) Fent a 42-ik lapon közölt fehérvári okmány szerint, *Vaál, Vereb, Velenceze, Tabajd* községeket, melyek a lázadó Baranyai Mátyás és Somogyi Ferenczé voltak, 1541-ben a király Székesfehérvár városának adta. Vaált is mint hajdan Pázmándot és Verebet Jakusith István birta 1579-ben, utána pedig Jakusith püspök, ki a jezsuitáknak hagyományozta, ezek eltörültével a fiscusra szállt. — A lelkészetet hajdan a Pázmándon lakó jezsuiták vezették. 1714-ben a plebánia visszaállítatott. Dravecz Márk plebános a paplakot saját költségén építette. Grossinger Ignác plebános pedig volt az első, ki Vaálban szőlőt ültetett. A jezsuita-szerzet eltöröltetvén, Vaál királyi adományozás által Ürményi József birtokába jutott, ki nagyszerű templomot építtetett, mely 1824-ben megáldatott, 1854-ben pedig b. e. Farkas Imre püspök által, ki itt egykor (1816—1833.) buzgó lekipásztor volt, ünnepélyesen fölszenteltetett, a fájdalmas Szűz tiszteletére. — *Mostani kegyur*: Dréher Antal. *Plebános*: **Pospischil Károly**; *káplán*: **Dallmann József**. — A hivek magyarajkuak.

Kath. iskoláját 232 tanköteles gyermek látogatja. Tanító: Tillmann Ferencz. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Tabajd*, emlittetik 1505-ben midőn Somi József egész Tabajdot a budai káptalan előtt a sz.-lőrinczi budai pálosok kolostorának adja, II. Ulászló pedig 1511-ben megerősíti. (Rupp J. Budapest 1. 200. l.) Kath. templom és iskolával, 37 tanköteles gyermekkel. Tanító: Füzy János. A helvét hitvallásuaknak is van templomuk és iskolájuk. *Tordas*, emlittetik 1272-ben, midőn V. István megerősíti Tordacs falunak Martonvásári Gergely által a nyulszigeti Domonkos-rendű apácák javára tett adományozását. (Cod. Dipl. VII. III. 178. l.) Kajászó-Sz.-Péterről pedig az van tadamásunkra, hogy 1503-ban Szabó Bencze neje Anasztázia, pápai lakosnő, Kajászó-Sz.-Péteren levő házát és udvarlakát örökös misére a budamelléki sz. Lőrinczről nevezett pálos kolostornak hagyta. (Rupp Budapest 200. l.) Van itt kath. templom és isk. 24 tanköteles gyermekkel; ugyszinte az ágost. hitfelekezetnek temploma és iskolája. *Kajászó-Sz.-Péter*, helv. hitvallásu templom és iskolával. *Vereb*, kath. isk. 46 tanköteles gyermekkel. Tanító: Erdélyi Rudolf. A helv. hitvallásuaknak is van itt templomuk és iskolájuk. *Doboz*, helv. vall. templom és községi iskolával. *Dobozi pusztá, Far-kasfa, Hosszudülő, Szilvás, Máriavölgy, Téglaház, Gyűrűspusztá.*

Kath. 3071, ágost. 676, helv. 4301, izr. 420. Posta helyben.

8. **Velence.** E nevét csak később kapta, mert a 16. században *Fertőfenék* volt neve, miként az agárdi levéltárban egy okmány bizonyítja. Alapított 1788-ban. Anyakönyvei 1775-től kezdődnek. A plebániákat Győri János plebános saját költségén építette. A templom védszentje: Sz. István király. *Kegyuraság*: a nemes Meszlenyi család. *Plebános*: **Meszleny Károly**. *Káplán*: **Beleznay István**. A hivek magyarajkuak. Kath. isk. 84 iskolaköteles gyermekkel. Tanító: Axmann József. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Kápolnás-Nyék*, kath. isk. 62 iskolaköteles gyermekkel. Tanító: Galler József. Helvét hitv. templom és iskolával. *Cseklész*.

Kath. 1725, ágost. 20, helv. 1526, izr. 141. Posta helyben.

VII. Adonyi alesperesi kerület.

(Fehérmegyében.)

Esperes: **Zalay Ferencz**, dunapentelei plebános. *Helyettes esperes*: **Koller János**, kerületi tanfelügyelő, adonyi plebános.

Plebániák:

1. **Adony** (mezőváros). A 14-ik században mint plebánia emlittetik *Oden* név alatt, Theiner szerint ugyanis Péter plebános 3 garas adót fizetett a pápai kincstárba. A rómaiak idejében itt Colonia volt, mit a különféle érmek, s a városház udvarán álló mértföld-jelző is mutat, ugyszinte egyéb leletek. (Arch. közl. X. I.) Alapított 1724-ben. Anyakönyvei 1733-ban kezdődnek. A templom Sarl. Bold. Assz. tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Vásonkeői gróf Zichy János örökösei. *Plebános*: **Koller János**, h. esperes. *Káplán*: **Keifler János**. A hívek magyar- és németajkuak. — Van kath. isk. 418 tanköt. gyermek. Tanító: Herberth József, Sudár Márton. Altanítók: Takács János, Kletz Károly. A gör. keletieknek is van itt templomuk.

Ide tartoznak következő fiókhelyek: *Iváncsa*, ref. templom és iskolával; a 14-ik században itt plebánia volt. *Alsó-Besnyő*, kath. isk. 66 tanköt. gyermek. Tanító: Konrád Ferencz. *Keserűvölgy*, *Alsó-Czikola*, kath. isk. 53 tanköt. gyermek. Tanító: Nagy József. *Felső-Czikola*, kath. isk. 33 tank. gyermek. Tanító: Kindler Antal. *Jánosmajor*, *Szent-Mihály*, *Liriamajor*, *Békaesárda*, *Ludovicamajor*, *Sánczi puszta*. *Szabolcs*, kath. isk. 70 tanköteles gyermek. Tanító: Szabadi József. *Csongrád*, *Györgymajor*, *Szalma-Csárda*.

Kath. 5327, ágost. 10, hely. 847, gör. kel. 48, izr. 154. Posta helyben.

2. **Duna-Pentele** (mezőváros). A plebánia 1745-ben alapított, ezen évtől kezdődnek anyakönyvei is. Hajdan római Colonia volt, mint ezt a szőlőhegyen és Dunapartján talált különféle pénzecskék és sírkövek bizonyítják. A templom a Szt-Háromság tiszteletére van szentelve. Van a temetőben egy kápolna is a fájdalom. Szűz tiszteletére. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Zalay Ferencz**, esperes. *Káplán*: **Bulics Ferencz**. A hívek magyarajkuak. Van itt községi iskola 767 tank. gyermek. A gör. keletieknek is van templomuk.

Kath. 3502, ágost. 8, helv. 13, gör. kel. 123, izr. 175.
Posta helyben.

3. **Nagy-Hantos.** Alapított 1773. Az anyakönyvek is ezen évtől kezdődnek. A templom Sarlós Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* Vásonkeői gróf Zichy Ferencz. *Plebános:* **Lajos József.** Hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 69 iskolaköteles gyermekkel. Tanító: Herder Károly.

Ide tartoznak a következő fiókhelyek: *Közép-Hantos, Fiáth-Kis-Hantos, Zichy-Kis-Hantos, Erdőmajor, Külmajor, Téglaház, Nagy-Lók, Jánosmajor, Kis-Lók, Károlymajor, Annamajor, Józsefmajor.*

Kath. 1255, ágost. 59, helv. 95, izr. 23. U. p. Sárosd.

4. **Perkátá.** 1662-ben Gorup Ferencz nevű püspök s fehérvári örkanonok birtokában találjuk, ki a fenti évben már Perkátá, Szt-Ágota s Tápé (Tolnam.) javakat lelke nyugalmáért halála esetére, mely a következő évben be is következett, a győri jezsuitáknak hagyományozta. A plebánia alapított 1750-ben. Az anyakönyvek 1720-tól kezdődnek. A templom a bold. szűz születésének tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* Radványi gróf Győry László. *Plebános:* Galgóczy Eerenez, *káplán:* Budavári János. A hivek hajdan illyrek voltak, most mind magyarajkuak. Van itt kath. iskola 391 tank. gyermekkel. Tanító: Keller Károly. Altanítók: Berki Sándor, Viner-Breznai Mária, Paulovics-Véges Ilka, Pankovics Mátyás.

Ide tartoznak következő fiókhelyek: *Kis-Perkátá*, kath. isk. 85 tanköt. gyerm. Tanító: Paulovics Alajos. *Vastaghalom, Barát-lakás, Bárányjárás, Forrásmajor, Selymesmajor. Parragmajor, Daja, Téglaház.*

Kath. 3791, ágost. 7, helv. 24, izr. 70. Posta helyben.

5. **Rácz-Almás.** Alapított 1848-ban a templom a bold. szűz neve tiszteletére van szentelve. — A temetőben is van egy kápolna. — *Kegyuraság:* Jeszeniczei Jankovich Gyula. *Plebános:* **Pödör István.** A hivek magyarajkuak. Van itt községi iskola 505 tank. gyerm. A gör. kel. is van itt templomuk.

Ide tartoznak: *Kulcs, Galambos, Radicsa, Doboka.*

Kath. 2998, ágost. 51, helv. 44, gör. kel. 117, izr. 172.
Posta helyben.

6. **Sárosd** (mezőváros). Alapított 1788-ban; anyakönyvei ezen évtől kezdődnek. — A templom védszentje: Nep. sz. János. *Kegyuraság:* a vallásalap. *Plebános:* **Branizsa József.** A hivek

magyarajkuak. Van kath isk. 187 tanköt. gyermek. Tanító: Závodszy István. Altanító: Markovics Ferencz.

Ide tartoznak: *Pusztasárosd*, kath. templommal. *Tükrös-major*, *Darumajor*, *Andormajor*, *Erzsébetmajor*, *Üsüllagmajor*, *Szárnyasmajor*, *Jakabszállás*, *Felső-Szolgaegyháza*, kath. templommal és iskolával, 75 tank. gyermek. Tanító: Vitaszek Antal.

Kath. 2103, ágost. 12, hely. 262, izr. 52. Posta helyben.

7. **Seregélyes** (mezőváros). Alapított 1788-ban. Anyakönyvei 1787-ben kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Flórián. *Kegyuraság*: Vásonkeői gróf Zichy Sándor. *Plebános*: **Fetter Ferencz**. A hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 151 tanköt. gyermek. Tanító: Hindelang Nándor. — Van a hely. hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak: *Dinyés*, mely a felső-örsi prépost birtoka, kath. templommal és iskolával 40 tanköt. gyermek. Tanító: Keller Mátyás. *Selymesmajor*, *Szerecseny*, *Ujfalu*, *Pusztaseregélyes*, *Erő-major*, *Sándormajor*, *Pálínkaház*, *Ferencsmajor*, *Hyppolitmajor*, *Lászlómajor*.

Kath. 1897, ágost. 7, hely. 3043, izr. 134. Posta helyben.

Említettik 1250 körül, midőn Szolgagyőri Cynárdy Gylet gróf, a sághi és seregélyesi földek felét legelőstől a zsámbéki ker. sz. Jánosról nevezett premontrei prépostságnak adományozta. (Kamara levéltár nemrend. és különféle okmányai közt. Rupp. I. 245. l.)

B) Budai főesperesség.

Főesperes: Nagys. és főt. **König Móricz**, apátkanonok.

I. Bicskei alesperesi kerület.

Esperes: **Huszár Károly**, kerületi tanfelügyelő, zsámbéki plebános.

Plebániák:

1. **Bia** (Pilismegyében). Ezen lelkeszség 1859-ben alapított. A templom Sz. Anna tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság* nincs. *Lelkesz*: **Jungmayer György**. A hivek magyar- és németajkuak. Van kath. iskola 114 tanköteles gyermekkel. Tanító: Föglein György. A hely. hitvallásuaknak is van itt templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak: *Herczeghalma, Hosszurét, Iharos, Móricz-major, Kozárom, Nagypusztá, Alsómajor, Kőbánya.*

Kath. 1273, helv. 1038, izr. 35. Posta helyben.

2. **Bicske** (Fehérmegyében) mezőváros. Zsigmond király idejében királyi vámmal. Már a mohácsi vész előtt létezett itt plebánia, de elpusztult. 1723-ban helyreállított, mely évtől az anyakönyvek is kezdődnek. Első plebános volt: Padányi Biró Márton, később veszprémi püspök. A templom a Sz. Háromság tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság: a vallásalap. Plebános: Tilly József, hittudor. Káplán: Téttty József.* — A hivek magyar- és németajkuak. Van itt kath. isk. 250 tanköteles gyermekkel. Tanító: Schiffler Antal. Altanítók: Simor István, Keller Mihály. Van itt a helvét hitvallásuaknak is templomuk, iskolájuk és lelkészők.

Ide tartoznak: *Göböljárás*, kath. iskolával, 60 tanköt. gyermek. Tanító: Reinisch József. *Bányavölgy, Szt-György, Nagy-Németegyház*, a hol nagys. Hoffmann Ágoston úr nagylelkűen egy fényes iskolát építtetett. Kath. isk. 36 tanköt. gyermek. Tanító: Marton József. *Kis-Németegyház, Ginza, Vérth, Csordakut, Tükrösmajor, Csabdi* ref. és ágost. templom és iskolával. *Tornyó, Mester-Berek, Téglaház.*

Kath. 2842, ágost. 232, helv. 2462, izr. 366. Posta helyben.

3. **Budakesz** (Pilismegyében). Alapított 1699-ben. mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom havi Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság: a magy. kir. kincstár. Plebános: Horvátovszky Vilmos*, cz. kanonok. *Káplán: Büttel Károly.* A hivek németajkuak. Van itt kath. iskola 436 tanköteles gyermekkel. Tanító: Poszlovsky Antal. Altanító: Heffner Pál.

Kath. 3232, helv. 21. Posta helyben.

Hajdan az egész veszprémi püspökség határán adott dézsma a püspököt, később pedig a kihalott rész a fehérvári püspököt illetvén, 1295-ben a veszprémi püspök a *kelenföldi, budakeszi, sassadi*, (most már nem létezik, ott feküdt a budai Sashegy mellett délről) *budaörsi, nyéki* (a budai hegyek közt) és *tatai* dézsmáját Kunch grófnak bérbe adja. (Cod. Dipl. VI. I. 399. l.)

4. **Ettyek** (Fehérmegyében). Enlítve volt már hogy Ettyeket, Pákozdi, Sukoró, Agárd, Vaál, Gyuróval 1579-ben Jakusith Ferencz győri vár alkapitánya kapta; erről később Jakusith György püspökre szállt, kiról vagy a jezsuitákra való hagyományozással, vagy halála folytán a jezsuitákra szállt. Az új képtalan, föllállítás alkalmával Pákozdi, Sukoró, Sósut, Gyuró birtokokkal kapta adományozás útján.

Alapított 1723-ban, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. A templom Sárlos Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a fehérvári ft. káptalan. *Plebános*: **Nyirák Sándor**, a pápa ő szentsége t. káplánja, sz. széki ülnök. *Káplán*: **Schmidt Márton**. A hivek németajkuak. Van itt 3 osztályu kath. iskola 245 tanköteles gyermekkel. Tanító: Schlotter Endre. Altanítók: Raab József, Werger János. — A hely. hitvallásuaknak is van templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak: *Bóth*, kath. templommal. Hajdan szerzetesek voltak itt apáttal, az apátság czíme még most is adományoztatik a fejedelem által. *Ujmajor*, *Három-Rózsa*, községi iskolával. *Richardmajor*.

Kath. 2410, hely. 178, izr. 58, u. p. Sóskut.

5. **Kis-Torbágy** (Pilismegyében). Mint plebánia emlittetik a 14-ik században, midőn János pap fizetett a 2-ik és 3-ik évi illetékben 4 garas pápai adót. Alapított 1716-ban. Anyakönyvei 1714-től kezdődnek. A templom a Bold. Szüz neve tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Schlavniczai gróf Sándor Móricz. *Plebános*: **Ecker János**. A hivek németajkuak. Van kath. iskola 168 tanköteles gyermekkel. Tanító: Bönisch István. Altanító: Dombay József.

Ide tartozik: *Páty*, kath. templom és iskolával, 60 tanköteles gyermekkel. Tanító: Bönisch József. Van itt a helyét hitvallásuaknak is templomuk, lelkészök és iskolájok.

Kath. 1602, hely. 2017, izr. 114. U. p. Bia.

6. **Mány** (Fehérmegyében). Alapított 1793-ban, mint uradalmi káplánság. 1829-ben plebánia lett. Anyakönyvei 1793-tól kezdődnek. A templom a Sz. Kereszt felmagasztaltatása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Szabó Ferencz**. A hivek német- és magyarajkuak. Van itt kath. iskola 111 tanköteles gyermekkel. Tanító: Deixler József. Van a helyét hitvallásuaknak is templomuk és iskolájuk.

Ide tartoznak: *Vasztiz*, kath. iskolával. Tanító: Vieszt Antal. A tanköteles gyermekek száma 30, *Alsó-Förs*, *Felső-Förs*, *Kis-Mány*, *Nándor*, *Sólyommajor*, *Szarvas*.

Kath. 1001, ágost. 7, hely. 1578, izr. 41, u. p. Bicske.

7. **Perbál** (Pilismegyében). Régi plebánia a 14-ik századból. Szvorényi szerint István pap 3 garas adót fizetett. Helyreállított 1753-ban. Anyakönyvei 1744-től kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Anna. *Kegyuraság*: a magy. kir. kincstár. *Plebános*: **Marinkovits György**. Van kath. isk. 173 tanköt. gyerm. Tanító: Rosenbach János. Altanítónő: Rosenbach Karolin. A hivek német-, tót- és magyarajkuak.

Kath. 1508, izr. 3, u. p. Tinnye.

Cynárdy Gylet gróf 1250. év körül ezt is a zsámbéki prépostság javadalmazására fordította, a mennyiben 2 ekényi földet rétestül adott a premontreieknek.

8. **Tinnye.** (Pilismegyében.) A mohácsi vész előtt Tinártnak nevezetett. A plebánia 1788-ban alapított. Anyakönyvei 1781-től kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Anna. *Kegyuraság*: a vallás-alap. *Plebánoshelyettes*: Szilassy István. A hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 71 tanköteles gyermekkel. Tanító: Józsa Menyhért. Van helv. hitv. templom is.

Ide tartoznak: *Jászfalu, Garancs, Bikás.*

Kath. 1356, ágost. 4, helv. 601, izr. 146. Posta helyben.

Tinnye hajdan özvegy Magyar Pálné született Csuponi Nádasdy Margit é volt, ki 1371-ben *Tinnyét* sz. Jakab egyházával az ő általa alapított *pápóczi* prépostságnak adta.

9. **Zsámbék.** (Pilismegyében) mezőváros. Régi plebánia a 14-ik századból. Szvorényinál emlittetik, hogy midőn a pápai adót szedték 3 garas erejéig volt megadóztatva. — Régi várkastélyában, mely hajdan nevezetesebb seregre volt hivatva, jelenleg finánczok laknak. L. bőv. a prépostság történetét. — A templom védszentje: Ker. sz. János. *Kegyuraság*: a magy. kir. kincstár. *Plebános*: Huszár Károly, esperes. *Káplán*: Ramsperger János. A hivek magyar- és németajkuak. Van itt kath. isk. 334 tank. gyerm. Tanító: Klemm János. Altanítók: Andresz Jakab, Prins Manó,

Kath. 3216, helv. 32, izr. 467. Posta helyben.

II. Érdi alesperesi kerület.

Esperes: Haintz Lipót, promontóri plebános. *Helyettes esperes*: Károly János, kerületi tanfelügyelő, tétényi plebános.

Plebániák:

1. **Ercsi.** (Fehérmegyében) mezőváros. Alapított 1702-ben; anyakönyvei 1715-től kezdődnek. A templom Nagy Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Wimpfen Viktor gróf. — *Plebános*: Glavák Ferencz. *Káplán*: Szász Károly. A hivek illyr-, magyar- és németajkuak. Van itt községi iskola 610 tanköt. gyerm. Kath. tanítók: Vízota Gyula, Granár János, Bánovich Károly.

Ide tartoznak; *Sinatelep, Malonta, Krizsánvölgy, Téglaház.*
Kath. 4021, ágost. 62, helv. 200, gör. kel. 5, izr. 94.

Posta helyben.

Eresiben nyugszik feledhetlen Eötvös József báró, kinek emléké, hogy fölállithassák: megyénk derék fiai buzgólkodnak.

2. **Érd.** (Hanzsabég, Fehérmegyében) mezőváros. — Nevét veszi a hely azon *Érdi* nemzetségtől, mely őseinkkel e földre jöve. Árpád Köndnek, Csörsz atyjának adá e földet Attila király várától (Ó-Buda) Százhalomig és Diódig (Kézay szerint). E szerint a föld is hol most Érd fekszik Könd tulajdonába jött, azonban, hogy ekkor már Érd állt volna nem lehet bebizonyítani. A vegyes királyok korában Róbert Károly adományozta *Érd* — miként írva van — „*Éth*“ földet Tisza tárnok mesternek — azelőtt birta bizonyos *Verner*. — A beiktatást a budai káptalan eszközölte 1318-ban. Határai így vannak jelezve: keletről *Battai* sziget, délről *Ercsi* apátság földje; nyugotról *Vosján* (Varsány), éjszokról *Ladaán* földje. Kereskényi Gyula „*Érd-Batta*“ történeti vázlatában e két utolsó helylyel a mai Martonvásárt, Tárnokot, vagy Törökbálintot azonosítja. — Plebánia volt a 14-ik században, midőn Miklós pap 2 garas adót fizetett a pápai kincstárba. Az érdi erdő szélén levő *Kutyavár* Mátyás király vadász-ebei elhelyezésére szolgált; a 15. század első negyedében a Sárkány család birta Érdet, kinél II. Lajos Mohácsra menendő utközben meghalt. Másnap a kastély melletti mély uton utját folytatandó, lova összerogyott; mit kísérete rosz jelnek magyarázott. Sárkányok után Illésházyak jöttek mint birtokosok; ezektől Batthyány herczeg öröklé, ettől pedig báró Sina György vevé meg 1848-ban; ennek fia b. e. Sina Simon báróról vejére gróf Vimpfen Viktorra szállt. A török idők alatt a régi plebánia földulatott, s később a kapisztrán rendű atyák vették gondviselésük alá, kik egész 1740-ig lelkészkedtek. Ekkor a veszprémi püspök megyéjebeli papot Tomsich Jánost küldötte ide lelkészül. *Batta* fiókhely nevezetes római Castrumáról, hova 1876-ban az antropologiai és archeologiai congressus szept. 8-án kirándult, s báró Sina család vendégszeretetéből nagy ünnepélylyel fogadtatott. — A plebánia 1715-ben alapított; anyakönyvei 1718-tól kezdődnek. — A templom védszentje: sz. Mihály arkangyal. *Kegyuraság*: Vimpfen Viktor gróf. *Plebános*: **Kereskényi Gyula**; *káplán*: **Lehóczky Ignác**. A hivek magyar-, német-, illyr- és tótajkuak. Van itt kath. iskola 300 tanköt. gyermek. Tanító: Petrovits György, altanító: Günczöl József.

Ide tartoznak: *Batta*, kath. isk. és gör. kel. templom s lelkészséggel. *Elviramajor*, *Simonpuszta*, *Benta*, *Fülöpmajor*, *Ilka-major*, *Erlakovecz*, *Hidegsárda*, *Téglaház*, *Kutyavár* és a két *battai* puszta.

Kath. 3770, ágost. 11, helv. 41, gör. kel. 380, izr. 42. Posta helyben.

3. **Martonvásár.** (Fehérmegyében) mezőváros. Alapított 1788-ban; anyakönyvei 1773-tól kezdődnek. A templom védszentje: sz. Anna. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Lattyák János**. A hivek német-, magyar- és tótajkuak. Van itt községi iskola 338 tanköteles gyermekkel.

Ide tartoznak: *Kis-Marton*, *Erdőház*, *Spanyolmajor*, *Felső-major*, *Baracska*, helv. templom és iskolával. *Szt-Iván*, *Nagyhalom*.

Kath. 2539, ágost. 47, helv. 1398, izr. 169, Posta helyben.

Martonvásár említettik történelmünkben is, midőn Zápolya János vajda Tokajban királynak kiáltatott, hogy a Fehérvárott eszközendő választás után magát megkoronáztathassa 1526. nov. 8-án Budáról Fehérvárra indult; s aznap *Martonvásáron* halt meg. Vele voltak Perényi Péter, More László, Török Bálint és Batthyány Ferencz, egyik sem őszinte hive Jánosnak, kik suttogva gúnyolták őtet „és ez akar király lenni!“ Itt csatlakozott hozzá az ő ellene alakult „kalandos“ társulat négy kapitányának Mohácsnál életben maradt egyetlen, kit ő azonnal tanácsosnak nevezett ki. (Palugyai M. O. leírása II. 109. l.) 1562-ben Péterfy S. Conc. 149. l. említi hol a kiváltságolt plebániák közt, melyeknek lelkészei az esztergomi zsinatra tartoznak menni, „Thordacs, Martonvásár mellett“ neveztetik meg. — A birtokot Mária Teréziától Brunszvik József országbíró kapta, s ez alakította az egész gazdaságot oly nagyszerű kertté, mely párját ritkítja.

4. **Promontor.** (Pilismegyében.) Hajdan Savoyai Jenő birtoka volt, ki 1714-ben egy szép kastélyt építtetett; melynek kápolnájában tartatott eleinte az isteni tisztelet. Később 1739-ben egy külön sz. Péter és Pál tiszteletére szentelt kápolna, 1742-ben pedig a sz. Lipót tiszteletére szentelt mostani plebánia-templom épült. A plebánia 1758-ban alapított. 1754-ig az esztergomi érseki megyéhez tartozott. 1788-ig a budai kapuczinus-atyák vezették a lelkészetet, kik közül a székesfehérvári születésű Porphyry atya áldott emléket hagyott maga után a hiveknél. *Kegyuraság*: a fenséges uralkodó család. *Plebános*: **Haintz Lipót**, esperes. *Káplán*: **Gózony Gyula**.

A hivek németajkuak. Van kath. iskola 546 tanköteles gyermekkel. Tanító: Metzker János. Altanítók: Frank Ferencz, Heinrich Ferencz, Derlik Sándor. Van itten kisededóvoda is.

Ide tartoznak mint fiókhelyek: *Albertfalva*, kath. iskolával, melyet 39 tanköteles gyermek látogat. Tanító: Müller Lipót. *Hárosziget*, egy régi kolostorrommal, melynek helyén most a vadászlak áll.

Kath. 4356, ágost. 31, helv. 33, izr. 8. Posta helyben.

5. **Rác-Keresztur.** (Fehérmegyében.) Hajdan ráczok, később tótok laktak itt, most a lakosok mind magyarok. A plebánia 1734-ben alapított, mely évtől kezdődnek keresztelési anyakönyvei is, a megholtak anyakönyvei 1736, a házassultakéi pedig 1737 óta vezetnek. A templom a Sz. Kereszt felmagasztaltatása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság* nincsen. *Plebános: Pfriem Sándor.* Van itt községi iskola 224 tanköteles gyermekkel.

Ide tartoznak: *Alsó-, Közép- és Felső-Rác-Sz.-Miklós, Sz.-László, Sándorszállás, Berár, Simonmajor, Felső- és Közép-Besnyő, Göböljárás, Agg-Sz.-Péter, Rohoda, Rác-Sz.-Péter.*

Kath. 1992, ágost. 21, helv. 471, izr. 61, u. p. Martonvásár.

6. **Sóskut.** (Fehérmegyében.) A plebánia 1752-ben alapított, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom a Bold. Szűz születése (Kisasszony) tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* a fehérvári ft. káptalan. *Plebános: Czeizel Venancz.* A hivek tót- és magyarajkuak. Van kath. isk. 285 tanköteles gyermekkel. Tanító: Peczina Ferencz. Altanítók: Kutalik István, Knotek József.

Ide tartozik: *Puszt-Zámor*, kath. templommal, községi iskolával, melyet 71 tanköteles gyermek látogat.

Kath. 2475, ágost. 5, helv. 21, izr. 32. Posta helyben.

Soóskutnak első lelkésze Musil Lőrincz Nep. János saraczi eremita Bajna mellől jött ide 1752-ben. Buda fölmentése után görögök laktak, a kevés számú katolikusok pedig Tárnokhoz tartoztak 1752-ig. A plebániái jegyzőkönyvben olvasható, hogy 1746. évben a piliscsabai korcsmáros kiraboltatása s meggyilkolása alkalmával a vendéglős szolgálója menekülván meg, ismert a rablók közt egy pomázi lakost; ez azután a soóskuti pópára, — mint a kinek soóskuti házi pinczéjében az összejövedeleik is tartatni szoktak — vallott. A pópát később Ujvidéken fogták el, s a gyilkosság helyszínén Piliscsabán kivégezték. A ráczoknak pedig 15 nap alatt el kellett Soóskutot hagyni. A mostani tótajkuak Komárom- s Esztergom-megyéből telepítették ide.

Említették Soóskut a névtelen jegyzőnél, midőn t. i. Árpád Etelvárából megindult, táborát ütött *Soóskut* melletti rónán, innét *Bodoktoig* menvén. Az 1778. évi jegyzőkönyv azt is említi, hogy egy templom rom mellett, melynek helyére a mostani „Kalvária“ építettett a fenti évben egy kő faláltatott „Aurel Ruffus“ fölíratral, melyből azt következtetik, hogy Krisztus előtt 68 évvel nevezett római Consul lakott ott. A határban találtattak más kő-sírládák, ezekben pedig üveg urnák. Római érmekeket u. m.: Octavian Aug. Antoninus pius, Marc. Aurel. Antoninus, Alexander Severus, Diocletian, Licinius, s Constantinustól nagy számmal találni.

Nyoma van továbbá 1270. évről, midőn a budai káptalan bizonyítja, hogy Ponabezt nemzetségéből való Demeter, azon esetre ha gyermekei nem lennének, *Soóskut* földét a Nyulak- vagy Margitszigeten levő Domonkos-rendű apáczáknak hagyja. (Cod. Dipl. V. I. 84. l.) — Ez is azon birtokok közé tartozott, melyeket 1579-ben Jakusíth győri várkapitány adománykép kapott, s melyek később káptalani birtokok lévén, idővel a komáromi jezsuiták társházára szálltak. Ezek megszűntével az ujonnan fölállított fehérvári káptalan egyik birtokává leve.

7. Tárnok. (Fehérmegyében). Alapított 1724-ben. Keresztelési anyakönyvei ugyanazon évtől, a halottak és házasságokéi 1725-től kezdődnek. A templom a győzed. Sz. Szűz tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság:* Vimpfen Victor gróf. *Plebános:* **Lenyiczky István.** A hivek tót- és magyarajkuak. Van kath. isk. 206 tanköteles gyermekkel. Tanító: Zalcsek József. Altanító: Bilik István.

Ide tartoznak: *Kis-Tárnok, Anasztáziamajor, Fekete-Sas, Berki, Ötház, és a vasuti állomás.*

Kath. 1687, ágost. 20, helv. 23, izr. 33. Posta helyben.

8. Tétény. (Pilis-megyében.) A plebánia 1772-ben alapított, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom Nagybold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Plebános:* **Károly János,** h. esperes, kerületi tanfelügyelő. A hivek német- és magyarajkuak. Van kath. isk. 235 tanköteles gyermekkel. Tanító: Mayer Jakab. Altan.: Hoffer József.

Ide tartozik: *Diósd* (Orács), kath. templommal és iskolával. Tanító: Denkinger Benő. *Kis-Tétény,* kath. templom és községi iskolával. Tanító: Schvartz János.

Kath. 3017, ágost. 4, helv. 19, izr. 352. Posta helyben.

Hogy Tétény már a rómaiak idejében népesebb hely volt: tanúsítják azon számtalan fölíratos kövek és sírládák, melyeket

Veszprémi, Momsen, Rómer Flóris stb. ismertettek, s melyek között fegyverkovács s más iparos rómaiak kövei is találtattak. E köveket a jelenlegi lelkész a magy. n. muzeumba szállította. Több német codex állítja, hogy Tétény helyén állott Potentiana római város, hol Attila legelőször érintkezett Detrik és Macrinus római vezérek seregével, innét vonulván aztán ezek Tárnok völgyeibe, hol az eldöntő csata vivotott. — Thethen-i nemzetség egyike volt azon 108-nak, kik Árpáddal, hazánkba jöttek. (Kézay krónikája végén.) — Thetheny Péter 1504-ben budai bíró volt. (Palugyay I. 277. l.) Ettől származtatja a Kápy családot Kaprinai, (l. kéziratait B. Tom. 18. p. 152.) Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Thetheny család, (de eadem et Choka) már a mindig pénzhiányban szenvedő Zsigmond királynak a mai Tétény helységet, melytől neveztetett, Sárosmegyében kebeleztet, s ez időben bizonyos Pohárosy hűtlensége miatt a koronára szállt *Kapi* váráért cserélte el, melytől a hajdani Thethényi család mai napig Kapynak neveztetik. Theiner monumentáiban emlittetik, hogy a 14-ik században plebánia volt, midőn Merboldus pap 7 garas pápai adót fizetett. — Ujabb korban fénykorát élte Tétény akkor, midőn Batthyányi primás birta bérben s itt lakott. Jelenlegi lakosai bevándorlott németek, kik 1730 táján jöttek ide. Ez időben a birtok a br. Rudnyánszky családé volt, kik házasság által a Száraz családtól örökölték. Birták azután a Horváthok, Hugonayak, Rostyak stb. Temploma miként a torony hátsó fala most is mutatja — hajdan csucsíves volt, külső támaszokkal erősítve. A jelenlegit 1770-ben Padányi Bíró Márton szentelte föl.

Diósd sz. Gellért életírása szerint — ha nem is ép azon helyen hol most áll, létezett már I. András idejében, sz. Gellért ugyanis püspök-társaival Budára mentében Diósdon halt meg, s sz. Sabina templomában misézett. Innét ment Budára hol vértanúságot szenvedett.

9. **Török-Bálint** (Pilismegyében). Hajdan Török Bálint hadvezér birtoka volt, ki itt magának kéjlakot építtetett és azt saját nevétől elnevezte. Budavár bevétele után ezen község is a török félhold alá, birtokosa Török Bálint pedig fogságba került, melyben 10 év után meghalt. 1696-ban Lipót király által Török-Bálint a Jézus-társaságiak budai collegiumának adományoztatott. 1773-ban a szerzet eltöröltetvén Székelyi Majláth János, később pedig Tolnai Festetics Antal birtokába került. Mostani birtokosa és kegyura: Reitter Rudolf. A plebánia 1702-ben alapíttatott, mely évtől kez-

dődnek anyakönyvei is. A templom a Bold. Szűz bemutatása tiszteletére van szentelve. Van itt egy csinos kápolna is a Bold. Szűz tiszteletére és egy másik Xav. Sz. Ferencz tiszteletére. *Plebános: Zimándy Ignác*, szentszéki ülnök. Van kath. isk. 285 tanköteles gyermekkel. Tanító: Paxián János. Altanítók: Thaiszer Imre, Stocker Pál. A hívek német- és magyarajkuak.

Kath. 2072, ágost. 20, helv. 1, u. p. Tétény.

III. Szigeti alesperesi kerület.

(Pilismegyében.)

Alesperes: Prunyi Endre, ráczkevei pleb., ker. tanfelügyelő.

Plebániák :

1. **Csepel.** Alapított 1788-ban. Keresztelési anyakönyvei 1745., a házassultaké 1751., és a holtakéi 1753-tól kezdődnek. A templom a bold. szűz születése (kisasszony) tiszteletére van szentelve. Létezik itt egy kápolna is, ugyancsak a bold. szűz tiszteletére. *Kegyuraság:* a fenséges uralkodó család. *Plebános: Mertl József.* A hívek magyar-, német- és illyrajkuak. Van kath. isk. 208 tanköt. gyerm. Tanító: Tum Ferencz, altanító: Weichardt Jakab.

Kath. 1715, ágost. 4, helv. 1, izr. 1. U. p. Promontor.

Csepel hajdan a Duna mellett Promontor átellenében feküdt, hol a 38-ik évi árviz elpusztítván bellebb a szigetbe építettett. Lakosai a régi magyarok után ráczok voltak, most pedig az újabb telepítések folytán németek.

2. **Csép.** Ezen lelkészség 1862-ben alapított, mely évtől vezettetnek külön anyakönyvei is. A templom védszentje: sz. Teréz. *Kegyuraság:* nincs. *Lelkész: Janny Ferencz.* A hívek németajkuak. Van kath. isk. 100 tanköt. gyerm. Tanító: Schmeltz Flóris. Van itt a gör. keletieknek is templomuk és lelkészük.

Kath. 751, helv. 4, gör. kel. 220, izr. 12. U. p. Ercsi.

3. **Ráczkeve** (mezőváros). Régi plebánia, mely 1701-ben állított helyre, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom védszentje: ker. sz. János. Van a kálvárián egy kápolna sz. kereszt felmagasztaltatása és egy a temetőben sz. Domonkos tiszteletére. *Kegyuraság:* a fenséges uralkodó család. *Plebános: Prunyi Endre,*

esperes. *Káplánok*: **Fodor Ferencz** és **Erős Lajos**. — A hivek magyar- és németajkuak. Van kath. isk. 495 tanköt. gyermekkel. Tanítók: **Rajczy György**, **Kaszás József**, **Salamon Elek**, **Szalay György**. Van itt a gör. keletieknek és helv. hitvallásuaknak is templomuk és lelkészük.

Ide tartoznak a következő fiókhelyek: *Becse*, kath. templom és iskolával, 84 tanköt. gyerm. Tanító: **Dopler Mihály**. *Loré*, kath. kápolnával, melyet a fenséges uralkodó család azon helyen hol 1848-ban **Zichy Jenő** gróf kötéláltal kivégeztetett, — emelt. Gör. kel. templom és lelkésszel. *Makád*, helv. hitv. templom és lelkésszel. *Királyrét*, *Angyali*, *Somlyó*, *Ujhegy*, *Godány*, *Schilling*, *Bálványos*, *Öreghegy*.

Kath. 4132, ágost. 10, helv. 3684, gör. kel. 767, izr. 74. Posta helyben.

4. **Szigeth-Ujfalu**. Alapított 1742-ben, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. A templom védszentje: sz. Lénárd. *Kegyuraság*: a fenséges uralkodó család. *Plebános*: **Leeb Károly**. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 154 iskolaköteles gyermekkel. Tanító: **Feigl József**, altanító: **Schmeltz Alajos**.

Ide tartozik: *Sziget-Szent-Márton*, kath. templom, kápolna és iskolával 119 tanköt. gyerm. Tanító: **Teichter Rezső**.

Kath. 1762, ágost. 1, helv. 50, izr. 29. U. p. Ercsi.

5. **Tököle**. Alapított 1740-ben, a keresztelési anyakönyvei 1714., a halottakéi 1718., a házassultakéi 1738-ban kezdődnek. A templom a bold. szüz születése (kisasszony) tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a fenséges uralkodó család. *Plebános*: **Bilics Mátyás**. A hivek illyrajkuak. Van kath. isk. 198 tanköt. gyermekkel. Tanító: **Burger Márton**. Altanító: **Dragovics Péter**.

Ide tartoznak: *Sziget-Szent-Miklós*, helv. hitvallásu templom lelkész és iskolával. *Lakihegy*, *Erdő*, *Homokhegy*, *Domariba*.

Kath. 2115, helv. 1981, izr. 67. U. p. Erd.

Tököl földét 1280-ban **László király**, nővérének — ki a nyulakszigeti Domonkos-rendü apáczakolostorban volt, Erzsébetnek és a többi apáczáknak adja. (Cod. Dipl. V. 2. 1.) II. Lajos idejében mezőváros volt, de a török dúlások folytán faluvá lett. Hogy igen régi hely: onnét is lehet következtetni, mert a 108 nemzetségek közt, kik Árpáddal bejöttek, egyiket Thecule-inék nevezték. S ha Árpád lovászmesterétől *Csepel*, Kewy nemzetségtől *Ráczkeve* vehette eredetét: bizonyosan, Tököle is a Thecul nemzetségtől származott.

IV. Budai alsó alesperesi kerület.

(Pilismegyében.)

Alesperes: **Bacsák Imre**, cz. kanonok, kerületi tanfelügyelő, vörösvári plebános.

Plebániák :

1. **Boros-Jenő** (Weindorf). Alapított 1698-ban, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom védszentje; sz. Vítus. Van egy kápolna is, sz. Rosália tiszteletére. — *Kegyuraság*: József főherczeg ő fensége. *Plebános*: **Kállinger Lajos**. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 108 tanköt. gyerm. Tanító: Mütz József.

A hivek száma 879. U. p. Ó-Buda.

2. **Hidegkut**. Alapított 1736-ban, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom Sarl. Bold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Hidegkuti Steinbach Ferencz és Jeszeniczai Szunyogh család. *Plebános*: **Szobovits Alajos**, sz. széki ülnök. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 140 tanköt. gyermekkel. Tanító: Schmiedt Ferencz.

Ide tartoznak: *Mária-remete* (Maria-Einsiedl), a bold. szüz tiszteletére szentelt és a fővárosiak által is látogatott kápolnával, *Lust vendéglő* és egy *malom*.

Kath. 1102, ágost. 1, helv. 6. U. p. Budavár.

Hidegkut helységet a kincstártól zálogban birta báró Péterffy János, s miután e határban a régi ugynevezett *Nyék* és *Pál-völgye* is befoglaltatott: ezt pedig Buda városa nádori adomány folytán birta: Péterffynek Nyék és Pál-völgyébe való beiktatása ellen 1746-ban tiltakozott. (Rupf Budapest. 213. l.)

3. **Kaláz**. Alapított 1845-ben, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom sz. kereszt felmagasztaltatása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Mersits Mihály**. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 112 tanköt. gyerm. Tanító: Habel Róbert. A gör. keletieknek is van itt templomuk és lelkészük.

Kath. 1012, ágost. 4, helv. 8, gör. kel. 548, izr. 42. U. p. Ó-Buda vagy Pomáz.

4. **Nagy-Kovácsi**. Alapított 1715-ben; ezen évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom N. Bold. Asszony tiszteletére van szent-

telve. Van itt 3 kápolna is. *Kegyuraság*: nincs. *Plebános*: **Weber Ferencz**. A hivek németajkuak. Van kath. isk. 197, tanköt. gyermek. Tanító: Reitter Mihály. Altanító: Reitter Mátyás.

Kath. hivek összes száma 1414, ágost. 4, helv. 9, izr. 2. U. p. Vörösvár.

Nagy-Kovácsi határban a *somlyóhegyi* erdő hajdan a Buda melletti Sz. Lőrincz monostor birtoka volt, melyet néhai Garay László nádor fia Jób, ajándékozott a pálosoknak oly föltét alatt, hogy a szerzetesek minden héten 2 misét, és pedig egyet csütörtökön sz. Pál tiszteletére, egyet pénteken a betegekért, az adományozó halála után pedig a megholtakért mondjanak. (Kovachich.)

5. **Pilis-Csaba**. Alapított 1711-ben, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom a Bold. Szűz neve tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: József főherczeg Ő Fensége. *Plebános*: **Melly Károly**. A hivek német- és tótajkuak. Van kath. isk. 175 tanköteles gyermekkel. Tanítók: Veszelszky János és Szendy Pál.

Kath. 1348, ágost. 4, izr. 24. Posta helyben.

1297-ben bizonyítja a budai káptalan, hogy bizonyos szőlő, udvar, ház, és *Chaba* mellett mintegy 6 ekényi föld, melynek neve *Buken*, a nyulszigeti Domonkosi apáczáknak ajándékozott. (Cod. Dipl. VI. II. 121. l.) A 14-ik században plebánia volt, János pap 40 kis denárral adózott.

6. **Solmár**. Elnevezését valószínűleg Sólyomvártól nyerte, a monda pedig azt tartja, hogy Mátyás király itt nejével kibékülvén, így szólott hozzá: „Szólj már,“ és innét származtatják a Solmár elnevezést. Alapított 1716., anyakönyvei is ezen évtől kezdődnek. A templom a Bold. Szűz neve tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Beodrai Karácsonyi Guidó gróf, Walther Lajos és Saitz Imre urak. *Plebános*: **Glazer József**. A hivek német- és magyarajkuak. Van kath. isk. 252 tanköteles gyermekkel. Tanító: Körbl Károly. Altanító: Németh István.

Ide tartoznak: *Czeizel* vagy *Csiz* malom és a *szarvas vendéglő*, *utászlak*, és *ujmalom*.

Kath. 1525, izr. 12, u. p. Vörösvár.

Solmár 1266-ban Nána gróf, Pousa fia által a nyulszigeti Domonkos-rendű apáczáknak adományoztatott, s ezt Béla király a fenti évben, kifogván az adományozó nejének hitbérét, — jóváhagyta. (Cod. Dipl. IV. III. 315. l.) — Hagyomány és írott emlék szerint Solmáron túl állt régente a *bajoroknak* egy vára, mely Mátyás király

alatt Garay László nádor, később Thurzó Sándor tárnokmester, és végre Bakics Pál birtoka volt; s Budavárosától e várig kinyúló falmaradványok, melyek még a 18-ik század elején láthatók voltak, jelölék a híres vadaskertetet, melyben Mátyás rengeteg erdők között üres idejében vadászni szokott. S ez az egész vidék, — beleértve a lipótmezei hegyek alját, mely régente *Vaskapuhegynek* neveztetett, az 1686. évi ostrom alatt ott tanyázott sváb hadaktól *Svábhegynek* nevezett vidéket is — hajdan *Nyéknek* neveztetett. (Bel. Not. Hung. Nov. III. 8. l.)

7. **Üröm.** Alapítottatott 1821-ben, mely évtől vezettetnek anyakönyvei is. A templom védszentje: Sz. György. *Kegyuraság*: József főherczeg Ő Fensége. *Plebános*: **Tallos György.** A hivek németajkuak. Van kath. isk. 102 tanköteles gyermekkel. Tanító: Mussong Antal. Van itten egy nagyszerű mauzoleum, melyet a bold. eml. József nádor építtetett első neje Alexandra Paulina orosz nagyherczegnő hamvai számára.

Kath. 704, helv. 2, gör. kel. 7, u. p. Ó-Buda.

8. **Vörösvár.** Alapítottatott 1692-ben. Anyakönyvei 1696-tól kezdődnek. A templom Nagybold. Asszony tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: Beodrai Karácsonyi Guidó gróf. *Plebános*: **Bacsák Imre,** cz. kanonok, esperes. *Káplán*: **Burger Ignác.** A hivek németajkuak. Van kath. isk. 345 tanköteles gyermekkel. Tanító: Hell Ferencz. Altanító: Mann Antal.

Ide tartozik *Sz.-Iván,* kath. templom és iskolával, 112 tanköteles gyermekkel. Tanító: Rehorovits József.

Kath. 2897, ágost. 4, helv. 3, izr. 316. Posta helyben.

V. Budai felső alesperesi kerület.

(Pilismegyében.)

Alesperes: **Cserveny János,** monostori plebános.

Helyettes alesperes: **Spánjevich Mark,** kerületi tanfelügyelő, pomázi plebános.

Plebániák:

1. **Bogdány.** Alapítottatott 1724-ben, mely évtől kezdődnek anyakönyvei is. A templom védszentje: Nep. Sz. János. *Kegyuraság*: a magy. kir. kincstár. *Plebános*: **Prikosowitsch Antal.** *Káplán*:

Werger Mihály. A hivek német- és magyarajkuak. Van kath. isk. 307 tanköteles gyermekkel. Tanító: Czeller Ignác. Altanítók: Oberle Vendel, Mussong Dezső.

Kath. 2386, ágost. 5, helv. 179, izr. 31. Posta helyben.

Bogdány alatt a Dunaparton van a *Váradí* pusztá, hajdan római telep, már az ötvenes években sok fölíratos római követ találtak itt. Főlebb látható a Duna partján a római hídő romja, mely keresztül vezetett a szigetre, a sziget tulsó oldalán pedig Vác és Verőcze közti irányban szinte látható egy ily hídő romja, mellette most egy kereszt áll.

2. **Csobánka.** Alapított 1808-ban, mely évtől anyakönyvei is kezdődnek. A templom védszentje: Sz. Anna. Az erdőben van egy a bold. Szűz tiszteletére szentelt kápolna. *Kegyuraság*: nincs. *Plebános*: **Pregler Miklós.** A hivek német- és tótajkuak. Van kath. isk. 126 tanköteles gyermekkel. Tanító: Mussong János. Van itt a gör. keletieknek is templomuk és lelkészük.

Kath. 1062, gör. kel. 345, izr. 21, u. p. Pomáz.

3. **Monostor.** Alapított 1768-ban; anyakönyvei is ezen évtől kezdődnek. A templom a Sz. Háromság tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a magy. kir. kincstár. *Plebános*: **Cserveny János**, esperes. A hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 45 tanköteles gyermekkel. Tanító: Lindner János. Van a helv. hitvallásuaknak is templomuk és lelkészük.

Ide tartoznak: *Pócsmegyer*, hajdan szinte plebánia volt, midőn Mihály pap 30 denár adót fizetett. Kath. kápolna és helv. hitv. templommal, *Leányfalu*.

Kath. 636, ágost. 6, helv. 1646, izr. 23, u. p. Szent-Endre.

4. **Pilis-Szántó.** Alapított 1772-ben. Anyakönyvei 1761-től kezdődnek. A templom védszentje: Paduai Sz. Antal. *Kegyuraság*: Forster János, Litvay Mátyás és özv. Botzenhardt Jánosné. *Plebános*: **Barák József.** A hivek tótajkuak. Van kath. isk. 124 tanköteles gyermekkel. Tanító: Neborovszki Ferencz.

Kath. 1322, helv. 1, izr. 28, u. p. Vörösvár.

5. **Pilis-Szent-Kereszt.** Alapított 1800-ban. Keresztelési és házassági anyakönyvei ugyanazon évtől, a halottakéi 1762-től kezdődnek. A templom a szent kereszt feltalálása tiszteletére van szentelve. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Herbst József.** A hivek tótajkuak. Van kath. isk. 97 tanköteles gyermekkel. Tanító: Kavan Boldizsár.

Kath. 866, ágost. 1, gör. kel. 1, izr. 13, u. p. Vörösvár.

6. **Pilis-Szent-László.** 1778-ban alapítottatott; anyakönyvei is ezen évtől kezdődnek. A templom védszentje: sz. László király. — Van itt egy kápolna is a bold. szüz bemutatása tiszteletére. *Kegyuraság*: a vallásalap. *Plebános*: **Kürthy Dániel**. A hivek tótajkuak. Van kath. iskola 62 tanköt. gyermek. Tanító: Temesváry Pál; altanító: Beró Pál Jenő.

Kath. 519, helv. 3, izr. 4. U. p. Szent-Endre.

7. **Pomáz.** Alapítottatott 1770-ben. — Plebánia volt a 14-ik században is, midőn László plebános 40 denárig volt a pápa javára megadóztatva. A templom védszentje: Sz. István király. *Kegyuraság*: nincs. *Plebános*: **Spánjevich Márk**, h. esperes. A hivek magyar-, német-, és tótajkuak. Van kath. isk. 230 tanköteles gyermek. Tanító: Mussong Gáspár. Altanító: Szlovák János. Van gör. keletiek és helv. hitvallásuaknak is templomuk és lelkészük.

Ide tartoznak: *Kis-Kovácsi*, *Nagy-Kovácsi*, *Bükk*.

Kath. 1922, ágost. 8, helv. 380, gör. kel. 932, izr. 150. Posta helyben.

8. **Tótfalu.** 1801-ben alapítottatott, mely évtől kezdődnek az anyakönyvei is. A templom védszentje: sz. István király. *Kegyuraság*: a magy. kir. kincstár. *Plebános*: **Herczeg István**. A hivek magyarajkuak. Van kath. isk. 51 tanköt. gyermek. Tanító: Farkas János. A helv. hitvallásuaknak is van itt templomuk és lelkészük.

Ide tartozik: *Tahi*.

Kath. 508, ágost. 3, helv. 1690, izr. 20. U. p. Tahi-Tótfalu.

Összes lélekszám.

A székesegyházi főesperességben.

Alesperesi kerület	Pleb.	Kath.	Ágost.	Helv.	Görög kel.	Izr.
Székesegyházi . . .	4	21968	190	3915	161	1349
Fehérvári felső . .	10	18394	1822	4389	1	619
Fehérvári közép . .	7	9933	90	13474	—	638
Fehérvári alsó . .	7	14625	737	5217	5	900
Csákvári	10	11001	498	8801	6	402
Vaáli	8	12142	1139	9879	7	1100
Adonyi	7	20873	154	4328	288	776
Összesen .	53	108936	4630	50003	468	5784

A budai főesperességben.

Alesperesi kerület	Pleb.	Kath.	Ágost.	Helv.	Görög kel.	Izr.
Bicskei	9	18340	244	7991	1	1211
Érdi	9	25929	221	2207	385	791
Szigeti	5	10475	15	5720	987	183
Budai alsó	8	10878	16	28	555	396
Budai felső	8	9221	29	3899	1278	290
Összesen .	39	74843	525	19845	3206	2871
Főösszeg .	92	183779	5155	69848	3674	8655

Összes lélekszám az egész egyházmegyében **271,III.**

A római kath. tanköteles gyermekek száma **18,196.**

A legrégibb egyházmegye névkönyve (Schematismus), melynek egy példánya a magy. nemzeti muzeum könyvtárában van 1791. évről való, de ez oly szűk körre van szorítva, hogy csak a plebániák és lelkészek nevei vannak benne fölemlítve. Statistikailag tehát adatok hiányában lehetetlen az egyházmegye alapításakor létezett lélekszámot és iskolaköteles gyermekek számát feltüntetni. A legelső schematismus, melyben a lélekszám közölve van, 1816. évből való. E szerint az akkori lélekszámot feltüntető táblázat következő:

Alesperesi kerület.	Kath.	Ágost.	Helv.	Görög kel.	Izr.
Fehérvári felső	20832	1318	4083	4	437
Fehérvári alsó	16351	160	13622	482	323
Csákvári	8406	454	7300	2	167
Vaáli	10358	1036	9167	3	1127
Adonyi	15909	503	3615	818	730
Érdi	11529	80	283	496	180
Bicskei	10746	138	3788	—	730
Szigeti	6866	12	3745	1239	33
Budai alsó	9585	28	3839	2454	533
Budai felső	6228	—	—	7	—
Összesen	116849	5505	49442	3730	4216

A fentebbiek kapcsán szükségesnek tartunk tanügyünk állapotáról — már a tárgy nagy fontosságánál fogva is — egyet-mást elmondani. Nemcsak a katolikus egyház, de az egész keresztény társadalom — kivéve a mostani porosz „culturállamot” — alapelve az, hogy „az egyháztól a tanodát elválasztani nem lehet.” Midőn az emberi-nem Megváltó tanítója azt mondá apostolainak: „menjete az egész világba, hirdessétek az evangeliumot minden teremtménynek,” ezáltal az emberinemmel nemcsak a keresztény vallástanok teljesen összehangzó rendszere közöltetett, mely az alakítandó egyházi társadalom alapjául fogott szolgálni, hanem e küldetésben letétetett az emberi művelődés újabb, tartósabb s egyetemes fejlesztésének is lelke. Mivel pedig templomban az oktatás csak tömegesen történhetett: szükséges volt még egy más, az egyházhoz kapcsolt intézet, melyben egyesek oktatására fölfogásukhoz képest is külön figyelem fordított. S miután az egyház az egyént nemcsak egyoldalulag akarta képezni: szükségesek voltak a *népiskolák*, hogy azon *tanodák* után, melyeket sz. István és sz. Gellért, püspökségek és monostorok a magyar nemzet megtérése után eredetileg a vallás oktatására alapítottak, a világi tudományok is műveltessenek.

Egyházmegyénk népiskoláiról! szólván, meg kell említenünk, miszerint azok ügye a megye főállása óta, lángbuzgalmu püs-

pökeink, világi kegyuraink, katolikus közönségünk és papjaink gondozása s áldozatkészsége folytán a közművelődés tekintetében nagy haladást tett. — Azon állításunkat, melyszerint kimondjuk, hogy a mult században még országszerte s így egyházmegyénk területén is sok községben nem volt iskola: ugyhisszük nem kell okmányokkal bizonyítanunk; s ma már nincs plebánia s alig van egy kisebb fiókegyház, hol tanképesített tanítókkal ellátott, s a törvény értelmében fölszerelt iskola ne léteznék.

A „Bach-rendszer“ alatt eltekintve az erőszakos germanisatiótól az elemi tanügy nagy lendületet nyert; mit nemcsak a kerületi „iskolatanácsosok“ felügyelete, de az administratív hatóságok alulról függetlenebb állásának is lehetett tulajdonítani.

Az alkotmányos korszak virradtával, az 1868. XXXVIII. t.-cz., mely eredeti törvényjavaslati minőségében Eötvös József báró vallás- és oktatásügyi m. k. miniszter nagy szellemének conceptiója volt — egy századdal előbbre tolta ugy kül- mint belterjüleg a népnevelés ügyét; s ha magában a törvényczikkben van is valami, a mi azt egy kissé kuszáltá teszi az nem más, mint az autonomiájukra féltékeny protestans testvéreink által hozzá adott, s beleszótt módosításokat alkotó egyes szakaszai. Mindezek daczára is be kell vallanunk, hogy ugy a tankötelezettség általánosítása, mint a tantárgyak nagyobb mérvű kiterjesztése, nemkülönben a tanítók anyagi jobb ellátása által a törvényczikknek sok érdeme van, sőt ha egyes királyi tanfelügyelő tapintatlansága nem akar magának azon időben a nem igazolható elközösítés által túlságos babérokot aratni: a törvényczikk szelleme még áldásosabb lett volna az eredményekben. De még azáltal is volt sok haszna, mert a hitfelekezetek s így a rom. kath. egyház hivei előtt is még féltékenyebbé vált a kincs, a gyermekeknek a vallásos — tehát katolikus szellemben eszközlendő neveltetése.

Ha van hiánya e törv. czikknek, ugy ez abban öszpontosul, hogy midőn a tankötelesek mulasztásaira nézve a 4-ik szakasz megalkottatott: elmulasztott a törvényhozás egy másik szakaszt ennek kiegészítéseül szövegezni, melyben a szülőket gyermekeik mulasztásaiért meg nem intő s ~~esetleg~~ nem pénzbírságoló községi

birák, föllebbezés esetében pedig a megyei szolgabírák lanyhaságát korlátozni lett volna hivatva; mert lehetnek legszebb törvényeink: ha azok végrehajtásáról senki sem gondoskodik, írott malasztok maradnak csak. — E lanyhaságnak vagy erélytelenségnek éltető szelleme pedig kevés kivétellel a községi és megyei adminisztratív közegeknek választástól függő állásuk természetében rejlik. Elismerésül állítjuk azonban, hogy püspöki megyénk területén vannak oly községi bírák, működnek oly szolgabírák is, kik e tekintetben semmi kivánni valót nem hagynak magok után, ilyenek többek közt Fehérmegyében Lits Gyula, Pestmegyében Bódiz László szolgabírák, kik az iskolai törvényt nemcsak foganatosítani, de az iskolák gyakori látogatásával is a tanügyet előmozdítani törekednek. S ha vannak a közigazgatás terén ily férfiak, vannak hála az égnek világi iskolaszéki elnökök is, kik mint Koppy József cs. k. tábornok Albertfalván, Soóskuton pedig az előljáróság, nemcsak az iskola-látogatást éber őrködésük által keresztül viszik, de tetemes anyagi áldozatok árán is a tanügy felvirágzásán buzgólkodnak.

Azon rendszabályok, tantervek, és utasítások pedig, melyeket a magyarországi püspöki kar, a kath. népiskolai tanügy érdekében ez év folytán életbe léptetett, már eddig is oly eredményeket mutattak föl, melyek a mily örvendetesek, ép oly meglepők minden tanügybarát előtt.

Tanítóink szakképzettsége, ügybuzgalma és vallásos, mint hazafias érzületéről általában a legnagyobb elismeréssel kell szólnunk.

Midőn egy alkalommal Trefort Ágoston miniszter ur azt kérdezé tőlünk: vajon tanítóink között milyen szellem uralkodik? betöltik-e hivatásukat? Nyílt homlokkal álltunk előtte s büszke öntudattal biztosítottuk a miniszter urat, hogy „püspöki megyénk területén levő tanítói kar vallásos és hazafias érzülete s ügybuzgóságában megnyughatik az egyház, megnyughatik a haza!” — S ezt annyival nagyobb örömmel mondtuk, mert tanbarátainkról mondhattuk, és igazat mondtunk.

Egyházmegyei áldozárok különféle hivatalokban.

Czobor Béla, segédőr a magyar nemzeti muzeum régészeti osztályánál, bölcsészettudor és egyetemi magántanár Budapesten.

Posits Mihály, a sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnövelő-intézet tagja Bécsben.

Vadkerty József, elemi és reáltanodai hitelemző Székesfehérvárott.

Pados János, érdemesült esperes-plebános, orvostudor, magánzó Tördemiczen.

Agg papok intézete.

Felügyelő: König Mórícz, apátkanonok.

Tagok:

Balgha Pál, cz. kanonok, érdemesült esperes-plebános Sárosdon.

Bognár József, érdemesült h. esperes-plebános Budapesten.

Ilméri Kiss József, érdemesült plebános, Székesfehérvárott.

Püspöki papnövelde.

Kormányzó: *König Mórícz*, apátkanonok.

Alkormányzó: *Krencz Ignác*, hittanár.

Tanulmányi felügyelő: *Szaborics Jenő*, hittanár.

Lelkiigazgató: *Bókonits János*, hittanár.

Papnövendékek.

IV. éves hittanhallgatók: Steiner János, Steirer Mihály, Zettner Sebestyén.

III. éves hittanhallgatók: Feigl Ferencz, Farkas József.

II. éves hittanhallgatók: Hofbauer Ede, Polczer Péter.

I. éves hittanhallgatók: Bakos Géza, Horváth István, Keresztes György, Konop János.

Pesten a központi papnöveldeben: Krécsy Károly, III. éves, Rosznagl Imre I. éves hittanhallgató.

Bécsben a Pázmán-intézetben: Trummer Károly II. éves, Scheirich Antal I. éves hittanhallgató.

Esztergomban az érseki papnöveldeben: Kindl János, Szirmay Árpád 8. gymn. oszt. tanulók.

Az egyházmegyében létező szerzetesrendek.

I. A zircz-ciszterciek társháza Székesfehérvárott.

Gerlach Benjamin, házfőnök, főgymnasiumi igazgató.

Liszy Lajos, Burghardt Leo, Gebaur Izidor, Kolozsváry Kálmán, Alaghy Dezső, Pallér Kelemen, Károly Irén, Mészáros Amand, Hamzus Gellért, Szenczy Győző, Ereky Alfonz, Kolonits Lipót, főgymnasiumi tanárok.

II. A szüz Máriáról nevezett sz. Ferenczrendű szerzetesház Székesfehérvárott.

Görög Kázmér, házfőnök; Porpáczy Pál, főnökhelyettes; Meszes Benedek, Öveges Mansvet, Galgóczy Gratián, Kopeczky Bonifác, Horváth Cajus, Tóth Rezső, Orsay Lajos, Cseh Kilit, Suppauer Gáspár, áldozárok.

Rendtársak: Gerecs Porphir, Simon Boldizsár, Petrik Ferencz, Vlaszák Berthold.

III. A kapuczinusrendű szerzetesház Moórott.

Tanningер Nándor, házfőnök és plebánoshelyettes.

Chlubna Benvenut, másod házfőnök, ujonczmester. Szép Coelestin, Zavodszky Paschal, Weppil Arnold, Eberle Angelus, Ponty Fülöp, áldozárok.

Rendujonczok: Watzl Rajmund, Krejesirík Marcellian, Krausz Aquilin, Neumüller Aurél.

Rendtársak: Strebiczky Alfonz, Nuszko Peregrin, Kilhof Angelin, Gerliczky Crispin.

IV. A paulai sz. Vinczéről nevezett apácák háza Székesfehérvárott.

A névsort l. 67. lapon.

Egyházmegyei áldozárok.

Ács József, szül. Pápán Veszprémmegyében 1819. jul. 24. Felszent. 1849. jul. 5. Tíz évig káplán, 1859—62. káptalani karkáplán, 1863. óta plebános.

Bacsák Imre, hittudor. szül. Pápán 1809. okt. 11., felsz. 1832. nov. 1. Tíz évig káplán, 2½ évig karkáplán; 4 évig hittanár, 1845. sz. széki ülnök, 1848. óta plebános, 1859-től esperes, 1876. czimzetes kanonok.

Balgha Pál, szül. Szomolónkán Nyitra megyében 1789. jan. 9., felszent. 1812. jul. 5. Két évig káplán, 14 évig h. plebános, 1828. óta plebános, 1852. cz. kanonok, 1863-tól nyugalmazott.

Balogh Jenő, szül. Loókon 1826. okt. 30.; felszent. 1849. nov. 19. Tíz évig káplán, 1859. óta plebános.

Barák József, szül. Érsekújvárt 1816. febr. 22., felszent. 1839. aug. 19. Hét évig segédlelkész, 1846. óta plebános.

Beleznay István, szül. Vár-Palotán Veszprémmegyében 1850. okt. 27., felszent. 1873. jul. 22. káplán.

Benedek Ferencz, szül. Eörsön Fehérmegyében 1811. szept. 17., felszent. 1835. okt. 23. Tizenkét évig káplán, 2 évig h. pleb., 1849-től plebános, 1868. esperes.

Bílics Mátyás, szül. Ercsiben Fehérmegyében 1825. febr. 23., felszent. 1850. aug. 23. Hét évig káplán, 1857. óta plebános.

Blaumann József, szül. Pozsonyban 1815. okt. 18., felszent. 1838. okt. 19. Egy évig nevelő, 1838—55. káplán, 1855. óta pleb.

Bognár József, szül. Szent-Mihályfalván Pozsonymegyében 1807. jun. 9., felszent. 1830. jan. 17. Másfél évig nevelő, 9½ évig káplán, 1839. plebános, 1857. h. esperes, 1868. óta nyugalmazott.

Bókonics János, szül. Ercsiben Fehérmegyében 1848. jul. 11., felszent. 1873. jul. 22. Három évig káplán 1876. óta papnöveldei lelkiatya és tanár.

Branizsa József, szül. Székesfehérvárott 1827. márcz. 5., felsz. 1851. aug. Tíz évig káplán, 1861. óta plebános.

Budaváry János, szül. Rózsahegyen Liptó megyében 1846. okt. 8., felsz. 1876. jul. 2. káplán.

Bulics Ferencz, szül. Esztergomban 1845. febr. 13., felszent. 1867. jul. 25. káplán.

Burger Ignác, szül. Nagy-Németegyházon, Fehér megyében 1842. aug. 28., felsz. 1866. jul. 20. káplán, 1867. püspöki szertartó, 1868. sz. széki jegyző, igató, könyvtárnok, 1874-től ismét káplán.

Büttel Károly, szül. Székesfehérvárott 1850. jan. 28., felsz. 1873. febr. 1. azóta káplán.

Cservény János, szül. Chizsnén Árva megyében 1820. jan. 26., felszent. 1847. jul. 17. Tíz évig káplán, 1858. óta plebános, 1864. esperes.

Czeizel Venanz, szül. Német-Prónán Nyitra megyében 1837. apr. 2., felsz. 1861. márcz. 21. káplán, 1874. plebános.

Czobor Béla, szül. Székesfehérvárott 1852. máj. 9., felszent. 1875. jul. 22. káplán, 1876. magy. nemz. muzeumi segédőr, 1877. bölcsészettudor és egyetemi magántanár Budapesten.

Dallmann József, szül. Tolnán Tolna megyében 1845. febr. 19., felsz. 1869. jul. 19. káplán.

Darázs István, szül. Székesfehérvárott 1838. decz. 9., felsz. 1862. jul. 19. Öt évig káplán, 1867. óta lelkész.

Ecker János, szül. Jenőn Pilis megyében 1807. jun. 24., felszent. 1832. nov. 1. 16 évig káplán, 1849. óta plebános.

Edelmann Mihály, szül. Győr-Szigethen 1841. aug. 11., felszent. 1867. jul. 25. 1867—73. káplán, 1873. hitelemző, 1874. óta plebános.

Ernst Ignác, szül. Zsámbékon Pilis megyében 1806. febr. 1., felszent. 1829. aug. 23. 10 évig káplán, 1840. óta plebános, 1848. esperes, 1850. sz. széki ülnök, 1868. czimz. kanonok.

Erős Lajos, felszent. 1877. jul. 23. azóta káplán.

Feld Antal, szül. Székesfehérvárott 1834. jan. 6., felszent. 1756. aug. 17. Négy évig káplán és nevelő, 1860. lelkész.

Fetter Ferencz, szül. 1847. decz. 3. Csákváron Fehér megyében, felszent. 1871. jul. 30. 1 évig káplán, 1872. h. plebános, 1876. óta plebános.

Fiátska Károly, szül. Székesfehérvárott 1848. okt. 19., felszent. 1872. jul. 2. Három évig káplán, 1875. plebános.

Fodor Ferencz, szül. Székesfehérvárott 1853. jul. 22., felsz. 1872. jul. 2. azóta káplán.

Fogt Alajos, szül. Székesfehérvárott 1834. ápr. 19., felsz. 1857. aug. 21. 1861-ig káplán, 1862—63. karkáplán, 1863. pleb., 1872. óta érdemesült pleb., karkápl. és székesegyházi hitszónok, 1877. ismét pleb.

Földes Imre, szül. Kőröshegyen Somogy megyében 1837. decz. 15., felszent. 1862. jul. 19. azóta káplán.

Galgóczy Ferencz, szül. Székesfehérvárott 1815. jun. 11., felszent. 1838. aug. 19. 11 évig káplán, 1850. óta plebános.

Glavák Ferencz, szül. 1831. Szt-Miklóson Somogy megyében, felsz. 1856. aug. 17, 1856—67. káplán, 1868. plebános.

Glazer József, szül. 1819. jan. 16. Inotán Fehér megyében, felszent. 1842. aug. 14. káplán, 1848. h. plebános, 1857-től pleb.

Góding Ferencz, szül. Holicson Nyitra megyében 1795. okt. 25., felszent. 1821. szept. 16. Mint kegyesrendű tanárkodott 21 évig, aztán káplán 6 évig, 1846. óta plebános, 1857. esp., 1870. cz. kanonok.

Gózon Gyula, szül. Ráczkevéen Pest megyében 1844. jan. 31., felszent. 1866. aug. 19-től káplán.

Gremesperger István, szül. Bián Pilis megyében 1835. decz. 7., felszent. 1861. aug. 21. 1861—72. káplán, 1873. papnöveldei lelkiatya, 1876. óta plebános.

Győrdeák László, szül. Nagy-Gyimóthon Veszprém megyében 1809. nov. 23., felszent. 1834. aug. 17. 1834—50. káplán, 1851. óta lelkész.

Győry Béla, szül. Gyöngyösön Heves megyében jan. 11. 1838., felszent. 1861. márcz. 21. káplán, 1862. baracsi lelkész, 1869. óta sárbogárdi lelkész.

Haintz Lipót, szül. Budán febr. 2. 1811., felsz. 1834. aug. 19. 11. évig káplán, 1845. óta plebános, 1872. esperes.

Haszlinger Sebestyén, szül. Budán 1806. decz. 4., felsz. 8 decz. 1828. Három évig nevelő, 6 évig káplán, 1836. óta plebános, 1870. czimz. kanonok.

Havelka Antal, szül. Székesfehérvárott 1820. máj. 27., felsz. 1843. jul. 30. 1856-ig káplán, 1857. óta plebános.

Heimbach Sándor, szül. Brünnben Morvaországban 1850. nov. 11., felszent. 1875. jul. 22. káplán.

Herbst József, szül. Verbón Nyitra megyében 1845. ápr. 5., felsz. 1870. aug. 15. Két évig káplán, 1872. pleb. helyettes, 1874. óta plebános.

Herczeg István, szül. Székesfehérvárott 1832. decz. 18., felsz. 1855. aug. 5. 1866-ig káplán, 1867. karkápl., 1868. óta plebános.

Hollner József, szül. Székesfehérvárott auguszt. 24. 1815., felsz. 1838. aug. 28. 14 évig káplán, 1853. óta plebános.

Horváth Sándor, szül. Nagy-Kanizsán Zalamegyében 1849. febr. 11., felszent. 1873. júl. 22. azóta káplán.

Horvátovszky Vilmos, szül. Vácson, 1795. mart. 3., felszent. 1818. mart. 12., 1817. püspöki tollnok és tanulmányi felügyelő, — 1818 —1821. papnöveldei aligazgató, 1821. óta plebános, 1844. esperes, 1848. cz. kanonok.

Huszár Károly, szül. Kethelyen Vas megyében 1824. apr. 23., felszent. 1847. júl. 16. 1847—1854. káplán és reáltanodai hitelemző, 1854—1857. püspöki szertartó, 1855 —1858. szentszéki jegyző, 1858—1867. püspöki titkár és levéltárnok, szentszéki ülnök és zsinati vizsgáló, 1868—1872. papnöveldei tanár, 1872. óta esperes-plebános.

Janky Ede, szül. Csákváron Fehérmegyében 1843. júl. 11., felsz. 1865. aug. 22. káplán, 1877. plebános.

Janny Ferencz, szül. Székesfehérvárott 1844. febr. 22., felsz. 1866. aug. 19. kilencz évig káplán, 1876. óta plebános.

Juhász Ferencz, szül. Egerben Hevesmegyében 1824. máj. 16., felsz. 1850. aug. 23. Tíz évig káplán, 1861. óta plebános.

Jungmayer György, szül. Érden Fehérmegyében 1825. decz. 20., felsz. 1852. aug. 22. Hét évig káplán, 1859. óta lelkész.

Kazay Erasmus, szül. Prágában Csehországban 1837. okt. 10., felsz. 1862. júl. 19. Hat évig káplán, 1868. óta plebános.

Kállinger Lajos, szül. Székesfehérvárott 1838. mart. 29., felsz. 1857. aug. 21. Kilencz évig káplán, 1866. óta plebános.

Károly János, szül. Ráczevén 1834. apr. 22., felsz. 1855. aug. 5. 1855—1860. káplán, 1860—1866. agárdi, 1867. óta tétényi plebános, 1869. óta ker. tanfelügyelő, 1872. óta esperes, a magyarországi műemlékek bizottságának, s a magy. történelmi társulatnak tagja.

Keifler János, szül. Hőgyészen Tolnamegyében 1849. máj. 5., felsz. 1872. júl. 21. azóta káplán.

Kereskényi Gyula, szül. Léván Barsmegyében 1835. apr. 9., felsz. 1860. mart. 9., püspöki tollnok, 1860—1868. káplán, 1868. óta plebános, a magyarországi műemlékek bizottságának tagja.

Kiss József id., szül. Szombathelyen Vas megyében 1814. aug. 28., felszent. 1837. sept. 2. Nyolcz évig káplán, 3½ évig pleb. helyettes, 1850. püspöki tollnok, szentszéki aljegyző, 1851. óta plebános, 1868. esperes.

Kiss József ifj., szül. Pusztá-Kovácsin Somogymegyében 1835. febr. 27., felsz. 1856. aug. 17., püspöki tollnok, 1856—1866. káplán, 1866. pleb.-helyettes, 1870. plebános, 1875. óta nyugalmazott.

Kiss Nándor, szül. Pápan Veszprémmegyében 1841. máj. 30., felsz. 1866. márt. 10. káplán, 1877. káptalani karkáplán.

Koller János, szül. Nagy-Mártonban Sopronmegyében 1817. decz. 15., felsz. 1841. jan. 20. Egy évig nevelő, $3\frac{3}{4}$ évig káplán, 3 évig püspöki tollnok és szentszéki aljegyző, $1\frac{1}{2}$ évig káptalani karkáplán, $1\frac{1}{2}$ évig pleb.-helyettes, 1849. óta plebános, 1868. esperes, 1876. szentszéki ülnök.

Komáromy Károly, szül. Vaálban Fehérmegyében 1840. jan. 20., felsz. 1864. aug. 19., 1864—1873. káplán, 1874. szentszéki jegyző, igató és könyvtárnok, 1877. óta püspöki titkár, és szentszéki ülnök.

Koroda Ferencz, szül. Pettauban Stájerországban 1828. decz. 15., felsz. 1857. aug. 21. 1857—1866. káplán, 1866. óta plebános.

Kovács Alajos, szül. Gyöngyösön Hevesmegyében 1844. jun. 21., felsz. 1874. jul. 20. azóta káplán.

König Móricz, szül. Viskén Hontmegyében 1822. sept. 22., felsz. 1845. okt. 5. — 10 hónapig káplán, 1846—1848. a bécsi felsőbb papnevelői intézetben, 1848. hittudor. Mint boglári káplán a szabadságharczban résztvéte miatt 15 évi fogságra ítéltetett, 1854-ben szabadságát visszanyerve néhány hónapot Kálozon mint káplán és helyettes-lelkész töltött, azután 10 évig nevelősködött, 1868—1873. papnöveldei hittanár, tanfelügyelő és aligazgató, 1873. óta székes-egyházi kanonok és papnöveldei igazgató, 1876. cz. apát.

Krencz Ignác, szül. Székesfehérvárott 1843. apr. 26., felsz. 1865. aug. 22. 1865—1870. káplán, 1870. karkáplán, 1871. reál-tanodai hitelemző, 1873. papnöveldei lelkiatya, 1874. papnöveldei aligazgató, hittanár, sz.-széki ülnök, 1877. egyszersmind zsinati vizsgáló.

Krizsány János, szül. Teésen Veszprémmegyében 1834. aug. 14., felsz. 1858. jul. 16. 1858—1865. káplán, 1865. óta plebános, 1874. h. esperes.

Kuti Márton, szül. Györkönyben Tolnamegyében 1832. okt. 13., felsz. 1859. jul. 6. Egy évig káplán, 1860—1863. gymn. tanár, 1863. hitelemző, 1865. egyszersmind reál-tanodai igazgató, 1866. óta plebános és szentszéki ülnök, 1876. esperes.

Kürthy Dániel, szül. Minajon Ungmegyében 1832. febr. 1., felsz. 1860. márt. 9. 1860—1867. káplán, 1867. óta plebános.

Lajos József, szül. Szömbathelyen Vas megyében 1820. nov. 5., felszent. 1849. jul. 6. 1849—1855. káplán és nevelő, 1855. óta plebános.

Lattyák János, szül. Chizsnén Árva megyében 1840. apr. 29., felsz. 1863. jul. 26. 1863—1871. káplán, 1871. plebános-helyettes, 1872. óta plebános.

Lauchsz Lőrincz, szül. Bogláron Fehér megyében 1836. okt. 26., felsz. 1859. okt. 28. 1859—1861. káplán, 1861—1863. gymn. tanár, 1864. óta plebános.

Láng László, szül. Székesfehérvárott 1840. jun. 14., felsz. 1863. jul. 26. 1863—1871. káplán, 1871. óta káptalani karkáplán és székesegyházi hitszónok.

Leeb Károly, szül. Pesten 1821. mart. 26., felsz. 1844. apr. 9. — 2½ évig nevelő, 1846—1853. káplán, 1853. óta plebános.

Lehóczky Ignác, szül. 1852. aug. 9., felsz. 1876. jul. 2. azóta káplán.

Lenyiczky István, szül. Mocsonokon Nyitra megyében 1833. aug. 9., felsz. 1856. aug. 17. 1856—1866. káplán és pleb.-helyettes, 1867. óta plebános.

Magdics István, szül. Ráczevén Pest megyében 1850. decz. 17., felszent. 1873. jul. 22. 1873—1876. káplán, 1876. óta püspöki szertartó, igtató, tollnok és könyvtárnok, 1877. tiszt. sz.-széki jegyző.

Magyar Gyula, szül. Dunaföldvárt Tolna megyében 1847. jan. 24., felsz. 1873. jul. 22. 1873. és 74. káplán, 1875. plebános-helyettes, 1876. óta ismét káplán.

Májer József, szül. Székesfehérvárott 1811. febr. 22., felsz. 1834. aug. 12. Mint ujmisés a bécsi felsőbb papnevelő-intézetbe küldetett, honnét mint hittudor tért vissza. 3½ évet mint káplán és pleb.-helyettes a lelkipásztorkodás terén töltött. — Később mint tanulmányi felügyelő, lelkiigazgató, bölcsészettanár, 1844. óta egy-szersmind szentszéki ülnök, 1847. zsinati vizsgáló, 1848. óta pedig mint hittanár működött a fehérvári papnöveldeben 1851-ig, midőn székesegyházi kanonokká neveztetett. Mint ilyen a papnöveldeben a kormányzói és a fehérvári elemi iskoláknál az igazgatói tisztelet is több éven át viselte. 1867. cz. apát.

Mayer Károly, szül. Székesfehérvárott 1837. sept. 14., felsz. 1860. sept. 19. 1860—1868. káplán, 1868—1876. csépi, 1876. óta pedig boglári plebános.

Marinkovits György, szül. Budán 1808. sept. 10., felszent.

1833. aug. 24. Tizenkét évig káplán, 2 évig plebános-helyettes, 1846. óta plebános.

Matuska János, szül. Knyazsán Árvamegyében 1815. okt. 24., felsz. 1841. aug. 7. Két évig tanulmányi felügyelő és bölcsészettanár a fehérvári papnöveldeben. Nyolcz évet mint káplán és plebános-helyettes a lelkipásztorkodás terén töltött. Mint ercsényi káplán 1846. elnyerte a hittudori koszorut, 1851. hittanár, papnöveldei igazgató, szentszéki ülnök és 1852. óta egyszersmind zsinati vizsgáló, 1863. cz. kanonok, 1864. óta több éven át a fehérvári elemi tanodáknál az igazgatói tisztelet is kiváló buzgósággal viselte; 1867. $\frac{1}{2}$ évig püspöki irodaigazgató, székesegyházi kanonok és papnöveldei igazgató, 1873. cz. prépost és az egyházmegyei kegyes alapítványok gondnoka, 1876. óta székesegyházi főesperes. A fehérvári kath. kisdédóvoda körül mint elnök kiváló érdemeket szerzett magának és azt tetemes anyagi áldozatokkal gyarapította.

Melly Károly, szül. Pesten 1820. jun. 8., felsz. 1843. jul. 31. 1843—1848. káplán, 1849-ben a magyar hadseregnél tábori káplán a világosi fegyverletételig, 1850—1858. káplán, 1858. óta plebános.

Mersits Mihály, szül. Alsó-Pulán Sopronmegyében 1828. sept. 29., felsz. 1855. aug. 5. 1855—1862. káplán, 1862. óta plebános.

Mertl József, szül. Mosonban 1831. okt. 12., felsz. 1854. okt. 15. 1854—1858. káplán, 1858. püspöki szertartó, tollnok és szentszéki aljegyző, 1859. óta plebános.

Meszlény Károly, szül. Velenczén Fehérmegyében, 1846. mart. 14., felsz. 1871. okt. 28. 1871. pleb.-helyettes, 1875. óta pleb.

Molnár János, szül. Bakony-Sz.-Lászlón Veszprémmegyében 1816. máj. 3., felsz. 1839. máj. 4. 1839—1849. káplán, 1850—1860. káplán és plebános a győri egyházmegyében, 1861. óta plebános Fehérmegyében 1871. esperes.

Nagy Lajos, szül. Csepregben Sopronmegyében 1849. jun. 4., felsz. 1874. jul. 20. azóta káplán.

Nemsits Ferencz, szül. Székesfehérvárott 1846. decz. 13., felsz. 1868. aug. 5. 1868—1873. káplán, 1873. óta pleb.-helyettes.

Nyers István, szül. Gyimóthon Veszprémmegyében 1836. nov. 25., felsz. 1859. jul. 6. 1859—1864. káplán, 1864—1872. pleb.-helyettes, 1865. a pápa ő szentsége t. káplánja, 1872. óta plebános.

Nyirák Sándor, szül. Pákozdon Fehérmegyében 1842., febr. 17., felsz. 1864. aug. 19. Két évig nevelő és házi káplán gr. Eszterházy Mórincznál, 1866. nov. — 1868. jul. káplán, 1868. püspöki szer-

tartó, tollnok és t. sz.-széki jegyző, 1872. a pápa ő szentsége t. káplánja, 1873. püspöki titkár, levéltárnok és szentszéki ülnök, 1874. óta plebános.

Pados János, szül. 1820. jun. 21., felsz. 1843. jun. 21. püspöki szertartó, káplán, ismét püspöki szertartó és sz.-széki jegyző; a szabadságharcz után 10 évig nevelő, orvostudor, 1867. esperes-plebános, 1871. magán-életbe vonult.

Pauer János, lásd életrajzát a fehérvári nagyprépostok között.

Peller Alajos, szül. Kossuthon Pozsonymegyében 1833. sept. 1., felsz. 1859. aug. 7. 1859—1862. káplán, 1862—1867. tábori káplán, 1867. ismét káplán, 1871. óta plebános-helyettes.

Pellet Ödön, szül. Bodaikon Fehérmegyében 1833. mart. 21., felsz. 1855. aug. 5. Két évig káplán, 2½ évig a bécsi felsőbb papnevelő-intézetben, honnét mint hittudor tért vissza, 1860—1868. papnöveldei lelkiigazgató és bölcsészettanár, 1862. Ő Felsége t. udv. káplánja, 1866. szentszéki ülnök, 1867. zsinati vizsgáló, 1868. hittanár és az apácák intézetében hitelemző, 1869—1876. fehérvári belvárosi esperes-plebános, 1876. székesegyházi kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő, 1877. cz. apát.

Pfriem Sándor, szül. Mosonban 1814. jan. 6., felsz. 1837. sept. 2. 1837—1848. káplán, 1848. tábori káplán, 1850—1853. káplán és plebános-helyettes, 1854. plebános, 1868. káptalani kar-káplán, 1870. plebános-helyettes, 1872. óta ismét plebános.

Póór Péter, szül. Székesfehérvárott 1818. decz. 19., felsz. 1842. mart. 26. 1842—1856. káplán, 1856. óta plebános.

Posits Mihály, szül. 1848. nov. 20., felszent. 1876. jul. 2. Három hónapig káplán, azután a bécsi felsőbb papnevelő-intézetbe küldetett.

Pospischil Károly, szül. Székesfehérvárott 1828. jan. 15., felsz. 1853. aug. 22. Két évig káplán, 1855—1869. tábori káplán, 1869. óta nyug. tábori káplán és plebános-helyettes.

Pöldör István, szül. Viczán Sopronmegyében 1832. mart. 23., felsz. 1859. jul. 6. 1859—1865. káplán. 1865. plebános-helyettes, 1867. óta plebános.

Prácsovits Mihály, szül. Nárán Vas megyében 1812. sept. 22., felsz. 1837. sept. 2. 1837—1849. káplán, 1849. óta plebános.

Pregler Miklós, szül. Kis-Martonban Sopronmegyében 1844. sept. 15., felsz. 1867. okt. 2. Kilencz évig káplán, 1876. óta plebános.

Prifach József, szül. Simontornyán Tolnamegyében 1826.

nov. 6, felsz. 1856. aug. 17. Néhány évig felszentelése előtt, mint kegyesrendű növendékpap tanárkodott, 1856. fehérvári belvárosi káplán, 1857—1859. papnöveldéi lelkiigazgató és bölcsészettanár, 1859. plebános, 1868. esperes, 1874. püspöki titkár, levéltárnok és szentszéki ülnök, 1876. székesegyházi kanonok, püspöki irodaigazgató, 1877. cz. apát.

Prikosowitsch Antal, szül. Kőszeghen Vas megyében 1828. aug. 18., felsz. 1852. aug. 22. 1852—1859. káplán, 1859. óta plebános.

Prunyi Endre, szül. Kompolthon Heves megyében 1831. jan. 1., felsz. 1855. aug. 5. 1855—1862. káplán, 1862—1868. plebános-helyettes, 1868. óta esperes-plebános.

Radnich Imre, szül. Perkátán, Fehérmegyében 1797. okt. 23. felsz. 1822. aug. 30. 1822—1828. tanulmányi felügyelő a papnöveldében, 6 évig ugyanott hittanár, 1832. szentszéki ülnök, 1834. plebános, 1838. esperes, 1867. kanonok, 1871. cz. apát.

Ramsperger János, szül. Budakeszen Pest-Pilis-megyében 1843. aug. 20. felszent. 1871. jul. 30. azóta káplán.

Reitmann Venczel, szül. Baján Bács-megyében 1828. okt. 18., felszent. 1854. jan. 21. Két évig káplán, 1856—60. nevelő és udv. káplán, 1860. óta plebános.

Saly Pál, szül. Seregélyesen Fehérmegyében 1823. ápr. 23., felsz. 1845. jul. 31. 1845—58. káplán, 1857. aranyéremkeresztes, 1858. óta plebános.

Schmidt Márton, szül. Szaáron Fehérmegyében 1852. jul. 9., felsz. 1877. jul. 23. káplán.

Seidel Pál, szül. Pátkán Fehérmegyében 1845. ápr. 5., felsz. 1867. jul. 25. 1867. káplán, 1868. pleb. helyettes, 1871. óta plebános, 1873. hittudor.

Spánjevich Márk, szül. Budrovcsén Verőczemegyében, Szlavoniában, 1820. ápr. 8., felsz. 1849. jun. 5. 1849—1858. káplán és pleb. helyettes, 1858. óta plebános, 1868. h. esperes.

Stekl Alajos, szül. Zsámbékon Pest-megyében, 1819. okt. 15., felsz. 1844. szept. 22. 1844. bölcsészettudor. Egy évig káplán, 1845—52. nevelő, 1852—1855. papnöveldéi tanulmányi felügyelő, szentszéki ülnök és zsinati vizsgáló, 1855-ik év óta plebános, 1858. esperes.

Sterbeczky István, szül. Székesfehérvárott 1845. aug. 20., felsz. 1869. jul. 19. káplán.

Szabó Ferencz, szül. Szt-Gotthárdon Vas megyében 1825. aug. 4., felszent. 1852. aug. 22. 1852–64. káplán, 1865. plebános.

Szász Károly, szül. Bécsben, Alsó-Aus triában, 1846. máj. 7., felsz. 1870. aug. 15. 1870–74. káplán, 1874–1876. h. reáltanár, 1876. óta ismét káplán.

Szilassy István, szül. Szent-Lőrinczen Vas megyében 1824. okt. 15., felsz. 1854. jun. 21. 1854–64. káplán, 1864–70. pleb., 1870–75. nyugalmazott, 1875. óta h. plebános.

Szobovics Alajos, szül. Budán, 1818. febr. 26., felsz. 1841. ápr. 10. Három évig püspöki irodai tollnok, 1 évig káplán, 1842-től 1849-ik sz.-széki aljegyző és igtató, 1849. sz.-széki jegyző és 1851. egyszersmind püspöki szertartó és könyvtárnok, 1852-ben sz.-széki ülnök, 1855. óta plebános.

Szoborics Jenő, szül. Győrött 1844. szept. 19., felsz. 1868. aug. 5. káplán, 1869. papnöveldei lelkiigazgató, bölcsészettanár és hitelemző az apácák intézetében, 1869. hittanár, 1873. sz.-széki ülnök, 1877. zsinati vizsgáló.

Tullos György, szül. Tatán Komárom megyében 1831. márcz. 31., felsz. 1857. aug. 21. 1857–65. káplán, 1865-től plebános.

Tamás Vilmos, szül. Kalocsán 1844. jul. 5., felsz. 1869. jul. 19. azóta káplán.

Tétty József, szül. Terestyénfán Vas megyében 1845. febr. 16., felsz. 1872. jul. 21-től káplán.

Tichy Jakab, szül. Tétényben Pest megyében 1837. ápr. 17., felszent. 1863. jul. 26. azóta káplán.

Tilly József, szül. Szaáron Fehérmegyében 1836. febr. 29., felsz. 1860. aug. 19. 1860. káplán. 1861–1863. a bécsi felsőbb papnevelő-intézetben, honnét mint hittudor visszatérván ismét káplán, 1868. sz.-széki jegyző, igtató és könyvtárnok; ugyanezen év július havában bicskei plebános.

Tóth Antal, szül. Nagy-Sitkén Vas megyében 1801. decz. 25., felszent. 1827. aug. 31. Hét évig káplán, 1834. óta plebános.

Tóth János, szül. Székesfehérvárott 1834. máj. 13., felsz. 1858. 16. 1858–67. káplán, 1867. reáltanodai hitelemző, 1870. egyszersmind ideigl. igazgató; 1872. óta plebános.

Vadkerty József, szül. Magyar-Óvárt Moson megyében 1844. decz. 2. felszent. 1867. jul. 25. 1867–70. káplán; 1870–74. udv. káplán gróf Károlyi Györgynél, 1874. óta elemi- és reáltanodai hitelemző.

Vavró József, szül. Gyöngyösön Hevesmegyében 1835. decz. 25. felszent. 1859. jul. 6. azóta káplán.

Venosz Imre, szül. Szaáron Fehérmegyében 1814. okt. 4. felszent. 1836. okt. 30. Négy évig Csákvárt, négy évig Fehérvárott, felsővárosi káplán; mint ilyen egyszersmind hitelemző a katonai növeldeben, egy évig káptalani karkáplán és székesegyházi hitszónok. 1845. csoóri plebános, mint ilyen 5 éven keresztül Szögyény-Marich László Fehérmegye közszeretében álló főispánjának elsőszülött László fia, mostani országgyűlési képviselő nevelését is vezette. — 1855. esperes kerületi tanfelügyelővé neveztetett. E minőségben az iskolaügy terén kifejtett páratlan buzgalmaért aranyérdemkeresztet tüntettetett ki ő Felsége által. 1858. évi január 19. székesegyházi kanonokká neveztetvén, a papnövelde 9½ éven át kormányozta, ugyanott egy évig az erkölcs- és lelkipásztorkodást is előadván. Hat éven át a fehérvári elemi-tanodáknál mint igazgató és püspöki biztos is működött, 1864. óta a káptalani javakat kormányozza. 1867. a sz. keresztről nevezett vértskereszturi apátsággal diszített fel. Előbb mint városi és jelenleg mint megyei bizottmányi tag a közügy terén kiváló szolgálatokat tesz. Jótékonysága általánosan ismeretes. Mint elnök a megyei kórház ügyeit is kiváló buzgósággal vezeti. Az egyház valamint a közügy terén szerzett érdemeinél fogva legközelebb a báciai püspöki czimet adományozta neki ő Felsége.

Vinis Ferencz, szül. Polgárdin Fehérmegyében 1834. márcz. 29. felszent. 1857. aug. 21. 1857—63. káplán, 1863—69. h. pleb., 1869. óta plebános.

Weber Ferencz, szül. 1808. nov. 17., felsz. 1832. jan. 22. 12¾ évig káplán, 4 évig pleb. helyettes, 1847. óta plebános.

Werger Mihály, szül. Isztiméren Fehérmegyében 1851. aug. 4. felszent. 1875. jul. 22. azóta káplán.

Willsdorfer József, szül. Kecskéden Komárommegyében márcz. 28. 1840., felsz. jul. 25. 1867., azóta káplán.

Zalay Ferencz, szül. Székesfehérvárott 1814. decz. 2., felsz. 1836. okt. 30. 1836—47-ig káplán, 1847. plebános, 1851. esperes.

Zimándy Ignác, szül. Radosócson Nyitra megyében 1831. ápr. 26., felszent. 1856. aug. 17. 1859-ig káplán, 1859. reáltanodai hitelemző, 1862. gymn. tanár, 1869. ideigl. egyházm. tanfelügyelő, sz.-széki ülnök; 1870. ismét gymnasiumi tanár, 1872. pleb. helyettes, 1876. óta plebános.

TARTALOM:

	Lap.
<i>A püspökség alapítása</i>	9.
<i>„A székesfehérvári egyházmegye század éves emlékűnnepére,“ al- kulmi hőltemény</i>	13.
<i>Székesfehérvár története</i>	15.
<i>Székesfehérvári templomok</i>	50.
<i>Tanodák</i>	57.
<i>Nagy Boldogasszony basilikája</i>	75.
<i>Szt. István által alapított székesfehérvári prépostság és társas- káptalan</i>	106.
<i>Szt. Miklósról czimzett bástyákon kívüli (extra muros) prépostság</i>	153.
<i>A város többi templomai és monostorai</i>	
a) Az őrségi vagy sz. Anna kápolna. b) Sz. Péter ple- bánia templom. c) A pálosok székháza, később jezsuiták társodája, végre czisztercziták székháza. d) A karmeliták zárdája s temploma. e) A dömések sz. Margitról czimz. kolostora. f) Sz. István királyról czimzett keresztes- lovagok rendháza	154.
<i>Székesfehérvári megyés püspökök</i>	168.
I. Sélyei Nagy Ignác	170.
II. Milassin Miklós	176.
III. Vurum József	178.
IV. Kopácsy József	179.
V. Szutsits Mátyás Pál	181.
VI. Horváth János	181.
VII. Szalai báró Barkóczy László	185.
VIII. Karner Antal	186.
IX. Farkas Imre	186.
X. Jekelfalusy Vincze	192.
XI. Dulánszky Nándor	199.
<i>Székesfehérvári nagyprépostok</i>	201.

<i>A székesfehérvári kanonokok sorozata</i>	208.
<i>A székesfehérvári püspöki megyében létező apátságok</i>	
I. Bold szüz Máriáról nevezett pilisi apátság	211.
II. Sz. Miklósról nevezett ercsii apátság	214.
III. Sz. Móríczról nevezett bóthi apátság	216.
IV. Sz. Pantaleonról nevezett ráczkeve-szigeti apátság	217.
V. Sz. Andrásról nevezett Visegrád melletti apátság	218.
VI. Sz. Mihály arkangyalról nevezett Buda melletti Mária-szigeti apátság	220.
VII. Sz. Jakabról nevezett duna-szigeti apátság	222.
VIII. Sz. Keresztről nevezett vértskereszturi apátság	222.
<i>A székesfehérvári püspöki megyében létező prépostságok.</i>	
I. A székesfehérvári nagyprépostság	224.
II. Ker. sz. Jánosról nevezett budai prépostság	224.
III. A sz. Mihály arkangyalról nevezett budai prépostság	226.
IV. Sz. Miklósról czimzett székesfehérvári bástyákon kívüli (extra muros) prépostság	232.
V. Ker. sz. Jánosról czimzett zsámbéki prépostság	232.
<i>Román átmenetkoru s egyéb régi épületek maradványai a székes- fehérvári egyházmegyében, köztük a zsámbéki templomrom, Csókakő vára stb.</i>	238.
<i>Nevezetesebb helyek. Bodaik, Ráczeve</i>	250.
<i>Régészeti- és éremgyűjtemények, föliratos kövek, könyv- és levél- tárak</i>	267.
<i>Íróink</i>	276.
<i>Jótevőink</i>	286.
<i>Az egyházmegye felosztása 1777-ben</i>	293.
<i>Egyházmegyei lelkészek névsora 1777—1877.</i>	294.
<i>A székesfehérvári egyházmegye névtára</i>	303.
<i>Az egyházmegyei áldozárok</i>	356.

JELENTÉKENYEBB SAJTÓHIBÁK.

51. lapon 4. bekezdésnél 2. sorban 1869 helyett olv. 1866.
75. 1. utolsó előtti sorban Czokor helyett olv. Czobor.
87. 1. 3. bekezdésnél a kora, roman styl helyett olv. a kora román styl.
120. 1. 3. sorban alulról (Bofin. De. W. L. 8) helyett olv. Bonfin Dec.
IX. L. 8.)
159. 1. 2. bekezd. 1. sorban Brochacius helyett olv. Brochans.
188. 1. alul a jegyzetben Furarics helyett olv. Furanics.
199. 1. 1. bekezd. 11. sor. Ó-Bubán helyett olv. Ó-Budán.
203. 1. 5. sorban alulról 1700 helyett olv. 1800.
243. 1. 4. bekezd. 7. sorban capitat helyett olv. capitäl.
250. 1. 2. bekezd. 10. sorban vizéből helyett olv. vizből.
271. 1. 3. bekezd. 4. sorban hulltstadi helyett olv. hallstadi.
283. 1. 3. sorban alulról olvasott föl után teendő: szül. Székesfe-
hérvárott 1838. decz. 7.
318. 1. 3. bekezd. 7. sorban pusztát helyett olv. pusztá.
238. 1. a czimben Román átmenetkoru helyett olv. Román, — át-
menetkoru.
253. 1. 1. bekezd. 4. sorban megnyittatott helyett olv. megujittatott.
272. 1. 2. bekezd. 6. sorban Fonay Julia gfnő helyett olv. Forray
Julia grófnő.

